ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ทีฆนิกาเย

ปาถิกวคฺคฏฺฐกถา

๑. ปาถิกสุตฺตวณฺณนา

สุนกฺขตฺตวตฺถุวณฺณนา

๑. **เอวํ เม สุตํ...เป.... มเลฺลสุ วิหรตี**ติ ปาถิกสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนาฯ **มเลฺลสุ วิหรตี**ติ มลฺลา นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีสเทฺทน ''มลฺลา''ติ วุจฺจติ, ตสฺมึ มเลฺลสุ ชนปเทฯ ''อนุปิยํ นาม มลฺลานํ นิคโม''ติ **อนุปิย**นฺติ เอวํนามโก มลฺลานํ ชนปทสฺส เอโก นิคโม, ตํ โคจรคามํ กตฺวา เอกสฺมึ ฉายูทกสมฺปเนฺน วนสเณฺฑ วิหรตีติ อโตฺถฯ อโนปิยนฺติปิ ปาโฐฯ **ปาวิสี**ติ ปวิโฎฺฐฯ ภควา ปน น ตาว ปวิโฎฺฐ, ปวิสิสฺสามีติ นิกฺขนฺตตฺตา ปน ปาวิสีติ วุโตฺตฯ ยถา กึ, ยถา ''คามํ คมิสฺสามี''ติ นิกฺขโนฺต ปุริโส ตํ คามํ อปโตฺตปิ ''กุหึ อิตฺถนฺนาโม''ติ วุเตฺต ''คามํ คโต''ติ วุจฺจติ, เอวํฯ **เอตทโหสี**ติ คามสมีเป ฐตฺวา สูริยํ โอโลเกนฺตสฺส เอตทโหสิฯ **อติปฺปโค โข**ติ อติวิย ปโค โข, น ตาว กุเลสุ ยาคุภตฺตํ นิฎฺฐิตนฺติฯ กึ ปน ภควา กาลํ อชานิตฺวา นิกฺขโนฺตติ? น อชานิตฺวาฯ ปจฺจูสกาเลเยว หิ ภควา ญาณชาลํ ปตฺถริตฺวา โลกํ โวโลเกโนฺต ญาณชาลสฺส อโนฺต ปวิฎฺฐํ ภคฺควโคตฺตํ ฉนฺนปริพฺพาชกํ ทิสฺวา ''อชฺชาหํ อิมสฺส ปริพฺพาชกสฺส มยา ปุเพฺพ กตการณํ สมาหริตฺวา ธมฺมํ กเถสฺสามิ, สา ธมฺมกถา อสฺส มยิ ปสาทปฺปฎิลาภวเสน สผลา ภวิสฺสตี''ติ ญตฺวาว ปริพฺพาชการามํ ปวิสิตุกาโม อติปฺปโคว นิกฺขมิฯ ตสฺมา ตตฺถ ปวิสิตุกามตาย เอวํ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ

๒. **เอตทโวจา**ติ ภควนฺตํ ทิสฺวา มานถทฺธตํ อกตฺวา สตฺถารํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา เอตํ **เอตุ โข, ภเนฺต**ติอาทิกํ วจนํ อโวจฯ **อิมํ ปริยาย**นฺติ อิมํ วารํ, อชฺช อิมํ อาคมนวารนฺติ อโตฺถฯ กึ ปน ภควา ปุเพฺพปิ ตตฺถ คตปุโพฺพติ? น คตปุโพฺพ, โลกสมุทาจารวเสน ปน เอวมาหฯ โลกิยา หิ จิรสฺสํ อาคตมฺปิ อนาคตปุพฺพมฺปิ มนาปชาติกํ อาคตํ ทิสฺวา ''กุโต ภวํ อาคโต, จิรสฺสํ ภวํ อาคโต, กถํ เต อิธาคมนมโคฺค ญาโต, กึ มคฺคมูโฬฺหสี''ติอาทีนิ วทนฺติฯ ตสฺมา อยมฺปิ โลกสมุทาจารวเสน เอวมาหาติ เวทิตโพฺพฯ **อิทมาสน**นฺติ อตฺตโน นิสินฺนาสนํ ปโปฺผเฎตฺวา สมฺปาเทตฺวา ททมาโน เอวมาหฯ **สุนกฺขโตฺต ลิจฺฉวิปุโตฺต**ติ สุนกฺขโตฺต นาม ลิจฺฉวิราชปุโตฺตฯ โส กิร ตสฺส คิหิสหาโย โหติ, กาเลน กาลํ ตสฺส สนฺติกํ คจฺฉติฯ **ปจฺจกฺขาโต**ติ ''ปจฺจกฺขามิ ทานาหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ น ทานาหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส วิหริสฺสามี''ติ เอวํ ปฎิอกฺขาโต นิสฺสโฎฺฐ ปริจฺจโตฺตฯ

๓. **ภควนฺตํ อุทฺทิสฺสา**ติ ภควา เม สตฺถา ''ภควโต อหํ โอวาทํ ปฎิกโรมี''ติ เอวํ อปทิสิตฺวาฯ **โก สโนฺต กํ ปจฺจาจิกฺขสี**ติ ยาจโก วา ยาจิตกํ ปจฺจาจิเกฺขยฺย, ยาจิตโก วา ยาจกํฯ ตฺวํ ปน เนว ยาจโก น ยาจิตโก, เอวํ สเนฺต, โมฆปุริส, โก สโนฺต โก สมาโน กํ ปจฺจาจิกฺขสีติ ทเสฺสติฯ **ปสฺส โมฆปุริสา**ติ ปสฺส ตุจฺฉปุริสฯ **ยาวญฺจ เต อิทํ อปรทฺธ**นฺติ ยตฺตกํ อิทํ ตว

อปรทฺธํ, ยตฺตโก เต อปราโธ ตตฺตโก โทโสติ เอวาหํ ภคฺคว ตสฺส โทสํ อาโรเปสินฺติ ทเสฺสติฯ

๔. **อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา**ติ ปญฺจสีลทสสีลสงฺขาตา มนุสฺสธมฺมาอุตฺตริฯ **อิทฺธิปาฏิหาริย**นฺติ อิทฺธิภูตํ ปาฏิหาริยํฯ **กเต วา**ติ กตมฺหิ วาฯ **ยสฺสตฺถายา**ติ ยสฺส ทุกฺขกฺขยสฺส อตฺถายฯ **โส นิยฺยาติ ตกฺกรสฺสา**ติ โส ธโมฺม ตกฺกรสฺส ยถา มยา ธโมฺม เทสิโต, ตถา การกสฺส สมฺมา ปฏิปนฺนสฺส ปุคฺคลสฺส สพฺพวฏฺฏทุกฺขกฺขยาย อมตนิพฺพานสจฺฉิกิริยาย คจฺฉติ, น คจฺฉติ, สํวตฺตติ, น สํวตฺตตีติ ปุจฺฉติฯ **ตตฺร สุนกฺขตฺตา**ติ ตสฺมิํ สุนกฺขตฺต มยา เทสิเต ธเมฺม ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย สํวตฺตมาเน กิํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อิทฺธิปาฏิหาริยํ กตํ กริสฺสติ, โกเตน กเตน อโตฺถฯ ตสฺมิญฺหิ กเตปิ อกเตปิ มม สาสนสฺส ปริหานิ นตฺถิ, เทวมนุสฺสานญฺหิ อมตนิพฺพานสมฺปาปนตฺถาย อหํ ปารมิโย ปูเรสิํ, น ปาฏิหาริยกรณตฺถายาติ ปาฏิหาริยสฺส นิรตฺถกตํ ทเสฺสตฺวา ‘‘ปสฺส, โมฆปุริสา’’ติ ทุติยํ โทสํ อาโรเปสิฯ

๕. **อคฺคญฺญ**นฺติ โลกปญฺญตฺติํฯ ‘‘อิทํ นาม โลกสฺส อคฺค’’นฺติ เอวํ ชานิตพฺพมฺปิ อคฺคํ มริยาทํ น ตํ ปญฺญเปตีติ วทติฯ เสสเมตฺถ อนนฺตรวาทานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ

๖. **อเนกปริยาเยน โข**ติ อิทํ กสฺมา อารทฺธํฯ สุนกฺขโตฺต กิร ‘‘ภควโต คุณํ มเกฺขสฺสามิ, ‘‘โทสํ ปญฺญเปสฺสามี’’ติ เอตฺตกํ วิปฺปลปิตฺวา ภควโต กถํ สุณโนฺต อปฺปติโฏฺฐ นิรโว อฏฺฐาสิฯ

อถ ภควา – ‘‘สุนกฺขตฺต, เอวํ ตฺวํ มกฺขิภาเว ฐิโต สยเมว ครหํ ปาปุณิสฺสสี’’ติ มกฺขิภาเว อาทีนวทสฺสนตฺถํ **อเนกปริยาเยนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อเนกปริยาเยนา**ติ อเนกการเณนฯ **วชฺชิคาเม**ติ วชฺชิราชานํ คาเม, เวสาลีนคเร **โน วิสหี**ติ นาสกฺขิฯ **โส อวิสหโนฺต**ติ โส สุนกฺขโตฺต ยสฺส ปุเพฺพ ติณฺณํ รตนานํ วณฺณํ กเถนฺตสฺส มุขํ นปฺปโหติ, โส ทานิ เตเนว มุเขน อวณฺณํ กเถติ, อทฺธา อวิสหโนฺต อสโกฺกโนฺต พฺรหฺมจริยํ จริตุํ อตฺตโน พาลตาย อวณฺณํ กเถตฺวา หีนายาวโตฺตฯ พุโทฺธ ปน สุพุโทฺธว, ธโมฺม สฺวากฺขาโตว, สโงฺฆ สุปฺปฏิปโนฺนวฯ เอวํ ตีณิ รตนานิ โถเมนฺตา มนุสฺสา ตุเยฺหว โทสํ ทเสฺสสฺสนฺตีติฯ **อิติ โข เต**ติ เอวํ โข เต, สุนกฺขตฺต, วตฺตาโร ภวิสฺสนฺติฯ ตโต เอวํ โทเส อุปฺปเนฺน สตฺถา อตีตานาคเต อปฺปฏิหตญาโณ, มยฺหํ เอวํ โทโส อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ชานโนฺตปิ ปุเรตรํ น กเถสีติ วตฺตุํ น ลจฺฉสีติ ทเสฺสติฯ **อปกฺกเมวา**ติ อปกฺกมิเยว, อปกฺกโนฺต วา จุโตติ อโตฺถฯ **ยถา ตํ อาปายิโก**ติ ยถา อปาเย นิพฺพตฺตนารโห สโตฺต อปกฺกเมยฺย, เอวเมว อปกฺกมีติ อโตฺถฯ

โกรกฺขตฺติยวตฺถุวณฺณนา

๗. **เอกมิทาห**นฺติ อิมินา กิํ ทเสฺสติ? อิทํ สุตฺตํ ทฺวีหิ ปเทหิ อาพทฺธํ อิทฺธิปาฏิหาริยํ น กโรตีติ จ อคฺคญฺญํ น ปญฺญเปตีติ จฯ ตตฺถ ‘‘อคฺคญฺญํ น ปญฺญเปตี’’ติ อิทํ ปทํ สุตฺตปริโยสาเน ทเสฺสสฺสติฯ ‘‘ปาฏิหาริยํ น กโรตี’’ติ อิมสฺส ปน ปทสฺส อนุสนฺธิทสฺสนวเสน อยํ เทสนา อารทฺธาฯ

ตตฺถ **เอกมิทาห**นฺติ เอกสฺมิํ อหํฯ **สมย**นฺติ สมเย, เอกสฺมิํ กาเล อหนฺติ อโตฺถฯ **ถูลูสู**ติ ถูลู นาม ชนปโท, ตตฺถ วิหรามิฯ **อุตฺตรกา นามา**ติ อิตฺถิลิงฺควเสน อุตฺตรกาติ เอวํนามโก ถูลูนํ ชนปทสฺส นิคโม, ตํ นิคมํ โคจรคามํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **อเจโล**ติ นโคฺคฯ **โกรกฺขตฺติโย**ติ อโนฺตวงฺกปาโท ขตฺติโยฯ **กุกฺกุรวติโก**ติ สมาทินฺนกุกฺกุรวโต สุนโข วิย ฆายิตฺวา ขาทติ,

อุทฺธนนฺตเร นิปชฺชติ, อญฺญมฺปิ สุนขกิริยเมว กโรติฯ **จตุกฺกุณฺฑิโก**ติ จตุสงฺฆฏฺฏิโต เทฺว ชาณูนิ เทฺว จ กปฺปเร ภูมิยํ ฐเปตฺวา วิจรติฯ **ฉมานิกิณฺณ**นฺติ ภูมิยํ นิกิณฺณํ ปกฺขิตฺตํ ฐปิตํฯ **ภกฺขส**นฺติ ภกฺขํ ยํกิญฺจิ ขาทนียํ โภชนียํฯ **มุเขเนวา**ติ หตฺเถน อปรามสิตฺวา ขาทนียํ มุเขเนว ขาทติ, โภชนียมฺปิ มุเขเนว ภุญฺชติฯ **สาธุรูโป**ติ สุนฺทรรูโปฯ **อยํ สมโณ**ติ อยํ อรหํ สมโณ เอโกติฯ ตตฺถ **วตา**ติ ปตฺถนตฺเถ นิปาโตฯ เอวํ กิรสฺส ปตฺถนา อโหสิ ''อิมินา สมเณน สทิโส อโญฺญ สมโณ นาม นตฺถิ, อยญฺหิ อปฺปิจฺฉตาย วตฺถํ น นิวาเสติ, 'เอส ปปโญฺจ'ติ มญฺญมาโน ภิกฺขาภาชนมฺปิ น ปริหรติ, ฉมานิกิณฺณเมว ขาทติ, อยํ สมโณ นามฯ มยํ ปน กึ สมณา''ติ? เอวํ สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส ปจฺฉโต จรนฺโตว อิมํ ปาปกํ วิตกฺกํ วิตเกฺกสิฯ

เอตทโวจาติ ภควา กิร จินฺเตสิ ''อยํ สุนกฺขโตฺต ปาปชฺฌาสโย, กึ นุ อิมํ ทิสฺวา จินฺเตสี''ติ? อเถวํ จินฺเตนฺโต ตสฺส อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา ''อยํ โมฆปุริโส มาทิสสฺส สพฺพญฺญุโน ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺโต อเจลํ อรหาติ มญฺญติ, อิเธว ทานายํ พาโล นิคฺคหํ อรหตี''ติ อนิวตฺติตฺวาว เอตํ **ตฺวมฺปิ นามา**ติอาทิวจนมโวจฯ ตตฺถ **ตฺวมฺปิ นามา**ติ ครหตฺถ ปิกาโรฯ ครหนฺโต หิ นํ ภควา ''ตฺวมฺปิ นามา''ติ อาหฯ ''ตฺวมฺปิ นาม เอวํ หีนชฺฌาสโย, อหํ สมโณ สกฺยปุตฺติโยติ เอวํ ปฏิชานิสฺสสี''ติ อยเมฺหตฺถ อธิปฺปาโยฯ **กึ ปน มํ, ภเนฺต**ติ มยฺหํ, ภเนฺต, กึ คารยฺหํ ทิสฺวา ภควา ''เอวมาหา''ติ ปุจฺฉติฯ อถสฺส ภควา อาจิกฺขนฺโต ''นนุ เต''ติอาทิมาหฯ **มจฺฉราย ตี**ติ ''มา อญฺญสฺส อรหตฺตํ โหตู''ติ กึ ภควา เอวํ อรหตฺตสฺส มจฺฉรายตีติ ปุจฺฉติฯ **น โข อห**นฺติ อหํ, โมฆปุริส, สเทวกสฺส โลกสฺส อรหตฺตปฺปฏิลาภเมว ปจฺจาสีสามิ, เอตทตฺถเมว เม พหูนิ ทุกฺกรานิ กโรเนฺตน ปารมิโย ปูริตา, น โข อหํ, โมฆปุริส, อรหตฺตสฺส มจฺฉรายามิฯ **ปาปกํ ทิฏฺฐิคต**นฺติ น อรหนฺตํ อรหาติ, อรหเนฺต จ อนรหโนฺตติ เอวํ ตสฺส ทิฏฺฐิ อุปฺปนฺนาฯ ตํ สนฺธาย ''ปาปกํ ทิฏฺฐิคต''นฺติ อาหฯ **ยํ โข ปนา**ติ ยํ เอตํ อเจลํ เอวํ มญฺญสิฯ **สตฺตมํ ทิวส**นฺติ สตฺตเม ทิวเสฯ **อลสเกนา**ติ อลสกพฺยาธินาฯ **กาลงฺกริสฺสตี**ติ อุทฺธุมาตอุทโร มริสฺสติฯ

กาลกญฺจิกาติ เตสํ อสุรานํ นามํฯ เตสํ กิร ติคาวุโต อตฺตภาโว อปฺปมํสโลหิโต ปุราณปณฺณสทิโส กกฺกฏกานํ วิย อกฺขีนิ นิกฺขมิตฺวา มตฺถเก ติฏฺฐนฺติ, มุขํ สูจิปาสกสทิสํ มตฺถกสฺมึเยว โหติ, เตน โอณมิตฺวา โคจรํ คณฺหนฺติฯ **พีรณตฺถมฺพเก**ติ พีรณติณตฺถโมฺพ ตสฺมึ สุสาเน อตฺถิ, ตสฺมา ตํ พีรณตฺถมฺพกนฺติ วุจฺจติฯ

เตนุปสงฺกมีติ ภควติ เอตฺตกํ วตฺวา ตสฺมึ คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา วิหารํ คเต วิหารา นิกฺขมิตฺวา อุปสงฺกมิฯ **เยน ตฺว**นฺติ เยน การเณน ตฺวํฯ ยสฺมาปิ ภควตา พฺยากโต, ตสฺมาติ อโตฺถฯ **มตฺตํ มตฺต**นฺติ ปมาณยุตฺตํ ปมาณยุตฺตํฯ ''มนฺตา มนฺตา''ติปิ ปาโฐ, ปญฺญาย อุปปริกฺขิตฺวา อุปปริกฺขิตฺวาติ อโตฺถฯ **ยถา สมณสฺส โคตมสฺสา**ติ ยถา สมณสฺส โคตมสฺส มิจฺฉาวจนํ อสฺส, ตถา กเรยฺยาสีติ อาหฯ เอวํ วุเตฺต อเจโล สุนโข วิย อุทฺธนฏฺฐาเน นิปโนฺน สีสํ อุกฺขิปิตฺวา อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกนฺโต กึ กเถสิ ''สมโณ นาม โคตโม อมฺหากํ เวรี วิสภาโค, สมณสฺส โคตมสฺส อุปฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย มยํ สูริเย อุคฺคเต ขโชฺชปนกา วิย ชาตาฯ สมโณ โคตโม อเมฺห, เอวํ วาจํ วเทยฺย อญฺญถา วาฯ เวริโน ปน กถา นาม ตจฺฉา น โหติ, คจฺฉ ตฺวํ อหเมตฺถ กตฺตพฺพํ ชานิสฺสามี''ติ วตฺวา ปุนเทว นิปชฺชิฯ

๘. **เอกทฺวีหิกายา**ติ เอกํ เทฺวติ วตฺวา คเณสิฯ **ยถา ต**นฺติ ยถา อสทฺทหมาโน โกจิ คเณยฺย, เอวํ คเณสิฯ เอกทิวสญฺจ ติกฺขตฺตุํ อุปสงฺกมิตฺวา เอโก ทิวโส อตีโต, เทฺว ทิวสา อตีตาติ อาโรเจสิฯ **สตฺตมํ ทิวส**นฺติ โส กิร สุนกฺขตฺตสฺส วจนํ สุตฺวา สตฺตาหํ นิราหาโรว

อโหสิฯ อถสฺส สตฺตเม ทิวเส เอโก อุปฏฺฐาโก ‘‘อมฺหากํ กุลูปกสมณสฺส อชฺช สตฺตโม ทิวโส เคหํ อนาคจฺฉนฺตสฺส อผาสุ นุ โข ชาต’’นฺติ สูกรมํสํ ปจาเปตฺวา ภตฺตมาทาย คนฺตฺวา ปุรโต ภูมิยํ นิกฺขิปิฯ อเจโล ทิสฺวา จิเนฺตสิ ‘‘สมณสฺส โคตมสฺส กถา ตจฺฉา วา อตจฺฉา วา โหตุ, อาหารํ ปน ขาทิตฺวา สุหิตสฺส เม มรณมฺปิ สุมรณ’’นฺติ เทฺว หเตฺถ ชณฺณุกานิ จ ภูมิยํ ฐเปตฺวา กุจฺฉิปูรํ ภุญฺชิฯ โส รตฺติภาเค ชีราเปตุํ อสโกฺกโนฺต อลสเกน กาลมกาสิฯ สเจปิ หิ โส ‘‘น ภุเญฺชยฺย’’นฺติ จิเนฺตยฺย, ตถาปิ ตํ ทิวสํ ภุญฺชิตฺวา อลสเกน กาลํ กเรยฺยฯ อเทฺวชฺฌวจนา หิ ตถาคตาติฯ

พีรณตฺถมฺพเกติ ติตฺถิยา กิร ‘‘กาลงฺกโต โกรกฺขตฺติโย’’ติ สุตฺวา ทิวสานิ คเณตฺวา อิทํ ตาว สจฺจํ ชาตํ, อิทานิ นํ อญฺญตฺถ ฉเฑฺฑตฺวา ‘‘มุสาวาเทน สมณํ โคตมํ นิคฺคณฺหิสฺสามา’’ติ คนฺตฺวา ตสฺส สรีรํ วลฺลิยา พนฺธิตฺวา อากฑฺฒนฺตา ‘‘เอตฺถ ฉเฑฺฑสฺสาม, เอตฺถ ฉเฑฺฑสฺสามา’’ติ คจฺฉนฺติฯ คตคตฏฺฐานํ องฺคณเมว โหติฯ เต กฑฺฒมานา พีรณตฺถมฺพกสุสานํเยว คนฺตฺวา สุสานภาวํ ญตฺวา ‘‘อญฺญตฺถ ฉเฑฺฑสฺสามา’’ติ อากฑฺฒิํสุฯ อถ เนสํ วลฺลิ ฉิชฺชิตฺถ, ปจฺฉา จาเลตุํ นาสกฺขิํสุฯ เต ตโตว ปกฺกนฺตาฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘พีรณตฺถมฺพเก สุสาเน ฉเฑฺฑสุ’’นฺติฯ

๙. **เตนุปสงฺกมี**ติ กสฺมา อุปสงฺกมิ? โส กิร จิเนฺตสิ ‘‘อวเสสํ ตาว สมณสฺส โคตมสฺส วจนํ สเมติ, มตสฺส ปน อุฏฺฐาย อเญฺญน สทฺธิํ กถนํ นาม นตฺถิ, หนฺทาหํ คนฺตฺวา ปุจฺฉามิฯ สเจ กเถติ, สุนฺทรํฯ โน เจ กเถติ, สมณํ โคตมํ มุสาวาเทน นิคฺคณฺหิสฺสามี’’ติ อิมินา การเณน อุปสงฺกมิฯ **อาโกเฎสี**ติ ปหริฯ **ชานามิ อาวุโส**ติ มตสรีรํ อุฏฺฐหิตฺวา กเถตุํ สมตฺถํ นาม นตฺถิ, อิทํ กถํ กเถสีติ? พุทฺธานุภาเวนฯ ภควา กิร โกรกฺขตฺติยํ อสุรโยนิโต อาเนตฺวา สรีเร อธิโมเจตฺวา กถาเปสิฯ ตเมว วา สรีรํ กถาเปสิ, อจิเนฺตโยฺย หิ พุทฺธวิสโยฯ

๑๐. **ตเถว ตํ วิปาก**นฺติ ตสฺส วจนสฺส วิปากํ ตเถว, อุทาหุ โนติ ลิงฺควิปลฺลาโส กโต, ตเถว โส วิปาโกติ อโตฺถฯ เกจิ ปน ‘‘วิปกฺก’’นฺติปิ ปฐนฺติ, นิพฺพตฺตนฺติ อโตฺถฯ

เอตฺถ ฐตฺวา ปาฏิหาริยานิ สมาเนตพฺพานิฯ สพฺพาเนว เหตานิ ปญฺจ ปาฏิหาริยานิ โหนฺติฯ ‘‘สตฺตเม ทิวเส มริสฺสตี’’ติ วุตฺตํ, โส ตเถว มโต, อิทํ ปฐมํ ปาฏิหาริยํฯ ‘‘อลสเกนา’’ติ วุตฺตํ, อลสเกเนว มโต, อิทํ ทุติยํฯ ‘‘กาลกญฺจิเกสุ นิพฺพตฺติสฺสตี’’ติ วุตฺตํ, ตเตฺถว นิพฺพโตฺต, อิทํ ตติยํฯ ‘‘พีรณตฺถมฺพเก สุสาเน ฉเฑฺฑสฺสนฺตี’’ติ วุตฺตํ, ตเตฺถว ฉฑฺฑิโต , อิทํ จตุตฺถํฯ ‘‘นิพฺพตฺตฏฺฐานโต อาคนฺตฺวา สุนกฺขเตฺตน สทฺธิํ กเถสฺสตี’’ติ วุโตฺต, โส กเถสิเยว, อิทํ ปญฺจมํ ปาฏิหาริยํฯ

อเจลกฬารมฏฺฏกวตฺถุวณฺณนา

๑๑. **กฬารมฏฺฏโก**ติ นิกฺขนฺตทนฺตมตฺตโกฯ นามเมว วา ตเสฺสตํฯ **ลาภคฺคปฺปโตฺต**ติ ลาภคฺคํ ปโตฺต, อคฺคลาภํ ปโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **ยสคฺคปฺปโตฺต**ติ ยสคฺคํ อคฺคปริวารํ ปโตฺตฯ **วตปทานี**ติ วตานิเยว, วตโกฏฺฐาสา วาฯ **สมตฺตานี**ติ คหิตานิฯ **สมาทินฺนานี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปุรตฺถิเมน เวสาลิ**นฺติ เวสาลิโต อวิทูเร ปุรตฺถิมาย ทิสายฯ **เจติย**นฺติ ยกฺขเจติยฏฺฐานํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

๑๒. **เยน อเจลโก**ติ ภควโต วตฺตํ กตฺวา เยน อเจโล กฬารมฏฺฏโก เตนุปสงฺกมิฯ **ปญฺหํ อปุจฺฉี**ติ คมฺภีรํ ติลกฺขณาหตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ **น สมฺปายาสี**ติ น สมฺมา ญาณคติยา ปา

ยาสิ, อโนฺธ วิย วิสมฏฺฐาเน ตตฺถ ตเตฺถว ปกฺขลิฯ เนว อาทึ, น ปริโยสานมทฺทสฯ อถ วา ‘‘น สมฺปายาสี’’ติ น สมฺปาเทสิ, สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ นาสกฺขิฯ **อสมฺปายโนฺต**ติ กพรกฺขีนิ ปริวเตฺตตฺวา โอโลเกโนฺต ‘‘อสิกฺขิตกสฺส สนฺติเก วุโฎฺฐสิ, อโนกาเสปิ ปพฺพชิโต ปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต วิจรสิ, อเปหิ มา เอตสฺมึ ฐาเน อฏฺฐาสี’’ติ วทโนฺตฯ **โกปญฺจ โทสญฺจ อปฺปจฺจยญฺจ ปาตฺวากาสี**ติ กุปฺปนาการํ โกปํ, ทุสฺสนาการํ โทสํ, อตุฎฺฐาการภูตํ โทมนสฺสสงฺขาตํ อปฺปจฺจยญฺจ ปากฎมกาสิฯ **อาสาทิมฺหเส**ติ อาสาทิยิมฺห ฆฎฺฎยิมฺหฯ **มา วต โน อโหสี**ติ อโห วต เม น ภเวยฺยฯ มํ วต โน อโหสีติปิ ปาโฐฯ ตตฺถ **มนฺ**ติ สามิวจนเตฺถ อุปโยควจนํ, อโหสิ วต นุ มมาติ อโตฺถฯ เอวญฺจ ปน จิเนฺตตฺวา อุกฺกุฎิกํ นิสีทิตฺวา ‘‘ขมถ เม, ภเนฺต’’ติ ตํ ขมาเปสิฯ โสปิ อิโต ปฏฺฐาย อญฺญํ กิญฺจิ ปญฺหํ นาม น ปุจฺฉิสฺสสีติฯ อาม น ปุจฺฉิสฺสามีติฯ ยทิ เอวํ คจฺฉ, ขมามิ เตติ ตํ อุโยฺยเชสิฯ

๑๔. **ปริหิโต**ติ ปริทหิโต นิวตฺถวโตฺถฯ **สานุจาริโก**ติ อนุจาริกา วุจฺจติ ภริยา, สห อนุจาริกาย สานุจาริโก, ตํ ตํ พฺรหฺมจริยํ ปหาย สภริโยติ อโตฺถฯ **โอทนกุมฺมาส**นฺติ สุรามํสโต อติเรกํ โอทนมฺปิ กุมฺมาสมฺปิ ภุญฺชมาโนฯ **ยสา นิหีโน**ติ ยํ ลาภคฺคยสคฺคํ ปโตฺต, ตโต ปริหีโน หุตฺวาฯ ‘‘กตํ โหติ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อิทฺธิปาฎิหาริย’’นฺติ อิธ สตฺตวตปทาติกฺกมวเสน สตฺต ปาฎิหาริยานิ เวทิตพฺพานิฯ

อเจลปาถิกปุตฺตวตฺถุวณฺณนา

๑๕. **ปาถิกปุโตฺต**ติ ปาถิกสฺส ปุโตฺตฯ **ญาณวาเทนา**ติ ญาณวาเทน สทฺธึฯ **อุปฑฺฒปถ**นฺติ โยชนํ เจ, โน อนฺตเร ภเวยฺย, โคตโม อฑฺฒโยชนํ, อหํ อฑฺฒโยชนํฯ เอส นโย อฑฺฒโยชนาทีสุฯ เอกปทวารมฺปิ อติกฺกมฺม คจฺฉโต ชโย ภวิสฺสติ, อนาคจฺฉโต ปราชโยติฯ **เต ตตฺถา**ติ เต มยํ ตตฺถ สมาคตฎฺฐาเนฯ **ตทฺทิคุณํ ตทฺทิคุณาห**นฺติ ตโต ตโต ทิคุณํ ทิคุณํ อหํ กริสฺสามิ, ภควตา สทฺธึ ปาฎิหาริยํ กาตุํ อสมตฺถภาวํ ชานโนฺตปิ ‘‘อุตฺตมปุริเสน สทฺธึ ปฎฺฐเปตฺวา อสกฺกุณนฺตสฺสาปิ ปาสํโส โหตี’’ติ ญตฺวา เอวมาหฯ นครวาสิโนปิ ตํ สุตฺวา ‘‘อสมโตฺถ นาม เอวํ น คชฺชติ, อทฺธา อยมฺปิ อรหา ภวิสฺสตี’’ติ ตสฺส มหนฺตํ สกฺการมกํสุฯ

๑๖. **เยนาหํ เตนุปสงฺกมี**ติ ‘‘สุนกฺขโตฺต กิร ปาถิกปุโตฺต เอวํ วทตี’’ติ อโสฺสสิฯ อถสฺส หีนชฺฌาสยตฺตา หีนทสฺสนาย จิตฺตํ อุทปาทิฯ

โส ภควโต วตฺตํ กตฺวา ภควติ คนฺธกุฎึ ปวิเฎฺฐ ปาถิกปุตฺตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ปุจฺฉิ ‘‘ตุเมฺห กิร เอวรูปึ กถํ กเถถา’’ติ? ‘‘อาม, กเถมา’’ติฯ ยทิ เอวํ ‘‘มา ภายิตฺถ วิสฺสตฺถา ปุนปฺปุนํ เอวํ วทถ, อหํ สมณสฺส โคตมสฺส อุปฎฺฐาโก, ตสฺส วิสยํ วิชานามิ, ตุเมฺหหิ สทฺธึ ปาฎิหาริยํ กาตุํ น สกฺขิสฺสติ, อหํ สมณสฺส โคตมสฺส กเถตฺวา ภยํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ อญฺญโต คเหตฺวา คมิสฺสามิ, ตุเมฺห มา ภายิตฺถา’’ติ ตํ อสฺสาเสตฺวา ภควโต สนฺติกํ คโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เยนาหํ เตนุปสงฺกมี’’ติฯ **ตํ วาจ**นฺติอาทีสุ ‘‘อหํ อพุโทฺธว สมาโน พุโทฺธมฺหีติ วิจรึ, อภูตํ เม กถิตํ นาหํ พุโทฺธ’’ติ วทโนฺต ตํ วาจํ ปชหติ นามฯ รโห นิสีทิตฺวา จินฺตยมาโน ‘‘อหํ ‘เอตฺตกํ กาลํ อพุโทฺธว สมาโน พุโทฺธมฺหี’ติ วิจรึ, อิโต ทานิ ปฎฺฐาย นาหํ พุโทฺธ’’ติ จินฺตยโนฺต ตํ จิตฺตํ ปชหติ นามฯ ‘‘อหํ ‘เอตฺตกํ กาลํ อพุโทฺธว สมาโน พุโทฺธมฺหี’ติ ปาปกํ ทิฎฺฐึ คเหตฺวา วิจรึ, อิโต ทานิ ปฎฺฐาย อิมํ ทิฎฺฐึ ปชหามี’’ติ ปชหโนฺต ตํ ทิฎฺฐึ ปฎินิสฺสชฺชติ นามฯ เอวํ อกโรโนฺต ปน ตํ วาจํ อปฺปหาย ตํ จิตฺตํ อปฺปหาย ตํ ทิฎฺฐึ อปฺปฎินิสฺสชฺชิตฺวาติ วุจฺจติฯ **วิปเตยฺยา**ติ พนฺธนา มุตฺตตาลปกฺกํ วิย คีวโต ปเตยฺย, สตฺตธา วา ปน ผเลยฺยฯ

๑๗. **รกฺขเตต**นฺติ รกฺขตุ เอตํฯ **เอกํเสนา**ติ นิปฺปริยาเยนฯ **โอธาริตา**ติ ภาสิตาฯ **อเจโล จ, ภเนฺต, ปาถิกปุโตฺต**ติ เอวํ เอกํเสน ภควโต วาจาย โอธาริตาย สเจ อเจโล ปาถิกปุโตฺตฯ **วิรูปรูเปนา**ติ วิคตรูเปน วิคจฺฉิตสภาเวน รูเปน อตฺตโน รูปํ ปหาย อทิสฺสมาเนน กาเยนฯ สีหพฺยคฺฆาทิวเสน วา วิวิธรูเปน สมฺมุขีภาวํ อาคเจฺฉยฺยฯ **ตทสฺส ภควโต มุสา**ติ เอวํ สเนฺต ภควโต ตํ วจนํ มุสา ภเวยฺยาติ มุสาวาเทน นิคฺคณฺหาติฯ ฐเปตฺวา กิร เอตํ น อเญฺญน ภควา มุสาวาเทน นิคฺคหิตปุโพฺพติฯ

๑๘. **ทฺวยคามินี**ติ สรูเปน อตฺถิภาวํ, อเตฺถน นตฺถิภาวนฺติ เอวํ ทฺวยคามินีฯ อลิกตฺตุจฺฉนิปฺผลวาจาย เอตํ อธิวจนํฯ

๑๙. **อชิโตปิ นาม ลิจฺฉวีนํ เสนาปตี**ติ โส กิร ภควโต อุปฏฺฐาโก อโหสิ, โส กาลมกาสิฯ อถสฺส สรีรกิจฺจํ กตฺวา มนุสฺสา ปาถิกปุตฺตํ ปุจฺฉิํสุ ‘‘กุหิํ นิพฺพโตฺต เสนาปตี’’ติ? โส อาห – ‘‘มหานิรเย นิพฺพโตฺต’’ติฯ อิทญฺจ ปน วตฺวา ปุน อาห ‘‘ตุมฺหากํ เสนาปติ มม สนฺติกํ อาคมฺม อหํ ตุมฺหากํ วจนมกตฺวา สมณสฺส โคตมสฺส วาทํ ปติฏฺฐเปตฺวา นิรเย นิพฺพโตฺตมฺหี’’ติ ปโรทิตฺถาติฯ **เตนุปสงฺกมิ ทิวาวิหารายา**ติ เอตฺถ ‘‘ปาฏิหาริยกรณตฺถายา’’ติ กสฺมา น วทติ? อภาวาฯ สมฺมุขีภาโวปิ หิสฺส เตน สทฺธิํ นตฺถิ, กุโต ปาฏิหาริยกรณํ, ตสฺมา ตถา อวตฺวา ‘‘ทิวาวิหารายา’’ติ อาหฯ

อิทฺธิปาฏิหาริยกถาวณฺณนา

๒๐. **คหปติเนจยิกา**ติ คหปติ มหาสาลาฯ เตสญฺหิ มหาธนธญฺญนิจโย, ตสฺมา ‘‘เนจยิกา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **อเนกสหสฺสา**ติ สหเสฺสหิปิ อปริมาณคณนาฯ เอวํ มหติํ กิร ปริสํ ฐเปตฺวา สุนกฺขตฺตํ อโญฺญ สนฺนิปาเตตุํ สมโตฺถ นตฺถิฯ เตเนว ภควา เอตฺตกํ กาลํ สุนกฺขตฺตํ คเหตฺวา วิจริฯ

๒๑. **ภย**นฺติ จิตฺตุตฺราสภยํฯ **ฉมฺภิตตฺต**นฺติ สกลสรีรจลนํฯ **โลมหํโส**ติ โลมานํ อุทฺธคฺคภาโวฯ โส กิร จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ อติมหนฺตํ กถํ กเถตฺวา สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคเลน สทฺธิํ ปฏิวิรุโทฺธ, มยฺหํ โข ปนพฺภนฺตเร อรหตฺตํ วา ปาฏิหาริยกรณเหตุ วา นตฺถิ, สมโณ ปน โคตโม ปาฏิหาริยํ กริสฺสติ, อถสฺส ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา มหาชโน ‘ตฺวํ ทานิ ปาฏิหาริยํ กาตุํ อสโกฺกโนฺต กสฺมา อตฺตโน ปมาณมชานิตฺวา โลเก อคฺคปุคฺคเลน สทฺธิํ ปฏิมโลฺล หุตฺวา คชฺชสี’ติ กฏฺฐเลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ วิเหเฐสฺสตี’’ติฯ เตนสฺส มหาชนสนฺนิปาตเญฺจว เตน ภควโต จ อาคมนํ สุตฺวา ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา อุทปาทิฯ โส ตโต ทุกฺขา มุจฺจิตุกาโม ตินฺทุกขาณุกปริพฺพาชการามํ อคมาสิฯ ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **อถ โข ภควา**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **อุปสงฺกมี**ติ น เกวลํ อุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ปน ทูรํ อฑฺฒโยชนนฺตรํ ปริพฺพาชการามํ ปวิโฏฺฐฯ ตตฺถปิ จิตฺตสฺสาทํ อลภมาโน อนฺตเนฺตน อาวิชฺฌิตฺวา อารามปจฺจเนฺต เอกํ คหนฏฺฐานํ อุปธาเรตฺวา ปาสาณผลเก นิสีทิฯ อถ ภควา จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ อยํ พาโล กสฺสจิเทว กถํ คเหตฺวา อิธาคเจฺฉยฺย, มา นสฺสตุ พาโล’’ติ ‘‘นิสินฺนปาสาณผลกํ ตสฺส สรีเร อลฺลีนํ โหตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ สห อธิฏฺฐานจิเตฺตน ตํ ตสฺส สรีเร อลฺลียิฯ โส มหาอทฺทุพนฺธนพโทฺธ วิย ฉินฺนปาโท วิย จ อโหสิฯ

อโสฺสสีติ อิโต จิโต จ ปาถิกปุตฺตํ ปริเยสมานา ปริสา ตสฺส อนุปทํ คนฺตฺวา นิสินฺนฏฺฐานํ ญตฺวา อาคเตน อญฺญตเรน ปุริเสน ‘‘ตุเมฺห กํ ปริเยสถา’’ติ วุเตฺต ปาถิกปุตฺตนฺติฯ โส ‘‘ตินฺทุกขาณุกปริพฺพาชการาเม นิสิโนฺน’’ติ วุตฺตวจเนน อโสฺสสิฯ

๒๒. **สํสปฺปตี**ติ โอสีทติฯ ตเตฺถว สญฺจรติฯ **ปาวฟ้า** วุจฺจติ อานิสทฎฺฐิกาฯ

๒๓. **ปราภูตรูโป**ติ ปราชิตรูโป, วินฎฺฐรูโป วาฯ

๒๕. **โคยุเคหี**ติ โคยุเตฺตหิ สตมเตฺตหิ วา สหสฺสมเตฺตหิ วา ยุเคหิฯ **อาวิเณฺฉยฺยามา**ติ อากเฑฺฒยฺยามฯ **ฉิเชฺชยฺยุ**นฺติ ฉิเนฺทยฺยุํฯ ปาถิกปุโตฺต วา พนฺธฎฺฐาเน ฉิเชฺชยฺยฯ

๒๖. **ทารุปตฺติกเนฺตวาสี**ติ ทารุปตฺติกสฺส อเนฺตวาสีฯ ตสฺส กิร เอตทโหสิ ''ติฎฺฐตุ ตาว ปาฎิหาริยํ, สมโณ โคตโม 'อเจโล ปาถิกปุโตฺต อาสนาปิ น วุฎฺฐหิสฺสตี'ติ อาหฯ หนฺทาหํ คนฺตฺวา เยน เกนจิ อุปาเยน ตํ อาสนา วุฎฺฐาเปมิฯ เอตฺตาวตา จ สมณสฺส โคตมสฺส ปราชโย ภวิสฺสตี''ติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

๒๗. **สีหสฺสา**ติ จตฺตาโร สีหา ติณสีโห จ กาฬสีโห จ ปณฺฑุสีโห จ เกสรสีโห จฯ เตสํ จตุนฺนํ สีหานํ เกสรสีโห อคฺคตํ คโต, โส อิธาธิเปฺปโตฯ **มิครโญฺญ**ติ สพฺพจตุปฺปทานํ รโญฺญฯ **อาสย**นฺติ นิวาสํฯ **สีหนาท**นฺติ อภีตนาทํฯ **โคจราย ปกฺกเมยฺย**นฺติ อาหารตฺถาย ปกฺกเมยฺยํฯ **วรํ วร**นฺติ อุตฺตมุตฺตมํ, ถูลํ ถูลนฺติ อโตฺถฯ **มุทุมํสานี**ติ มุทูนิ มํสานิ ฯ ''มธุมํสานี''ติปิ ปาโฐ, มธุรมํสานีติ อโตฺถฯ **อชฺฌุเปยฺย**นฺติ อุปคเจฺฉยฺยํฯ **สีหนาทํ นทิตฺวา**ติ เย ทุพฺพลา ปาณา, เต ปลายนฺตูติ อตฺตโน สูรภาวสนฺนิสฺสิเตน การุเญฺญน นทิตฺวาฯ

๒๘. **วิฆาสสํวโฑฺฒ**ติ วิฆาเสน สํวโฑฺฒ, วิฆาสํ ภกฺขิตา ติริตฺตมํสํ ขาทิตฺวา วฑฺฒิโตฯ **ทิโตฺต**ติ ทปฺปิโต ถูลสรีโรฯ **พลวา**ติ พลสมฺปโนฺนฯ **เอตทโหสี**ติ กสฺมา อโหสิ? อสฺมิมานโทเสนฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – เอกทิวสํ กิร โส สีโห โคจรโต นิวตฺตมาโน ตํ สิงฺคาลํ ภเยน ปลายมานํ ทิสฺวา การุญฺญชาโต หุตฺวา ''วยสฺส, มา ภายิ, ติฎฺฐ โก นาม ตฺว''นฺติ อาหฯ ชมฺพุโก นามาหํ สามีติฯ วยสฺส, ชมฺพุก, อิโต ปฎฺฐาย มํ อุปฎฺฐาตุํ สกฺขิสฺสสีติฯ อุปฎฺฐหิสฺสามีติฯ โส ตโต ปฎฺฐาย อุปฎฺฐาติฯ สีโห โคจรโต อาคจฺฉโนฺต มหนฺตํ มหนฺตํ มํสขณฺฑํ อาหรติฯ โส ตํ ขาทิตฺวา อวิทูเร ปาสาณปิเฎฺฐ วสติฯ โส กติปาหจฺจเยเนว ถูลสรีโร มหาขโนฺธ ชาโตฯ อถ นํ สีโห อโวจ – ''วยสฺส, ชมฺพุก, มม วิชมฺภนกาเล อวิทูเร ฐตฺวา 'วิโรจ สามี'ติ วเตฺตุํ สกฺขิสฺสสี''ติฯ สโกฺกมิ สามีติฯ โส ตสฺส วิชมฺภนกาเล ตถา กโรติ ฯ เตน สีหสฺส อติเรโก อสฺมิมาโน โหติฯ

อเถกทิวสํ ชรสิงฺคาโล อุทกโสณฺฑิยํ ปานียํ ปิวโนฺต อตฺตโน ฉายํ โอโลเกโนฺต อทฺทส อตฺตโน ถูลสรีรตเญฺจว มหาขนฺธตญฺจฯ ทิสฺวา 'ชรสิงฺคาโลสฺมี'ติ มนํ อกตฺวา ''อหมฺปิ สีโห ชาโต''ติ มญฺญิฯ ตโต อตฺตนาว อตฺตานํ เอตทโวจ – ''วยสฺส, ชมฺพุก, ยุตฺตํ นาม ตว อิมินา อตฺตภาเวน ปรสฺส อุจฺฉิฎฺฐมํสํ ขาทิตุํ, กิํ ตฺวํ ปุริโส น โหสิ, สีหสฺสาปิ จตฺตาโร ปาทา เทฺว ทาฐา เทฺว กณฺณา เอกํ นงฺคุฎฺฐํ, ตวปิ สพฺพํ ตเถว, เกวลํ ตว เกสรภารมตฺตเมว นตฺถี''ติฯ ตเสฺสวํ จินฺตยโต อสฺมิมาโน วฑฺฒิฯ อถสฺส เตน อสฺมิมานโทเสน เอตํ ''โก จาห''นฺติอาทิ มญฺญิตมโหสิฯ ตตฺถ **โก จาห**นฺติ อหํ โก, สีโห มิคราชา โก, น เม ญาติ, น สามิโก, กิมหํ ตสฺส นิปจฺจการํ กโรมีติ อธิปฺปาโยฯ **สิงฺคาลกํเยวา**ติ สิงฺคาลรวเมวฯ **เภรณฺฑกํเยวา**ติ อปฺปิยอมนาปสทฺทเมวฯ **เก จ ฉเว สิงฺคาเล**ติ โก จ ลามโก สิงฺคาโลฯ **เก ปน สีหนาเท**ติ โก ปน สีหนาโท สิงฺคาลสฺส จ สีหนาทสฺส จ โก สมฺพโนฺธติ อธิปฺปาโยฯ **สุคตาปทาเนสู**ติ สุคตลกฺขเณสุฯ สุคตสฺส สาสนสมฺภูตาสุ ตีสุ สิกฺขาสุฯ กถํ ปเนส ตตฺถ ชีวติ? เอตสฺส หิ จตุ

ตาโร ปจฺจเย ททมานา สีลาทิคุณสมฺปนฺนานํ สมฺพุทฺธานํ เทมาติ เทนฺติ, เตน เอส อพุโทฺธ สมาโน พุทฺธานํ นิยามิตปจฺจเย ปริภุญฺชโนฺต สุคตาปทาเนสุ ชีวติ นามฯ **สุคตาติริตฺตานี**ติ เตสํ กิร โภชนานิ ททมานา พุทฺธานญฺจ พุทฺธสาวกานญฺจ ทตฺวา ปจฺฉา อวเสสํ สายนฺห สมเย เทนฺติฯ เอวเมส สุคตาติริตฺตานิ ภุญฺชติ นามฯ **ตถาคเต**ติ ตถาคตํ อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ อาสาเทตพฺพํ ฆฏฺฏยิตพฺพํฯ อถ วา ''ตถาคเต''ติอาทีนิ อุปโยคพหุวจนาเนวฯ **อาสาเทตพฺพ**นฺติ อิทมฺปิ พหุวจนเมว เอกวจนํ วิย วุตฺตํฯ **อาสาทนา**ติ อหํ พุเทฺธน สทฺธิํ ปาฏิหาริยํ กริสฺสามีติ ฆฏฺฏนาฯ

๒๙. **สเมกฺขิยานา**ติ สเมกฺขิตฺวา, มญฺญิตฺวาติ อโตฺถฯ **อมญฺญี**ติ ปุน อมญฺญิตฺถ **โกตฺถุ**ติ สิงฺคาโลฯ

๓๐. **อตฺตานํ วิฆาเส สเมกฺขิยา**ติ โสณฺฑิยํ อุจฺฉิโฎฺฐทเก ถูลํ อตฺตภาวํ ทิสฺวาฯ **ยาว อตฺตานํ น ปสฺสตี**ติ ยาว อหํ สีหวิฆาสสํวฑฺฒิตโก ชรสิงฺคาโลติ เอวํ ยถาภูตํ อตฺตานํ น ปสฺสติฯ **พฺยโคฺฆ**ติ **มญฺญตี**ติ สีโหหมสฺมีติ มญฺญติ, สีเหน วา สมานพโล พฺยโคฺฆเยว อหนฺติ มญฺญติฯ

๓๑. **ภุตฺวาน เภเก**ติ อาวาฏมณฺฑูเก ขาทิตฺวาฯ **ขลมูสิกาโย**ติ ขเลสุ มูสิกาโย จ ขาทิตฺวาฯ **กฬสีสุ ขิตฺตานิ จ โกณปานี**ติ สุสาเนสุ ฉฑฺฑิตกุณปานิ จ ขาทิตฺวาฯ **มหาวเน**ติ มหเนฺต วนสฺมิํฯ **สุญฺญวเน**ติ ตุจฺฉวเนฯ **วิวโฑฺฒ**ติ วฑฺฒิโตฯ **ตเถว โส สิงฺคาลกํ อนที**ติ เอวํ สํวโฑฺฒปิ มิคราชาหมสฺมีติ มญฺญิตฺวาปิ ยถา ปุเพฺพ ทุพฺพลสิงฺคาลกาเล, ตเถว โส สิงฺคาลรวํเยว อรวีติ ฯ อิมายปิ คาถาย เภกาทีนิ ภุตฺวา วฑฺฒิตสิงฺคาโล วิย ลาภสกฺการคิโทฺธ ตุวนฺติ ปาถิกปุตฺตเมว ฆเฎฺฏสิฯ

นาเคหีติ หตฺถีหิฯ **มหาพนฺธนา**ติ มหตา กิเลสพนฺธนา โมเจตฺวาฯ **มหาวิทุคฺคา**ติ มหาวิทุคฺคํ นาม จตฺตาโร โอฆาฯ ตโต อุทฺธริตฺวา นิพฺพานถเล ปติฎฺฐเปตฺวาฯ

อคฺคญฺญปญฺญตฺติกถาวณฺณนา

๓๖. อิติ ''ภควา เอตฺตเกน กถามเคฺคน ปาฏิหาริยํ น กโรตี''ติ ปทสฺส อนุสนฺธิํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ''น อคฺคญฺญํ ปญฺญาเปตี''ติ อิมสฺส อนุสนฺธิํ ทเสฺสโนฺต **อคฺคญฺญญฺจาห**นฺติ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อคฺคญฺญญฺจาห**นฺติ อหํ, ภคฺคว, อคฺคญฺญญฺจ ปชานามิ โลกุปฺปตฺติจริยวํสญฺจฯ **ตญฺจ ปชานามี**ติ น เกวลํ อคฺคญฺญเมว, ตญฺจ อคฺคญฺญํ ปชานามิฯ ตโต จ อุตฺตริตรํ สีลสมาธิโต ปฎฺฐาย ยาว สพฺพญฺญุตญฺญาณา ปชานามิฯ **ตญฺจ ปชานํ น ปรามสามี**ติ ตญฺจ ปชานโนฺตปิ อหํ อิทํ นาม ปชานามีติ ตณฺหาทิฏฺฐิมานวเสน น ปรามสามิฯ นตฺถิ ตถาคตสฺส ปรามาโสติ ทีเปติฯ **ปจฺจตฺตเญฺญว นิพฺพุติ วิทิตา**ติ อตฺตนาเยว อตฺตนิ กิเลสนิพฺพานํ วิทิตํฯ **ยทภิชานํ ตถาคโต**ติ ยํ กิเลสนิพฺพานํ ชานโนฺต ตถาคโตฯ **โน อนยํ อาปชฺชตี**ติ อวิทิตนิพฺพานา ติตฺถิยา วิย อนยํ ทุกฺขํ พฺยสนํ นาปชฺชติฯ

๓๗. อิทานิ ยํ ตํ ติตฺถิยา อคฺคญฺญํ ปญฺญเปนฺติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **สนฺติ ภคฺควา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิสฺสรกุตฺตํ พฺรหฺมกุตฺต**นฺติ อิสฺสรกตํ พฺรหฺมกตํ, อิสฺสรนิมฺมิตํ พฺรหฺมนิมฺมิตนฺติ อโตฺถฯ พฺรหฺมา เอว หิ เอตฺถ อาธิปจฺจภาเวน อิสฺสโรติ เวทิตโพฺพฯ **อาจริยก**นฺติ อาจริยภาวํ อาจริยวาทํฯ ตตฺถ อาจริยวาโท อคฺคญฺญํฯ อคฺคญฺญํ ปน เอตฺถ เทสิตนฺติ กตฺวา โส

อคฺคญฺญํ เตฺวว วุโตฺตฯ **กถํ วิหิตก**นฺติ เกน วิหิตํ กินฺติ วิหิตํฯ เสสํ พฺรหฺมชาเล วิตฺถาริตน เยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔๑. **ขิฑฺฑาปโทสิก**นฺติ ขิฑฺฑาปโทสิกมูลํฯ

๔๗. **อสตา**ติ อวิชฺชมาเนน, อสํวิชฺชมานเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **ตุจฺฉา**ติ ตุเจฺฉน อโนฺตสารวิรหิเตนฯ **มุสา**ติ มุสาวาเทนฯ **อภูเตนา**ติ ภูตตฺถวิรหิเตนฯ **อพฺภาจิกฺขนฺตี**ติ อภิอาจิกฺขนฺติฯ **วิปรีโต**ติ วิปรีตสโญฺญ วิปรีตจิโตฺตฯ **ภิกฺขโว จา**ติ น เกวลํ สมโณ โคตโมเยว, เย จ อสฺส อนฺสิฏฺฐึ กโรนฺติ, เต ภิกฺขู จ วิปรีตาฯ อถ ยํ สนฺธาย วิปรีโตติ วทนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **สมโณ โคตโม**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สุภํ วิโมกฺข**นฺติ วณฺณกสิณํฯ **อสุภเนฺตฺวว**ติ สุภญฺจ อสุภญฺจ สพฺพํ อสุภนฺติ เอวํ ปชานาติฯ **สุภเนฺตฺวว ตสฺมิํ สมเย**ติ สุภนฺติ เอว จ ตสฺมิํ สมเย ปชานาติ, น อสุภํฯ **ภิกฺขโว จา**ติ เย เต เอวํ วทนฺติ, เตสํ ภิกฺขโว จ อเนฺตวาสิกสมณา วิปรีตาฯ **ปโหตี**ติ สมโตฺถ ปฏิพโลฯ

๔๘. **ทุกฺกรํ โข**ติ อยํ ปริพฺพาชโก ยทิทํ ''เอวํปสโนฺน อหํ, ภเนฺต''ติอาทิมาห, ตํ สาเฐเยฺยน โกหเญฺญน อาหฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ''สมโณ โคตโม มยฺหํ เอตฺตกํ ธมฺมกถํ กเถสิ, ตมหํ สุตฺวาปิ ปพฺพชิตุํ น สโกฺกมิ, มยา เอตสฺส สาสนํ ปฏิปนฺนสทิเสน ภวิตุํ วฏฺฏตี''ติฯ ตโต โส สาเฐเยฺยน โกหเญฺญน เอวมาหฯ เตนสฺส ภควา มมฺมํ ฆเฏฺฏโนฺต วิย ''ทุกฺกรํ โข เอตํ, ภคฺคว ตยา อญฺญทิฏฺฐิเกนา''ติอาทิมาหฯ ตํ โปฏฺฐปาทสุเตฺต วุตฺตตฺถเมวฯ **สาธุกมนุรกฺขา**ติ สุฏฺฐุ อนุรกฺขฯ

อิติ ภควา ปสาทมตฺตานุรกฺขเณ ปริพฺพาชกํ นิโยเชสิฯ โสปิ เอวํ มหนฺตํ สุตฺตนฺตํ สุตฺวาปิ นาสกฺขิ กิเลสกฺขยํ กาตุํฯ เทสนา ปนสฺส อายตึ วาสนาย ปจฺจโย อโหสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย

ปาถิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อุทุมฺพริกสุตฺตวณฺณนา

นิโคฺรธปริพฺพาชกวตฺถุวณฺณนา

๔๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ อุทุมฺพริกสุตฺตํฯ ตตฺรายมปุพฺพปทวณฺณนา – **ปริพฺพาชโก**ติ ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ **อุทุมฺพริกาย ปริพฺพาชการาเม**ติ อุทุมฺพริกาย เทวิยา สนฺตเก ปริพฺพาชการาเมฯ **สนฺธาโน**ติ ตสฺส นามํฯ อยํ ปน มหานุภาโว ปริวาเรตฺวา วิจรนฺตานํ ปญฺจนฺนํ อุปาสกสตานํ อคฺคปุริโส อนาคามี ภควตา มหาปริสมชฺเฌ เอวํ สํวณฺณิโต –

> ‘‘ฉหิ, ภิกฺขเว, องฺเคหิ สมนฺนาคโต สนฺธาโน คหปติ ตถาคเต นิฏฺฐงฺคโต สทฺธมฺเม อิริยติฯ กตเมหิ ฉหิ? พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทน ธมฺเม อเวจฺจปฺปสาเทน สงฺเฆ อเวจฺจปฺปสาเทน อริเยน สีเลน อริเยน ญาเณน อริยาย วิมุตฺติยาฯ อิเมหิ โข, ภิกฺขเว, ฉหิ องฺเคหิ สมนฺนาคโต สนฺธาโน คหปติ ตถาคเต นิฏฺฐงฺคโต สทฺธมฺเม อิริยตี’’ติ (อ. นิ. ๖.๑๒๐-๑๓๙)ฯ

โส ปาโตเยว อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย ปุพฺพณฺหสมเย พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทานํ ทตฺวา ภิกฺขูสุ วิหารํ คเตสุ ฆเร ขุทฺทกมหลฺลกานํ ทารกานํ สเทฺทน อุพฺพาโฬฺห สตฺถุ สนฺติเก ‘‘ธมฺมํ โสสฺสามี’’ติ นิกฺขโนฺตฯ เตน วุตฺตํ **ทิวา ทิวสฺส ราชคหา นิกฺขมี**ติฯ ตตฺถ **ทิวา ทิวสฺสา**ติ ทิวสสฺส ทิวา นาม มชฺฌนฺหาติกฺกโม, ตสฺมิํ ทิวสสฺสาปิ ทิวาภูเต อติกฺกนฺตมเตฺต มชฺฌนฺหิเก นิกฺขมีติ อโตฺถฯ **ปฏิสลฺลีโน**ติ ตโต ตโต รูปาทิโคจรโต จิตฺตํ ปฏิสํหริตฺวา นิลีโน ฌานรติเสวนาวเสน เอกีภาวํ คโตฯ **มโนภาวนียาน**นฺติ มนวฑฺฒกานํฯ เย จ อาวชฺชโต มนสิกโรโต จิตฺตํ วินีวรณํ โหติ อุนฺนมติ วฑฺฒติฯ

๕๐. **อุนฺนาทินิยา**ติอาทีนิ โปฏฺฐปาทสุเตฺต วิตฺถาริตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

๕๑. **ยาวตา**ติ ยตฺตกาฯ **อยํ เตสํ อญฺญตโร**ติ อยํ เตสํ อพฺภนฺตโร เอโก สาวโก, ภควโต กิร สาวกา คิหิอนาคามิโนเยว ปญฺจสตา ราชคเห ปฏิวสนฺติฯ เยสํ เอเกกสฺส ปญฺจ ปญฺจ อุปาสกสตานิ ปริวารา, เต สนฺธาย ‘‘อยํ เตสํ อญฺญตโร’’ติ อาหฯ **อเปฺปว นามา**ติ ตสฺส อุปสงฺกมนํ ปตฺถยมาโน อาหฯ ปตฺถนาการณํ ปน โปฏฺฐปาทสุเตฺต วุตฺตเมวฯ

๕๒. **เอตทโวจา**ติ อาคจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺคเยว เตสํ กถาย สุตฺตตฺตา เอตํ **อญฺญถา โข อิเม**ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **อญฺญติตฺถิยา**ติ ทสฺสเนนปิ อากเปฺปนปิ กุเตฺตนปิ อาจาเรนปิ วิหาเรนปิ อิริยาปเถนปิ อเญฺญ ติตฺถิยาติ อญฺญติตฺถิยาฯ **สงฺคมฺม สมาคมฺมา**ติ สงฺคนฺตฺวา สมาคนฺตฺวา ราสิ หุตฺวา นิสินฺนฏฺฐาเนฯ **อรญฺญวนปตฺถานี**ติ อรญฺญวนปตฺถานิ คามูปจารโต มุตฺตานิ ทูรเสนาสนานิฯ **ปนฺตานี**ติ ทูรตรานิ มนุสฺสูปจารวิรหิตานิฯ **อปฺปสทฺทานี**ติ วิหารูปจาเรน คจฺฉโต อทฺธิกชนสฺสปิ สเทฺทน มนฺทสทฺทานิฯ **อปฺปนิโคฺฆสานี**ติ อวิภาวิตเตฺถน นิโคฺฆเสน มนฺทนิโคฺฆสานิฯ **วิชนวาตานี**ติ อโนฺตสญฺจาริโน ชนสฺส วาเตน วิคตวาตานิฯ **มนุสฺสราหเสฺสยฺยกานี**ติ มนุสฺสานํ รหสฺสกรณสฺส ยุตฺตานิ อนุจฺฉวิกานิฯ **ปฏิสลฺลานสารุปฺปานี**ติ เอกีภาวสฺส อนุรูปานิฯ อิติ สนฺธาโน คหปติ ‘‘อโห มม สตฺถา โย เอวรูปานิ เสนาสนานิ ปฏิเสวตี’’ติ อญฺชลิํ ปคฺคยฺห อุตฺตมเงฺค สิรสฺมิํ ปติฏฺฐเปตฺวา อิมํ อุทานํ อุทาเนโนฺต นิสีทิฯ

๕๓. **เอวํ วุเตฺต**ติ เอวํ สนฺธาเนน คหปตินา อุทานํ อุทาเนเนฺตน วุเตฺตฯ นิโคฺรโธ ปริพฺพาชโก อยํ คหปติ มม สนฺติเก นิสิโนฺนปิ อตฺตโน สตฺถารํเยว โถเมติ อุกฺกํสติ, อเมฺห ปน อตฺถีติปิ น มญฺญติ, เอตสฺมิํ อุปฺปนฺนโกปํ สมณสฺส โคตมสฺส อุปริ ปาเตสฺสามีติ สนฺธานํ คหปติํ เอตทโวจฯ

ยเคฺฆติ โจทนเตฺถ นิปาโตฯ **ชาเนยฺยาสี**ติ พุเชฺฌยฺยาสิ ปเสฺสยฺยาสิฯ **เกน สมโณ โคตโม สทฺธิํ สลฺลปตี**ติ เกน การเณน เกน ปุคฺคเลน สทฺธิํ สมโณ โคตโม สลฺลปติ วทติ ภาสติฯ กิํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘ยทิ กิญฺจิ สลฺลาปการณํ ภเวยฺย, ยทิ วา โกจิ สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติกํ สลฺลาปตฺถิโก คเจฺฉยฺย, สลฺลเปยฺย, น ปน การณํ อตฺถิ, น ตสฺส สนฺติกํ โกจิ คจฺฉติ, สฺวายํ เกน สมโณ โคตโม สทฺธิํ สลฺลปติ, อสลฺลปโนฺต กถํ อุนฺนาที ภวิสฺสตี’’ติฯ

สากจฺฉนฺติ สํสนฺทนํฯ **ปญฺญาเวยฺยตฺติยนฺ**ติ อุตฺตรปจฺจุตฺตรนเยน ญาณพฺยตฺตภาวํฯ **สุญฺญาคารหตา**ติ สุญฺญาคาเรสุ นฏฺฐา, สมเณน หิ โคตเมน โพธิมูเล อปฺปมตฺติกา ปญฺญา อธิคตา, สาปิสฺส สุญฺญาคาเรสุ เอกกสฺส นิสีทโต นฏฺฐาฯ ยทิ ปน มยํ วิย คณสงฺคณิกํ กตฺวา นิสีเทยฺย, นาสฺส ปญฺญา นเสฺสยฺยาติ ทเสฺสติฯ **อปริสาวจโร**ติ อวิสารทตฺตา ปริสํ โอตริตุํ น สโกฺกติฯ **นาลํ สลฺลาปายา**ติ น สมโตฺถ สลฺลาปํ กาตุํฯ **อนฺตมนฺตาเนวา**ติ โกจิ มํ ปญฺหํ ปุเจฺฉยฺยาติ ปญฺหาภีโต อนฺตมนฺตาเนว ปนฺตเสนาสนานิ เสวติฯ **โคกาณา**ติ เอกกฺขิหตา กาณคาวีฯ สา กิร ปริยนฺตจารินี โหติ, อนฺตมนฺตาเนว เสวติฯ สา กิร กาณกฺขิภาเวน วนนฺตาภิมุขีปิ น สโกฺกติ ภวิตุํฯ กสฺมา? ยสฺมา ปเตฺตน วา สาขาย วา กณฺฏเกน วา ปหารสฺส ภายติฯ คุนฺนํ อภิมุขีปิ น สโกฺกติ ภวิตุํฯ กสฺมา? ยสฺมา สิเงฺคน วา กเณฺณน วา วาเลน วา ปหารสฺส ภายติฯ **อิงฺฆา**ติ โจทนเตฺถ นิปาโตฯ **สํสาเทยฺยามา**ติ เอกปญฺหปุจฺฉเนเนว สํสาทนํ วิสาทมาปนฺนํ กเรยฺยามฯ **ตุจฺฉกุมฺภีว นนฺ**ติ ริตฺตฆฏํ วิย นํฯ **โอโรเธยฺยามา**ติ วินเนฺธยฺยามฯ ปูริตฆโฏ หิ อิโต จิโต จ ปริวเตฺตตฺวา น สุวินนฺธนีโย โหติฯ ริตฺตโก ยถารุจิ ปริวเตฺตตฺวา สกฺกา โหติ วินนฺธิตุํ, เอวเมว หตปญฺญตาย ริตฺตกุมฺภิสทิสํ สมณํ โคตมํ วาทวินนฺธเนน สมนฺตา วินนฺธิสฺสามาติ วทติฯ

อิติ ปริพฺพาชโก สตฺถุ สุวณฺณวณฺณํ นลาฏมณฺฑลํ อปสฺสโนฺต ทสพลสฺส ปรมฺมุขา อตฺตโน พลํ ทีเปโนฺต อสมฺภินฺนํ ขตฺติยกุมารํ ชาติยา ฆฏฺฏยโนฺต จณฺฑาลปุโตฺต วิย อสมฺภินฺนเกสรสีหํ มิคราชานํ ถาเมน ฆเฏฺฏโนฺต ชรสิงฺคาโล วิย จ นานปฺปการํ ตุจฺฉคชฺชิตํ คชฺชิฯ อุปาสโกปิ จิเนฺตสิ ‘‘อยํ ปริพฺพาชโก อติ วิย คชฺชติ, อวีจิผุสนตฺถาย ปาทํ, ภวคฺคคฺคหณตฺถาย หตฺถํ ปสารยโนฺต วิย นิรตฺถกํ วายมติฯ สเจ เม สตฺถา อิมํ ฐานมาคเจฺฉยฺย, อิมสฺส ปริพฺพาชกสฺส ยาว ภวคฺคา อุสฺสิตํ มานทฺธชํ ฐานโสว โอปาเตยฺยา’’ติฯ

๕๔. ภควาปิ เตสํ ตํ กถาสลฺลาปํ อโสฺสสิเยวฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อโสฺสสิ โข อิมํ กถาสลฺลาป’’นฺติฯ

สุมาคธายาติ สุมาคธา นาม โปกฺขรณี, ยสฺสา ตีเร นิสิโนฺน อญฺญตโร ปุริโส ปทุมนาฬนฺตเรหิ อสุรภวนํ ปวิสนฺตํ อสุรเสนํ อทฺทสฯ **โมรนิวาโป**ติ นิวาโป วุจฺจติ ภตฺตํ, ยตฺถ โมรานํ อภเยน สทฺธิํ นิวาโป ทิโนฺน, ตํ ฐานนฺติ อโตฺถฯ **อโพฺภกาเส**ติ องฺคณฏฺฐาเนฯ **อสฺสาสปฺปตฺตา**ติ ตุฏฺฐิปฺปตฺตา โสมนสฺสปฺปตฺตาฯ **อชฺฌาสยนฺ**ติ อุตฺตมนิสฺสยภูตํฯ **อาทิพฺรหฺมจริยนฺ**ติ ปุราณพฺรหฺมจริยสงฺขาตํ อริยมคฺคํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘โก นาม โส, ภเนฺต, ธโมฺม เยน ภควตา สาวกา วินีตา อชฺฌาสยาทิพฺรหฺมจริยภูตํ อริยมคฺคํ ปูเรตฺวา อรหตฺตาธิคมวเสน อสฺสาสปฺปตฺตา ปฏิชานนฺตี’’ติฯ

ตโปชิคุจฺฉาวาทวณฺณนา

๕๕. **วิปฺปกตา**ติ มมาคมนปจฺจยา อนิฏฺฐิตา, ว หุตฺวา ฐิตา, กเถหิ, อหเมตํ นิฏฺฐเปตฺวา มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสมีติ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสิฯ

๕๖. **ทุชฺชานํ โข**ติ ภควา ปริพฺพาชกสฺส วจนํ สุตฺวา ‘‘อยํ ปริพฺพาชโก มยา สาวกานํ เทเสตพฺพํ ธมฺมํ เตหิ ปูเรตพฺพํ ปฏิปตฺตึ ปุจฺฉติ, สจสฺสาหํ อาทิโตว ตํ กเถสฺสามิ, กถิตมฺปิ นํ น ชานิสฺสติ, อยํ ปน วีริเยน ปาปชิคุจฺฉนวาโท, หนฺทาหํ เอตเสฺสว วิสเย ปญฺหํ ปุจฺฉาเปตฺวา ปุถุสมณพฺราหฺมณานํ ลทฺธิยา นิรตฺถกภาวํ ทเสฺสมิฯ อถ ปจฺฉา อิมํ ปญฺหํ พฺยากริสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา **ทุชฺชานํ โข** เอตนฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สเก อาจริยเก**ติ อตฺตโน อาจริยวาเทฯ **อธิเชคุเจฺฉ**ติ วีริเยน ปาปชิคุจฺฉนภาเวฯ **กถํ สนฺตา**ติ กถํ ภูตาฯ **ตโปชิคุจฺฉา**ติ วีริเยน ปาปชิคุจฺฉา ปาปวิวชฺชนาฯ **ปริปุณฺณา**ติ ปริสุทฺธาฯ **กถํ อปริปุณฺณา**ติ กถํ อปริสุทฺธา โหตีติ เอวํ ปุจฺฉาติฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ โย นามฯ

๕๗. **อปฺปสเทฺท กตฺวา**ติ นิรเว อปฺปสเทฺท กตฺวาฯ โส กิร จิเนฺตสิ – ‘‘สมโณ โคตโม เอกํ ปญฺหมฺปิ น กเถติ, สลฺลาปกถาปิสฺส อติพหุกา นตฺถิ, อิเม ปน อาทิโต ปฏฺฐาย สมณํ โคตมํ อนุวตฺตนฺติ เจว ปสํสนฺติ จ, หนฺทาหํ อิเม นิสฺสเทฺท กตฺวา สยํ กเถมี’’ติฯ โส ตถา อกาสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อปฺปสเทฺท กตฺวา’’ติฯ ‘‘ตโปชิคุจฺฉวาทา’’ติอาทีสุ ตโปชิคุจฺฉํ วทาม, มนสาปิ ตเมว สารโต คเหตฺวา วิจราม, กาเยนปิมฺหา ตเมว อลฺลีนา, นานปฺปการกํ อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺตา วิหรามาติ อโตฺถฯ

อุปกฺกิเลสวณฺณนา

๕๘. **ตปสฺสี**ติ ตปนิสฺสิตโกฯ ‘‘อเจลโก’’ติอาทีนิ สีหนาเท (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๙๓) วิตฺถาริตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ **ตปํ สมาทิยตี**ติ อเจลกภาวาทิกํ ตปํ สมฺมา อาทิยติ, ทฬฺหํ คณฺหาติฯ **อตฺตมโน โหตี**ติ โก อโญฺญ มยา สทิโส อิมสฺมึ ตเป อตฺถีติ ตุฏฺฐมโน โหติฯ **ปริปุณฺณสงฺกโปฺป**ติ อลเมตฺตาวตาติ เอวํ ปริโยสิตสงฺกโปฺป, อิทญฺจ ติตฺถิยานํ วเสน อาคตํฯ สาสนาวจเรนาปิ ปน ทีเปตพฺพํฯ เอกโจฺจ หิ ธุตงฺคํ สมาทิยติ, โส เตเนว ธุตเงฺคน โก อโญฺญ มยา สทิโส ธุตงฺคธโรติ อตฺตมโน โหติ ปริปุณฺณสงฺกโปฺปฯ **ตปสฺสิโน อุปกฺกิเลโส โหตี**ติ ทุวิธสฺสาเปตสฺส ตปสฺสิโน อยํ อุปกฺกิเลโส โหติฯ เอตฺตาวตายํ ตโป อุปกฺกิเลโส โหตีติ วทามิฯ

อตฺตานุกฺกํเสตีติ ‘‘โก มยา สทิโส อตฺถี’’ติ อตฺตานํ อุกฺกํสติ อุกฺขิปติฯ **ปรํ วเมฺภตี**ติ ‘‘อยํ น มาทิโส’’ติ ปรํ สํหาเรติ อวกฺขิปติฯ

มชฺชตีติ มานมทกรเณน มชฺชติฯ **มุจฺฉตี**ติ มุจฺฉิโต โหติ คธิโต อชฺฌาปโนฺนฯ **ปมาทมาปชฺชตี**ติ เอตเทว สารนฺติ ปมาทมาปชฺชติฯ สาสเน ปพฺพชิโตปิ ธุตงฺคสุทฺธิโก โหติ, น กมฺมฏฺฐานสุทฺธิโกฯ ธุตงฺคเมว อรหตฺตํ วิย สารโต ปเจฺจติฯ

๕๙. **ลาภสกฺการสิโลก**นฺติ เอตฺถ จตฺตาโร ปจฺจยา ลพฺภนฺตีติ ลาภา, เตเยว สุฏฺฐุ กตฺวา ปฏิสงฺขริตฺวา ลทฺธา สกฺกาโร, วณฺณภณนํ สิโลโกฯ **อภินิพฺพเตฺตตี**ติ อเจลกาทิภาวํ เตรสธุตงฺคสมาทานํ วา นิสฺสาย มหาลาโภ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ‘‘อภินิพฺพเตฺตตี’’ติ วุโตฺตฯ เสสเมตฺถ ปุริมวารนเยเนว ทุวิธสฺสาปิ ตปสฺสิโน วเสน เวทิตพฺพํฯ

๖๐. **โวทาสํ อาปชฺชตี**ติ เทฺวภาคํ อาปชฺชติ, เทฺว ภาเค กโรติฯ **ขมตี**ติ รุจฺจติฯ **นกฺขมตี**ติ น รุจฺจติฯ **สาเปโกฺข ปชหตี**ติ สตโณฺห ปชหติฯ กถํ? ปาโตว ขีรภตฺตํ ภุโตฺต โหติฯ อถสฺส มํสโภชนํ อุปเนติฯ ตสฺส เอวํ โหติ ‘‘อิทานิ เอวรูปํ กทา ลภิสฺสาม, สเจ ชาเนยฺยาม, ปาโตว ขีรภตฺตํ น ภุเญฺชยฺยาม, กึ มยา สกฺกา กาตุํ, คจฺฉ โภ, ตฺวเมว ภุญฺชา’’ติ ชีวิตํ ปริจฺจชโนฺต วิย สาเปโกฺข ปชหติฯ **คธิโต**ติ เคธชาโตฯ **มุจฺฉิโต**ติ พลวตณฺหาย มุจฺฉิโต สมฺมูฬฺหสฺสตี หุตฺวาฯ **อชฺฌาปโนฺน**ติ อามิเส อติลโคฺค, ‘‘ภุญฺชิสฺสถ, อาวุโส’’ติ ธมฺมนิมนฺตนมตฺตมฺปิ อกตฺวา มหเนฺต มหเนฺต กพเฬ กโรติฯ **อนาทีนวทสฺสาวี**ติอาทีนวมตฺตมฺปิ น ปสฺสติฯ **อนิสฺสรณปโญฺญ**ติ อิธ มตฺตญฺญุตานิสฺสรณปจฺจเวกฺขณปริโภคมตฺตมฺปิ น กโรติฯ **ลาภสกฺการสิโลกนิกนฺติเหตู**ติ ลาภาทีสุ ตณฺหาเหตุฯ

๖๑. **สํภเกฺขตี**ติ สํขาทติฯ **อสนิวิจกฺก**นฺติ วิจกฺกสณฺฐานา อสนิเยวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘อสนิวิจกฺกํ อิมสฺส ทนฺตกูฏํ มูลพีชาทีสุ น กิญฺจิ น สํภุญฺชติฯ อถ จ ปน นํ สมณปฺปวาเทน สมโณติ สญฺชานนฺตี’’ติฯ เอวํ อปสาเทติ อวกฺขิปติฯ อิทํ ติตฺถิยวเสน อาคตํฯ ภิกฺขุวเสน ปเนตฺถ อยํ โยชนา, อตฺตนา ธุตงฺคธโร โหติ, โส อญฺญํ เอวํ อปสาเทติ ‘‘กึ สมณา นาม อิเม สมณมฺหาติ วทนฺติ, ธุตงฺคมตฺตมฺปิ นตฺถิ, อุเทฺทสภตฺตาทีนิ ปริเยสนฺตา ปจฺจยพาหุลฺลิกา วิจรนฺตี’’ติฯ **ลูขาชีวิ**นฺติ อเจลกาทิวเสน วา ธุตงฺควเสน วา ลูขาชีวึฯ **อิสฺสามจฺฉริย**นฺติ ปรสฺส สกฺการาทิสมฺปตฺติขียนลกฺขณํ อิสฺสํ, สกฺการาทิกรณอกฺขมนลกฺขณํ มจฺฉริยญฺจฯ

๖๒. **อาปาถกนิสาที โหตี**ติ มนุสฺสานํ อาปาเถ ทสฺสนฏฺฐาเน นิสีทติฯ ยตฺถ เต ปสฺสนฺติ, ตตฺถ ฐิโต วคฺคุลิวตํ จรติ, ปญฺจาตปํ ตปฺปติ, เอกปาเทน ติฏฺฐติ, สูริยํ นมสฺสติฯ สาสเน ปพฺพชิโตปิ สมาทินฺนธุตโงฺค สพฺพรตฺตึ สยิตฺวา มนุสฺสานํ จกฺขุปเถ ตปํ กโรติ, มหาสายเณฺหเยว จีวรกุฏึ กโรติ, สูริเย อุคฺคเต ปฏิสํหรติ, มนุสฺสานํ อาคตภาวํ ญตฺวา ฆณฺฑึ ปหริตฺวา จีวรํ มตฺถเก ฐเปตฺวา จงฺกมํ โอตรติ, สมฺมุญฺชนึ คเหตฺวา วิหารงฺคณํ สมฺมชฺชติฯ

อตฺตานนฺติ อตฺตโน คุณํ **อทสฺสยมาโน**ติ เอตฺถ อ-กาโร นิปาตมตฺตํ, ทสฺสยมาโนติ อโตฺถฯ **อิทมฺปิ เม ตปสฺมิ**นฺติ อิทมฺปิ กมฺมํ มเมว ตปสฺมึ, ปจฺจเตฺต วา ภุมฺมํ, อิทมฺปิ มม ตโปติ อโตฺถฯ โส หิ อสุกสฺมึ ฐาเน อเจลโก อตฺถิ มุตฺตาจาโรติอาทีนิ สุตฺวา อมฺหากํ เอส ตโป, อมฺหากํ โส อเนฺตวาสิโกติอาทีนิ ภณติฯ อสุกสฺมึ วา ปน ฐาเน ปํสุกูลิโก ภิกฺขุ อตฺถีติอาทีนิ สุตฺวา อมฺหากํ เอส ตโป, อมฺหากํ โส อเนฺตวาสิโกติอาทีนิ ภณติฯ

กิญฺจิเทวาติ กิญฺจิ วชฺชํ ทิฏฺฐิคตํ วาฯ **ปฏิจฺฉนฺนํ เสวตี**ติ ยถา อเญฺญ น ชานนฺติ, เอวํ เสวติฯ **อกฺขมมานํ อาห ขมตี**ติ อรุจฺจมานํเยว รุจฺจติ เมติ วทติฯ อตฺตนา กตํ อติมหนฺตมฺปิ วชฺชํ อปฺปมตฺตกํ กตฺวา ปญฺญเปติ, ปเรน กตํ ทุกฺกฏมตฺตํ วีติกฺกมมฺปิ ปาราชิกสทิสํ กตฺวา ทเสฺสติฯ **อนุเญฺญยฺย**นฺติ อนุชานิตพฺพํ อนุโมทิตพฺพํฯ

๖๓. **โกธโน โหติ อุปนาหี**ติ กุชฺฌนลกฺขเณน โกเธน, เวรอปฺปฏินิสฺสคฺคลกฺขเณน อุปนาเหน จ สมนฺนาคโตฯ **มกฺขี โหติ ปฬาสี**ติ ปรคุณมกฺขนลกฺขเณน มเกฺขน, ยุคคฺคาหลกฺขเณน ปฬาเสน จ สมนฺนาคโตฯ

อิสฺสุกี โหติ มจฺฉรีติ ปรสกฺการาทีสุ อุสูยนลกฺขณาย อิสฺสาย, อาวาสกุลลาภวณฺณธเมฺมสุ มจฺฉรายนลกฺขเณน ปญฺจวิธมเจฺฉเรน จ สมนฺนาคโต โหติฯ **สโฐ โหติ มายาวี**ติ เกราฏิกลกฺขเณน สาเฐเยฺยน, กตปฺปฏิจฺฉาทนลกฺขณาย มายาย จ สมนฺนาคโต โหติฯ **ถโทฺธ โหติ อติมานี**ติ นิสฺสิเนหนิกฺกรุณถทฺธลกฺขเณน ถเมฺภน, อติกฺกมิตฺวา มญฺญนลกฺขเณน อติ

มาเนน จ สมนฺนาคโต โหติฯ **ปาปิโจฺฉ โหตี**ติ อสนฺตสมฺภาวนปตฺถนลกฺขณาย ปาปิจฺฉตาย สมนฺนาคโต โหติฯ **ปาปิกาน**นฺติ ตาสํเยว ลามกานํ อิจฺฉานํ วสํ คโตฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิโก**ติ นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทินยปฺปวตฺตาย อยาถาวทิฏฺฐิยา อุเปโตฯ **อนฺตคฺคาหิกายา**ติ สาเยว ทิฏฺฐิ อุเจฺฉทนฺตสฺส คหิตตฺตา ''อนฺตคฺคาหิกา''ติ วุจฺจติ, ตาย สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **สนฺทิฏฺฐิปรามาสี**ติอาทีสุ สยํ ทิฏฺฐิ สนฺทิฏฺฐิ, สนฺทิฏฺฐิเมว ปรามสติ คเหตฺวา วทตีติ **สนฺทิฏฺฐิปรามาสีฯ** อาธานํ วุจฺจติ ทฬฺหํ สุฏฺฐุ ฐปิตํ, ตถา กตฺวา คณฺหาตีติ **อาธานคฺคาหีฯ** อริโฏฺฐ วิย น สกฺกา โหติ ปฏินิสฺสชฺชาเปตุนฺติ **ทุปฺปฏินิสฺสคฺคีฯ ยทิเม**ติ ยทิ อิเมฯ

ปริสุทฺธปปฏิกปฺปตฺตกถาวณฺณนา

๖๔. **อิธ, นิโคฺรธ, ตปสฺสี**ติ เอวํ ภควา อญฺญติตฺถิเยหิ คหิตลทฺธึ เตสํ รกฺขิตํ ตปํ สพฺพเมว สํกิลิฏฺฐนฺติ อุปกฺกิเลสปาฬึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปริสุทฺธปาฬึทสฺสนตฺถํ เทสนมารภโนฺต **อิธ, นิโคฺรธา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ''น อตฺตมโน''ติอาทีนิ วุตฺตวิปกฺขวเสเนว เวทิตพฺพานิฯ สพฺพวาเรสุ จ ลูขตปสฺสิโน เจว ธุตงฺคธรสฺส จ วเสน โยชนา เวทิตพฺพาฯ **เอวํ โส ตสฺมึ ฐาเน ปริสุโทฺธ โหตี**ติ เอวํ โส เตน น อตฺตมนตา น ปริปุณฺณสงฺกปฺปภาวสงฺขาเตน การเณน ปริสุโทฺธ นิรุปกฺกิเลโส โหติ, อุตฺตริ วายมมาโน กมฺมฏฺฐานสุทฺธิโก หุตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๖๙. **อทฺธา โข, ภเนฺต**ติ ภเนฺต เอวํ สเนฺต เอกํเสเนว วีริเยน ปาปชิคุจฺฉนวาโท ปริสุโทฺธ โหตีติ อนุชานาติฯ อิโต ปรญฺจ อคฺคภาวํ วา สารภาวํ วา อชานโนฺต **อคฺคปฺปตฺตา สารปฺปตฺตา จา**ติ อาหฯ อถสฺส ภควา สารปฺปตฺตภาวํ ปฏิเสเธโนฺต **น โข นิโคฺรธา**ติอาทิมาห ฯ **ปปฏิกปฺปตฺตา โหตี**ติ สารวโต รุกฺขสฺส สารํ เผคฺคุํ ตจญฺจ อติกฺกมฺม พหิปปฏิกสทิสา โหตีติ ทเสฺสติฯ

ปริสุทฺธตจปฺปตฺตาทิกถาวณฺณนา

๗๐. **อคฺคํ ปาเปตู**ติ เทสนาวเสน อคฺคํ ปาเปตฺวา เทเสตุ, สารํ ปาเปตฺวา เทเสตูติ ทสพลํ ยาจติฯ **จาตุยามสํวรสํวุโต**ติ จตุพฺพิเธน สํวเรน ปิหิโตฯ **น ปาณํ อติปาเตตี**ติ ปาณํ น หนติฯ **น ภาวิตมาสีสตี**ติ ภาวิตํ นาม เตสํ สญฺญาย ปญฺจ กามคุณา, เต น อาสีสติ น เสวตีติ อโตฺถฯ

อทุํ จสฺส โหตีติ เอตญฺจสฺส อิทานิ วุจฺจมานํ ''โส อภิหรตี''ติอาทิลกฺขณํฯ **ตปสฺสิตายา**ติ ตปสฺสิภาเวน โหติฯ ตตฺถ **โส อภิหรตี**ติ โส ตํ สีลํ อภิหรติ, อุปรูปริ วเฑฺฒติฯ สีลํ เม ปริปุณฺณํ, ตโป อารโทฺธ, อลเมตฺตาวตาติ น วีริยํ วิสฺสเชฺชติฯ **โน หีนายาวตฺตตี**ติ หีนาย คิหิภาวตฺถาย น อาวตฺตติฯ สีลโต อุตฺตริ วิเสสาธิคมตฺถาย วีริยํ กโรติเยว, เอวํ กโรโนฺต โส วิวิตฺตํ เสนาสนํ ภชติฯ ''อรญฺญ''นฺติอาทีนิ สามญฺญผเล (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๖) วิตฺถาริตาเนวฯ ''เมตฺตาสหคเตนา''ติอาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค วณฺณิตานิฯ **ตจปฺปตฺตา**ติ ปปฏิกโต อพฺภนฺตรํ ตจํ ปตฺตาฯ **เผคฺคุปฺปตฺตา**ติ ตจโต อพฺภนฺตรํ เผคฺคุํ ปตฺตา, เผคฺคุสทิสา โหตีติ อโตฺถฯ

๗๔. ''เอตฺตาวตา, โข นิโคฺรธ, ตโปชิคุจฺฉา อคฺคปฺปตฺตา จ โหติ สารปฺปตฺตา จา''ติ อิทํ ภควา ติตฺถิยานํ วเสนาหฯ ติตฺถิยานญฺหิ ลาภสกฺกาโร รุกฺขสฺส สาขาปลาสสทิโสฯ ปญฺจสีลมตฺตกํ ปปฏิกสทิสํฯ อฏฺฐสมาปตฺติมตฺตํ ตจสทิสํฯ ปุเพฺพนิวาสญาณาวสานา อภิญฺญา

เผคฺคุสทิสาฯ ทิพฺพจกฺขุ ปเนเต อรหตฺตนฺติ คเหตฺวา วิจรนฺติฯ เตน เนสํ ตํ รุกฺขสฺส สารส ทิสํฯ สาสเน ปน ลาภสกฺกาโร สาขาปลาสสทิโสฯ สีลสมฺปทา ปปฏิกสทิสาฯ ฌานสมาปตฺติโย ตจสทิสาฯ โลกิยาภิญฺญา เผคฺคุสทิสาฯ มคฺคผลํ สาโรฯ อิติ ภควตา อตฺตโน สาสนํ โอนตวินตผลภารภริตรุกฺขูปมาย อุปมิตํฯ โส เทสนากุสลตาย ตโต ตจสารสมฺปตฺติโต มม สาสนํ อุตฺตริตรเญฺจว ปณีตตรญฺจ, ตํ ตุวํ กทา ชานิสฺสสีติ อตฺตโนเทสนาย วิเสสภาวํ ทเสฺสตุํ ''อิติ โข นิโคฺรธา''ติ เทสนํ อารภิ ฯ **เต ปริพฺพาชกา**ติ เต ตสฺส ปริวารา ติํสสตสงฺขฺยา ปริพฺพาชกาฯ **เอตฺถ มยํ อนสฺสามา**ติ เอตฺถ อเจลกปาฬิอาทีสุ, อิทํ วุตฺตํ โหติ ''อมฺหากํ อเจลกปาฬิมตฺตมฺปิ นตฺถิ , กุโต ปริสุทฺธปาฬิฯ อมฺหากํ ปริสุทฺธปาฬิมตฺตมฺปิ นตฺถิ, กุโต จาตุยามสํวราทีนิฯ จาตุยามสํวโรปิ นตฺถิ, กุโต อรญฺญวาสาทีนิฯ อรญฺญวาโสปิ นตฺถิ, กุโต นีวรณปฺปหานาทีนิฯ นีวรณปฺปหานมฺปิ นตฺถิ, กุโต พฺรหฺมวิหาราทีนิฯ พฺรหฺมวิหารมตฺตมฺปิ นตฺถิ, กุโต ปุเพฺพนิวาสาทีนิฯ ปุเพฺพนิวาสญาณมตฺตมฺปิ นตฺถิ, กุโต อมฺหากํ ทิพฺพจกฺขุฯ เอตฺถ มยํ สอาจริยกา นฏฺฐา''ติฯ **อิโต ภิโยฺย อุตฺตริตร**นฺติ อิโต ทิพฺพจกฺขุญาณาธิคมโต ภิโยฺย อญฺญํ อุตฺตริตรํ วิเสสาธิคมํ มยํ สุติวเสนาปิ น ชานามาติ วทนฺติฯ

นิโคฺรธสฺสปชฺฌายนวณฺณนา

๗๕. **อถ นิโคฺรธํ ปริพฺพาชก**นฺติ เอวํ กิรสฺส อโหสิ ''อิเม ปริพฺพาชกา อิทานิ ภควโต ภาสิตํ สุสฺสูสนฺติ, อิมินา จ นิโคฺรเธน ภควโต ปรมฺมุขา กกฺขฬํ ทุราสทวจนํ วุตฺตํ, อิทานิ อยมฺปิ โสตุกาโม ชาโต, กาโล ทานิ เม อิมสฺส มานทฺธชํ นิปาเตตฺวา ภควโต สาสนํ อุกฺขิปิตุ''นฺติฯ อถ นิโคฺรธํ ปริพฺพาชกํ เอตทโวจฯ อปรมฺปิสฺส อโหสิ ''อยํ มยิ อกเถเนฺต สตฺถารํ น ขมาเปสฺสติ, ตทสฺส อนาคเต อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺติสฺสติ, มยา ปน กถิเต ขมาเปสฺสติ, ตทสฺส ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา''ติฯ อถ นิโคฺรธํ ปริพฺพาชกํ เอตทโวจฯ **อปริสาวจรํ ปน นํ กโรถา**ติ เอตฺถ **ปนา**ติ นิปาโต, อถ นํ อปริสาวจรํ กโรถาติ อโตฺถฯ ''อปริสาวจเรต''นฺติปิ ปาโฐ, อปริสาวจรํ วา เอตํ กโรถ, โคกาณาทีนํ วา อญฺญตรนฺติ อโตฺถฯ

โคกาณนฺติ เอตฺถาปิ โคกาณํ ปริยนฺตจารินึ วิย กโรถาติ อโตฺถฯ **ตุณฺหีภูโต**ติ ตุณฺหีภาวํ อุปคโตฯ **มงฺกุภูโต**ติ นิเตฺตชตํ อาปโนฺนฯ **ปตฺตกฺขโนฺธ**ติ โอนตคีโวฯ **อโธมุโข**ติ เหฏฺฐามุโขฯ

๗๖. **พุโทฺธ โส ภควา โพธายา**ติ สยํ พุโทฺธ สตฺตานมฺปิ จตุสจฺจโพธตฺถาย ธมฺมํ เทเสติฯ **ทโนฺต**ติ จกฺขุโตปิ ทโนฺต…เป.… มนโตปิ ทโนฺตฯ **ทมถายา**ติ อเญฺญสมฺปิ ทมนตฺถาย เอว, น วาทตฺถายฯ **สโนฺต**ติ ราคสนฺตตาย สโนฺต, โทสโมหสนฺตตาย สพฺพ อกุสลสพฺพาภิสงฺขารสนฺตตาย สโนฺตฯ **สมถายา**ติ มหาชนสฺส ราคาทิสมนตฺถาย ธมฺมํ เทเสติฯ **ติโณฺณ**ติ จตฺตาโร โอเฆ ติโณฺณฯ **ตรณายา**ติ มหาชนสฺส โอฆนิตฺถรณตฺถายฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ **ปรินิพฺพานายา**ติ มหาชนสฺสาปิ สพฺพกิเลสปรินิพฺพานตฺถาย ธมฺมํ เทเสติฯ

พฺรหฺมจริยปริโยสานาทิวณฺณนา

๗๗. **อจฺจโย**ติอาทีนิ สามญฺญผเล (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๕๐) วุตฺตานิฯ **อุชุชาติโก**ติ กายวงฺกาทิวิรหิโต อุชุสภาโวฯ **อหมนุสาสามี**ติ อหํ ตาทิสํ ปุคฺคลํ อนุสาสามิ, ธมฺมํ อสฺส เทเสมิฯ **สตฺตาห**นฺติ สตฺตทิวสานิ, อิทํ สพฺพมฺปิ ภควา ทนฺธปญฺญํ ปุคฺคลํ สนฺธายาห อสโฐ ปน อมายาวี อุชุชาติโก ตํมุหุเตฺตเนว อรหตฺตํ ปตฺตุํ สกฺขิสฺสติฯ อิติ ภควา ''อสฐ''นฺติอาทิว

จเนน สโฐ หิ วงฺกวโงฺก, มยาปิ น สกฺกา อนุสาสิตุนฺติ ทีเปโนฺต ปริพฺพาชกํ ปาเทสุ คเหตฺวา มหาเมรุปาทตเล วิย ขิปิตุํฯ กสฺมา? อยญฺหิ อติสโฐ, กุฏิลจิโตฺต สตฺถริ เอวํ กเถเนฺตปิ พุทฺธ ธมฺมสเงฺฆสุ นาธิมุจฺจติ, อธิมุจฺจนตฺถาย โสตํ น โอทหติ, โกหเญฺญ ฐิโต สตฺถารํ ขมาเปติฯ ตสฺมา ภควา ตสฺสชฺฌาสยํ วิทิตฺวา ‘‘เอตุ วิญฺญู ปุริโส อสโฐ’’ติอาทิมาหฯ สฐํ ปนาหํ อนุสาสิตุํ น สโกฺกมีติฯ

๗๘. **อเนฺตวาสิกมฺยตา**ติ อเนฺตวาสิกมฺยตาย, อเมฺห อเนฺตวาสิเก อิจฺฉโนฺตฯ **เอวมาหา**ติ ‘‘เอตุ วิญฺญุปุริโส’’ติอาทิมาหฯ **โย เอว โว อาจริโย**ติ โย เอว ตุมฺหากํ ปกติยา อาจริโยฯ **อุเทฺทสา โน จาเวตุกาโม**ติ อตฺตโน อนุสาสนิํ คาหาเปตฺวา อเมฺห อมฺหากํ อุเทฺทสโต จาเวตุกาโมฯ **โส เอว โว อุเทฺทโส โหตู**ติ โย ตุมฺหากํ ปกติยา อุเทฺทโส, โส ตุมฺหากํเยว โหตุ , น มยํ ตุมฺหากํ อุเทฺทเสน อตฺถิกาฯ **อาชีวา**ติ อาชีวโตฯ **อกุสลสงฺขาตา**ติ อกุสลาติ โกฏฺฐาสํ ปตฺตาฯ **อกุสลา ธมฺมา**ติ ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทธมฺมา ตณฺหาเยว วา วิเสเสนฯ สา หิ ปุนพฺภวกรณโต ‘‘โปโนพฺภวิกา’’ติ วุตฺตาฯ **สทรถา**ติ กิเลสทรถสมฺปยุตฺตาฯ **ชาติชรามรณิยา**ติ ชาติชรามรณานํ ปจฺจยภูตาฯ **สํกิเลสิกา ธมฺมา**ติ ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทาฯ **โวทานิยา**ติ, สมถวิปสฺสนา ธมฺมาฯ เต หิ สเตฺต โวทาเปนฺติ, ตสฺมา ‘‘โวทานิยา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **ปญฺญาปาริปูริ**นฺติ มคฺคปญฺญาปาริปูริํฯ **เวปุลฺลตฺตญฺจา**ติ ผลปญฺญาเวปุลฺลตํ, อุโภปิ วา เอตานิ อญฺญมญฺญเววจนาเนวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘ตโต ตุเมฺห มคฺคปญฺญเญฺจว ผลปญฺญญฺจ ทิเฏฺฐว ธเมฺม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสถา’’ติฯ เอวํ ภควา ปริพฺพาชเก อารพฺภ อตฺตโน โอวาทานุสาสนิยา ผลํ ทเสฺสโนฺต อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ

๗๙. **ยถา ตํ มาเรนา**ติ ยถา มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิตฺตา นิสีทนฺติ เอวเมว ตุณฺหีภูตา…เป.… อปฺปฏิภานา นิสินฺนาฯ

มาโร กิร สตฺถา อติวิย คชฺชโนฺต พุทฺธพลํ ทีเปตฺวา อิเมสํ ปริพฺพาชกานํ ธมฺมํ เทเสติ, กทาจิ ธมฺมาภิสมโย ภเวยฺย, หนฺทาหํ ปริยุฏฺฐามีติ โส เตสํ จิตฺตานิ ปริยุฏฺฐาสิฯ อปฺปหีนวิปลฺลาสานญฺหิ จิตฺตํ มารสฺส ยถากามกรณียํ โหติฯ เตปิ มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิตฺตา ถทฺธงฺคปจฺจงฺคา วิย ตุณฺหี อปฺปฏิภานา นิสีทิํสุฯ อถ สตฺถา อิเม ปริพฺพาชกา อติวิย นิรวา หุตฺวา นิสินฺนา, กิํ นุ โขติ อาวชฺชโนฺต มาเรน ปริยุฏฺฐิตภาวํ อญฺญาสิฯ สเจ ปน เตสํ มคฺคผลุปฺปตฺติเหตุ ภเวยฺย, มารํ ปฏิพาหิตฺวาปิ ภควา ธมฺมํ เทเสยฺย, โส ปน เตสํ นตฺถิฯ ‘‘สเพฺพปิ เม ตุจฺฉปุริสา’’ติ อญฺญาสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อถ โข ภควโต เอตทโหสิ สเพฺพปิ เม โมฆปุริสา’’ติอาทิฯ

ตตฺถ **ผุฏฺฐา ปาปิมตา**ติ ปาปิมตา มาเรน ผุฏฺฐาฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ เยสุ นามฯ **อญฺญาณตฺถมฺปี**ติ ชานนตฺถมฺปิฯ **กิํ กริสฺสติ สตฺตาโห**ติ สมเณน โคตเมน ปริจฺฉินฺนสตฺตาโห อมฺหากํ กิํ กริสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘สมเณน โคตเมน ‘สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสถ สตฺตาห’นฺติ วุตฺตํ, โส สตฺตาโห อมฺหากํ กิํ อปฺผาสุกํ กริสฺสติฯ หนฺท มยํ สตฺตาหพฺภนฺตเร เอตํ ธมฺมํ สจฺฉิกาตุํ สกฺกา, น สกฺกาติ อญฺญาณตฺถมฺปิ พฺรหฺมจริยํ จริสฺสามา’’ติฯ อถ วา ชานาม ตาวสฺส ธมฺมนฺติ เอกทิวเส เอกวารํ อญฺญาณตฺถมฺปิ เอเตสํ จิตฺตํ นุปฺปนฺนํ, สตฺตาโห ปน เอเตสํ กุสีตานํ กิํ กริสฺสติ, กิํ สกฺขิสฺสนฺติ เต สตฺตาหํ ปูเรตุนฺติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ **สีหนาท**นฺติ ปรวาทภินฺทนํ สกวาทสมุสฺสาปนญฺจ อภีตนาทํ นทิตฺวาฯ **ปจฺจุปฏฺฐาสี**ติ ปติฏฺฐิโตฯ **ตาวเทวา**ติ ตสฺมิเญฺญว ขเณฯ **ราชคหํ ปาวิสี**ติ ราชคหเมว ปวิโฏฺฐฯ

เตสํ ปน ปริพฺพาชกานํ กิญฺจาปิ อิทํ สุตฺตนฺตํ สุตฺวา วิเสโส น นิพฺพตฺโต, อายตึ ปน เนสํ วาสนาย ปจฺจโย ภวิสฺสตีติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย

อุทุมฺพริกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. จกฺกวตฺติสุตฺตวณฺณนา

อตฺตทีปสรณตาวณฺณนา

๘๐. เอวํ เม สุตนฺติ จกฺกวตฺติสุตฺตํฯ ตตฺรายมนุตฺตานปทวณฺณนา – **มาตุลาย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ ตํ นครํ โคจรคามํ กตฺวา อวิทูเร วนสเณฺฑ วิหรติฯ ‘‘ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสี’’ติ เอตฺถ อยมนุปุพฺพิกถา –

ภควา กิร อิมสฺส สุตฺตสฺส สมุฏฺฐานสมเย ปจฺจูสกาเล มหากรุณาสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย โลกํ โวโลเกเนฺต อิมาย อนาคตวํสทีปิกาย สุตฺตนฺตกถาย มาตุลนครวาสีนํ จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมยํ ทิสฺวา ปาโตว วีสติภิกฺขุสหสฺสปริวาโร มาตุลนครํ สมฺปโตฺตฯ มาตุลนครวาสิโน ขตฺติยา ‘‘ภควา อาคโต’’ติ สุตฺวา ปจฺจุคฺคมฺม ทสพลํ นิมเนฺตตฺวา มหาสกฺกาเรน นครํ ปเวเสตฺวา นิสชฺชฏฺฐานํ สํวิธาย ภควนฺตํ มหารเห ปลฺลเงฺก นิสีทาเปตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ อทํสุฯ ภควา ภตฺตกิจฺจํ นิฏฺฐาเปตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘สจาหํ อิมสฺมิํ ฐาเน อิเมสํ มนุสฺสานํ ธมฺมํ เทเสสฺสามิ, อยํ ปเทโส สมฺพาโธ, มนุสฺสานํ ฐาตุํ วา นิสีทิตุํ วา โอกาโส น ภวิสฺสติ, มหตา โข ปน สมาคเมน ภวิตพฺพ’’นฺติฯ

อถ ราชกุลานํ ภตฺตานุโมทนํ อกตฺวาว ปตฺตํ คเหตฺวา นครโต นิกฺขมิฯ มนุสฺสา จินฺตยิํสุ – ‘‘สตฺถา อมฺหากํ อนุโมทนมฺปิ อกตฺวา คจฺฉติ, อทฺธา ภตฺตคฺคํ อมนาปํ อโหสิ, พุทฺธานํ นาม น สกฺกา จิตฺตํ คเหตุํ, พุเทฺธหิ สทฺธิํ วิสฺสาสกรณํ นาม สมุสฺสิตผณํ อาสีวิสํ คีวาย คหณสทิสํ โหติ; เอถ โภ, ตถาคตํ ขมาเปสฺสามา’’ติฯ สกลนครวาสิโน ภควตา สเหว นิกฺขนฺตาฯ ภควา คจฺฉโนฺตว มคฺคเกฺขเตฺต ฐิตํ สาขาวิฏปสมฺปนฺนํ สนฺทจฺฉายํ กรีสมตฺตภูมิปตฺถฏํ เอกํ มาตุลรุกฺขํ ทิสฺวา อิมสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสีทิตฺวา ธเมฺม เทสิยมาเน ‘‘มหาชนสฺส ฐานนิสชฺชโนกาโส ภวิสฺสตี’’ติฯ นิวตฺติตฺวา มคฺคา โอกฺกมฺม รุกฺขมูลํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมภณฺฑาคาริกํ อานนฺทเตฺถรํ โอโลเกสิฯ เถโร โอโลกิตสญฺญาย เอว ‘‘สตฺถา นิสีทิตุกาโม’’ติ ญตฺวา สุคตมหาจีวรํ ปญฺญเปตฺวา อทาสิฯ นิสีทิ ภควา ปญฺญเตฺต อาสเนฯ อถสฺส ปุรโต มนุสฺสา นิสีทิํสุฯ อุภโตปสฺเสสุ ปจฺฉโต จ ภิกฺขุสโงฺฆ, อากาเส เทวตา อฏฺฐํสุ, เอวํ มหาปริสมชฺฌคโต ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสิฯ

เต ภิกฺขูติ ตตฺร อุปวิฏฺฐา ธมฺมปฺปฏิคฺคาหกา ภิกฺขูฯ **อตฺตทีปา**ติ อตฺตานํ ทีปํ ตาณํ เลณํ คติํ ปรายณํ ปติฏฺฐํ กตฺวา วิหรถาติ อโตฺถฯ **อตฺตสรณา**ติ อิทํ ตเสฺสว เววจนํฯ **อนญฺญสรณา**ติ อิทํ อญฺญสรณปฏิเกฺขปวจนํฯ น หิ อโญฺญ อญฺญสฺส สรณํ โหติ, อญฺญสฺส วายาเมน อญฺญสฺส อสุชฺฌนโตฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ, โก หิ นาโถ ปโร สิยา’’ติ (ธ. ป. ๑๖๐)ฯ เตนาห ‘‘อนญฺญสรณา’’ติฯ โก ปเนตฺถ อตฺตา นาม, โลกิยโลกุตฺตโร ธโมฺมฯ เตนาห – ‘‘ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา อนญฺญสรณา’’ติฯ ‘‘กาเย กายานุปสฺสี’’ติอาทีนิ มหาสติปฏฺฐาเน วิตฺถาริตานิฯ

โคจเรติ จริตุํ ยุตฺตฏฺฐาเนฯ **สเก**ติ อตฺตโน สนฺตเกฯ **เปตฺติเก วิสเย**ติ ปิติโต อาคตวิสเยฯ **จรต**นฺติ จรนฺตานํฯ ‘‘จรนฺต’’นฺติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ **น ลจฺฉตี**ติ น ลภิสฺสติ น ปสฺสิสฺสติฯ **มาโร**ติ เทวปุตฺตมาโรปิ, มจฺจุมาโรปิ, กิเลสมาโรปิฯ **โอตาร**นฺติ รนฺธํ ฉิทฺทํ วิวรํฯ อยํ ปนโตฺถ เลฑฺฑุฏฺฐานโต นิกฺขมฺม โตรเณ นิสีทิตฺวา พาลาตปํ ตปนฺตํ ลาปํ สกุณํ คเหตฺวาฯ ปกฺขนฺทเสนสกุณวตฺถุนา ทีเปตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว, สกุณคฺฆิ ลาปํ สกุณํ สหสา อชฺฌปฺปตฺตา อคฺคเหสิฯ อถ โข, ภิกฺขเว, ลาโป สกุโณ สกุณคฺฆิยา หริยมาโน เอวํ ปริเทวสิ ‘มยเมวมฺห อลกฺขิกา, มยํ อปฺปปุญฺญา, เย มยํ อโคจเร จริมฺห ปรวิสเย, สเจชฺช มยํ โคจเร จเรยฺยาม สเก เปตฺติเก วิสเย, น มฺยายํ สกุณคฺฆิ อลํ อภวิสฺส ยทิทํ ยุทฺธายา’ติฯ โก ปน เต ลาป โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโยติ? ยทิทํ นงฺคลกฏฺฐกรณํ เลฑฺฑุฏฺฐานนฺติฯ อถ โข, ภิกฺขเว, สกุณคฺฆิ สเก พเล อปตฺถทฺธา สเก พเล อสํวทมานา ลาปํ สกุณํ ปมุญฺจิ คจฺฉ โข ตฺวํ ลาป, ตตฺรปิ คนฺตฺวา น โมกฺขสีติฯ

อถ โข , ภิกฺขเว, ลาโป สกุโณ นงฺคลกฏฺฐกรณํ เลฑฺฑุฏฺฐานํ คนฺตฺวา มหนฺตํ เลฑฺฑุํ อภิรุหิตฺวา สกุณคฺฆึ วทมาโน อฏฺฐาสิ ‘‘เอหิ โข ทานิ เม สกุณคฺฆิ, เอหิ โข ทานิ เม สกุณคฺฆี’’ติฯ อถ โข สา, ภิกฺขเว, สกุณคฺฆิ สเก พเล อปตฺถทฺธา สเก พเล อสํวทมานา อุโภ ปเกฺข สนฺนยฺห ลาปํ สกุณํ สหสา อชฺฌปฺปตฺตาฯ ยทา โข, ภิกฺขเว, อญฺญาสิ ลาโป สกุโณ พหุอาคตา โข มฺยายํ สกุณคฺฆีติ, อถ โข ตเสฺสว เลฑฺฑุสฺส อนฺตรํ ปจฺจุปาทิฯ อถ โข, ภิกฺขเว, สกุณคฺฆิ ตเตฺถว อุรํ ปจฺจตาเฬสิฯ เอวญฺหิ ตํ, ภิกฺขเว, โหติ โย อโคจเร จรติ ปรวิสเยฯ

ตสฺมาติห, ภิกฺขเว, มา อโคจเร จริตฺถ ปรวิสเย, อโคจเร, ภิกฺขเว, จรตํ ปรวิสเย ลจฺฉติ มาโร โอตารํ, ลจฺฉติ มาโร อารมฺมณํฯ โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อโคจโร ปรวิสโย, ยทิทํ ปญฺจ กามคุณาฯ กตเม ปญฺจ? จกฺขุวิเญฺญยฺยา รูปา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามูปสํหิตา รชนียา, โสตวิเญฺญยฺยา สทฺทา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามูปสํหิตา รชนียา, ฆานวิเญฺญยฺยา คนฺธา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามูปสํหิตา รชนียา, ชิวฺหาวิเญฺญยฺยา รสา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามูปสํหิตา รชนียา, กายวิเญฺญยฺยา โผฏฺฐพฺพา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามูปสํหิตา รชนียาฯ อยํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อโคจโร ปรวิสโยฯ

โคจเร, ภิกฺขเว, จรถ…เป…. น ลจฺฉติ มาโร อารมฺมณํฯ โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานาฯ กตเม จตฺตาโร? อิธ ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ; เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ; จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ; ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ – อยํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโยติ (สํ. นิ. ๕.๓๗๑)ฯ

กุสลานนฺติ อนวชฺชลกฺขณานํฯ **สมาทานเหตู**ติ สมาทาย วตฺตนเหตุฯ **เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี**ติ เอวํ อิทํ โลกิยโลกุตฺตรํ ปุญฺญผลํ วฑฺฒติ, ปุญฺญผลนฺติ จ อุปรูปริ ปุญฺญมฺปิ ปุญฺญวิปาโกปิ เวทิตโพฺพฯ

ทฬฺหเนมิจกฺกวตฺติราชกถาวณฺณนา

๘๑. ตตฺถ **ทุวิธํ กุสลํ** วฏฺฏคามี จ วิวฏฺฏคามี จฯ ตตฺถ วฏฺฏคามิกุสลํ นาม มาตาปิตูนํ ปุตฺตธีตาสุ ปุตฺตธีตานญฺจ มาตาปิตูสุ สิเนหวเสน มุทุมทฺทวจิตฺตํฯ วิวฏฺฏคามิกุสลํ นาม ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทิเภทา สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธมฺมาฯ เตสุ วฏฺฏคามิปุญฺญสฺส ปริโย

สานํ มนุสฺสโลเก จกฺกวตฺติสิรีวิภโวฯ วิวฏฺฏคามิกุสลสฺส มคฺคผลนิพฺพานสมฺปตฺติฯ ตตฺถ วิวฏฺฏคามิกุสลสฺส วิปากํ สุตฺตปริโยสาเน ทเสฺสสฺสติฯ

อิธ ปน วฏฺฏคามิกุสลสฺส วิปากทสฺสนตฺถํ, ภิกฺขเว, ยทา ปุตฺตธีตโร มาตาปิตูนํ โอวาเทน อฏฺฐํสุ, ตทา อายุนาปิ วเณฺณนาปิ อิสฺสริเยนาปิ ปริหายึสุฯ ยทา ปน อฏฺฐํสุ, ตทา วฑฺฒึสูติ วตฺวา วฏฺฏคามิกุสลานุสนฺธิวเสน ''ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว''ติ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ จกฺกวตฺตีติ อาทีนิ มหาปทาเน (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓) วิตฺถาริตาเนวฯ

๘๒. **โอสกฺกิต**นฺติ อีสกมฺปิ อวสกฺกิตํฯ **ฐานา จุต**นฺติ สพฺพโส ฐานา อปคตํฯ ตํ กิร จกฺกรตนํ อเนฺตปุรทฺวาเร อกฺขาหตํ วิย เวหาสํ อฏฺฐาสิฯ อถสฺส อุโภสุ ปเสฺสสุ เทฺว ขทิรตฺถเมฺภ นิขณิตฺวา จกฺกรตนมตฺถเก เนมิอภิมุขํ เอกํ สุตฺตกํ พนฺธึสุฯ อโธภาเคปิ เนมิอภิมุขํ เอกํ พนฺธึสุฯ เตสุ อุปริมสุตฺตโต อปฺปมตฺตกมฺปิ โอคตํ จกฺกรตนํ โอสกฺกิตํ นาม โหติ, เหฏฺฐา สุตฺตสฺส ฐานํ อุปริมโกฏิยา อติกฺกนฺตคตํ ฐานา จุตํ นาม โหติ, ตเทตํ อติพลวโทเส สติ เอวํ โหติฯ สุตฺตมตฺตมฺปิ เอกงฺคุลทฺวงฺคุลมตฺตํ วา ภฏฺฐํ ฐานา จุตเมว โหติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ ''โอสกฺกิตํ ฐานา จุต''นฺติฯ

อถ เม อาโรเจยฺยาสีติ ตาต, ตฺวํ อชฺช อาทึ กตฺวา ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ จกฺกรตนสฺส อุปฏฺฐานํ คจฺฉ, เอวํ คจฺฉโนฺต ยทา จกฺกรตนํ อีสกมฺปิ โอสกฺกิตํ ฐานา จุตํ ปเสฺสสิ, อถ มยฺหํ อาจิเกฺขยฺยาสิฯ ชีวิตญฺหิ เม ตว หเตฺถ นิกฺขิตฺตนฺติฯ **อทฺทสา**ติ อปฺปมโตฺต ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ คนฺตฺวา โอโลเกโนฺต เอกทิวสํ อทฺทสฯ

๘๓. **อถ โข, ภิกฺขเว**ติ ภิกฺขเว, อถ ราชา ทฬฺหเนมิ ''จกฺกรตนํ โอสกฺกิต''นฺติ สุตฺวา อุปฺปนฺนพลวโทมนโสฺส ''น ทานิ มยา จิรํ ชีวิตพฺพํ ภวิสฺสติ, อปฺปาวเสสํ เม อายุ, น เม ทานิ กาเม ปริภุญฺชนกาโล, ปพฺพชฺชากาโล เม อิทานี''ติ โรทิตฺวา ปริเทวิตฺวา เชฏฺฐปุตฺตํ กุมารํ อามนฺตาเปตฺวา เอตทโวจฯ **สมุทฺทปริยนฺต**นฺติ ปริกฺขิตฺตเอกสมุทฺทปริยนฺตเมวฯ อิทํ หิสฺส กุลสนฺตกํฯ จกฺกวาฬปริยนฺตํ ปน ปุญฺญิทฺธิวเสน นิพฺพตฺตํ, น ตํ สกฺกา ทาตุํฯ กุลสนฺตกํ ปน นิยฺยาเตโนฺต ''สมุทฺทปริยนฺต''นฺติ อาหฯ **เกสมสฺสุ**นฺติ ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชนฺตาปิ หิ ปฐมํ เกสมสฺสุํ โอหาเรนฺติฯ ตโต ปฏฺฐาย ปรูฬฺหเกเส พนฺธิตฺวา วิจรนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ''เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา''ติฯ

กาสายานีติ กสายรสปีตานิฯ อาทิโต เอวํ กตฺวา ปจฺฉา วกฺกลานิปิ ธาเรนฺติฯ **ปพฺพชี**ติ ปพฺพชิโตฯ ปพฺพชิตฺวา จ อตฺตโน มงฺคลวนุยฺยาเนเยว วสิฯ **ราชิสิมฺหี**ติ ราชอีสิมฺหิฯ พฺราหฺมณปพฺพชิตา หิ ''พฺราหฺมณิสโย''ติ วุจฺจนฺติฯ เสตจฺฉตฺตํ ปน ปหาย ราชปพฺพชิตา ราชิสโยติฯ **อนฺตรธายี**ติ อนฺตรหิตํ นิพฺพุตทีปสิขา วิย อภาวํ อุปคตํฯ **ปฏิสํเวเทสี**ติ กนฺทโนฺต ปริเทวโนฺต ชานาเปสิฯ **เปตฺติก**นฺติ ปิติโต อาคตํ ทายชฺชํ น โหติ, น สกฺกา กุสีเตน หีนวีริเยน ทส อกุสลกมฺมปเถ สมาทาย วตฺตเนฺตน ปาปุณิตุํฯ อตฺตโน ปน สุกตํ กมฺมํ นิสฺสาย ทสวิธํ ทฺวาทสวิธํ วา จกฺกวตฺติวตฺตํ ปูเรเนฺตเนเวตํ ปตฺตพฺพนฺติ ทีเปติฯ อถ นํ วตฺตปฏิปตฺติยํ โจเทโนฺต ''อิงฺฆ ตฺว''นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อริเย**ติ นิโทฺทเสฯ **จกฺกวตฺติวเตฺต**ติ จกฺกวตฺตีนํ วเตฺตฯ

จกฺกวตฺติอริยวตฺตวณฺณนา

๘๔. **ธมฺมนฺ**ติ ทสกุสลกมฺมปถธมฺมํฯ **นิสฺสายา**ติ ตทธิฏฺฐาเนน เจตสา ตเมว นิสฺสยํ กตฺวาฯ **ธมฺมํ สกฺกโรนฺโต**ติ ยถา กโต โส ธโมฺม สุฏฺฐุ กโต โหติ, เอวเมตํ กโรนฺโตฯ **ธมฺมํ ครุํ กโรนฺโต**ติ ตสฺมิํ คารวุปฺปตฺติยา ตํ ครุํ กโรนฺโตฯ **ธมฺมํ มาเนนฺโต**ติ ตเมว ธมฺมํ ปิยญฺจ ภาวนียญฺจ กตฺวา วิหรนฺโตฯ **ธมฺมํ ปูเชนฺโต**ติ ตํ อปทิสิตฺวา คนฺธมาลาทิปูชเนนสฺส ปูชํ กโรนฺโตฯ **ธมฺมํ อปจยมาโน**ติ ตเสฺสว ธมฺมสฺส อญฺชลิกรณาทีหิ นีจวุตฺติตํ กโรนฺโตฯ **ธมฺมทฺธโช ธมฺมเกตู**ติ ตํ ธมฺมํ ธชมิว ปุรกฺขตฺวา เกตุมิว จ อุกฺขิปิตฺวา ปวตฺติยา ธมฺมทฺธโช ธมฺมเกตุ จ หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ธมฺมาธิปเตโยฺย**ติ ธมฺมาธิปติภูโต อาคตภาเวน ธมฺมวเสเนว สพฺพกิริยานํ กรเณน ธมฺมาธิปเตโยฺย หุตฺวาฯ **ธมฺมิกํ รกฺขาวรณคุตฺติํ สํวิทหสฺสู**ติ ธโมฺม อสฺสา อตฺถีติ ธมฺมิกา, รกฺขา จ อาวรณญฺจ คุตฺติ จ รกฺขาวรณคุตฺติ ฯ ตตฺถ ‘‘ปรํ รกฺขโนฺต อตฺตานํ รกฺขตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๘๕) วจนโต ขนฺติอาทโย รกฺขาฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, ปรํ รกฺขโนฺต อตฺตานํ รกฺขติฯ ขนฺติยา อวิหิํสาย เมตฺตจิตฺตตา อนุทฺทยตา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๘๕)ฯ นิวาสนปารุปนเคหาทีนํ นิวารณา อาวรณํ, โจราทิอุปทฺทวนิวารณตฺถํ โคปายนา คุตฺติ, ตํ สพฺพมฺปิ สุฏฺฐุ สํวิทหสฺสุ ปวตฺตย ฐเปหีติ อโตฺถฯ อิทานิ ยตฺถ สา สํวิทหิตพฺพา, ตํ ทเสฺสโนฺต **อโนฺตชนสฺมิ**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺราย สเงฺขปโตฺถ – อโนฺตชนสงฺขาตํ ตว ปุตฺตทารํ สีลสํวเร ปติฏฺฐเปหิ, วตฺถคนฺธมาลาทีนิ จสฺส เทหิ, สโพฺพปทฺทเว จสฺส นิวาเรหิฯ **พลกายา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – พลกาโย กาลํ อนติกฺกมิตฺวา ภตฺตเวตนสมฺปทาเนนปิ อนุคฺคเหตโพฺพฯ อภิสิตฺตขตฺติยา ภทฺรสฺสาชาเนยฺยาทิรตนสมฺปทาเนนปิ อุปสงฺคณฺหิตพฺพาฯ อนุยนฺตขตฺติยา เตสํ อนุรูปยานวาหนสมฺปทาเนนปิ ปริโตเสตพฺพาฯ พฺราหฺมณา อนฺนปานวตฺถาทินา เทยฺยธเมฺมนฯ คหปติกา ภตฺตพีชนงฺคลผาลพลิพทฺทาทิสมฺปทาเนนฯ ตถา นิคมวาสิโน เนคมา, ชนปทวาสิโน จ ชานปทาฯ สมิตปาปพาหิตปาปา สมณพฺราหฺมณา สมณปริกฺขารสมฺปทาเนน สกฺกาตพฺพาฯ มิคปกฺขิโน อภยทาเนน สมสฺสาเสตพฺพาฯ

วิชิเตติ อตฺตโน อาณาปวตฺติฏฺฐาเนฯ **อธมฺมกาโร**ติ อธมฺมกิริยาฯ **มา ปวตฺติตฺถา**ติ ยถา นปฺปวตฺตติ, ตถา นํ ปฏิปาเทหีติ อโตฺถฯ **สมณพฺราหฺมณา**ติ สมิตปาปพาหิตปาปาฯ **มทปฺปมาทา ปฏิวิรตา**ติ นววิธา มานมทา, ปญฺจสุ กามคุเณสุ จิตฺตโวสฺสชฺชนสงฺขาตา ปมาทา จ ปฏิวิรตาฯ **ขนฺติโสรเจฺจ นิวิฏฺฐา**ติ อธิวาสนขนฺติยญฺจ สุรตภาเว จ ปติฏฺฐิตาฯ **เอกมตฺตาน**นฺติ อตฺตโน ราคาทีนํ ทมนาทีหิ เอกมตฺตานํ ทเมนฺติ สเมนฺติ ปรินิพฺพาเปนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ **กาเลน กาล**นฺติ กาเล กาเล ฯ **อภินิวเชฺชยฺยาสี**ติ คูถํ วิย วิสํ วิย อคฺคิํ วิย จ สุฏฺฐุ วเชฺชยฺยาสิฯ **สมาทายา**ติ สุรภิกุสุมทามํ วิย อมตํ วิย จ สมฺมา อาทาย ปวเตฺตยฺยาสิฯ

อิธ ฐตฺวา วตฺตํ สมาเนตพฺพํฯ อโนฺตชนสฺมิํ พลกาเยปิ เอกํ, ขตฺติเยสุ เอกํ, อนุยเนฺตสุ เอกํ, พฺราหฺมณคหปติเกสุ เอกํ, เนคมชานปเทสุ เอกํ, สมณพฺราหฺมเณสุ เอกํ, มิคปกฺขีสุ เอกํ, อธมฺมการปฺปฏิเกฺขโป เอกํ, อธนานํ ธนานุปฺปทานํ เอกํ สมณพฺราหฺมเณ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหปุจฺฉนํ เอกนฺติ เอวเมตํ ทสวิธํ โหติฯ คหปติเก ปน ปกฺขิชาเต จ วิสุํ กตฺวา คเณนฺตสฺส ทฺวาทสวิธํ โหติฯ ปุเพฺพ อวุตฺตํ วา คเณเนฺตน อธมฺมราคสฺส จ วิสมโลภสฺส จ ปหานวเสน ทฺวาทสวิธํ เวทิตพฺพํฯ **อิทํ โข ตาต ต**นฺติ อิทํ ทสวิธํ ทฺวาทสวิธญฺจ อริยจกฺกวตฺติวตฺตํ นามฯ **วตฺตมานสฺสา**ติ ปูเรตฺวา วตฺตมานสฺสฯ **ตทหุโปสเถ**ติอาทิ มหาสุทสฺสเน วุตฺตํฯ

๙๐. **สมเตนา**ติ อตฺตโน มติยาฯ **สุท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **ปสาสตี**ติ อนุสาสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โปราณกํ ราชวํสํ ราชปเวณิํ ราชธมฺมํ ปหาย อตฺตโน มติมเตฺต ฐตฺวา ชนปทํ อนุสา

สตีติฯ เอวมยํ มฆเทววํสสฺส กฬารชนโก วิย ทฬฺหเนมิวํสสฺส อุปเจฺฉทโก อนฺติมปุริโส หุตฺวา อุปฺปโนฺนฯ **ปุเพฺพนาปรนฺ**ติ ปุพฺพกาเลน สทิสา หุตฺวา อปรกาลํฯ **ชนปทา น ปพฺพนฺตี**ติ น วฑฺฒนฺติฯ **ยถา ตํ ปุพฺพกานนฺ**ติ ยถา ปุพฺพกานํ ราชูนํ ปุเพฺพ จ ปจฺฉา จ สทิสาเยว หุตฺวา ปพฺพึสุ, ตถา น ปพฺพนฺติฯ กตฺถจิ สุณฺญา โหนฺติ หตวิลุตฺตา, เตลมธุผาณิตาทีสุ เจว ยาคุภตฺตาทีสุ จ โอชาปิ ปริหายิตฺถาติ อโตฺถฯ

อมจฺจา ปาริสชฺชาติ อมจฺจา เจว ปริสาวจรา จฯ **คณกมหามตฺตา**ติ อจฺฉิทฺทกาทิปาฐคณกา เจว มหาอมจฺจา จฯ **อนีกฎฺฐา**ติ หตฺถิอาจริยาทโยฯ **โทวาริกา**ติ ทฺวารรกฺขิโนฯ **มนฺตสฺสาชีวิโน**ติ มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา, ตํ นิสฺสยํ กตฺวา เย ชีวนฺติ ปณฺฑิตา มหามตฺตา, เตสํ เอตํ นามํฯ

อายุวณฺณาทิปริหานิกถาวณฺณนา

๙๑. **โน จ โข อธนานนฺ**ติ พลวโลภตฺตา ปน อธนานํ ทลิทฺทมนุสฺสานํ ธนํ นานุปฺปทาสิฯ **นานุปฺปทิยมาเน**ติ อนนุปฺปทิยมาเน, อยเมว วา ปาโฐฯ **ทาลิทฺทิยนฺ**ติ ทลิทฺทภาโวฯ **อตฺตนา จ ชีวาหี**ติ สยญฺจ ชีวํ ยาเปหีติ อโตฺถฯ **อุทฺธคฺคิกนฺ**ติอาทีสุ อุปรูปริภูมีสุ ผลทานวเสน อุทฺธมคฺคมสฺสาติ อุทฺธคฺคิกาฯ สคฺคสฺส หิตา ตตฺรุปฺปตฺติชนนโตติ โสวคฺคิกาฯ นิพฺพตฺตฎฺฐาเน สุโข วิปาโก อสฺสาติ สุขวิปากาฯ สุฎฺฐุ อคฺคานํ ทิพฺพวณฺณาทีนํ ทสนฺนํ วิเสสานํ นิพฺพตฺตนโต สคฺคสํวตฺตนิกาฯ เอวรูปํ ทกฺขิณํ ทานํ ปติฎฺฐเปตีติ อโตฺถฯ

๙๒. **ปวฑฺฒิสฺสตี**ติ วฑฺฒิสฺสติ พหุํ ภวิสฺสติฯ **สุนิเสธํ นิเสเธยฺยนฺ**ติ สุฎฺฐุ นิสิทฺธํ นิเสเธยฺยํฯ **มูลฆจฺจนฺ**ติ มูลหตํฯ **ขรสฺสเรนา**ติ ผรุสสเทฺทนฯ **ปณเวนา**ติ วชฺฌเภริยาฯ

๙๓. **สีสานิ เนสํ ฉินฺทิสฺสามา**ติ เยสํ อนฺตมโส มูลกมุฎฺฐิมฺปิ หริสฺสาม, เตสํ ตเถว สีสานิ ฉินฺทิสฺสาม, ยถา โกจิ หฎภาวมฺปิ น ชานิสฺสติ, อมฺหากํ ทานิ กิเมตฺถ ราชาปิ เอวํ อุฎฺฐาย ปรํ มาเรตีติ อยํ เนสํ อธิปฺปาโยฯ **อุปกฺกมึสู**ติ อารภึสุฯ **ปนฺถทุหนนฺ**ติ ปนฺถฆาตํ, ปเนฺถ ฐตฺวา โจรกมฺมํฯ

๙๔. **น หิ, เทวา**ติ โส กิร จิเนฺตสิ – ''อยํ ราชา สจฺจํ เทวาติ มุขปฎิญฺญาย ทินฺนาย มาราเปติ, หนฺทาหํ มุสาวาทํ กโรมี''ติ, มรณภยา ''น หิ เทวา''ติ อโวจฯ

๙๖. **เอกิทนฺ**ติ เอตฺถ **อิทนฺ**ติ นิปาตมตฺตํ, เอเก สตฺตาติ อโตฺถฯ **จาริตฺตนฺ**ติ มิจฺฉาจารํฯ **อภิชฺฌาพฺยาปาทา**ติ อภิชฺฌา จ พฺยาปาโท จฯ **มิจฺฉาทิฎฺฐี**ติ นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทิกา อนฺตคฺคาหิกา ปจฺจนีกทิฎฺฐิฯ

๑๐๑. **อธมฺมราโค**ติ มาตา มาตุจฺฉา ปิตุจฺฉา มาตุลานีติอาทิเก อยุตฺตฎฺฐาเน ราโคฯ **วิสมโลโภ**ติ ปริโภคยุเตฺตสุปิ ฐาเนสุ อติพลวโลโภฯ **มิจฺฉาธโมฺม**ติ ปุริสานํ ปุริเสสุ อิตฺถีนญฺจ อิตฺถีสุ ฉนฺทราโคฯ

อมเตฺตยฺยตาติอาทีสุ มาตุ หิโต มเตฺตโยฺย, ตสฺส ภาโว มเตฺตยฺยตา, มาตริ สมฺมาปฎิปตฺติยา เอตํ นามํฯ ตสฺสา อภาโว เจว ตปฺปฎิปกฺขตา จ อมเตฺตยฺยตาฯ **อเปเตฺตยฺยตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **น กุเล เชฎฺฐาปจายิตา**ติ กุเล เชฎฺฐานํ อปจิติยา นีจวุตฺติยา อกรณภาโวฯ

ทสวสฺสายุกสมยวณฺณนา

๑๐๓. ยํ อิเมสนฺติ ยสฺมิํ สมเย อิเมสํฯ **อลํปเตยฺยา**ติ ปติโน ทาตุํ ยุตฺตาฯ **อิมานิ รสานี**ติ อิมานิ โลเก อคฺครสานิฯ **อติพฺยาทิปฺปิสฺสนฺตี**ติ อติวิย ทิปฺปิสฺสนฺติ, อยเมว วา ปาโฐฯ **กุสลนฺติปิ น ภวิสฺสตี**ติ กุสลนฺติ นามมฺปิ น ภวิสฺสติ, ปญฺญตฺติมตฺตมฺปิ น ปญฺญายิสฺสตีติ อโตฺถฯ **ปุชฺชา จ ภวิสฺสนฺติ ปาสํสา จา**ติ ปูชารหา จ ภวิสฺสนฺติ ปสํสารหา จฯ ตทา กิร มนุสฺสา ''อสุเกน นาม มาตา ปหตา, ปิตา ปหโต, สมณพฺราหฺมณา ชีวิตา โวโรปิตา, กุเล เชฏฺฐานํ อตฺถิภาวมฺปิ น ชานาติ, อโห ปุริโส''ติ ตเมว ปูเชสฺสนฺติ เจว ปสํสิสฺสนฺติ จฯ

น ภวิสฺสติ มาตาติ วาติ อยํ มยฺหํ มาตาติ ครุจิตฺตํ น ภวิสฺสติฯ เคเห มาตุคามํ วิย นานาวิธํ อสพฺภิกถํ กถยมานา อคารวุปจาเรน อุปสงฺกมิสฺสนฺติฯ **มาตุจฺฉา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ **มาตุจฺฉา**ติ มาตุภคินีฯ **มาตุลานี**ติ มาตุลภริยาฯ **อาจริยภริยา**ติ สิปฺปายตนานิ สิกฺขาปกสฺส อาจริยสฺส ภริยาฯ **ครูนํ ทารา**ติ จูฬปิตุมหาปิตุอาทีนํ ภริยาฯ **สเมฺภทนฺ**ติ มิสฺสีภาวํ, มริยาทเภทํ วาฯ

ติโพฺพ อาฆาโต ปจฺจุปฏฺฐิโต ภวิสฺสตีติ พลวโกโป ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติวเสน ปจฺจุปฏฺฐิโต ภวิสฺสติฯ อปรานิ เทฺว เอตเสฺสว เววจนานิฯ โกโป หิ จิตฺตํ อาฆาเตตีติ **อาฆาโตฯ** อตฺตโน จ ปรสฺส จ หิตสุขํ พฺยาปาเทตีติ **พฺยาปาโทฯ** มโนปทูสนโต **มโนปโทโส**ติ วุจฺจติฯ **ติพฺพํ วธกจิตฺตนฺ**ติ ปิยมานสฺสาปิ ปรํ มารณตฺถาย วธกจิตฺตํฯ ตสฺส วตฺถุํ ทเสฺสตุํ **มาตุปิ ปุตฺตมฺหี**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มาควิกสฺสา**ติ มิคลุทฺทกสฺสฯ

๑๐๔. สตฺถนฺตรกโปฺปติ สเตฺถน อนฺตรกโปฺปฯ สํวฏฺฏกปฺปํ อปฺปตฺวา อนฺตราว โลกวินาโสฯ อนฺตรกโปฺป จ นาเมส ทุพฺภิกฺขนฺตรกโปฺป โรคนฺตรกโปฺป สตฺถนฺตรกโปฺปติ ติวิโธฯ ตตฺถ โลภุสฺสทาย ปชาย ทุพฺภิกฺขนฺตรกโปฺป โหติฯ โมหุสฺสทาย โรคนฺตรกโปฺปฯ โทสุสฺสทาย สตฺถนฺตรกโปฺปฯ ตตฺถ ทุพฺภิกฺขนฺตรกเปฺปน นฏฺฐา เยภุเยฺยน เปตฺติวิสเย อุปฺปชฺชนฺติฯ กสฺมา? อาหารนิกนฺติยา พลวตฺตาฯ โรคนฺตรกเปฺปน นฏฺฐา เยภุเยฺยน สเคฺค นิพฺพตฺตนฺติ กสฺมา? เตสญฺหิ ''อโห วตเญฺญสํ สตฺตานํ เอวรูโป โรโค น ภเวยฺยา''ติ เมตฺตจิตฺตํ อุปฺปชฺชตีติฯ สตฺถนฺตรกเปฺปน นฏฺฐา เยภุเยฺยน นิรเย อุปฺปชฺชนฺติฯ กสฺมา? อญฺญมญฺญํ พลวาฆาตตายฯ

มิคสญฺญนฺติ ''อยํ มิโค, อยํ มิโค''ติ สญฺญํฯ **ติณฺหานิ สตฺถานิ หเตฺถสุ ปาตุภวิสฺสนฺตี**ติ เตสํ กิร หเตฺถน ผุฏฺฐมตฺตํ ยํกิญฺจิ อนฺตมโส ติณปณฺณํ อุปาทาย อาวุธเมว ภวิสฺสติฯ **มา จ มยํ กญฺจี**ติ มยํ กญฺจิ เอกปุริสมฺปิ ชีวิตา มา โวโรปยิมฺหฯ **มา จ อเมฺห โกจี**ติ อเมฺหปิ โกจิ เอกปุริโส ชีวิตา มา โวโรปยิตฺถฯ **ยํนูน มยนฺ**ติ อยํ โลกวินาโส ปจฺจุปฏฺฐิโต, น สกฺกา ทฺวีหิ เอกฏฺฐาเน ฐิเตหิ ชีวิตํ ลทฺธุนฺติ มญฺญมานา เอวํ จินฺตยิํสุฯ **วนคหนนฺ**ติ วนสงฺขาเตหิ ติณคุมฺพลตาทีหิ คหนํ ทุปฺปเวสฏฺฐานํฯ **รุกฺขคหนนฺ**ติ รุเกฺขหิ คหนํ ทุปฺปเวสฏฺฐานํฯ **นทีวิทุคฺคนฺ**ติ นทีนํ อนฺตรทีปาทีสุ ทุคฺคมนฏฺฐานํฯ **ปพฺพตวิสมนฺ**ติ ปพฺพเตหิ วิสมํ, ปพฺพเตสุปิ วา วิสมฏฺฐานํฯ **สภาคายิสฺสนฺตี**ติ ยถา อหํ ชีวามิ ทิฏฺฐา โภ สตฺตา, ตฺวมฺปิ ตถา ชีวสีติ เอวํ สโมฺมทนกถาย อตฺตนา สภาเค กริสฺสนฺติฯ

อายุวณฺณาทิวฑฺฒนกถาวณฺณนา

๑๐๕. อายตนฺติ มหนฺตํฯ **ปาณาติปาตา วิรเมยฺยามา**ติ ปาณาติปาตโต โอสเกฺกยฺยามฯ ปาณาติปาตํ วิรเมยฺยามาติปิ สชฺฌายนฺติ, ตตฺถ ปาณาติปาตํ ปชเหยฺยามาติ อโตฺถฯ **วี**

สติวสฺสายุกาติ มาตาปิตโร ปาณาติปาตา ปฏิวิรตา, ปุตฺตา กสฺมา วีสติวสฺสายุกา อเหสุนฺติ เขตฺตวิสุทฺธิยาฯ เตสญฺหิ มาตาปิตโร สีลวโนฺต ชาตาฯ อิติ สีลคเพฺภ วฑฺฒิตตฺตา อิมาย เขตฺตวิสุทฺธิยา ทีฆายุกา อเหสุํฯ เย ปเนตฺถ กาลํ กตฺวา ตเตฺถว นิพฺพตฺตา, เต อตฺตโนว สีลสมฺปตฺติยา ทีฆายุกา อเหสุํฯ

อสฺสามาติ ภเวยฺยามฯ **จตฺตารีสวสฺสายุกา**ติอาทโย โกฏฺฐาสา อทินฺนาทานาทีหิ ปฏิวิรตานํ วเสน เวทิตพฺพาฯ

สงฺขราชอุปฺปตฺติวณฺณนา

๑๐๖. **อิจฺฉา**ติ มยฺหํ ภตฺตํ เทถาติ เอวํ อุปฺปชฺชนกตณฺหาฯ **อนสน**นฺติ น อสนํ อวิปฺผาริกภาโว กายาลสิยํ, ภตฺตํ ภุตฺตานํ ภตฺตสมฺมทปจฺจยา นิปชฺชิตุกามตาชนโก กายทุพฺพลภาโวติ อโตฺถฯ **ชรา**ติ ปากฏชราฯ **กุกฺกุฏสมฺปาติกา**ติ เอกคามสฺส ฉทนปิฏฺฐโต อุปฺปติตฺวา อิตรคามสฺส ฉทนปิเฏฺฐ ปตนสงฺขาโต กุกฺกุฏสมฺปาโตฯ เอตาสุ อตฺถีติ กุกฺกุฏสมฺปาติกาฯ ‘‘กุกฺกุฏสมฺปาทิกา’’ติปิ ปาโฐ, คามนฺตรโต คามนฺตรํ กุกฺกุฏานํ ปทสา คมนสงฺขาโต กุกฺกุฏสมฺปาโท เอตาสุ อตฺถีติ อโตฺถฯ อุภยเมฺปตํ ฆนนิวาสตํเยว ทีเปติฯ **อวีจิ มเญฺญ ผุโฏ ภวิสฺสตี**ติ อวีจิมหานิรโย วิย นิรนฺตรปูริโต ภวิสฺสติฯ

๑๐๗. ‘‘อสีติวสฺสสหสฺสายุเกสุ, ภิกฺขเว, มนุเสฺสสุ **เมเตฺตโยฺย** นาม ภควา โลเก อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ น วฑฺฒมานกวเสน วุตฺตํฯ น หิ พุทฺธา วฑฺฒมาเน อายุมฺหิ นิพฺพตฺตนฺติ, หายมาเน ปน นิพฺพตฺตนฺติฯ ตสฺมา ยทา ตํ อายุ วฑฺฒิตฺวา อสเงฺขยฺยตํ ปตฺวา ปุน หายมานํ อสีติวสฺสสหสฺสกาเล ฐสฺสติ, ตทา อุปฺปชฺชิสฺสตีติ อโตฺถฯ **ปริหริสฺสตี**ติ อิทํ ปน ปริวาเรตฺวา วิจรนฺตานํ วเสน วุตฺตํฯ **ยูโป**ติ ปาสาโทฯ **รญฺญา มหาปนาเทน การาปิโต**ติ รญฺญา เหตุภูเตน ตสฺสตฺถาย สเกฺกน เทวราเชน วิสฺสกมฺมเทวปุตฺตํ เปเสตฺวา การาปิโตฯ ปุเพฺพ กิร เทฺว ปิตาปุตฺตา นฬการา ปเจฺจกพุทฺธสฺส นเฬหิ จ อุทุมฺพเรหิ จ ปณฺณสาลํ การาเปตฺวา ตํ ตตฺถ วาสาเปตฺวา จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหิํสุฯ เต กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺตาฯ เตสุ ปิตา เทวโลเกเยว อฏฺฐาสิฯ ปุโตฺต เทวโลกา จวิตฺวา สุรุจิสฺส รโญฺญ เทวิยา สุเมธาย กุจฺฉิสฺมิํ นิพฺพโตฺตฯ มหาปนาโท นาม กุมาโร อโหสิฯ โส อปรภาเค ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา มหาปนาโท นาม ราชา ชาโตฯ อถสฺส ปุญฺญานุภาเวน สโกฺก เทวราชา วิสฺสกมฺมเทวปุตฺตํ รโญฺญ ปาสาทํ กโรหีติ ปหิณิ โส ตสฺส ปาสาทํ นิมฺมินิ ปญฺจวีสติโยชนุเพฺพธํ สตฺตรตนมยํ สตภูมกํฯ ยํ สนฺธาย ชาตเก วุตฺตํ –

> ‘‘ปนาโท นาม โส ราชา, ยสฺส ยูโป สุวณฺณโย;
> ติริยํ โสฬสุเพฺพโธ, อุทฺธมาหุ สหสฺสธาฯ
>
> สหสฺสกโณฺฑ สตเคณฺฑุ, ธชาลุ หริตามโย;
> อนจฺจุํ ตตฺถ คนฺธพฺพา, ฉ สหสฺสานิ สตฺตธาฯ
>
> เอวเมตํ ตทา อาสิ, ยถา ภาสสิ ภทฺทชิ;
> สโกฺก อหํ ตทา อาสิํ, เวยฺยาวจฺจกโร ตวา’’ติฯ (ชา. ๕.๓.๔๒);

โส ราชา ตตฺถ ยาวตายุกํ วสิตฺวา กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ ตสฺมิํ เทวโลเก นิพฺพเตฺต โส ปาสาโท มหาคงฺคาย อนุโสตํ ปติฯ ตสฺส ธุรโสปานสมฺมุขฏฺฐาเน ปยาคปติฏฺฐานํ

นาม นครํ มาปิตํฯ ถุปิกาสมฺมุขฏฺฐาเน โกฏฺฐิคาโม นามฯ อปรภาเค อมฺหากํ ภควโต กาเล โส นพีการเทวปุโตฺต เทวโลกโต จวิตฺวา มนุสฺสปเถ ภทฺทชิเสฏฺฐิ นาม หุตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส นาวาย คงฺคาตรณทิวเส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ตํ ปาสาทํ ทเสฺสตีติ วตฺถุ วิตฺถาเรตพฺพํฯ กสฺมา ปเนส ปาสาโท น อนฺตรหิโตติ? อิตรสฺส อานุภาวาฯ เตน สทฺธึ ปุญฺญํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺตกุลปุโตฺต อนาคเต สโงฺข นาม ราชา ภวิสฺสติฯ ตสฺส ปริโภคตฺถาย โส ปาสาโท อุฏฺฐหิสฺสติ, ตสฺมา น อนฺตรหิโตติฯ

๑๐๘. **อุสฺสาเปตฺวา**ติ ตํ ปาสาทํ อุฏฺฐาเปตฺวาฯ **อชฺฌาวสิตฺวา**ติ ตตฺถ วสิตฺวาฯ **ตํ ทตฺวา วิสฺสชฺชิตฺวา**ติ ตํ ปาสาทํ ทานวเสน ทตฺวา นิรเปโกฺข ปริจฺจาควเสน จ วิสฺสชฺชิตฺวาฯ กสฺส จ เอวํ ทตฺวาติ? สมณาทีนํฯ เตนาห – ‘‘สมณพฺราหฺมณกปณทฺธิกวนิพฺพกยาจกานํ ทานํ ทตฺวา’’ติฯ กถํ ปน โส เอกํ ปาสาทํ พหูนํ ทสฺสตีติ? เอวํ กิรสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติ ‘‘อยํ ปาสาโท วิปฺปกิริยตู’’ติฯ โส ขณฺฑขณฺฑโส วิปฺปกิริสฺสติฯ โส ตํ อลคฺคมาโนว หุตฺวา ‘‘โย ยตฺตกํ อิจฺฉติ, โส ตตฺตกํ คณฺหตู’’ติ ทานวเสน วิสฺสชฺชิสฺสติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทานํ ทตฺวา เมเตฺตยฺยสฺส ภควโต…เป.… วิหริสฺสตี’’ติฯ เอตฺตเกน ภควา วฏฺฏคามิกุสลสฺส อนุสนฺธึ ทเสฺสติฯ

๑๐๙. อิทานิ วิวฏฺฏคามิกุสลสฺส อนุสนฺธึ ทเสฺสโนฺต ปุน **อตฺตทีปา, ภิกฺขเว, วิหรถา**ติ อาทิมาหฯ

ภิกฺขุโน อายุวณฺณาทิวฑฺฒนกถาวณฺณนา

๑๑๐. **อิทํ โข, *ภิกฺขเว*, *ภิกฺขุโน* อายุสฺมิ**นฺติ *ภิกฺขเว* ยํ โว อหํ อายุนาปิ วฑฺฒิสฺสถาติ อโวจํ, ตตฺถ อิทํ ภิกฺขุโน อายุสฺมึ อิทํ อายุการณนฺติ อโตฺถฯ ตสฺมา ตุเมฺหหิ อายุนา วฑฺฒิตุกาเมหิ อิเม จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาเวตพฺพาติ ทเสฺสติฯ

วณฺณสฺมินฺติ ยํ โว อหํ วเณฺณนปิ วฑฺฒิสฺสถาติ อโวจํ, อิทํ ตตฺถ วณฺณการณํฯ สีลวโต หิ อวิปฺปฏิสาราทีนํ วเสน สรีรวโณฺณปิ กิตฺติวเสน คุณวโณฺณปิ วฑฺฒติฯ ตสฺมา ตุเมฺหหิ วเณฺณน วฑฺฒิตุกาเมหิ สีลสมฺปเนฺนหิ ภวิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

สุขสฺมินฺติ ยํ โว อหํ สุเขนปิ วฑฺฒิสฺสถาติ อโวจํ, อิทํ ตตฺถ วิเวกชํ ปีติสุขาทินานปฺปการกํ ฌานสุขํฯ ตสฺมา ตุเมฺหหิ สุเขน วฑฺฒิตุกาเมหิ อิมานิ จตฺตาริ ฌานานิ ภาเวตพฺพานิฯ

โภคสฺมินฺติ ยํ โว อหํ โภเคนปิ วฑฺฒิสฺสถาติ อโวจํ, อยํ โส อปฺปมาณานํ สตฺตานํ อปฺปฏิกูลตาวโห สุขสยนาทิ เอกาทสานิสํโส สพฺพทิสาวิปฺผาริตพฺรหฺมวิหารโภโคฯ ตสฺมา ตุเมฺหหิ โภเคน วฑฺฒิตุกาเมหิ อิเม พฺรหฺมวิหารา ภาเวตพฺพาฯ

พลสฺมินฺติ ยํ โว อหํ พเลนปิ วฑฺฒิสฺสถาติ อโวจํ, อิทํ อาสวกฺขยปริโยสาเน อุปฺปนฺนํ อรหตฺตผลสงฺขาตํ พลํฯ ตสฺมา ตุเมฺหหิ พเลน วฑฺฒิตุกาเมหิ อรหตฺตปฺปตฺติยา โยโค กรณีโยฯ

ยถยิทํ, *ภิกฺขเว*, มารพลนฺติ ยถา อิทํ เทวปุตฺตมารมจฺจุมารกิเลสมารานํ พลํ ทุปฺปสหํ ทุรภิสมฺภวํ, เอวํ อญฺญํ โลเก เอกพลมฺปิ น สมนุปสฺสามิฯ ตมฺปิ พลํ อิทเมว อรหตฺตผลํ ปสหติ อภิภวติ อโชฺฌตฺถรติฯ ตสฺมา เอเตฺถว โยโค กรณีโยติ ทเสฺสติฯ

เอวมิทํ ปุญฺญนฺติ เอวํ อิทํ โลกุตฺตรปุญฺญมฺปิ ยาว อาสวกฺขยา ปวฑฺฒตีติ วิวฏฺฏคามิกุสลานุสนฺธึ นิฏฺฐเปโนฺต อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ สุตฺตปริโยสาเน วีสติ ภิกฺขุสหสฺสานิ อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ จตุราสีติ ปาณสหสฺสานิ อมตปานํ ปิวิํสูติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย

จกฺกวตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อคฺคญฺญสุตฺตวณฺณนา

วาเสฏฺฐภารทฺวาชวณฺณนา

๑๑๑. เอวํ เม สุตนฺติ อคฺคญฺญสุตฺตํฯ ตตฺรายมนุตฺตานปทวณฺณนา – **ปุพฺพาราเม มิคารมาตุปาสาเท**ติ เอตฺถ อยํ อนุปุพฺพิกถาฯ อตีเต สตสหสฺสกปฺปมตฺถเก เอกา อุปาสิกา ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ นิมเนฺตตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสตสหสฺสสฺส ทานํ ทตฺวา ภควโต ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา ‘‘อนาคเต ตุมฺหาทิสสฺส พุทฺธสฺส อคฺคุปฏฺฐายิกา โหมี’’ติ ปตฺถนํ อกาสิฯ สา กปฺปสตสหสฺสํ เทเวสุ เจว มนุเสฺสสุ จ สํสริตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล ภทฺทิยนคเร เมณฺฑกเสฏฺฐิปุตฺตสฺส ธนญฺจยเสฏฺฐิโน เคเห สุมนเทวิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ชาตกาเล ตสฺสา วิสาขาติ นามํ อกํสุฯ สา ยทา ภควา ภทฺทิยนครํ อาคมาสิ, ตทา ปญฺจทาสิสเตหิ สทฺธึ ภควโต ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา ปฐมทสฺสนมฺหิเยว โสตาปนฺนา อโหสิฯ

อปรภาเค สาวตฺถิยํ มิคารเสฏฺฐิปุตฺตสฺส ปุณฺณวฑฺฒนกุมารสฺส เคหํ คตาฯ ตตฺถ นํ มิคารเสฏฺฐิ มาตุฏฺฐาเน ฐเปสิฯ ตสฺมา มิคารมาตาติ วุจฺจติฯ ปติกุลํ คจฺฉนฺติยา จสฺสา ปิตา มหาลตาปิฬนฺธนํ นาม การาเปสิฯ ตสฺมึ ปิฬนฺธเน จตโสฺส วชิรนาฬิโย อุปโยคํ อคมํสุ, มุตฺตานํ เอกาทส นาฬิโย, ปวาฬสฺส ทฺวาวีสติ นาฬิโย, มณีนํ เตตฺตึส นาฬิโยฯ อิติ เอเตหิ จ อเญฺญหิ จ สตฺตหิ รตเนหิ นิฏฺฐานํ อคมาสิฯ ตํ สีเส ปฏิมุกฺกํ ยาว ปาทปิฏฺฐิยา ภสฺสติฯ ปญฺจนฺนํ หตฺถีนํ พลํ ธารยมานาว นํ อิตฺถี ธาเรตุํ สโกฺกติฯ สา อปรภาเค ทสพลสฺส อคฺคุปฏฺฐายิกา หุตฺวา ตํ ปสาธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา นวหิ โกฏีหิ ภควโต วิหารํ การยมานา กรีสมเตฺต ภูมิภาเค ปาสาทํ กาเรสิ ฯ ตสฺส อุปริภูมิยํ ปญฺจ คพฺภสตานิ โหนฺติ, เหฏฺฐิมภูมิยํ ปญฺจาติ คพฺภสหสฺสปฺปฏิมณฺฑิโต อโหสิฯ สา ‘‘สุทฺธปาสาโทว น โสภตี’’ติ ตํ ปริวาเรตฺวา ปญฺจ ทฺวิฑฺฒเคหสตานิ, ปญฺจ จูฬปาสาทสตานิ , ปญฺจ ทีฆสาลสตานิ จ การาเปสิฯ วิหารมโห จตูหิ มาเสหิ นิฏฺฐานํ อคมาสิฯ

มาตุคามตฺตภาเว ฐิตาย วิสาขาย วิย อญฺญิสฺสา พุทฺธสาสเน ธนปริจฺจาโค นาม นตฺถิ, ปุริสตฺตภาเว ฐิตสฺส อนาถปิณฺฑิกสฺส วิย อญฺญสฺสาติฯ โส หิ จตุปณฺณาสโกฏิโย วิสฺสเชฺชตฺวา สาวตฺถิยา ทกฺขิณภาเค อนุราธปุรสฺส มหาวิหารสทิเส ฐาเน เชตวนมหาวิหารํ นาม กาเรสิฯ วิสาขา สาวตฺถิยา ปาจีนภาเค อุตฺตรเทวิยา วิหารสทิเส ฐาเน ปุพฺพารามํ นาม กาเรสิฯ ภควา อิเมสํ ทฺวินฺนํ กุลานํ อนุกมฺปาย สาวตฺถึ นิสฺสาย วิหรโนฺต อิเมสุ ทฺวีสุ วิหาเรสุ นิพทฺธวาสํ วสิฯ เอกํ อโนฺตวสฺสํ เชตวเน วสติ, เอกํ ปุพฺพาราเมฯ ตสฺมึ สมเย ปน ภควา ปุพฺพาราเม วิหรติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปุพฺพาราเม มิคารมาตุปาสาเท’’ติฯ

วาเสฏฺฐภารทฺวาชาติ วาเสโฏฺฐ จ สามเณโร ภารทฺวาโช จฯ **ภิกฺขูสุ ปริวสนฺตี**ติ เตเนว ติตฺถิยปริวาสํ วสนฺติ, น อาปตฺติปริวาสํฯ อปริปุณฺณวสฺสตฺตา ปน ภิกฺขุภาวํ ปตฺถยมานา วสนฺติฯ เตเนวาห ‘‘ภิกฺขุภาวํ อากงฺขมานา’’ติฯ อุโภปิ เหเต อุทิจฺจพฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺตา, จตฺตาลีส จตฺตาลีส โกฏิวิภวา ติณฺณํ เวทานํ ปารคู มชฺฌิมนิกาเย **วาเสฏฺฐสุตฺตํ** สุตฺวา สรณํ คตา, **เตวิชฺชสุตฺตํ** สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา อิมสฺมึ กาเล ภิกฺขุภาวํ อากงฺขมานา ปริวสนฺติฯ **อโพฺภกาเส จงฺกมตี**ติ อุตฺตรทกฺขิเณน อายตสฺส ปาสาทสฺส ปุรตฺถิมทิสาภาเค ปาสาทจฺฉายายํ ยนฺตรชฺชูหิ อากฑฺฒิยมานํ รตนสตฺเพฺพธํ สุวณฺณอคฺฆิกํ วิย อนิลปเถ วิธาวนฺตีหิ ฉพฺพณฺณาหิ พุทฺธรสฺมีหิ โสภมาโน อปราปรํ จงฺกมติฯ

๑๑๓. **อนุจงฺกมิํสูติ** อญฺชลิํ ปคฺคยฺห โอนตสรีรา หุตฺวา อนุวตฺตมานา จงฺกมิํสุฯ **วาเสฏฺฐํ อามเนฺตสี**ติ โส เตสํ ปณฺฑิตตโร คเหตพฺพํ วิสฺสเชฺชตพฺพญฺจ ชานาติ, ตสฺมา ตํ อามเนฺตสิฯ **ตุเมฺห ขฺวตฺถา**ติ ตุเมฺห โข อตฺถฯ **พฺราหฺมณชจฺจา**ติ, พฺราหฺมณชาติกาฯ **พฺราหฺมณกุลีนา**ติ พฺราหฺมเณสุ กุลีนา กุลสมฺปนฺนาฯ **พฺราหฺมณกุลา**ติ พฺราหฺมณกุลโต, โภคาทิสมฺปนฺนํ พฺราหฺมณกุลํ ปหายาติ อโตฺถฯ **น อโกฺกสนฺตี**ติ ทสวิเธน อโกฺกสวตฺถุนา น อโกฺกสนฺติฯ **น ปริภาสนฺตี**ติ นานาวิธาย ปริภวกถาย น ปริภาสนฺตีติ อโตฺถฯ อิติ ภควา ''พฺราหฺมณา อิเม สามเณเร อโกฺกสนฺติ ปริภาสนฺตี''ติ ชานมาโนว ปุจฺฉติฯ กสฺมา? อิเม มยา อปุจฺฉิตา ปฐมตรํ น กเถสฺสนฺติ, อกถิเต กถา น สมุฎฺฐาตีติ กถาสมุฎฺฐาปนตฺถายฯ **ตคฺฆา**ติ เอกํสวจเน นิปาโต, เอกํเสเนว โน, ภเนฺต, พฺราหฺมณา อโกฺกสนฺติ ปริภาสนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อตฺตรูปายา**ติ อตฺตโน อนุรูปายฯ **ปริปุณฺณายา**ติ ยถารุจิ ปทพฺยญฺชนานิ อาโรเปตฺวา อาโรเปตฺวา ปริปูริตายฯ **โน อปริปุณฺณายา**ติ อนฺตรา อฎฺฐปิตาย นิรนฺตรํ ปวตฺตายฯ

กสฺมา ปน พฺราหฺมณา อิเม สามเณเร อโกฺกสนฺตีติ? อปฺปติฎฺฐตายฯ อิเม หิ สามเณรา อคฺคพฺราหฺมณานํ ปุตฺตา ติณฺณํ เวทานํ ปารคู ชมฺพุทีเป พฺราหฺมณานํ อนฺตเร ปากฎา สมฺภาวิตา เตสํ ปพฺพชิตตฺตา อเญฺญ พฺราหฺมณปุตฺตา ปพฺพชิํสุฯ อถ โข พฺราหฺมณา ''อปติฎฺฐา มยํ ชาตา''ติ อิมาย อปฺปติฎฺฐตาย คามทฺวาเรปิ อโนฺตคาเมปิ เต ทิสฺวา ''ตุเมฺหหิ พฺราหฺมณสมโย ภิโนฺน, มุณฺฑสมณกสฺส ปจฺฉโต ปจฺฉโต รสคิทฺธา หุตฺวา วิจรถา''ติอาทีนิ เจว ปาฬิยํ อาคตานิ ''พฺราหฺมโณว เสโฎฺฐ วโณฺณ''ติอาทีนิ จ วตฺวา อโกฺกสนฺติฯ สามเณรา เตสุ อโกฺกสเนฺตสุปิ โกปํ วา อาฆาตํ วา อกตฺวา เกวลํ ภควตา ปุฎฺฐา ''ตคฺฆ โน, ภเนฺต, พฺราหฺมณา อโกฺกสนฺติ ปริภาสนฺตี''ติ อาโรเจสุํฯ อถ เน ภควา อโกฺกสนาการํ ปุจฺฉโนฺต **ยถา กถํ ปน โว**ติ ปุจฺฉติฯ เต อาจิกฺขนฺตา **พฺราหฺมณา ภเนฺต**ติอาทิมาหํสุฯ

ตตฺถ **เสโฎฺฐ วโณฺณ**ติ ชาติโคตฺตาทีนํ ปญฺญาปนฎฺฐาเน พฺราหฺมโณว เสโฎฺฐติ ทเสฺสนฺติฯ **หีนา อเญฺญ วณฺณา**ติ อิตเร ตโย วณฺณา หีนา ลามกาติ วทนฺติฯ **สุโกฺก**ติ ปณฺฑโรฯ **กโณฺห**ติ กาฬโกฯ **สุชฺฌนฺตี**ติ ชาติโคตฺตาทีนํ ปญฺญาปนฎฺฐาเน สุชฺฌนฺติฯ **พฺรหฺมุโน ปุตฺตา**ติ มหาพฺรหฺมุโน ปุตฺตาฯ **โอรสา มุขโต ชาตา**ติ อุเร วสิตฺวา มุขโต นิกฺขนฺตา, อุเร กตฺวา สํวฑฺฒิตาติ วา โอรสาฯ **พฺรหฺมชา**ติ พฺรหฺมโต นิพฺพตฺตาฯ **พฺรหฺมนิมฺมิตา**ติ พฺรหฺมุนา นิมฺมิตาฯ **พฺรหฺมทายาทา**ติ พฺรหฺมุโน ทายาทาฯ **หีนมตฺถ วณฺณํ อชฺฌุปคตา**ติ หีนํ วณฺณํ อชฺฌุปคตา อตฺถฯ **มุณฺฑเก สมณเก**ติ นินฺทนฺตา ชิคุจฺฉนฺตา วทนฺติ, น มุณฺฑกมตฺตเญฺจว สมณมตฺตญฺจ สนฺธายฯ **อิเพฺภ**ติ คหปติเกฯ **กเณฺห**ติ กาฬเกฯ **พนฺธู**ติ มารสฺส พนฺธุภูเต มารปกฺขิเกฯ **ปาทาปเจฺจ**ติ มหาพฺรหฺมุโน ปาทานํ อปจฺจภูเต ปาทโต ชาเตติ อธิปฺปาโยฯ

๑๑๔. ''ตคฺฆ โว, วาเสฎฺฐ, พฺราหฺมณา โปราณํ อสฺสรนฺตา เอวมาหํสู''ติ เอตฺถ **โว**ติ นิปาตมตฺตํ, สามิวจนํ วา, ตุมฺหากํ พฺราหฺมณาติ อโตฺถฯ **โปราณ**นฺติ โปราณกํ อคฺคญฺญํ โลกุปฺปตฺติจริยวํสํฯ **อสฺสรนฺตา**ติ อสฺสรมานาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, เอกํเสน โว, วาเสฎฺฐ, พฺราหฺมณา โปราณํ โลกุปฺปตฺติํ อนนุสฺสรนฺตา อชานนฺตา เอวํ วทนฺตีติฯ ''ทิสฺสนฺติ โข ปนา''ติ เอวมาทิ เตสํ ลทฺธิภินฺทนตฺถาย วุตฺตํฯ ตตฺถ **พฺราหฺมณิโย**ติ พฺราหฺมณานํ ปุตฺตปฺปฎิลาภตฺถาย อาวาหวิวาหวเสน กุลํ อานีตา พฺราหฺมณิโย ทิสฺสนฺติฯ ตา โข ปเนตา อปเรน สมเยน อุตุนิโยปิ โหนฺติ, สญฺชาตปุปฺผาติ อโตฺถฯ **คพฺภินิโย**ติ สญฺชาตคพฺภาฯ **วิชายมานา**ติ ปุตฺตธีตโร ชนยมานาฯ **ปายมานา**ติ ทารเก ถญฺญํ ปายนฺติโยฯ **โยนิชาว สมานา**ติ พฺราหฺมณีนํ ปสฺสาวมเคฺคน ชาตา สมานาฯ **เอวมาหํสู**ติ เอวํ วทนฺติฯ กถํ? ''พฺราหฺมโณว เสโฎฺฐ วโณฺณ....เป.... พฺรหฺมทายาทา''ติฯ ยทิ ปน เนสํ ตํ สจฺจวจนํ สิยา, พฺราหฺมณีนํ กุจฺฉิ มหาพฺรหฺมสฺส อุโร

ภเวยฺย, พฺราหฺมณีนํ ปสฺสาวมโคฺค มหาพฺรหฺมุโน มุขํ ภเวยฺย, น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ เต นาห ‘‘เต จ พฺรหฺมูนเญฺจว อพฺภาจิกฺขนฺตี’’ติอาทิฯ

จตุวณฺณสุทฺธิวณฺณนา

เอตฺตาวตา ‘‘มยํ มหาพฺรหฺมุโน อุเร วสิตฺวา มุขโต นิกฺขนฺตาติ วตฺตุํ มา ลภนฺตู’’ติ อิมํ มุขเจฺฉทกวาทํ วตฺวา ปุน จตฺตาโรปิ วณฺณา กุสเล ธเมฺม สมาทาย วตฺตนฺตาว สุชฺฌนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ **จตฺตาโรเม, วาเสฏฺฐ, วณฺณา**ติอาทิมาหฯ **อกุสลสงฺขาตา**ติ อกุสลาติ สงฺขาตา อกุสลโกฏฺฐาสภูตา วาฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **น อลมริยา**ติ อริยภาเว อสมตฺถาฯ **กณฺหา**ติ ปกติกาฬกาฯ **กณฺหวิปากา**ติ วิปาโกปิ เนสํ กโณฺห ทุกฺขติ อโตฺถฯ **ขตฺติเยปิ เต**ติ ขตฺติยมฺหิปิ เตฯ **เอกเจฺจ**ติ เอกสฺมิํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

สุกฺกาติ นิกฺกิเลสภาเวน ปณฺฑราฯ **สุกฺกวิปากา**ติ วิปาโกปิ เนสํ สุโกฺก สุโขติ อโตฺถฯ

๑๑๖. **อุภยโวกิเณฺณสุ วตฺตมาเนสู**ติ อุภเยสุ โวกิเณฺณสุ มิสฺสีภูเตสุ หุตฺวา วตฺตมาเนสุฯ กตเมสุ อุภเยสูติ? กณฺหสุเกฺกสุ ธเมฺมสุ วิญฺญุครหิเตสุ เจว วิญฺญุปฺปสเตฺถสุ จฯ **ย เทตฺถ พฺราหฺมณา เอวมาหํสู**ติ เอตฺถ เอเตสุ กณฺหสุกฺกธเมฺมสุ วตฺตมานาปิ พฺราหฺมณา ย เทตํ เอวํ วทนฺติ ‘‘พฺราหฺมโณว เสโฏฺฐ วโณฺณ’’ติอาทิฯ **ตํ เนสํ วิญฺญู นานุชานนฺตี**ติ เย โลเก ปณฺฑิตา, เต นานุโมทนฺติ, น ปสํสนฺตีติ อโตฺถฯ **ตํ กิสฺส เหตุ? อิเมสญฺหิ วาเสฏฺฐา**ติ อาทิมฺหิ อยํ สเงฺขปโตฺถฯ ยํ วุตฺตํ นานุชานนฺตีติ, ตํ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา อิเมสํ จตุนฺนํ วณฺณานํ โย ภิกฺขุ อรหํ…เป.… สมฺมทญฺญา วิมุโตฺต, โส เตสํ อคฺคมกฺขายติ, เต จ น เอวรูปาฯ ตสฺมา เนสํ วิญฺญู นานุชานนฺติฯ

อรหนฺติอาทิปเทสุ เจตฺถ กิเลสานํ อารกตฺตาทีหิ การเณหิ **อรหํ**ฯ อาสวานํ ขีณตฺตา **ขีณาสโว** ฯ สตฺต เสกฺขา ปุถุชฺชนกลฺยาณกา จ พฺรหฺมจริยวาสํ วสนฺติ นามฯ อยํ ปน วุตฺถวาโสติ **วุสิตวาฯ** จตูหิ มเคฺคหิ จตูสุ สเจฺจสุ ปริชานนาทิกรณียํ กตํ อสฺสาติ **กตกรณีโยฯ** กิเลสภาโร จ ขนฺธภาโร จ โอหิโต อสฺสาติ **โอหิตภาโรฯ** โอหิโตติ โอหาริโตฯ สุนฺทโร อ โตฺถ, สโก วา อโตฺถ สทโตฺถ, อนุปฺปโตฺต สทโตฺถ เอเตนาติ **อนุปฺปตฺตสทโตฺถฯ** ภวสํโยชนํ วุจฺจติ ตณฺหา, สา ปริกฺขีณา อสฺสาติ **ปริกฺขีณภวสํโยชโนฯ สมฺมทญฺญา วิมุโตฺต**ติ สมฺมา เหตุนา การเณน ชานิตฺวา วิมุโตฺตฯ **ชเนตสฺมิ**นฺติ ชเน เอตสฺมิํ, อิมสฺมิํ โลเกติ อโตฺถฯ **ทิเฏฺฐ เจว ธเมฺม อภิสมฺปรายญฺจา**ติ อิธตฺตภาเว จ ปรตฺตภาเวฯ

๑๑๗. **อนนฺตรา**ติ อนฺตรวิรหิตา, อตฺตโน กุเลน สทิสาติ อโตฺถฯ **อนุยุตฺตา**ติ วสวตฺติโนฯ **นิปจฺจการ**นฺติ มหลฺลกตรา นิปจฺจการํ ทเสฺสนฺติฯ ทหรตรา อภิวาทนาทีนิ กโรนฺติฯ ตตฺถ **สามีจิกมฺม**นฺติ ตํตํวตฺตกรณาทิ อนุจฺฉวิกกมฺมํฯ

๑๑๘. **นิวิฏฺฐา**ติ อภินิวิฏฺฐา อจลฏฺฐิตาฯ กสฺส ปน เอวรูปา สทฺธา โหตีติ? โสตาปนฺนสฺสฯ โส หิ นิวิฏฺฐสโทฺธ อสินา สีเส เฉชฺชมาเนปิ พุโทฺธ อพุโทฺธติ วา, ธโมฺม อธโมฺมติ วา, สโงฺฆ อสโงฺฆติ วา น วทติฯ ปติฏฺฐิตสโทฺธ โหติ สูรมฺพโฏฺฐ วิยฯ

โส กิร สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา โสตาปโนฺน หุตฺวา เคหํ อคมาสิฯ อถ มาโร ทฺวตฺติํสวร ลกฺขณปฺปฏิมณฺฑิตํ พุทฺธรูปํ มาเปตฺวา ตสฺส ฆรทฺวาเร ฐตฺวา ‘‘สตฺถา อาคโต’’ติ สาสนํ ปหิณิฯ สูรมฺพโฏฺฐ จิเนฺตสิ ‘‘อหํ อิทาเนว สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา อาคโต, กิํ นุ โข ภวิสฺ

สตี’’ติ อุปสงฺกมิตฺวา สตฺถุสญฺญาย วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ มาโร อาห – ‘‘อมฺพฏฺฐ, ยํ เต มยา ‘รูปํ อนิจฺจํ…เป…. วิญฺญาณํ อนิจฺจนฺติ กถิตํ, ตํ ทุกฺกถิตํฯ อนุปธาเรตฺวาว หิ มยา เอวํ วุตฺตํฯ ตสฺมา ตฺวํ ‘รูปํ นิจฺจํ…เป…. วิญฺญาณํ นิจฺจ’นฺติ คณฺหาหี’’ติฯ โส จินฺเตสิ – ‘‘อฏฺฐานเมตํ ยํ พุทฺธา อนุปธาเรตฺวา อปจฺจกฺขํ กตฺวา กิญฺจิ กเถยฺยุํ, อทฺธา อยํ มยฺหํ วิจฺฉินฺทชนนตฺถํ มาโร อาคโต’’ติฯ ตโต นํ ‘‘ตฺวํ มาโรสี’’ติ อาหฯ โส มุสาวาทํ กาตุํ นาสกฺขิฯ ‘‘อาม มาโรสฺมี’’ติ ปฏิชานาติฯ ‘‘กสฺมา อาคโตสี’’ติ? ตว สทฺธาจาลนตฺถนฺติ อาหฯ ‘‘กณฺห ปาปิม, ตฺวํ ตาว เอโก ติฏฺฐ, ตาทิสานํ มารานํ สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ สตสหสฺสมฺปิ มม สทฺธํ จาเลตุํ อสมตฺถํ, มเคฺคน อาคตสทฺธา นาม ถิรา สิลาปถวิยํ ปติฏฺฐิตสิเนรุ วิย อจลา โหติ, กึ ตฺวํ เอตฺถา’’ติ อจฺฉรํ ปหริฯ โส ฐาตุํ อสโกฺกนฺโต ตเตฺถว อนฺตรธายิฯ เอวรูปํ สทฺธํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ ‘‘นิวิฏฺฐา’’ติฯ

มูลชาตา ปติฏฺฐิตาติ มคฺคมูลสฺส สญฺชาตตฺตา เตน มคฺคมูเลน ปติฏฺฐิตาฯ **ทฬฺหา**ติ ถิราฯ **อสํหาริยา**ติ สุนิขาตอินฺทขีโล วิย เกนจิ จาเลตุํ อสกฺกุเณยฺยาฯ **ตเสฺสตํ กลฺลํ วจนายา**ติ ตสฺส อริยสาวกสฺส ยุตฺตเมตํ วตฺตุํฯ กินฺติ? ‘‘ภควโตมฺหิ ปุโตฺต โอรโส’’ติ เอวมาทิฯ โส หิ ภควนฺตํ นิสฺสาย อริยภูมิยํ ชาโตติ **ภควโต ปุโตฺตฯ** อุเร วสิตฺวา มุขโต นิกฺขนฺตธมฺมโฆสวเสน มคฺคผเลสุ ปติฏฺฐิตตฺตา **โอรโส มุขโต ชาโตฯ** อริยธมฺมโต ชาตตฺตา อริยธเมฺมน จ นิมฺมิตตฺตา **ธมฺมโช ธมฺมนิมฺมิโตฯ** นวโลกุตฺตรธมฺมทายชฺชํ อรหตีติ **ธมฺมทายาโทฯ ตํ กิสฺส เหตู**ติ ยเทตํ ‘‘ภควโตมฺหิ ปุโตฺต’’ติ วตฺวา ‘‘ธมฺมโช ธมฺมนิมฺมิโต’’ติ วุตฺตํ, ตํ กสฺมาติ เจ? อิทานิสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **ตถาคตสฺส เหต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘ธมฺมกาโย อิติปี’’ติ กสฺมา ตถาคโต ‘‘ธมฺมกาโย’’ติ วุโตฺต? ตถาคโต หิ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ หทเยน จินฺเตตฺวา วาจาย อภินีหริฯ เตนสฺส กาโย ธมฺมมยตฺตา ธโมฺมวฯ อิติ ธโมฺม กาโย อสฺสาติ **ธมฺมกาโยฯ** ธมฺมกายตฺตา เอว **พฺรหฺมกาโยฯ** ธโมฺม หิ เสฏฺฐเฏฺถน พฺรหฺมาติ วุจฺจติฯ **ธมฺมภูโต**ติ ธมฺมสภาโวฯ ธมฺมภูตตฺตา เอว **พฺรหฺมภูโตฯ**

๑๑๙. เอตฺตาวตา ภควา เสฏฺฐเจฺฉทกวาทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อปเรนปิ นเยน เสฏฺฐเจฺฉทกวาทเมว ทเสฺสตุํ **โหติ โข โส, วาเสฏฺฐ, สมโย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สํวฏฺฏวิวฏฺฏกถา **พฺรหฺมชาเล** วิตฺถาริตาวฯ **อิตฺถตฺตํ อาคจฺฉนฺตี**ติ อิตฺถภาวํ มนุสฺสตฺตํ อาคจฺฉนฺติฯ **เตธ โหนฺติ มโนมยา**ติ เต อิธ มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺตมานาปิ โอปปาติกา หุตฺวา มเนเนว นิพฺพตฺตาติ มโนมยาฯ พฺรหฺมโลเก วิย อิธาปิ เนสํ ปีติเยว อาหารกิจฺจํ สาเธตีติ **ปีติภกฺขาฯ** เอเตเนว นเยน **สยํปภา**ทีนิปิ เวทิตพฺพานีติฯ

รสปถวิปาตุภาววณฺณนา

๑๒๐. เอโกทกีภูตนฺติ สพฺพํ จกฺกวาฬํ เอโกทกเมว ภูตํฯ **อนฺธกาโร**ติ ตโมฯ **อนฺธการติมิสา**ติ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺตินิวารเณน อนฺธภาวกรณํ พหลตมํฯ **สมตนี**ติ ปติฏฺฐหิ สมนฺตโต ปตฺถริฯ **ปยโส ตตฺตสฺสา**ติ ตตฺตสฺส ขีรสฺสฯ **วณฺณสมฺปนฺนา**ติ วเณฺณน สมฺปนฺนาฯ กณิการปุปฺผสทิโส หิสฺสา วโณฺณ อโหสิฯ **คนฺธสมฺปนฺนา**ติ คเนฺธน สมฺปนฺนา ทิพฺพคนฺธํ วายติฯ **รสสมฺปนฺนา**ติ รเสน สมฺปนฺนา ปกฺขิตฺตทิพฺพโอชา วิย โหติฯ **ขุทฺทมธุ**นฺติ ขุทฺทกมกฺขิกาหิ กตมธุํฯ **อเนฬก**นฺติ นิโทฺทสํ มกฺขิกณฺฑกวิรหิตํฯ **โลลชาติโก**ติ โลลสภาโวฯ อตีตานนฺตเรปิ กเปฺป โลโลเยวฯ **อโมฺภ**ติ อจฺฉริยชาโต อาหฯ **กิเมวิทํ ภวิสฺสตี**ติ วโณฺณปิสฺสา มนาโป คโนฺธปิ, รโส ปนสฺสา กีทิโส ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ โย ตตฺถ อุปฺปนฺนโลโภ, โส รสปถวึ องฺคุลิยา สายิ, องฺคุลิยา คเหตฺวา ชิวฺหเคฺค ฐเปสิฯ

อจฺฉาเทสีติ ชิวฺหเคค ฐปิตมตฺตา สตฺต รสหรณีสหสฺสานิ ผริตฺวา มนาปา หุตฺวา ติฏฺฐติฯ **ตณฺหา จสฺส โอกฺกมี**ติ ตตฺถ จสฺส ตณฺหา อุปฺปชฺชิฯ

จนฺทิมสูริยาทิปาตุภาววณฺณนา

๑๒๑. อาลุปฺปการกํ อุปกฺกมิํสุ ปริภุญฺชิตุนฺติ อาโลปํ กตฺวา ปิเณฺฑ ปิเณฺฑ ฉินฺทิตฺวา ปริภุญฺชิตุํ อารภิํสุฯ **จนฺทิมสูริยา**ติ จนฺทิมา จ สูริโย จฯ **ปาตุรเหสุ**นฺติ ปาตุภวิํสุฯ

โก ปน เตสํ ปฐมํ ปาตุภวิ, โก กสฺมิํ วสติ, กสฺส กิํ ปมาณํ, โก อุปริ, โก สีฆํ คจฺฉติ, กติ เนสํ วีถิโย, กถํ จรนฺติ, กิตฺตเก ฐาเน อาโลกํ กโรนฺตีติ? อุโภ เอกโต ปาตุภวนฺติฯ สูริโย ปฐมตรํ ปญฺญายติฯ เตสญฺหิ สตฺตานํ สยํปภาย อนฺตรหิตาย อนฺธกาโร อโหสิฯ เต ภีตตสิตา ‘‘ภทฺทกํ วตสฺส สเจ อาโลโก ปาตุภเวยฺยา’’ติ จินฺตยิํสุฯ ตโต มหาชนสฺส สูรภาวํ ชนยมานํ สูริยมณฺฑลํ อุฎฺฐหิฯ เตเนวสฺส สูริโยติ นามํ อโหสิฯ ตสฺมิํ ทิวสํ อาโลกํ กตฺวา อตฺถงฺคเต ปุน อนฺธกาโร อโหสิฯ เต ‘‘ภทฺทกํ วตสฺส สเจ อโญฺญ อาโลโก อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ จินฺตยิํสุฯ อถ เนสํ ฉนฺทํ ญตฺวาว จนฺทมณฺฑลํ อุฎฺฐหิฯ เตเนวสฺส จโนฺทติ นามํ อโหสิฯ

เตสุ จโนฺท อโนฺตมณิวิมาเน วสติฯ ตํ พหิ รชเตน ปริกฺขิตฺตํ ฯ อุภยมฺปิ สีตลเมว อโหสิฯ สูริโย อโนฺตกนกวิมาเน วสติฯ ตํ พาหิรํ ผลิกปริกฺขิตฺตํ โหติฯ อุภยมฺปิ อุณฺหเมวฯ

ปมาณโต จโนฺท อุชุกํ เอกูนปญฺญาสโยชโนฯ ปริมณฺฑลโต ตีหิ โยชเนหิ อูนทิยฑฺฒสตโยชโนฯ สูริโย อุชุกํ ปญฺญาสโยชโน, ปริมณฺฑลโต ทิยฑฺฒสตโยชโนฯ

จโนฺท เหฎฺฐา, สูริโย อุปริ, อนฺตรา เนสํ โยชนํ โหติฯ จนฺทสฺส เหฎฺฐิมนฺตโต สูริยสฺส อุปริมนฺตโต โยชนสตํ โหติฯ

จโนฺท อุชุกํ สณิกํ คจฺฉติ, ติริยํ สีฆํฯ ทฺวีสุ ปเสฺสสุ นกฺขตฺตตารกา คจฺฉนฺติฯ จโนฺท เธนุ วิย วจฺฉํ ตํ ตํ นกฺขตฺตํ อุปสงฺกมติฯ นกฺขตฺตานิ ปน อตฺตโน ฐานํ น วิชหนฺติฯ สูริยสฺส อุชุกํ คมนํ สีฆํ, ติริยํ คมนํ ทนฺธํฯ โส กาฬปกฺขอุโปสถโต ปาฏิปททิวเส โยชนานํ สตสหสฺสํ จนฺทมณฺฑลํ โอหาย คจฺฉติฯ อถ จโนฺท เลขา วิย ปญฺญายติฯ ปกฺขสฺส ทุติยาย สตสหสฺสนฺติ เอวํ ยาว อุโปสถทิวสา สตสหสฺสํ สตสหสฺสํ โอหาย คจฺฉติฯ อถ จโนฺท อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา อุโปสถทิวเส ปริปุโณฺณ โหติฯ ปุน ปาฏิปททิวเส โยชนานํ สตสหสฺสํ ธาวิตฺวา คณฺหาติฯ ทุติยาย สตสหสฺสนฺติ เอวํ ยาว อุโปสถทิวสา สตสหสฺสํ สตสหสฺสํ ธาวิตฺวา คณฺหาติฯ อถ จโนฺท อนุกฺกเมน หายิตฺวา อุโปสถทิวเส สพฺพโส น ปญฺญายติฯ จนฺทํ เหฎฺฐา กตฺวา สูริโย อุปริ โหติฯ มหติยา ปาติยา ขุทฺทกภาชนํ วิย จนฺทมณฺฑลํ ปิธียติฯ มชฺฌนฺหิเก เคหจฺฉายา วิย จนฺทสฺส ฉายา น ปญฺญายติฯ โส ฉายาย อปญฺญายมานาย ทูเร ฐิตานํ ทิวา ปทีโป วิย สยมฺปิ น ปญฺญายติฯ

กติ เนสํ วีถิโยติ เอตฺถ ปน อชวีถิ, นาควีถิ, โควีถีติ ติโสฺส วีถิโย โหนฺติฯ ตตฺถ อชานํ อุทกํ ปฏิกูลํ โหติ, หตฺถินาคานํ มนาปํฯ คุนฺนํ สีตุณฺหสมตาย ผาสุ โหติฯ ตสฺมา ยํ กาลํ จนฺทิมสูริยา อชวีถิํ อารุหนฺติ, ตทา เทโว เอกพินฺทุมฺปิ น วสฺสติฯ ยทา นาควีถิํ อาโรหนฺติ, ตทา ภินฺนํ วิย นภํ ปคฺฆรติฯ ยทา โควีถิํ อาโรหนฺติ, ตทา อุตุสมตา สมฺปชฺชติฯ จนฺทิมสูริยา ฉมาเส สิเนรุโต พหิ นิกฺขมนฺติ, ฉมาเส อโนฺต วิจรนฺติฯ เต หิ อาสาฬฺหมาเส สิเนรุสมีเปน วิจรนฺติฯ ตโต ปเร เทฺว มาเส นิกฺขมิตฺวา พหิ วิจรนฺตา ปฐมกตฺติกมาเส มเชฺฌน คจฺฉนฺติฯ ตโต จกฺ

กวาฬาภิมุขา คนฺตฺวา ตโย มาเส จกฺกวาฬสมีเปน จริตฺวา ปุน นิกฺขมิตฺวา จิตฺรมาเส มเชฺฌน คนฺตฺวา ตโต เทฺว มาเส สิเนรุภิมุขา ปกฺขนฺทิตฺวา ปุน อาสาเฬฺห สิเนรุสมีเปน จรนฺติฯ

กิตฺตเก ฐาเน อาโลกํ กโรนฺตีติ? เอกปฺปหาเรน ตีสุ ทีเปสุ อาโลกํ กโรนฺติฯ กถํ? อิมสฺมิญฺหิ ทีเป สูริยุคฺคมนกาโล ปุพฺพวิเทเห มชฺฌนฺหิโก โหติ, อุตฺตรกุรูสุ อตฺถงฺคมนกาโล, อปรโคยาเน มชฺฌิมยาโมฯ ปุพฺพวิเทหมฺหิ อุคฺคมนกาโล อุตฺตรกุรูสุ มชฺฌนฺหิโก, อปรโคยาเน อตฺถงฺคมนกาโล, อิธ มชฺฌิมยาโมฯ อุตฺตรกุรูสุ อุคฺคมนกาโล อปรโคยาเน มชฺฌนฺหิโก, อิธ อตฺถงฺคมนกาโล, ปุพฺพวิเทเห มชฺฌิมยาโมฯ อปรโคยานทีเป อุคฺคมนกาโล อิธ มชฺฌนฺหิโก, ปุพฺพวิเทเห อตฺถงฺคมนกาโล, อุตฺตรกุรูสุ มชฺฌิมยาโมติฯ

นกฺขตฺตานิ ตารกรูปานีติ กตฺติกาทินกฺขตฺตานิ เจว เสสตารกรูปานิ จ จนฺทิมสูริเยหิ สทฺธึเยว ปาตุรเหสุํฯ **รตฺตินฺทิวา**ติ ตโต สูริยตฺถงฺคมนโต ยาว อรุณุคฺคมนา รตฺติ, อรุณุคฺคมนโต ยาว สูริยตฺถงฺคมนา ทิวาติ เอวํ รตฺตินฺทิวา ปญฺญายึสุฯ อถ ปญฺจทส รตฺติโย อฑฺฒมาโส, เทฺว อฑฺฒมาสา มาโสติ เอวํ มาสฑฺฒมาสา ปญฺญายึสุฯ อถ จตฺตาโร มาสา อุตุ, ตโย อุตู สํวจฺฉโรติ เอวํ อุตุสํวจฺฉรา ปญฺญายึสุฯ

๑๒๒. วณฺณเววณฺณตา จาติ วณฺณสฺส วิวณฺณภาโวฯ **เตสํ วณฺณาติมานปจฺจยา**ติ เตสํ วณฺณํ อารพฺภ อุปฺปนฺนอติมานปจฺจยาฯ **มานาติมานชาติกาน**นฺติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชมานาติมานสภาวานํฯ **รสาย ปถวิยา**ติ สมฺปนฺนรสตฺตา รสาติ ลทฺธนามาย ปถวิยาฯ **อนุตฺถุนึสู**ติ อนุภาสึสุฯ **อโห รส**นฺติ อโห อมฺหากํ มธุรรสํ อนฺตรหิตํฯ **อคฺคญฺญํ อกฺขร**นฺติ โลกุปฺปตฺติวํสกถํฯ **อนุสรนฺตี**ติ อนุคจฺฉนฺติฯ

ภูมิปปฺปฏกปาตุภาวาทิวณฺณนา

๑๒๓. เอวเมว ปาตุรโหสีติ เอทิโส หุตฺวา อุฏฺฐหิ, อโนฺตวาปิยํ อุทเก ฉิเนฺน สุกฺขกลลปฏลํ วิย จ อุฏฺฐหิฯ

๑๒๔. ปทาลตาติ เอกา มธุรรสา ภทฺทาลตาฯ **กลมฺพุกา**ติ นาฬิกาฯ **อหุ วต โน**ติ มธุรรสา วต โน ปทาลตา อโหสิฯ **อหายิ วต โน**ติ สา โน เอตรหิ อนฺตรหิตาติฯ

๑๒๕. อกฏฺฐปาโกติ อกเฏฺฐเยว ภูมิภาเค อุปฺปโนฺนฯ **อกโณ**ติ นิกฺกุณฺฑโกฯ **อถุโส**ติ นิตฺถุโสฯ **สุคโนฺธ**ติ ทิพฺพคนฺธํ วายติฯ **ตณฺฑุลปฺผโล**ติ สุปริสุทฺธํ ปณฺฑรํ ตณฺฑุลเมว ผลติฯ **ปกฺกํ ปฏิวิรูฬฺห**นฺติ สายํ คหิตฏฺฐานํ ปาโต ปกฺกํ โหติ, ปุน วิรูฬฺหํ ปฏิปากติกเมว คหิตฏฺฐานํ น ปญฺญายติฯ **นาปทานํ ปญฺญายตี**ติ อลายิตํ หุตฺวา อนูนเมว ปญฺญายติฯ

อิตฺถิปุริสลิงฺคาทิปาตุภาววณฺณนา

๑๒๖. อิตฺถิยา จาติ ยา ปุเพฺพ มนุสฺสกาเล อิตฺถี, ตสฺส อิตฺถิลิงฺคํ ปาตุภวติ, ปุเพฺพ ปุริสสฺส ปุริสลิงฺคํฯ มาตุคาโม นาม หิ ปุริสตฺตภาวํ ลภโนฺต อนุปุเพฺพน ปุริสตฺตปจฺจเย ธเมฺม ปูเรตฺวา ลภติฯ ปุริโส อิตฺถตฺตภาวํ ลภโนฺต กาเมสุมิจฺฉาจารํ นิสฺสาย ลภติฯ ตทา ปน ปกติยา มาตุคามสฺส อิตฺถิลิงฺคํ, ปุริสสฺส ปุริสลิงฺคํ ปาตุรโหสิฯ **อุปนิชฺฌายต**นฺติ อุปนิชฺฌายนฺตานํ โอโลเกนฺตานํฯ **ปริฬาโห**ติ ราคปริฬาโหฯ **เสฏฺฐิ**นฺติ ฉาริกํฯ **นิพฺพุยฺหมานายา**ติ นิยฺยมานายฯ

๑๒๗. อธมฺมสมฺมตนฺติ ตํ ปํสุขิปนาทิ อธมฺโมติ สมฺมตํฯ **ตเทตรหิ ธมฺมสมฺมต**นฺติ ตํ อิทานิ ธมฺโมติ สมฺมตํ, ธมฺโมติ ตํ คเหตฺวา วิจรนฺติฯ ตถา หิ เอกเจฺจสุ ชานปเทสุ กลหํ กุรุมานา อิตฺถิโย ''ตุวํ กสฺมา กเถสิ? ยา โคมยปิณฺฑมตฺตมฺปิ นาลตฺถา''ติ วทนฺติฯ **ปาตพฺยต**นฺติ เสวิตพฺพตํฯ **สนฺนิธิการก**นฺติ สนฺนิธึ กตฺวาฯ **อปทานํ ปญฺญายิตฺถา**ติ ฉินฺนฏฺฐานํ อูนเมว หุตฺวา ปญฺญายิตฺถฯ **สณฺฑสณฺฑา**ติ เอเกกสฺมึ ฐาเน กลาปพนฺธา วิย คุมฺพคุมฺพา หุตฺวาฯ

๑๒๘. มริยาทํ ฐเปยฺยามาติ สีมํ ฐเปยฺยามฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ โย หิ นามฯ **ปาณินา ปหรึสู**ติ ตโย วาเร วจนํ อคณฺหนฺตํ ปาณินา ปหรึสุฯ **ตทเคฺค โข**ติ ตํ อคฺคํ กตฺวาฯ

มหาสมฺมตราชวณฺณนา

๑๓๐. ขียิตพฺพํ ขีเยยฺยาติ ปกาเสตพฺพํ ปกาเสยฺย ขิปิตพฺพํ ขิเปยฺย, หาเรตพฺพํ หาเรยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **โย เนสํ สโตฺต**ติ โย เตสํ สโตฺตฯ โก ปน โสติ? อมฺหากํ โพธิสโตฺตฯ **สาลีนํ ภาคํ อนุปทสฺสามา**ติ มยํ เอเกกสฺส เขตฺตโต อมฺพณมฺพณํ อาหริตฺวา ตุยฺหํ สาลิภาคํ ทสฺสาม, ตยา กิญฺจิ กมฺมํ น กาตพฺพํ, ตุวํ อมฺหากํ เชฏฺฐกฏฺฐาเน ติฏฺฐาติฯ

๑๓๑. อกฺขรํ อุปนิพฺพตฺตนฺติ สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร อุปฺปโนฺนฯ **ขตฺติโย ขตฺติโยเตฺวว ทุติยํ อกฺขร**นฺติ น เกวลํ อกฺขรเมว, เต ปนสฺส เขตฺตสามิโน ตีหิ สเงฺขหิ อภิเสกมฺปิ อกํสุฯ **รเญฺชตี**ติ สุเขติ ปีเนติฯ **อคฺคเญฺญนา**ติ อคฺคนฺติ ญาเตน, อเคฺค วา ญาเตน โลกุปฺปตฺติสมเย อุปฺปเนฺนน อภินิพฺพตฺติ อโหสีติฯ

พฺราหฺมณมณฺฑลาทิวณฺณนา

๑๓๒. วีตงฺคารา วีตธูมาติ ปจิตฺวา ขาทิตพฺพาภาวโต วิคตธูมงฺคาราฯ **ปนฺนมุสลา**ติ โกเฏฺฏตฺวา ปจิตพฺพาภาวโต ปติตมุสลาฯ **ฆาสเมสมานา**ติ ภิกฺขาจริยวเสน ยาคุภตฺตํ ปริเยสนฺตาฯ **ตเมนํ มนุสฺสา ทิสฺวา**ติ เต เอเต มนุสฺสา ปสฺสิตฺวาฯ **อนภิสมฺภุณมานา**ติ อสหมานา อสโกฺกนฺตาฯ **คเนฺถ กโรนฺตา**ติ ตโย เวเท อภิสงฺขโรนฺตา เจว วาเจนฺตา จฯ **อเจฺฉนฺตี**ติ วสนฺติ, ''อเจฺฉนฺตี''ติปิ ปาโฐฯ เอเสวโตฺถฯ **หีนสมฺมต**นฺติ ''มเนฺต ธาเรนฺติ มเนฺต วาเจนฺตี''ติ โข, วาเสฏฺฐ, อิทํ เตน สมเยน หีนสมฺมตํฯ **ตเทตรหิ เสฏฺฐสมฺมต**นฺติ ตํ อิทานิ ''เอตฺตเก มเนฺต ธาเรนฺติ เอตฺตเก มเนฺต วาเจนฺตี''ติ เสฏฺฐสมฺมตํ ชาตํฯ **พฺราหฺมณมณฺฑลสฺสา**ติ พฺราหฺมณคณสฺสฯ

๑๓๓. เมถุนํ ธมฺมํ สมาทายาติ เมถุนธมฺมํ สมาทิยิตฺวาฯ **วิสฺสุกมฺมเนฺต ปโยเชสุ**นฺติ โครกฺข วาณิชกมฺมาทิเก วิสฺสุเต อุคฺคเต กมฺมเนฺต ปโยเชสุํฯ

๑๓๔. สุทฺทา สุทฺทาติ เตน ลุทฺทาจารกมฺมขุทฺทาจารกมฺมุนา สุทฺทํ สุทฺทํ ลหุํ ลหุํ กุจฺฉิตํ คจฺฉนฺติ, วินสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **อหุ โข**ติ โหติ โขฯ

๑๓๕. สกํ ธมฺมํ ครหมาโนติ น เสตจฺฉตฺตํ อุสฺสาปนมเตฺตน สุชฺฌิตุํ สกฺกาติ เอวํ อตฺตโน ขตฺติยธมฺมํ นินฺทมาโนฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ ''อิเมหิ โข, วาเสฏฺฐ, จตูหิ มณฺฑเลหี''ติ อิมินา อิมํ ทเสฺสติ ''สมณมณฺฑลํ นาม วิสุํ นตฺถิ, ยสฺมา ปน น สกฺกา ชาติยา สุชฺฌิตุํ, อตฺตโน อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยา วิสุทฺธิ โหติฯ ตสฺมา อิเมหิ จตูหิ มณฺฑเลหิ สมณมณฺฑลสฺส อภินิพฺพตฺติ โหติฯ อิมานิ มณฺฑลานิ สมณมณฺฑลํ อนุวตฺตนฺติ, อนุวตฺตนฺตานิ จ ธเมฺมเนว อนุวตฺตนฺติ, โน อธเมฺมนฯ สมณมณฺฑลญฺหิ อาคมฺม สมฺมาปฏิปตฺตึ ปูเรตฺวา สุทฺธึ ปาปุณนฺตี''ติฯ

ทุจฺจริตาทิกถาวณฺณนา

๑๓๖. อิทานิ ยถาชาติยา น สกฺกา สุชฺฌิตุํ, สมฺมาปฏิปตฺติยาว สุชฺฌนฺติ, ตมตฺถํ ปากฏํ กโรนฺโต **ขตฺติโยปิ โข, วาเสฏฺฐา**ติ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานเหตู**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน สมาทินฺนกมฺมเหตุ, มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสฺส วา สมาทานเหตุฯ

๑๓๗. **ทฺวยการี**ติ กาเลน กุสลํ กโรติ, กาเลน อกุสลนฺติ เอวํ อุภยการีฯ **สุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที โหตี**ติ เอกกฺขเณ อุภยวิปากทานฏฺฐานํ นาม นตฺถิฯ เยน ปน อกุสลํ พหุํ กตํ โหติ, กุสลํ มนฺทํ, โส ตํ กุสลํ นิสฺสาย ขตฺติยกุเล วา พฺราหฺมณกุเล วา นิพฺพตฺตติฯ อถ นํ อกุสลกมฺมํ กาณมฺปิ กโรติ ขุชฺชมฺปิ ปีฐสปฺปิมฺปิฯ โส รชฺชสฺส วา อนรโห โหติ, อภิสิตฺตกาเล วา เอวํภูโต โภเค ปริภุญฺชิตุํ น สโกฺกติฯ อปรสฺส มรณกาเล เทฺว พลวมลฺลา วิย เต เทฺวปิ กุสลากุสลกมฺมานิ อุปฏฺฐหนฺติฯ เตสุ อกุสลํ พลวตรํ โหติ, ตํ กุสลํ ปฏิพาหิตฺวา ติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺตาเปติฯ กุสลกมฺมมฺปิ ปวตฺติเวทนียํ โหติฯ ตเมนํ มงฺคลหตฺถิํ วา กโรนฺติ มงฺคลอสฺสํ วา มงฺคลอุสภํ วาฯ โส สมฺปตฺติํ อนุภวติ ฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที โหตี’’ติฯ

โพธิปกฺขิยภาวนาวณฺณนา

๑๓๘. **สตฺตนฺนํ โพธิปกฺขิยาน**นฺติ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติ อาทิโกฏฺฐาสวเสน สตฺตนฺนํ, ปฏิปาฏิยา ปน สตฺตติํสาย โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมานํ ฯ **ภาวนมนฺวายา**ติ ภาวนํ อนุคนฺตฺวา, ปฏิปชฺชิตฺวาติ อโตฺถฯ **ปรินิพฺพายตี**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายติฯ อิติ ภควา จตฺตาโร วเณฺณ ทเสฺสตฺวา วินิวเตฺตตฺวา ปฏิวิทฺธจตุสจฺจํ ขีณาสวเมว เทวมนุเสฺสสุ เสฏฺฐํ กตฺวา ทเสฺสสิฯ

๑๔๐. อิทานิ ตเมวตฺถํ โลกสมฺมตสฺส พฺรหฺมุโนปิ วจนทสฺสนานุสาเรน ทฬฺหํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **อิเมสญฺหิ วาเสฏฺฐ จตุนฺนํ วณฺณาน**นฺติอาทิมาหฯ ‘‘พฺรหฺมุนาเปสา’’ติอาทิ อมฺพฏฺฐสุเตฺต วิตฺถาริตํฯ อิติ ภควา เอตฺตเกน อิมินา กถามเคฺคน เสฏฺฐเจฺฉทกวาทเมว ทเสฺสตฺวา สุตฺตนฺตํ วินิวเตฺตตฺวา อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ **อตฺตมนา วาเสฏฺฐภารทฺวาชา**ติ วาเสฏฺฐภารทฺวาช สามเณราปิ หิ สกมนา ตุฏฺฐมนา ‘‘สาธุ, สาธู’’ติ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิํสุฯ อิทเมว สุตฺตนฺตํ อาวชฺชนฺตา อนุมชฺชนฺตา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิํสูติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย

อคฺคญฺญสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สมฺปสาทนียสุตฺตวณฺณนา

สาริปุตฺตสีหนาทวณฺณนา

๑๔๑. เอวํ เม สุตนฺติ สมฺปสาทนียสุตฺตํฯ ตตฺรายมนุตฺตานปทวณฺณนา – **นาฬนฺทาย**นฺติ นาฬนฺทาติ เอวํนามเก นคเร, ตํ นครํ โคจรคามํ กตฺวาฯ **ปาวาริกมฺพวเน**ติ ทุสฺสปาวาริกเสฏฺฐิโน อมฺพวเนฯ ตํ กิร ตสฺส อุยฺยานํ อโหสิฯ โส ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ภควติ ปสนฺโน ตสฺมิํ อุยฺยาเน กุฏิเลณมณฺฑปาทิปฏิมณฺฑิตํ ภควโต วิหารํ กตฺวา นิยฺยาเตสิฯ โส วิหาโร ชีวกมฺพวนํ วิย ''ปาวาริกมฺพวน''นฺตฺเวว สงฺขฺยํ คโต, ตสฺมิํ ปาวาริกมฺพวเน วิหรตีติ อตฺโถฯ ภควนฺตํ เอตทโวจ – ''เอวํปสนฺโน อหํ, ภนฺเต, ภควตี''ติฯ กสฺมา เอวํ อโวจ? อตฺตโน อุปฺปนฺนโสมนสฺสปเวทนตฺถํฯ

ตตฺรายมนุปุพฺพิกถา – เถโร กิร ตํทิวสํ กาลเสฺสว สรีรปฺปฏิชคฺคนํ กตฺวา สุนิวตฺถนิวาสโน ปตฺตจีวรมาทาย ปาสาทิเกหิ อภิกฺกนฺตาทีหิ เทวมนุสฺสานํ ปสาทํ อาวหนฺโต นาฬนฺทวาสีนํ หิตสุขมนุพฺรูหยนฺโต ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ วตฺตํ ทเสฺสตฺวา สตฺถริ คนฺธกุฏิํ ปวิเฏฺฐ สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อตฺตโน ทิวาฏฺฐานํ อคมาสิฯ ตตฺถ สทฺธิวิหาริกเนฺตวาสิเกสุ วตฺตํ ทเสฺสตฺวา ปฏิกฺกเนฺตสุ ทิวาฏฺฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา จมฺมกฺขณฺฑํ ปญฺญเปตฺวา อุทกตุมฺพโต อุทเกน หตฺถปาเท สีตเล กตฺวา ติสนฺธิปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชิฯ

โส ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย อตฺตโน คุเณ อนุสฺสริตุมารโทฺธฯ อถสฺส คุเณ อนุสฺสรโต สีลํ อาปาถมาคตํฯ ตโต ปฏิปาฏิยาว สมาธิ ปญฺญา วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปฐมํ ฌานํ ทุติยํ ฌานํ ตติยํ ฌานํ จตุตฺถํ ฌานํ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติ วิญฺญานญฺจายตนสมาปตฺติ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติ วิปสฺสนาญาณํ มโนมยิทฺธิญาณํ อิทฺธิวิธญาณํ ทิพฺพโสตญาณํ เจโตปริยญาณํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ…เป.… โสตาปตฺติมโคฺค โสตาปตฺติผลํ…เป.… อรหตฺตมโคฺค อรหตฺตผลํ อตฺถปฏิสมฺภิทา ธมฺมปฏิสมฺภิทา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปฏิภานปฏิสมฺภิทา สาวกปารมีญาณํฯ อิโต ปฏฺฐาย กปฺปสตสหสฺสาธิกสฺส อสเงฺขฺยยฺยสฺส อุปริ อโนมทสฺสีพุทฺธสฺส ปาทมูเล กตํ อภินีหารํ อาทิํ กตฺวา อตฺตโน คุเณ อนุสฺสรโต ยาว นิสินฺนปลฺลงฺกา คุณา อุปฏฺฐหิํสุฯ

เอวํ เถโร อตฺตโน คุเณ อนุสฺสรมาโน คุณานํ ปมาณํ วา ปริเจฺฉทํ วา ทฏฺฐุํ นาสกฺขิฯ โส จิเนฺตสิ – ''มยฺหํ ตาว ปเทสญาเณ ฐิตสฺส สาวกสฺส คุณานํ ปมาณํ วา ปริเจฺฉโท วา นตฺถิฯ อหํ ปน ยํ สตฺถารํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิโต, กีทิสา นุ โข ตสฺส คุณา''ติ ทสพลสฺส คุเณ อนุสฺสริตุํ อารโทฺธฯ โส ภควโต สีลํ นิสฺสาย, สมาธิํ ปญฺญํ วิมุตฺติํ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ นิสฺสาย, จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน นิสฺสาย, จตฺตาโร สมฺมปฺปธาเน จตฺตาโร อิทฺธิปาเท จตฺตาโร มเคฺค จตฺตาริ ผลานิ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ จตฺตาโร อริยวํเส นิสฺสาย ทสพลสฺส คุเณ อนุสฺสริตุมารโทฺธฯ

ตถา ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ, ปญฺจงฺคิกํสมฺมาสมาธิํ, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, ปญฺจ นิสฺสรณิยา ธาตุโย, ปญฺจ วิมุตฺตายตนานิ, ปญฺจ วิมุตฺติปริปาจนิยา ปญฺญา, ฉ สารณีเย ธเมฺม, ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ, ฉ คารเว, ฉ นิสฺสรณิยา ธาตุโย, ฉ สตตวิหาเร, ฉ อนุตฺตริยานิ, ฉ นิ

เพฺพธภาคิยา ปญฺญา, ฉ อภิญฺญา, ฉ อสาธารณญาณานิ, สตฺต อปริหานิเย ธมฺมา, สตฺต อริยธนานิ, สตฺต โพชฺฌงฺเค, สตฺต สปฺปุริสธมฺเม, สตฺต นิชฺชรวตฺถูนิ, สตฺต ปญฺญา, สตฺต ทกฺขิเณยฺยปุคฺคเล, สตฺต ขีณาสวพลานิ, อฏฺฐ ปญฺญาปฏิลาภเหตู, อฏฺฐ สมฺมตฺตานิ, อฏฺฐ โลกธมฺมาติกฺกเม, อฏฺฐ อารมฺภวตฺถูนิ, อฏฺฐ อกฺขณเทสนา, อฏฺฐ มหาปุริสวิตกฺเก, อฏฺฐ อภิภายตนานิ, อฏฺฐ วิโมกฺเข, นว โยนิโสมนสิการมูลเก ธมฺเม, นว ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคานิ, นว สตฺตาวาสเทสนา, นว อาฆาตปฺปฏิวินเย, นว ปญฺญา, นว นานตฺตานิ, นว อนุปุพฺพวิหาเร, ทส นาถกรเณ ธมฺเม, ทส กสิณายตนานิ, ทส กุสลกมฺมปเถ, ทส ตถาคตพลานิ, ทส สมฺมตฺตานิ, ทส อริยวาเส, ทส อเสกฺขธมฺเม, เอกาทส เมตฺตานิสํเส, ทฺวาทส ธมฺมจกฺกาการเร, เตรส ธุตงฺคคุเณ , จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, ปญฺจทส วิมุตฺติปริปาจนิเย ธมฺเม, โสฬสวิธํ อานาปานสฺสตึ, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺเม, เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ, จตุจตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ, ปโรปณฺณาส กุสลธมฺเม, สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนิ, จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจร มหาวชิรญาณํ นิสฺสาย ทสพลสฺส คุเณ อนุสฺสริตุํ อารภิฯ

ตสฺมึเยว จ ทิวาฏฺฐาเน นิสิโนฺนเยว อุปริ ‘‘อปรํ ปน, ภเนฺต, เอตทานุตฺตริย’’นฺติ อาคมิสฺสนฺติ โสฬส อปรมฺปริยธมฺมา, เตปิ นิสฺสาย อนุสฺสริตุํ อารภิฯ โส ‘‘กุสลปญฺญตฺติยํ อนุตฺตโร มยฺหํ สตฺถา, อายตนปญฺญตฺติยํ อนุตฺตโร, คพฺภาวกฺกนฺติยํ อนุตฺตโร, อาเทสนาวิธาสุ อนุตฺตโร, ทสฺสนสมาปตฺติยํ อนุตฺตโร, ปุคฺคลปญฺญตฺติยํ อนุตฺตโร, ปธาเน อนุตฺตโร, ปฏิปทาสุ อนุตฺตโร, ภสฺสสมาจาเร อนุตฺตโร, ปุริสสีลสมาจาเร อนุตฺตโร, อนุสาสนีวิธาสุ อนุตฺตโร, ปรปุคฺคลวิมุตฺติญาเณ อนุตฺตโร, สสฺสตวาเทสุ อนุตฺตโร, ปุเพฺพนิวาสญาเณ อนุตฺตโร, ทิพฺพจกฺขุญาเณ อนุตฺตโร, อิทฺธิวิเธ อนุตฺตโร, อิมินา จ อิมินา จ อนุตฺตโร’’ติ เอวํ ทสพลสฺส คุเณ อนุสฺสรโนฺต ภควโต คุณานํ เนว อนฺตํ, น ปมาณํ ปสฺสิฯ เถโร อตฺตโนปิ ตาว คุณานํ อนฺตํ วา ปมาณํ วา นาทฺทส, ภควโต คุณานํ กึ ปสฺสิสฺสติ? ยสฺส ยสฺส หิ ปญฺญา มหตี ญาณํ วิสทํ, โส โส พุทฺธคุเณ มหนฺตโต สทฺทหติฯ โลกิยมหาชโน อุกฺกาสิตฺวาปิ ขิปิตฺวาปิ ‘‘นโม พุทฺธาน’’นฺติ อตฺตโน อตฺตโน อุปนิสฺสเย ฐตฺวา พุทฺธานํ คุเณ อนุสฺสรติฯ สพฺพโลกิยมหาชนโต เอโก โสตาปโนฺน พุทฺธคุเณ มหนฺตโต สทฺทหติฯ โสตาปนฺนานํ สตโตปิ สหสฺสโตปิ เอโก สกทาคามีฯ สกทาคามีนํ สตโตปิ สหสฺสโตปิ เอโก อนาคามีฯ อนาคามีนํ สตโตปิ สหสฺสโตปิ เอโก อรหา พุทฺธคุเณ มหนฺตโต สทฺทหติฯ อวเสสอรหเนฺตหิ อสีติ มหาเถรา พุทฺธคุเณ มหนฺตโต สทฺทหนฺติฯ อสีติมหาเถเรหิ จตฺตาโร มหาเถราฯ จตูหิ มหาเถเรหิ เทฺว อคฺคสาวกาฯ เตสุปิ สาริปุตฺตตฺเถโร, สาริปุตฺตตฺเถรโตปิ เอโก ปเจฺจกพุโทฺธ พุทฺธคุเณ มหนฺตโต สทฺทหติฯ สเจ ปน สกลจกฺกวาฬคเพฺภ สงฺฆาฏิกเณฺณน สงฺฆาฏิกณฺณํ ปหริยมานา นิสิน฿นา ปเจฺจกพุทฺธา พุทฺธคุเณ อนุสฺสเรยฺยุํ, เตหิ สเพฺพหิปิ เอโก สพฺพญฺญุพุโทฺธว พุทฺธคุเณ มหนฺตโต สทฺทหติฯ

เสยฺยถาปิ นาม มหาชโน ‘‘มหาสมุโทฺท คมฺภีโร อุตฺตาโน’’ติ ชานนตฺถํ โยตฺตานิ วเฏฺฏยฺย, ตตฺถ โกจิ พฺยามปฺปมาณํ โยตฺตํ วเฏฺฏยฺย, โกจิ เทฺว พฺยามํ, โกจิ ทสพฺยามํ, โกจิ วีสติพฺยามํ, โกจิ ตึสพฺยามํ, โกจิ จตฺตาลีสพฺยามํ, โกจิ ปญฺญาสพฺยามํ, โกจิ สตพฺยามํ, โกจิ สหสฺสพฺยามํ , โกจิ จตุราสีติพฺยามสหสฺสํฯ เต นาวํ อารุยฺห, สมุทฺทมชฺเฌ อุคฺคตปพฺพตาทิมฺหิ วา ฐตฺวา อตฺตโน อตฺตโน โยตฺตํ โอตาเรยฺยุํ, เตสุ ยสฺส โยตฺตํ พฺยามมตฺตํ, โส พฺยามมตฺตฏฺฐาเนเยว อุทกํ ชานาติ…เป.… ยสฺส จตุราสีติพฺยามสหสฺสํ, โส จตุราสีติพฺยามสหสฺสฏฺฐาเนเยว อุทกํ ชานาติฯ ปรโต อุทกํ เอตฺตกนฺติ น ชานาติฯ มหาสมุเทฺท ปน น ตตฺตกํเยว อุทกํ, อถ โข อนนฺตมปริมาณํฯ จตุราสีติโยชนสหสฺสํ คมฺภีโร หิ มหาสมุโทฺท, เอวเมว เอกพฺยามโยตฺตโต ปฏฺฐาย นวพฺยามโยเตฺตน ญาตอุทกํ วิย โลกิยมหาชเนน ทิฏฺฐพุทฺธ

คุณา เวทิตพฺพาฯ ทสพฺยามโยเตฺตน ทสพฺยามฏฺฐาเน ญาตอุทกํ วิย โสตาปเนฺนน ทิฏฺฐ พุทฺธคุณาฯ วีสติพฺยามโยเตฺตน วีสติพฺยามฏฺฐาเน ญาตอุทกํ วิย สกทาคามินา ทิฏฺฐพุทฺธ คุณาฯ ตึสพฺยามโยเตฺตน ตึสพฺยามฏฺฐาเน ญาตอุทกํ วิย อนาคามินา ทิฏฺฐพุทฺธคุณาฯ จตฺตาลีสพฺยามโยเตฺตน จตฺตาลีสพฺยามฏฺฐาเน ญาตอุทกํ วิย อรหตา ทิฏฺฐพุทฺธคุณาฯ ปญฺญาสพฺยามโยเตฺตน ปญฺญาสพฺยามฏฺฐาเน ญาตอุทกํ วิย อสีติมหาเถเรหิ ทิฏฺฐพุทฺธ คุณาฯ สตพฺยามโยเตฺตน สตพฺยามฏฺฐาเน ญาตอุทกํ วิย จตูหิ มหาเถเรหิ ทิฏฺฐพุทฺธคุณาฯ สหสฺสพฺยามโยเตฺตน สหสฺสพฺยามฏฺฐาเน ญาตอุทกํ วิย มหาโมคฺคลฺลานเตฺถเรน ทิฏฺฐพุทฺธ คุณาฯ จตุราสีติพฺยามสหสฺสโยเตฺตน จตุราสีติพฺยามสหสฺสฏฺฐาเน ญาตอุทกํ วิย ธมฺมเสนาปตินา สาริปุตฺตเตฺถเรน ทิฏฺฐพุทฺธคุณาฯ ตตฺถ ยถา โส ปุริโส มหาสมุทฺท อุทกํ นาม น เอตฺตกํเยว, อนนฺตมปริมาณนฺติ คณฺหาติ, เอวเมว อายสฺมา สาริปุโตฺต ธมฺมนฺวเยน อนฺวยพุทฺธิยา อนุมาเนน นยคฺคาเหน สาวกปารมีญาเณ ฐตฺวา ทสพลสฺส คุเณ อนุสฺสรโนฺต ‘‘พุทฺธคุณา อนนฺตา อปริมาณา’’ติ สทฺทหิฯ

เถเรน หิ ทิฏฺฐพุทฺธคุเณหิ ธมฺมนฺวเยน คเหตพฺพพุทฺธคุณาเยว พหุตราฯ ยถา กถํ วิย? ยถา อิโต นว อิโต นวาติ อฏฺฐารส โยชนานิ อวตฺถริตฺวา คจฺฉนฺติยา จนฺทภาคาย มหานทิยา ปุริโส สูจิปาเสน อุทกํ คเณฺหยฺย, สูจิปาเสน คหิตอุทกโต อคฺคหิตเมว พหุ โหติฯ ยถา วา ปน ปุริโส มหาปถวิโต องฺคุลิยา ปํสุํ คเณฺหยฺย, องฺคุลิยา คหิตปํสุโต อวเสสปํสุเยว พหุ โหติฯ ยถา วา ปน ปุริโส มหาสมุทฺทาภิมุขึ องฺคุลึ กเรยฺย, องฺคุลิอภิมุขอุทกโต อวเสสํ อุทกํเยว พหุ โหติฯ ยถา จ ปุริโส อากาสาภิมุขึ องฺคุลึ กเรยฺย, องฺคุลิอภิมุขอากาสโต เสสอากาสปฺปเทโสว พหุ โหติฯ เอวํ เถเรน ทิฏฺฐพุทฺธคุเณหิ อทิฏฺฐา คุณาว พหูติ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ

เอวํ เถรสฺส อตฺตโน จ สตฺถุ จ คุเณ อนุสฺสรโต ยมกมหานทีมโหโฆ วิย อพฺภนฺตเร ปีติโสมนสฺสํ อวตฺถรมานํ วาโต วิย ภสฺตํ, อุพฺภิชฺชิตฺวา อุคฺคตอุทกํ วิย มหารหทํ สกลสรีรํ ปูเรติฯ ตโต เถรสฺส ‘‘สุปตฺถิตา วต เม ปตฺถนา, สุลทฺธา เม ปพฺพชฺชา, ยฺวาหํ เอวํวิธสฺส สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิโต’’ติ อาวชฺชนฺตสฺส พลวตรํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชิฯ

อถ เถโร ‘‘กสฺสาหํ อิมํ ปีติโสมนสฺสํ อาโรเจยฺย’’นฺติ จิเนฺตโนฺต อโญฺญ โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เทโว วา มาโร วา พฺรหฺมา วา มม อิมํ ปสาทํ อนุจฺฉวิกํ กตฺวา ปฏิคฺคเหตุํ น สกฺขิสฺสติ, อหํ อิมํ โสมนสฺสํ สตฺถุโนเยว ปเวเทยฺยามิ, สตฺถาว เม ปฏิคฺคณฺหิตุํ สกฺขิสฺสติ, โส หิ ติฏฺฐตุ มม ปีติโสมนสฺสํ, มาทิสสฺส สมณสตสฺส วา สมณสหสฺสสฺส วา สมณสตสหสฺสสฺส วา โสมนสฺสํ ปเวเทนฺตสฺส สเพฺพสํ มนํ คณฺหโนฺต ปฏิคฺคเหตุํ สโกฺกติฯ เสยฺยถาปิ นาม อฏฺฐารส โยชนานิ อวตฺถรมานํ คจฺฉนฺตึ จนฺทภาคมหานทึ กุสฺมุภา วา กนฺทรา วา สมฺปฏิจฺฉิตุํ น สโกฺกนฺติ, มหาสมุโทฺทว ตํ สมฺปฏิจฺฉติฯ มหาสมุโทฺท หิ ติฏฺฐตุ จนฺทภาคา, เอวรูปานํ นทีนํ สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ สตสหสฺสมฺปิ สมฺปฏิจฺฉติ, น จสฺส เตน อูนตฺตํ วา ปูรตฺตํ วา ปญฺญายติ, เอวเมว สตฺถา มาทิสสฺส สมณสตสฺส สมณสหสฺสสฺส สมณสตสหสฺสสฺส วา ปีติโสมนสฺสํ ปเวเทนฺตสฺส สเพฺพสํ มนํ คณฺหโนฺต ปฏิคฺคเหตุํ สโกฺกติฯ เสสา สมณพฺราหฺมณาทโย จนฺท

ภาคํ กุสุมฺภกนฺทรา วิย มม โสมนสฺสํ สมฺปฏิจฺฉิตุํ น สกฺโกนฺติ ฯ หนฺทาหํ มม ปีติโสมนสฺสํ สตฺถุโนว อาโรเจมีติ ปลฺลงฺกํ วินิพฺภุชิตฺวา จมฺมกฺขณฺฑํ ปปฺโปฺผเฏตฺวา อาทาย สายนฺหสมเย ปุปฺผานํ วณฺฏโต ฉิชฺชิตฺวา ปคฺฆรณกาเล สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน โสมนสฺสํ ปเวเท นฺโต **เอวํปสนฺโน อหํ, ภนฺเต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอวํปสนฺโน**ติ เอวํ อุปฺปนฺนสทฺโธ, เอวํ สทฺท หามีติ อตฺโถฯ **ภิยฺโยภิญฺญตโร**ติ ภิยฺยตโร อภิญฺญาโต, ภิยฺยตราภิญฺโญ วา, อุตฺตริ ตรญาโณติ อตฺโถฯ **สมฺโพธิยน**ฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณ อรหตฺตมคฺคญาเณ วา, อรหตฺตม เคฺคเนว หิ พุทฺธคุณา นิปฺปเทสา คหิตา โหนฺติฯ เทฺว หิ อคฺคสาวกา อรหตฺตมเคฺคเนว สาวก ปารมีญาณํ ปฏิลภนฺติฯ ปเจฺจกพุทฺธา ปเจฺจกโพธิญาณํฯ พุทฺธา สพฺพญฺญุตญฺญาณเญฺจว สกเล จ พุทฺธคุเณฯ สพฺพญฺหิ เนสํ อรหตฺตมเคฺคเนว อิชฺฌติฯ ตสฺมา อรหตฺตมคฺคญาณํ ส โมฺพธิ นาม โหติฯ เตน อุตฺตริตโร ภควตา นตฺถิฯ เตนาห ‘‘ภควตา ภิโยฺยภิญฺญตโร ยทิทํ ส โมฺพธิย’’นฺติฯ

๑๔๒. **อุฬารา**ติ เสฏฺฐาฯ อยญฺหิ อุฬารสโทฺท ‘‘อุฬารานิ ขาทนียานิ ขาทนฺตี’’ติอาที สุ (ม. นิ. ๑.๓๖๖) มธุเร อาคจฺฉติฯ ‘‘อุฬาราย ขลุ ภวํ, วจฺฉายโน , สมณํ โคตมํ ปสํสาย ปสํ สตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๘๐) เสเฏฺฐฯ ‘‘อปฺปมาโณ อุฬาโร โอภาโส’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๒) วิปุเลฯ สฺวายมิธ เสเฏฺฐ อาคโตฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อุฬาราติ เสฏฺฐา’’ติฯ **อาสภี**ติ อุสภสฺส วาจา สทิสี อจลา อสมฺปเวธีฯ **เอกํโส คหิโต**ติ อนุสฺสเวน วา อาจริยปรมฺปราย วา อิติกิราย วา ปิฏกสมฺปทาเนน วา อาการปริวิตเกฺกน วา ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา วา ตกฺกเหตุ วา นยเหตุ วา อกเถตฺวา ปจฺจกฺขโต ญาเณน ปฏิวิชฺฌิตฺวา วิย เอกํโส คหิโต, สนฺนิฏฺฐานกถาว กถิตาติ อตฺโถฯ

สีหนาโทติ เสฏฺฐนาโท, เนว ทนฺธายเนฺตน น คคฺครายเนฺตน สีเหน วิย อุตฺตมนาโท นทิโตติ อตฺโถฯ **กิํ เต สาริปุตฺตา**ติ อิมํ เทสนํ กสฺมา อารภีติ? อนุโยคทาปนตฺถํฯ เอกโจฺจ หิ สีหนาทํ นทิตฺวา อตฺตโน สีหนาเท อนุโยคํ ทาตุํ น สโกฺกติ, นิฆํสนํ นกฺขมติ, เลเป ปติ ตมกฺกโฏ วิย โหติฯ ยถา ธมมานํ อปริสุทฺธโลหํ ฌายิตฺวา ฌามองฺคาโร โหติ, เอวํ ฌามงฺคา โร วิย โหติ ฯ เอโก สีหนาเท อนุโยคํ ทาปิยมาโน ทาตุํ สโกฺกติ, นิฆํสนํ ขมติ, ธมมานํ นิ โทฺทสชาตรูปํ วิย อธิกตรํ โสภติ, ตาทิโส เถโรฯ เตน นํ ภควา ‘‘อนุโยคกฺขโม อย’’นฺติ ญตฺ วา สีหนาเท อนุโยคทาปนตฺถํ อิมมฺปิ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **สเพฺพ เต**ติ สเพฺพ เต ตยาฯ **เอวํสีลา**ติอาทีสุ โลกิยโลกุตฺตรวเสน สีลาทีนิ ปุจฺฉ ติฯ เตสํ วิตฺถารกถา มหาปทาเน กถิตาวฯ

กิํ ปน เต, สาริปุตฺต, เย เต ภวิสฺสนฺตีติ อตีตา จ ตาว นิรุทฺธา, อปณฺณตฺติกภาวํ คตา ทีปสิขา วิย นิพฺพุตา, เอวํ นิรุเทฺธ อปณฺณตฺติกภาวํ คเต ตฺวํ กถํ ชานิสฺสสิ, อนาคตพุทฺธานํ ปน คุณา กินฺติ ตยา อตฺตโน จิเตฺตน ปริจฺฉินฺทิตฺวา วิทิตาติ ปุจฺฉโนฺต เอวมาหฯ **กิํ ปน เต, สาริปุตฺต, อหํ เอตรหี**ติ อนาคตาปิ พุทฺธา อชาตา อนิพฺพตฺตา อนุปฺปนฺนา, เตปิ กถํ ตฺวํ ชา นิสฺสสิ? เตสญฺหิ ชานนํ อปเท อากาเส ปททสฺสนํ วิย โหติฯ อิทานิ มยา สทฺธิํ เอกวิหาเร วสสิ, เอกโต ภิกฺขาย จรสิ, ธมฺมเทสนากาเล ทกฺขิณปเสฺส นิสีทสิ, กิํ ปน มยฺหํ คุณา อตฺตโน เจตสา ปริจฺฉินฺทิตฺวา วิทิตา ตยาติ อนุยุญฺชโนฺต เอวมาหฯ

เถโร ปน ปุจฺฉิเต ปุจฺฉิเต ‘‘โน เหตํ, ภเนฺต’’ติ ปฏิกฺขิปติฯ เถรสฺส จ วิทิตมฺปิ อตฺถิ อวิ ทิตมฺปิ อตฺถิ, กิํ โส อตฺตโน วิทิตฏฺฐาเน ปฏิเกฺขปํ กโรติ, อวิทิตฏฺฐาเนติ? วิทิตฏฺฐาเน น กโร ติ, อวิทิตฏฺฐาเนเยว กโรตีติฯ เถโร กิร อนุโยเค อารเทฺธเยว อญฺญาสิฯ น อยํ อนุโยโค

สาวกปารมีญาเณ, สพฺพญฺญุตญฺญาเณ อยํ อนุโยโคติ อตฺตโน สาวกปารมีญาเณ ปฏิเกฺขปํ อกตฺวา อวิทิตฏฺฐาเน สพฺพญฺญุตญฺญาเณ ปฏิเกฺขปํ กโรติฯ เตน อิทมฺปิ ทีเปติ ‘‘ภควา มยฺหํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ พุทฺธานํ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติการณชานนสมตฺถํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ นตฺถี’’ติฯ

เอตฺถาติ เอเตสุ อตีตาทิเภเทสุ พุเทฺธสุฯ **อถ กิญฺจรหี**ติ อถ กสฺมา เอวํ ญาเณ อสติ ตยา เอวํ กถิตนฺติ วทติฯ

๑๔๓. **ธมฺมนฺวโย**ติ ธมฺมสฺส ปจฺจกฺขโต ญาณสฺส อนุโยคํ อนุคนฺตฺวา อุปฺปนฺนํ อนุมานญาณํ นยคฺคาโห วิทิโตฯ สาวกปารมีญาเณ ฐตฺวาว อิมินาว อากาเรน ชานามิ ภควาติ วทติฯ เถรสฺส หิ นยคฺคาโห อปฺปมาโณ อปริยนฺโตฯ ยถา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปมาณํ วา ปริยนฺโต วา นตฺถิ, เอวํ ธมฺมเสนาปติโน นยคฺคาหสฺสฯ เตน โส ‘‘อิมินา เอวํวิโธ, อิมินา อนุตฺตโร สตฺถา’’ติ ชานาติฯ เถรสฺส หิ นยคฺคาโห สพฺพญฺญุตญฺญาณคติโก เอวฯ อิทานิ ตํ นยคฺคาหํ ปากฏํ กาตุํ อุปมาย ทเสฺสโนฺต **เสยฺยถาปิ, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา มชฺฌิมปเทเส นครสฺส อุทฺธาปปาการาทีนิ ถิรานิ วา โหนฺตุ, ทุพฺพลานิ วา, สพฺพโส วา ปน มา โหนฺตุ, โจราสงฺกา น โหติ, ตสฺมา ตํ อคฺคเหตฺวา ปจฺจนฺติมนครนฺติ อาหฯ **ทฬฺหุทฺธาป**นฺติ ถิรปาการปาทํฯ **ทฬฺหปาการโตรณ**นฺติ ถิรปาการเญฺจว ถิรปิฏฺฐสงฺฆาฏญฺจฯ **เอกทฺวาร**นฺติ กสฺมา อาห? พหุทฺวาเร หิ นคเร พหูหิ ปณฺฑิตโทวาริเกหิ ภวิตพฺพํฯ เอกทฺวาเร เอโกว วฏฺฏติฯ เถรสฺส จ ปญฺญาย สทิโส อโญฺญ นตฺถิฯ ตสฺมา อตฺตโน ปณฺฑิตภาวสฺส โอปมฺมตฺถํ เอกํเยว โทวาริกํ ทเสฺสตุํ เอกทฺวาร’’นฺติ อาหฯ **ปณฺฑิโต**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโตฯ **พฺยโตฺต**ติ เวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคโต วิสทญาโณฯ **เมธาวี**ติ ฐานุปฺปตฺติกปญฺญาสงฺขาตาย เมธาย สมนฺนาคโตฯ **อนุปริยายปถ**นฺติ อนุปริยายนามกํ ปาการมคฺคํฯ **ปาการสนฺธิ**นฺติ ทฺวินฺนํ อิฏฺฐกานํ อปคตฏฺฐานํฯ **ปาการวิวร**นฺติ ปาการสฺส ฉินฺนฏฺฐานํฯ

เจตโส อุปกฺกิเลเสติ ปญฺจ นีวรณานิ จิตฺตํ อุปกฺกิเลเสนฺติ กิลิฏฺฐํ กโรนฺติ อุปตาเปนฺติ วิพาเธนฺติ, ตสฺมา ‘‘เจตโส อุปกฺกิเลสา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณ**ติ นีวรณา อุปฺปชฺชมานา อนุปฺปนฺนาย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺติ, อุปฺปนฺนาย ปญฺญาย วฑฺฒิตุํ น เทนฺติ, ตสฺมา ‘‘ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **สุปฺปติฏฺฐิตจิตฺตา**ติ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สุฏฺฐุ ฐปิตจิตฺตา หุตฺวาฯ **สตฺต โพชฺฌเงฺค ยถาภูต**นฺติ สตฺต โพชฺฌเงฺค ยถาสภาเวน ภาเวตฺวาฯ **อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิ**นฺติ อรหตฺตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วา ปฏิวิชฺฌึสูติ ทเสฺสติฯ

อปิเจตฺถ สติปฏฺฐานาติ วิปสฺสนาฯ สโมฺพชฺฌงฺคา มโคฺคฯ อนุตฺตราสมฺมาสโมฺพธิ อรหตฺตํฯ สติปฏฺฐานาติ วา มคฺคาติ วา โพชฺฌงฺคมิสฺสกาฯ สมฺมาสโมฺพธิ อรหตฺตเมวฯ ทีฆภาณกมหาสีวเตฺถโร ปนาห ‘‘สติปฏฺฐาเน วิปสฺสนาติ คเหตฺวา โพชฺฌเงฺค มโคฺค จ สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจาติ คหิเต สุนฺทโร ปโญฺห ภเวยฺย, น ปเนวํ คหิต’’นฺติฯ อิติ เถโร สพฺพญฺญุพุทฺธานํ นีวรณปฺปหาเน สติปฏฺฐานภาวนาย สโมฺพธิยญฺจ มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณรชตานํ วิย นานตฺตาภาวํ ทเสฺสติฯ

อิธ ฐตฺวา อุปมา สํสเนฺทตพฺพา – อายสฺมา หิ สาริปุโตฺต ปจฺจนฺตนครํ ทเสฺสสิ, ปาการํ ทเสฺสสิ, ปริยายปถํ ทเสฺสสิ, ทฺวารํ ทเสฺสสิ, ปณฺฑิตโทวาริกํ ทเสฺสสิ, นครํ ปเวสนกนิกฺขมนเก โอฬาริเก ปาเณ ทเสฺสสิ, ปณฺฑิตโทวาริกสฺส เตสํ ปาณานํ ปากฏภาวญฺจ ทเสฺสสิฯ ตตฺถ กึ เกน สทิสนฺติ เจฯ นครํ วิย หิ นิพฺพานํ, ปากาโร วิย สีลํ, ปริยายปโถ วิย หิรี, ทฺวารํ วิย อริยมโคฺค, ปณฺฑิตโทวาริโก วิย ธมฺมเสนาปติ, นครปฺปวิสนกนิกฺขมนกโอฬาริกปาณา วิย อตี

ตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา พุทฺธา, โทวาริกสฺส เตสํ ปาณานํ ปากฏภาโว วิย อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนพุทฺธานํ สีลสมถาทีหิ ปากฏภาโวฯ เอตฺตาวตา เถเรน ภควา เอวมหํ สาวกปารมีญาเณ ฐตฺวา ธมฺมนฺวเยน นยคฺคาเหน ชานามีติ อตฺตโน สีหนาทสฺส อนุโยโค ทินฺโน โหติฯ

๑๔๔. **อิธาหํ, ภนฺเต, เยน ภควา**ติ อิมํ เทสนํ กสฺมา อารภิ ? สาวกปารมีญาณสฺส นิปฺผตฺติทสฺสนตฺถํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย, ภควา อหํ สาวกปารมีญาณํ ปฏิลภนฺโต ปญฺจนวุติปาสเณฺฑ น อญฺญํ เอกมฺปิ สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา อุปสงฺกมิตฺวา สาวกปารมีญาณมฺปิ ปฏิลภึ, ตุเมฺหเยว อุปสงฺกมิตฺวา ตุเมฺห ปยิรุปาสนฺโต ปฏิลภินฺติฯ ตตฺถ **อิธา**ติ นิปาตมตฺตํฯ **อุปสงฺกมึ ธมฺมสวนายา**ติ ตุเมฺห อุปสงฺกมนฺโต ปนาหํ น จีวราทิเหตุ อุปสงฺกมนฺโต, ธมฺมสวนตฺถาย อุปสงฺกมนฺโตฯ เอวํ อุปสงฺกมิตฺวา สาวกปารมีญาณํ ปฏิลภึฯ กทา ปน เถโร ธมฺมสวนตฺถาย อุปสงฺกมนฺโตติฯ สูกรขตเลเณ ภาคิเนยฺยทีฆนขปริพฺพาชกสฺส เวทนาปริคฺคหสุตฺตนฺตกถนทิวเส (ม. นิ. ๒.๒๐๕) อุปสงฺกมนฺโต, ตทาเยว สาวกปารมีญาณํ ปฏิลภีติฯ ตํทิวสญฺหิ เถโร ตาลวณฺฏํ คเหตฺวา ภควนฺตํ พีชมาโน ฐิโต ตํ เทสนํ สุตฺวา ตเตฺถว สาวกปารมีญาณํ หตฺถคตํ อกาสิฯ **อุตฺตรุตฺตรํ ปณีตปณีต**นฺติ อุตฺตรุตฺตรเญฺจว ปณีตปณีตญฺจ กตฺวา เทเสสิฯ **กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาค**นฺติ กณฺหเญฺจว สุกฺกญฺจฯ ตญฺจ โข สปฺปฏิภาคํ สวิปกฺขํ กตฺวาฯ กณฺหํ ปฏิพาหิตฺวา สุกฺกํ, สุกฺกํ ปฏิพาหิตฺวา กณฺหนฺติ เอวํ สปฺปฏิภาคํ กตฺวา กณฺหสุกฺกํ เทเสสิ, กณฺหํ เทเสนฺโตปิ จ สอุสฺสาหํ สวิปากํ เทเสสิ, สุกฺกํ เทเสนฺโตปิ สอุสฺสาหํ สวิปากํ เทเสสิฯ

ตสฺมึ ธเมฺม อภิญฺญา อิเธกจฺจํ ธมฺมํ ธเมฺมสุ นิฏฺฐมคมนฺติ ตสฺมึ เทสิเต ธเมฺม เอกจฺจํ ธมฺมํ นาม สาวกปารมีญาณํ สญฺชานิตฺวา ธเมฺมสุ นิฏฺฐมคมํฯ กตเมสุ ธเมฺมสูติ? จตุสจฺจธเมฺมสุฯ เอตฺถาย์ เถรสลฺลาโป, กาฬวลฺลวาสี สุมเตฺถโร ตาว วทติ ''จตุสจฺจธเมฺมสุ อิทานิ นิฏฺฐคมนการณํ นตฺถิฯ อสฺสชิมหาสาวกสฺส หิ ทิฏฺฐทิวเสเยว โส ปฐมมเคฺคน จตุสจฺจธเมฺมสุ นิฏฺฐํ คโต, อปรภาเค สูกรขตเลณทฺวาเร อุปริ ตีหิ มเคฺคหิ จตุสจฺจธเมฺมสุ นิฏฺฐํ คโต, อิมสฺมึ ปน ฐาเน 'ธเมฺมสู'ติ พุทฺธคุเณสุ นิฏฺฐํ คโต''ติฯ โลกนฺตรวาสี จูฬสีวเตฺถโร ปน ''สพฺพํ ตเถว วตฺวา อิมสฺมึ ปน ฐาเน 'ธเมฺมสู'ติ อรหเตฺต นิฏฺฐํ คโต''ติ อาหฯ ทีฆภาณกติปิฏกมหาสีวเตฺถโร ปน ''ตเถว ปุริมวาทํ วตฺวา อิมสฺมึ ปน ฐาเน 'ธเมฺมสู'ติ สาวกปารมีญาเณ นิฏฺฐํ คโต''ติ วตฺวา ''พุทฺธคุณา ปน นยโต อาคตา''ติ อาหฯ

สตฺถริ ปสีทินฺติ เอวํ สาวกปารมีญาณธเมฺมสุ นิฏฺฐํ คนฺตฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย ''สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต โส ภควา''ติ สตฺถริ ปสีทึฯ **สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺม**ติ สุฏฺฐุ อกฺขาโต สุกถิโต นิยฺยานิโก มโคฺค ผลตฺถาย นิยฺยาติ ราคโทสโมหนิมฺมทนสมโตฺถฯ

สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆติ พุทฺธสฺส ภควโต สาวกสโงฺฆปิ วงฺกาทิโทสวิรหิตํ สมฺมาปฏิปทํ ปฏิปนฺนตฺตา สุปฺปฏิปโนฺนติ ปสโนฺนมฺหิ ภควตีติ ทเสฺสติฯ

กุสลธมฺมเทสนาวณฺณนา

๑๔๕. อิทานิ ทิวาฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา สมาปชฺชิเต โสฬส อปราปริยธเมฺม ทเสฺสตุํ **อปรํ ปน ภนฺเต เอตทานุตฺตริย**นฺติ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อนุตฺตริย**นฺติ อนุตฺตรภาโวฯ **ยถา ภควา ธมฺมํ เทเสตี**ติ ยถา เยนาการเรน ยาย เทสนาย ภควา ธมฺมํ เทเสติ, สา ตุมฺหากํ เทสนา อนุตฺตราติ วทติฯ **กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ ตาย เทสนาย เทสิเตสุ กุสเลสุ ธเมฺมสุปิ ภควาว

อนุตฺตโรติ ทีเปติฯ ยา วา สา เทสนา, ตสฺสา ภูมึ ทเสฺสนฺโตปิ ‘‘กุสเลสุ ธเมฺมสู’’ติ อาหฯ **ตตฺริเม กุสลา ธมฺมา**ติ ตตฺร กุสเลสุ ธเมฺมสูติ วุตฺตปเท อิเม กุสลา ธมฺมา นามาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ อาโรคฺยเฏฺฐน, อนวชฺชเฏฺฐน, โกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน, นิทฺทรถเฏฺฐน, สุขวิปากเฏฺฐนาติ ปญฺจธา กุสลํ เวทิตพฺพํฯ เตสุ ชาตกปริยายํ ปตฺวา อาโรคฺยเฏฺฐน กุสลํ วฏฺฏติฯ สุตฺตนฺตปริยายํ ปตฺวา อนวชฺชเฏฺฐนฯ อภิธมฺมปริยายํ ปตฺวา โกสลฺลสมฺภูตนิทฺทรถสุขวิปากเฏฺฐนฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน พาหิติกสุตฺตนฺตปริยาเยน (ม. นิ. ๒.๓๕๘) อนวชฺชเฏฺฐน กุสลํ ทฏฺฐพฺพํฯ

จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติ จุทฺทสวิเธน กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ, นววิเธน เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ , โสฬสวิเธน จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ, ปญฺจวิเธน ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐานนฺติ เอวํ นานานเยหิ วิภชิตฺวา สมถวิปสฺสนามคฺควเสน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา จตฺตาโร สติปฏฺฐานา เทสิตาฯ ผลสติปฏฺฐานํ ปน อิธ อนธิเปฺปตํฯ **จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา**ติ ปคฺคหเฏฺฐน เอกลกฺขณา, กิจฺจวเสน นานากิจฺจาฯ ‘‘อิธ ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทายา’’ติอาทินา นเยน สมถวิปสฺสนามคฺควเสน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาว จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา เทสิตาฯ **จตฺตาโร อิทฺธิปาทา**ติ อิชฺฌนเฏฺฐน เอกสงฺคหา, ฉนฺทาทิวเสน นานาสภาวาฯ ‘‘อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวตี’’ติอาทินา นเยน สมถวิปสฺสนามคฺควเสน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาว จตฺตาโร อิทฺธิปาทา เทสิตาฯ

ปญฺจินฺทฺริยานีติ อาธิปเตยฺยเฏฺฐน เอกลกฺขณานิ, อธิโมกฺขาทิสภาววเสน นานาสภาวานิฯ สมถวิปสฺสนามคฺควเสเนว จ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกานิ สทฺธาทีนิ ปญฺจินฺทฺริยานิ เทสิตานิฯ **ปญฺจ พลานี**ติ อุปตฺถมฺภนเฏฺฐน อกมฺปิยเฏฺฐน วา เอกสงฺคหานิ, สลกฺขเณน นานาสภาวานิ ฯ สมถวิปสฺสนามคฺควเสเนว โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกานิ สทฺธาทีนิ ปญฺจ พลานิ เทสิตานิฯ **สตฺต โพชฺฌงฺคา**ติ นิยฺยานเฏฺฐน เอกสงฺคหา, อุปฏฺฐานาทินา สลกฺขเณน นานาสภาวาฯ สมถวิปสฺสนา มคฺควเสเนว โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา สตฺต โพชฺฌงฺคา เทสิตาฯ

อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคติ เหตุเฏฺฐน เอกสงฺคโห, ทสฺสนาทินา สลกฺขเณน นานาสภาโวฯ สมถวิปสฺสนามคฺควเสเนว โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสโก อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค เทสิโตติ อโตฺถฯ

อิธ, ภเนฺต, ภิกฺขุ อาสวานํ ขยาติ อิทํ กิมตฺถํ อารทฺธํ? สาสนสฺส ปริโยสานทสฺสนตฺถํฯ สาสนสฺส หิ น เกวลํ มเคฺคเนว ปริโยสานํ โหติ, อรหตฺตผเลน ปน โหติฯ ตสฺมา ตํ ทเสฺสตุํ อิทมารทฺธนฺติ เวทิตพฺพํฯ **เอตทานุตฺตริยํ, ภเนฺต, กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ ภเนฺต ยา อยํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ เอวํเทสนา, เอตทานุตฺตริยํฯ **ตํ ภควา**ติ ตํ เทสนํ ภควา อเสสํ สกลํ อภิชานาติฯ **ตํ ภควโต**ติ ตํ เทสนํ ภควโต อเสสํ อภิชานโตฯ **อุตฺตริ อภิเญฺญยฺยํ นตฺถี**ติ ตทุตฺตริ อภิชานิตพฺพํ นตฺถิ, อยํ นาม อิโต อโญฺญ ธโมฺม วา ปุคฺคโล วา ยํ ภควา น ชานาตีติ อิทํ นตฺถิฯ **ยทภิชานํ อโญฺญ สมโณ วา**ติ ยํ ตุเมฺหหิ อนภิญฺญาตํ, ตํ อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อภิชานโนฺต ภควตา ภิโยฺยภิญฺญตโร อสฺส, อธิกตรปโญฺญ ภเวยฺยฯ **ยทิทํ กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ เอตฺถ **ยทิทนฺ**ติ นิปาตมตฺตํ, กุสเลสุ ธเมฺมสุ ภควตา อุตฺตริตโร นตฺถีติ อยเมเตฺถ โตฺถฯ อิติ ภควาว กุสเลสุ ธเมฺมสุ อนุตฺตโรติ ทเสฺสโนฺต ‘‘อิมินาปิ การเณน เอวํปสโนฺน อหํ, ภเนฺต, ภควตี’’ติ ทีเปติฯ อิโต ปเรสุ **อปรํ ปนา**ติอาทีสุ วิเสสมตฺตเมว วณฺณยิสฺสามฯ ปุริมวารสทิสํ ปน วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อายตนปณฺณตฺติเทสนาวณฺณนา

๑๔๖. **อายตนปณฺณตฺตีสูติ** อายตนปญฺญาปนาสุฯ อิทานิ ตา อายตนปญฺญตฺติโย ทเสฺสนฺโต **ฉยิมานิ, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ อายตนกถา ปเนสา วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาเรน กถิตา, เตน น ตํ วิตฺถารยิสฺสาม, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว สา วิตฺถารโต เวทิตพฺพาฯ

เอตทานุตฺตริยํ , **ภเนฺต, อายตนปณฺณตฺตีสู**ติ ยายํ อายตนปณฺณตฺตีสุ อชฺฌตฺติกพาหิรววตฺถานาทิวเสน เอวํ เทสนา, เอตทานุตฺตริยํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

คพฺภาวกฺกนฺติเทสนาวณฺณนา

๑๔๗. **คพฺภาวกฺกนฺตีสู**ติ คโพฺภกฺกมเนสุฯ ตา คพฺภาวกฺกนฺติโย ทเสฺสนฺโต **จตโสฺส อิมา, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อสมฺปชาโน**ติ อชานโนฺต สมฺมูโฬฺห หุตฺวาฯ **มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกมตี**ติ ปฏิสนฺธิวเสน ปวิสติฯ **ฐาตี**ติ วสติฯ **นิกฺขมตี**ติ นิกฺขมโนฺตปิ อสมฺปชาโน สมฺมูโฬฺหว นิกฺขมติฯ **อยํ ปฐมา**ติ อยํ ปกติโลกิยมนุสฺสานํ ปฐมา คพฺภาวกฺกนฺติฯ

สมฺปชาโน มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกมตีติ โอกฺกมโนฺต สมฺปชาโน อสมฺมูโฬฺห หุตฺวา โอกฺกมติฯ

อยํ ทุติยาติ อยํ อสีติมหาเถรานํ สาวกานํ ทุติยา คพฺภาวกฺกนฺติฯ เต หิ ปวิสนฺตาว ชานนฺติ, วสนฺตา จ นิกฺขมนฺตา จ น ชานนฺติฯ

อยํ ตติยาติ อยํ ทฺวินฺนญฺจ อคฺคสาวกานํ ปเจฺจกโพธิสตฺตานญฺจ ตติยา คพฺภาวกฺกนฺติฯ เต กิร กมฺมเชหิ วาเตหิ อโธสิรา อุทฺธํปาทา อเนกสตโปริเส ปปาเต วิย โยนิมุเข ขิตฺตา ตาฬจฺฉิคฺคเฬน หตฺถี วิย สมฺพาเธน โยนิมุเขน นิกฺขมมานา อนนฺตํ ทุกฺขํ ปาปุณนฺติฯ เตน เนสํ “มยํ นิกฺขมมฺหา”ติ สมฺปชานตา น โหติฯ เอวํ ปูริตปารมีนมฺปิ จ สตฺตานํ เอวรูเป ฐาเน มหนฺตํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชตีติ อลเมว คพฺภาวาเส นิพฺพินฺทิตุํ อลํ วิรชฺชิตุํฯ

อยํ จตุตฺถาติ อยํ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ วเสน จตุตฺถา คพฺภาวกฺกนฺติฯ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตา หิ มาตุกุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ คณฺหนฺตาปิ ชานนฺติ, ตตฺถ วสนฺตาปิ ชานนฺติ, นิกฺขมนฺตาปิ ชานนฺติ, นิกฺขมนกาเลปิ จ เต กมฺมชวาตา อุทฺธํปาเท อโธสิเร กตฺวา ขิปิตุํ น สโกฺกนฺติ, เทฺว หเตฺถ ปสาเรตฺวา อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา ฐิตกาว นิกฺขมนฺติฯ ภวคฺคํ อุปาทาย อวีจิอนฺตเร อโณฺณตีสุ กาเลสุ สมฺปชาโน นาม นตฺถิ ฐเปตฺวา สพฺพญฺญุโพธิสเตฺตฯ เตเนว เนสํ มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกมนกาเล จ นิกฺขมนกาเล จ ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปตีติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อาเทสนวิธาเทสนาวณฺณนา

๑๔๘. **อาเทสนวิธาสู**ติ อาเทสนโกฏฺฐาเสสุฯ อิทานิ ตา อาเทสนวิธา ทเสฺสโนฺต **จตโสฺส อิมา**ติอาทิมาหฯ **นิมิเตฺตน อาทิสตี**ติ อาคตนิมิเตฺตน คตนิมิเตฺตน ฐิตนิมิเตฺตน วา อิทํ นาม ภวิสฺสตีติ กเถติฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก ราชา ติโสฺส มุตฺตา คเหตฺวา ปุโรหิตํ ปุจฺฉิ “กิํ เม, อาจริย, หเตฺถ”ติ? โส อิโต จิโต จ โอโลเกสิฯ เตน จ สมเยน เอกา สรพู “มกฺขิกํ คเหสฺสามี”ติ ปกฺขนฺทิ, คหณกาเล มกฺขิกา ปลาตา, โส มกฺขิกาย มุตฺตตฺตา “มุตฺตา มหาราชา”ติ อาหฯ มุตฺตา ตาว โหตุ, กติ มุตฺตาติ? โส ปุน นิมิตฺตํ โอโลเกสิฯ อถ อวิทูเร กุกฺกุโฏ ติกฺขตฺตุํ สทฺทํ นิจฺ

ฉาเรสิฯ พฺราหฺมโณ ‘‘ติโสฺส มหาราชา’’ติ อาหฯ เอวํ เอกโจฺจ อาคตนิมิเตฺตน กเถติฯ เอเตนุปาเยน คตฐิตนิ มิเตฺตหิปิ กถนํ เวทิตพฺพํฯ

อมนุสฺสานํติ ยกฺขปิสาจาทีนํฯ **เทวตานํ**ติ จาตุมหาราชิกาทีนํฯ **สทฺทํ สุตฺวา**ติ อญฺญสฺส จิตฺตํ ญตฺวา กเถนฺตานํ สทฺทํ สุตฺวาฯ **วิตกฺกวิปฺผารสทฺทํ**ติ วิตกฺกวิปฺผารวเสน อุปฺปนฺนํ วิปฺปลปนฺตานํ สุตฺตปมตฺตาทีนํ สทฺทํฯ **สุตฺวา**ติ ตํ สทฺทํ สุตฺวาฯ ยํ วิตกฺกยโต ตสฺส โส สโทฺท อุปฺปโนฺน, ตสฺส วเสน ‘‘เอวมฺปิ เต มโน’’ติ อาทิสติฯ **มโนสงฺขารา ปณิหิตา**ติ จิตฺตสงฺขารา สุฏฺฐปิตาฯ **วิตเกฺกสฺสตี**ติ วิตกฺกยิสฺสติ ปวเตฺตสฺสตีติ ปชานาติฯ ชานโนฺต จ อาคมเนน ชานาติ, ปุพฺพภาเคน ชานาติ, อโนฺตสมาปตฺติยํ จิตฺตํ โอโลเกตฺวา ชานาติฯ **อาคมเนน ชานาติ** นาม กสิณปริกมฺมกาเลเยว เยนาการเรน เอส กสิณภาวนํ อารโทฺธ ปฐมชฺฌานํ วา…เป…. จตุตฺถชฺฌานํ วา อฏฺฐสมาปตฺติโย วา นิพฺพเตฺตสฺสตีติ ชานาติฯ **ปุพฺพภาเคน ชานาติ** นาม สมถวิปสฺสนาย อารทฺธาเยว ชานาติ, เยนาการเรน เอส วิปสฺสนํ อารโทฺธ โสตาปตฺติมคฺคํ วา นิพฺพเตฺตสฺสติ, สกทาคามิมคฺคํ วา นิพฺพเตฺตสฺสติ, อนาคามิมคฺคํ วา นิพฺพเตฺตสฺสติ, อรหตฺตมคฺคํ วา นิพฺพเตฺตสฺสตีติ ชานาติฯ **อโนฺตสมาปตฺติยํ จิตฺตํ โอโลเกตฺวา ชานาติ** นาม เยนาการเรน อิมสฺส มโนสงฺขารา สุฏฺฐปิตา, อิมสฺส นาม จิตฺตสฺส อนนฺตรา อิมํ นาม วิตกฺกํ วิตเกฺกสฺสติฯ อิโต วุฏฺฐิตสฺส เอตสฺส หานภาคิโย วา สมาธิ ภวิสฺสติ, ฐิติภาคิโย วา วิเสสภาคิโย วา นิเพฺพธภาคิโย วา อภิญฺญาโย วา นิพฺพเตฺตสฺสตีติ ชานาติฯ

ตตฺถ ปุถุชฺชโน เจโตปริยญาณลาภี ปุถุชฺชนานํเยว จิตฺตํ ชานาติ, น อริยานํฯ อริเยสุปิ เหฏฺฐิโม เหฏฺฐิโม อุปริมสฺส อุปริมสฺส จิตฺตํ น ชานาติ, อุปริโม ปน เหฏฺฐิมสฺส ชานาติฯ เอเตสุ จ โสตาปโนฺน โสตาปตฺติผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติฯ สกทาคามี, อนาคามี, อรหา, อรหตฺตผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติฯ อุปริโม เหฏฺฐิมํ น สมาปชฺชติฯ เตสญฺหิ เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา สมาปตฺติ ตตฺรุปฺปตฺติเยว โหติฯ **ตเถว ตํ โหตี**ติ อิทํ เอกํเสน ตเถว โหติฯ เจโตปริยญาณวเสน ญาตญฺหิ อญฺญถาภาวี นาม นตฺถิฯ เสสํ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

ทสฺสนสมาปตฺติเทสนาวณฺณนา

๑๔๙. **อาตปฺปมนฺวายา**ติอาทิ พฺรหฺมชาเล วิตฺถาริตเมวฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป, **อาตปฺปนฺ**ติ วีริยํฯ ตเทว ปทหิตพฺพโต **ปธานํ**ฯ อนุยุญฺชิตพฺพโต **อนุโยโค**ฯ **อปฺปมาทนฺ**ติ สติอวิปฺปวาสํฯ **สมฺมามนสิการนฺ**ติ อนิเจฺจ อนิจฺจนฺติอาทิวเสน ปวตฺตํ อุปายมนสิการํฯ **เจโตสมาธินฺ**ติ ปฐมชฺฌานสมาธึฯ **อยํ ปฐมา ทสฺสนสมาปตฺตี**ติ อยํ ทฺวตฺตึสาการํ ปฏิกูลโต มนสิกตฺวา ปฏิกูลทสฺสนวเสน อุปฺปาทิตา ปฐมชฺฌานสมาปตฺติ ปฐมา ทสฺสนสมาปตฺติ นาม, สเจ ปน ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา โสตาปโนฺน โหติ, อยํ นิปฺปริยาเยเนว ปฐมา ทสฺสนสมาปตฺติฯ

อติกฺกมฺม จาติ อติกฺกมิตฺวา จฯ **ฉวิมํสโลหิตนฺ**ติ ฉวิญฺจ มํสญฺจ โลหิตญฺจฯ **อฏฺฐึ ปจฺจเวกฺขตี**ติ อฏฺฐิ อฏฺฐีติ ปจฺจเวกฺขติฯ อฏฺฐิ อฏฺฐีติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อุปฺปาทิตา อฏฺฐิอารมฺมณา ทิพฺพจกฺขุปาทกชฺฌานสมาปตฺติ ทุติยา ทสฺสนสมาปตฺติ นามฯ สเจ ปน ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สกทาคามิมคฺคํ นิพฺพเตฺตติฯ อยํ นิปฺปริยาเยน ทุติยา ทสฺสนสมาปตฺติฯ กาฬวลฺลวาสี สุมเตฺถโร ปน ‘‘ยาว ตติยมคฺคา วฏฺฏตี’’ติ อาหฯ

วิญฺญาณโสตนฺติ วิญฺญาณเมวฯ **อุภยโต อโพฺพจฺฉินฺนนฺ**ติ ทฺวีหิปิ ภาเคหิ อจฺฉินฺนํฯ **อิธ โลเก ปติฏฺฐิตญฺจา**ติ ฉนฺทราควเสน อิมสฺมิญฺจ โลเก ปติฏฺฐิตํฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ กมฺมํ วา กมฺมโต อุปคจฺฉนฺตํ อิธ โลเก ปติฏฺฐิตํ นามฯ กมฺมภวํ อากฑฺฒนฺตํ ปรโลเก

ปติฏฺฐิตํ นามฯ อิมินา กึ กถิตํ? เสกฺขปุถุชฺชนานํ เจโตปริยญาณํ กถิตํฯ เสกฺขปุถุชฺชนานญฺหิ เจโตปริยญาณํ ตติยา ทสฺสนสมาปตฺติ นามฯ

อิธ โลเก อปฺปติฏฺฐิตญฺจาติ นิจฺฉนฺทราคตฺตา อิธโลเก จ อปฺปติฏฺฐิตํฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ กมฺมํ วา กมฺมโต น อุปคจฺฉนฺตํ อิธ โลเก อปฺปติฏฺฐิตํ นามฯ กมฺมภวํ อนากฑฺฒนฺตํ ปรโลเก อปฺปติฏฺฐิตํ นามฯ อิมินา กึ กถิตํ? ขีณาสวสฺส เจโตปริยญาณํ กถิตํฯ ขีณาสวสฺส หิ เจโตปริยญาณํ จตุตฺถา ทสฺสนสมาปตฺติ นามฯ

อปิจ ทฺวตฺตึสาการเร อารทฺธวิปสฺสนาปิ ปฐมา ทสฺสนสมาปตฺติฯ อฏฺฐิอารมฺมเณ อารทฺธ วิปสฺสนา ทุติยา ทสฺสนสมาปตฺติฯ เสกฺขปุถุชฺชนานํ เจโตปริยญาณํ ขีณาสวสฺส เจโตปริย ญาณนฺติ อิทํ ปททฺวยํ นิจฺจลเมวฯ อปโร นโย ปฐมชฺฌานํ ปฐมา ทสฺสนสมาปตฺติ ฯ ทุติยชฺฌานํ ทุติยาฯ ตติยชฺฌานํ ตติยาฯ จตุตฺถชฺฌานํ จตุตฺถา ทสฺสนสมาปตฺติฯ ตถา ปฐมมคฺค ปฐมา ทสฺสนสมาปตฺติฯ ทุติยมคฺค ทุติยาฯ ตติยมคฺค ตติยาฯ จตุตฺถมคฺค จตุตฺถา ทสฺสนสมาปตฺตีติฯ เสสเมตฺถ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

ปุคฺคลปณฺณตฺติเทสนาวณฺณนา

๑๕๐. **ปุคฺคลปณฺณตฺตีสู**ติ โลกโวหารวเสน ‘‘สโตฺต ปุคฺคโล นโร โปโส’’ติ เอวํ ปญฺญาเปตพฺพาสุ โลกปญฺญตฺตีสุฯ พุทฺธานญฺหิ เทฺว กถา สมฺมุติกถา, ปรมตฺถกถาติ โปฏฺฐปาทสุตฺเต (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๓๙-๔๔๓) วิตฺถาริตาฯ

ตตฺถ ปุคฺคลปณฺณตฺตีสูติ อยํ สมฺมุติกถาฯ อิทานิ เย ปุคฺคเล ปญฺญเปนฺโต ปุคฺคลปณฺณตฺตีสุ ภควา อนุตฺตโร โหติ, เต ทเสฺสนฺโต **สตฺติเม ภเนฺต ปุคฺคลาฯ อุภโต ภาควิมุโตฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุภโตภาควิมุโตฺต**ติ ทฺวีหิ ภาเคหิ วิมุโตฺต, อรูปสมาปตฺติยา รูปกายโต วิมุโตฺต, มเคฺคน นามกายโตฯ โส จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนํ เอเกกโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตปฺปตฺตานํ, จตุนฺนํ, นิโรธา วุฏฺฐาย อรหตฺตปฺปตฺตอนาคามิโน จ วเสน ปญฺจวิโธ โหติฯ

ปาฬิ ปเนตฺถ ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล อุภโตภาควิมุโตฺต? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อฏฺฐวิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี’’ติ (ธาตุ. ๒๔) เอวํ อฏฺฐวิโมกฺขลาภิโน วเสน อาคตาฯ ปญฺญาย วิมุโตฺตติ **ปญฺญาวิมุโตฺตฯ** โส สุกฺขวิปสฺสโก จ, จตูหิ ฌาเนหิ วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปตฺตา จตฺตาโร จาติ อิเมสํ วเสน ปญฺจวิโธว โหติฯ

ปาฬิ ปเนตฺถ อฏฺฐวิโมกฺขปฏิเกฺขปวเสเนว อาคตาฯ ยถาห ‘‘น เหว โข อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติฯ ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ปญฺญาวิมุโตฺต’’ติ (ธาตุ. ๒๕)ฯ

ผุฏฺฐนฺตํ สจฺฉิ กโรตีติ **กายสกฺขิฯ** โส ฌานผสฺสํ ปฐมํ ผุสติ, ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ, โส โสตาปตฺติผลฏฺฐํ อาทึ กตฺวา ยาว อรหตฺตมคฺคฏฺฐา ฉพฺพิโธ โหตีติ เวทิต โพฺพฯ เตเนวาห ‘‘อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล กายสกฺขี’’ติ (ธาตุ. ๒๖)ฯ

ทิฏฺฐนฺตํ ปโตฺตติ **ทิฏฺฐิปฺปโตฺตฯ** ตตฺริทํ สเงฺขปลกฺขณํ, ทุกฺขา สงฺขารา สุโข นิโรโธติ ญาตํ โหติ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ปสฺสิตํ ปญฺญายาติ **ทิฏฺฐิปฺปโตฺตฯ** วิตฺถารโต ปเนโสปิ กาย

สกฺขิ วิย ฉพฺพิโธ โหติฯ เตเนวาห – ‘‘อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ…เป.… อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ตถาคตปฺปเวทิตา จสฺส ธมฺมา ปญฺญาย โวทิฏฺฐา โหนฺติ โวจริตา, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ทิฏฺฐิปฺปโตฺต’’ติ (ธาตุ. ๒๗)ฯ

สทฺธาย วิมุโตฺตติ **สทฺธาวิมุโตฺตฯ** โสปิ วุตฺตนเยเนว ฉพฺพิโธ โหติฯ เตเนวาห – ‘‘อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, อยํ ทุกฺขสมุทโยติ ยถาภูตํ ปชานาติ, อยํ ทุกฺขนิโรโธติ ยถาภูตํ ปชานาติ, อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ตถาคตปฺปเวทิตา จสฺส ธมฺมา ปญฺญาย โวทิฏฺฐา โหนฺติ โวจริตา, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติ โน จ โข ยถา ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺสฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สทฺธาวิมุโตฺต’’ติ (ธาตุ. ๒๘)ฯ เอเตสุ หิ สทฺธาวิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคกฺขเณ สทฺทหนฺตสฺส วิย, โอกเปฺปนฺตสฺส วิย, อธิมุจฺจนฺตสฺส วิย จ กิเลสกฺขโย โหติฯ ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคกฺขเณ กิเลสเจฺฉทกํ ญาณํ อทนฺธํ ติขิณํ สูรํ หุตฺวา วหติฯ ตสฺมา ยถา นาม นาติติขิเณน อสินา กทลิํ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ น มฏฺฐํ โหติ, อสิ น สีฆํ วหติ, สโทฺท สุยฺยติ, พลวตโร วายาโม กาตโพฺพ โหติ, เอวรูปา สทฺธาวิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคภาวนาฯ ยถา ปน อตินิสิเตน อสินา กทลิํ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ มฏฺฐํ โหติ, อสิ สีฆํ วหติ, สโทฺท น สุยฺยติ, พลวตรํ วายามกิจฺจํ น โหติ, เอวรูปา ปญฺญาวิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคมคฺคภาวนา เวทิตพฺพาฯ

ธมฺมํ อนุสฺสรตีติ **ธมฺมานุสารีฯ ธโมฺม**ติ ปญฺญา, ปญฺญาปุพฺพงฺคมํ มคฺคํ ภาเวตีติ อโตฺถฯ **สทฺธานุสาริมฺหิปิ** เอเสว นโย, อุโภเปเต โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐาเยวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ยสฺส ปุคฺคลสฺส โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนสฺส ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญาวาหิํ ปญฺญาปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ธมฺมานุสารี’’ติฯ

ตถา ‘‘ยสฺส ปุคฺคลสฺส โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ , สทฺธาวาหิํ สทฺธาปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สทฺธานุสารี’’ติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปเนสา อุภโตภาควิมุตฺตาทิกถา วิสุทฺธิมเคฺค ปญฺญาภาวนาธิกาเร วุตฺตาฯ ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

ปธานเทสนาวณฺณนา

๑๕๑. **ปธาเนสู**ติ อิธ ปทหนวเสน ‘‘สตฺต โพชฺฌงฺคา ปธานา’’ติ วุตฺตาฯ เตสํ วิตฺถารกถา มหาสติปฏฺฐาเน วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

ปฏิปทาเทสนาวณฺณนา

๑๕๒. **ทุกฺขปฏิปทา**ทีสุ อยํ วิตฺถารนโย – ‘‘ตตฺถ กตมา ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา ปญฺญา? ทุเกฺขน กสิเรน สมาธิํ อุปฺปาเทนฺตสฺส ทนฺธํ ตํ ฐานํ อภิชานนฺตสฺส ยา ปญฺญา ปชานนา…เป.… อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ, อยํ วุจฺจติ ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา ปญฺญาฯ ตตฺถ กตมา ทุกฺขปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา ปญฺญา? ทุเกฺขน กสิเรน สมาธิํ อุปฺปาเทนฺตสฺส ขิปฺปํ ตํ ฐานํ อภิชานนฺตสฺส ยา ปญฺญา ปชานนา…เป.… สมฺมาทิฏฺฐิ, อยํ วุจฺจติ ทุกฺขปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา ปญฺญาฯ ตตฺถ กตมา สุขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา ปญฺญา? อกิเจฺฉน อกสิเรน สมาธิํ อุปฺปาเทนฺตสฺส ทนฺธํ ตํ ฐานํ อภิชานนฺตสฺส ยา ปญฺญา ปชานนา…เป.… สมฺมาทิฏฺฐิ, อยํ วุจฺจติ สุขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา ปญฺญาฯ ตตฺถ กตมา สุขปฏิปทา ขิปฺปา

ภิญฺญา ปญฺญา? อกิเจฺฉน อกสิเรน สมาธึ อุปฺปาเทนฺตสฺส ขิปฺปํ ตํ ฐานํ อภิชานนฺตสฺส ยา ปญฺญา ปชานนา…เป…. สมฺมาทิฏฺฐิ, อยํ วุจฺจติ สุขปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา ปญฺญา''ติ (วิภ. ๘๐๑)ฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

ภสฺสสมาจาราทิวณฺณนา

๑๕๓. น เจว มุสาวาทูปสญฺหิตนฺติ ภสฺสสมาจาเร ฐิโตปิ กถามคฺคํ อนุปจฺฉินฺทิตฺวา กเถโนฺตปิ อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ น เจว มุสาวาทูปสญฺหิตํ ภาสติฯ อฏฺฐ อนริยโวหาเร วเชฺชตฺวา อฏฺฐ อริยโวหารยุตฺตเมว ภาสติฯ **น จ เวภูติย**นฺติ ภสฺสสมาจาเร ฐิโตปิ เภทกรวาจํ น ภาสติฯ **น จ เปสุณิย**นฺติ ตสฺสาเยเวตํ เววจนํฯ เวภูติยวาจา หิ ปิยภาวสฺส สุญฺญกรณโต ''เปสุณิย''นฺติ วุจฺจติฯ นามเมวสฺสา เอตนฺติ มหาสีวเตฺถโร อโวจฯ **น จ สารมฺภช**นฺติ สารมฺภชา จ ยา วาจา, ตญฺจ น ภาสติฯ ''ตฺวํ ทุสฺสีโล''ติ วุเตฺต, ''ตฺวํ ทุสฺสีโล ตวาจริโย ทุสฺสีโล''ติ วา, ''ตุยฺหํ อาปตฺตี''ติ วุเตฺต, ''อหํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปาฏลิปุตฺตํ คโต''ติอาทินา นเยน พหิทฺธา วิเกฺขปกถาปวตฺตํ วา กรณุตฺตริยวาจํ น ภาสติฯ **ชยาเปโกฺข**ติ ชยปุเรกฺขาโร หุตฺวา, ยถา หตฺถโก สกฺยปุโตฺต ติตฺถิยา นาม ธเมฺมนปิ อธเมฺมนปิ เชตพฺพาติ สจฺจาลิกํ ยํกิญฺจิ ภาสติ, เอวํ ชยาเปโกฺข ชยปุเรกฺขาโร หุตฺวา น ภาสตีติ อโตฺถฯ **มนฺตา มนฺตา จ วาจํ ภาสตี**ติ เอตฺถ มนฺตาติ วุจฺจติ ปญฺญา, มนฺตาย ปญฺญายฯ ปุน มนฺตาติ อุปปริกฺขิตฺวาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, ภสฺสสมาจาเร ฐิโต ทิวสภาคมฺปิ กเถนฺต ปญฺญาย อุปปริกฺขิตฺวา ยุตฺตกถเมว กเถตีติฯ **นิธานวติ**นฺติ หทเยปิ นิทหิตพฺพยุตฺตํฯ **กาเลนา**ติ ยุตฺตปตฺตกาเลนฯ

เอวํ ภาสิตา หิ วาจา อมุสา เจว โหติ อปิสุณา จ อผรุสา จ อสฐา จ อสมฺผปฺปลาปา จฯ เอวรูปา จ อยํ วาจา จตุสจฺจนิสฺสิตาติปิ สิกฺขตฺตยนิสฺสิตาติปิ ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตาติปิ เตรส ธุตงฺคนิสฺสิตาติปิ สตฺตตฺตึสโพธิปกฺขิยธมฺมนิสฺสิตาติปิ มคฺคนิสฺสิตาติปิ วุจฺจติฯ เตนาห **เอตทานุตฺตริยํ, ภเนฺต, ภสฺสสมาจาเร**ติ ตํ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

สโจฺจ จสฺส สโทฺธ จาติ สีลาจาเร ฐิโต ภิกฺขุ สโจฺจ จ ภเวยฺย สจฺจกโถ สโทฺธ จ สทฺธาสมฺปโนฺนฯ นนุ เหฏฺฐา สจฺจํ กถิตเมว, อิธ กสฺมา ปุน วุตฺตนฺติ? เหฏฺฐา วาจาสจฺจํ กถิตํฯ สีลาจาเร ฐิโต ปน ภิกฺขุ อนฺตมโส หสนกถายปิ มุสาวาทํ น กโรตีติ ทเสฺสตุํ อิธ วุตฺตํฯ อิทานิ โส ธเมฺมน สเมน ชีวิตํ กเปฺปตีติ ทสฺสนตฺถํ **น จ กุหโก**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ''กุหโก''ติอาทีนิ พฺรหฺมชาเล วิตฺถาริตานิฯ

อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร, โภชเน มตฺตญฺญูติ ฉสุ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเนปิ ปมาณญฺญูฯ **สมการี**ติ สมจารี, กาเยน วาจาย มนสา จ กายวงฺกาทีนิ ปหาย สมํ จรตีติ อโตฺถฯ **ชาคริยานุโยคมนุยุโตฺต**ติ รตฺตินฺทิวํ ฉ โกฏฺฐาเส กตฺวา ''ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชายา''ติ วุตฺตนเยเนว ชาคริยานุโยคํ ยุตฺตปฺปยุโตฺต วิหรติฯ **อตนฺทิโต**ติ นิตฺตนฺที กายาลสิยวิรหิโตฯ **อารทฺธวีริโย**ติ กายิกวีริเยนาปิ อารทฺธวีริโย โหติ, คณสงฺคณิกํ วิโนเทตฺวา จตูสุ อิริยาปเถสุ อฏฺฐอารพฺภวตฺถุวเสน เอกวิหารีฯ เจตสิกวีริเยนาปิ อารทฺธวีริโย โหติ, กิเลสสงฺคณิกํ ปหาย วิโนเทตฺวา อฏฺฐสมาปตฺติวเสน เอกวิหารีฯ อปิ จ ยถา ตถา กิเลสุปฺปตฺตึ นิวาเรโนฺต เจตสิกวีริเยน อารทฺธวีริโย โหติฯ **ฌายี**ติ อารมฺมณลกฺขณูปนิชฺฌานวเสน ฌายีฯ **สติมา**ติ จิรกตาทิอนุสฺสรณสมตฺถาย สติยา สมนฺนาคโตฯ

กลฺยาณปฏิภาโนติ วากฺกรณสมฺปนฺโน เจว โหติ ปฏิภานสมฺปนฺโน จฯ ยุตฺตปฏิภาโน โข ปน โหติ โน มุตฺตปฏิภาโนฯ สีลสมาจารสฺมิญฺหิ ฐิตภิกฺขุ มุตฺตปฏิภาโน น โหติ, ยุตฺตปฏิภาโน ปน โหติ วงฺคีสตฺเถโร วิยฯ **คติมา**ติ คมนสมตฺถาย ปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **ธิติมา**ติ ธารณสมตฺถาย ปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **มติมา**ติ เอตฺถ ปน มตีติ ปญฺญาย นามเมว, ตสฺมา ปญฺญวาติ อตฺโถฯ อิติ ตีหิปิ อิเมหิ ปเทหิ ปญฺญาว กถิตาฯ ตตฺถ เหฏฺฐา สมณธมฺมกรณวีริยํ กถิตํ, อิธ พุทฺธวจนคณฺหนวีริยํฯ ตถา เหฏฺฐา วิปสฺสนาปญฺญา กถิตา, อิธ พุทฺธวจนคณฺหนปญฺญาฯ **น จ กาเมสุ คิโทฺธ**ติ วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ อคิโทฺธฯ **สโต จ นิปโก จา**ติ อภิกฺกนฺตปฏิกฺกนฺตาทีสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ สติยา เจว ญาเณน จ สมนฺนาคโต จรตีติ อตฺโถฯ เนปกฺกนฺติ ปญฺญา, ตาย สมนฺนาคตตฺตา นิปโกติ วุโตฺตฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

อนุสาสนวิธาทิวณฺณนา

๑๕๔. **ปจฺจตฺตํ โยนิโส มนสิการา**ติ อตฺตโน อุปายมนสิกาเรนฯ **ยถานุสิฏฺฐํ ตถา ปฏิปชฺชมาโน**ติ ยถา มยา อนุสิฏฺฐํ อนุสาสนี ทินฺนา, ตถา ปฏิปชฺชมาโนฯ **ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา**ติอาทิ วุตฺตตฺถเมวฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

๑๕๕. **ปรปุคฺคลวิมุตฺติญาเณ**ติ โสตาปนฺนาทีนํ ปรปุคฺคลานํ เตน เตน มเคฺคน กิเลสวิมุตฺติญาเณฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

๑๕๖. **อมุตฺราสึ เอวํนาโม**ติ เอโก ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรโนฺต นามโคตฺตํ ปริยาทิยมาโน คจฺฉติฯ เอโก สุทฺธขเนฺธเยว อนุสฺสรติ, เอโก หิ สโกฺกติ, เอโก น สโกฺกติฯ ตตฺถ โย สโกฺกติ, ตสฺส วเสน อคฺคเหตฺวา อสโกฺกนฺตสฺส วเสน คหิตํฯ อสโกฺกโนฺต ปน กึ กโรติ? สุทฺธขเนฺธเยว อนุสฺสรโนฺต คนฺตฺวา อเนกชาติสตสหสฺสมตฺถเก ฐตฺวา นามโคตฺตํ ปริยาทิยมาโน โอตรติฯ ตํ ทเสฺสโนฺต **เอวํนาโม**ติอาทิมาห ฯ **โส เอวมาหา**ติ โส ทิฏฺฐิคติโก เอวมาหฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ สสฺสโตติ วตฺวา ''เต จ สตฺตา สํสรนฺตี''ติ วทนฺตสฺส วจนํ ปุพฺพาปรวิรุทฺธํ โหติฯ ทิฏฺฐิคติกตฺตา ปเนส เอตํ น สลฺลเกฺขสิฯ ทิฏฺฐิคติกสฺส หิ ฐานํ วา นิยโม วา นตฺถิฯ อิมํ คเหตฺวา อิมํ วิสฺสเชฺชติ, อิมํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิมํ คณฺหาตีติ พฺรหฺมชาเล วิตฺถาริตเมเวตํฯ **อยํ ตติโย สสฺสตวาโท**ติ เถโร ลาภิเสฺสว วเสน ตโย สสฺสตวาเท อาหฯ ภควตา ปน ตกฺกีวาทมฺปิ คเหตฺวา พฺรหฺมชาเล จตฺตาโร วุตฺตาฯ เอเตสํ ปน ติณฺณํ วาทานํ วิตฺถารกถา พฺรหฺมชาเล (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ

๑๕๗. **คณนาย วา**ติ ปิณฺฑคณนายฯ **สงฺขาเนนา**ติ อจฺฉิทฺทกวเสน มโนคณนายฯ อุภยถาปิ ปิณฺฑคณนเมว ทเสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, วสฺสานํ สตวเสน สหสฺสวเสน สตสหสฺสวเสน โกฏิวเสน ปิณฺฑํ กตฺวาปิ เอตฺตกานิ วสฺสสตานีติ วา เอตฺตกา วสฺสโกฏิโยติ วา เอวํ สงฺขาตุํ น สกฺกาฯ ตุเมฺห ปน อตฺตโน ทสนฺนํ ปารมีนํ ปูริตตฺตา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา ยสฺมา โว อนาวรณญาณํ สูรํ วหติฯ ตสฺมา เทสนาญาณกุสลตํ ปุรกฺขตฺวา วสฺสคณนายปิ ปริยนฺติกํ กตฺวา กปฺปคณนายปิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา เอตฺตกนฺติ ทเสฺสถาติ ทีเปติฯ ปาฬิยํ ปเนตฺถ วุตฺตนโยเยวฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

๑๕๘. **เอตทานุตฺตริยํ, ภเนฺต, สตฺตานํ จุตูปปาตญาเณ**ติ ภเนฺต ยาปิ อยํ สตฺตานํ จุติปฏิสนฺธิวเสน ญาณเทสนา, สาปิ ตุมฺหากํเยว อนุตฺตราฯ อตีตพุทฺธาปิ เอวเมว เทเสสุํฯ อนาคตาปิ เอวเมว เทเสสฺสนฺติฯ ตุเมฺห เตสํ อตีตานาคตพุทฺธานํ ญาเณน สํสนฺทิตฺวาว เท

สยิตฺถฯ ‘‘อิมินาปิ การเณน เอวํปสนฺโน อหํ ภนฺเต ภควตี’’ติ ทีเปติฯ ปาฬิยโตฺถ ปเนตฺถ วิตฺถาริโตเยวฯ

๑๕๙. **สาสวา สอุปธิกา**ติ สโทสา สอุปารมฺภาฯ **โน อริยาติ วุจฺจตี**ติ อริยิทฺธีติ น วุจฺจติฯ **อนาสวา อนุปธิกา**ติ นิโทฺทสา อนุปารมฺภาฯ **อริยาติ วุจฺจตี**ติ อริยิทฺธีติ วุจฺจติฯ **อปฺปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรตี**ติ กถํ อปฺปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรตีติ? ปฏิกูเล สเตฺต เมตฺตํ ผรติ, สงฺขาเร ธาตุสญฺญํ อุปสํหรติฯ ยถาห ‘‘กถํ ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรติ (ปฏิ. ม. ๓.๙๗)? อนิฏฺฐสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ เมตฺตาย วา ผรติ, ธาตุโต วา อุปสํหรตี’’ติฯ **ปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรตี**ติ อปฺปฏิกูเล สเตฺต อสุภสญฺญํ ผรติ, สงฺขาเร อนิจฺจสญฺญํ อุปสํหรติฯ ยถาห ‘‘กถํ อปฺปฏิกูเล ปฏิกูลสญฺญี วิหรติ? อิฏฺฐสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ อสุภาย วา ผรติ, อนิจฺจโต วา อุปสํหรตี’’ติฯ เอวํ เสสปเทสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหรตีติ อิเฏฺฐ อรชฺชโนฺต อนิเฏฺฐ อทุสฺสโนฺต ยถา อเญฺญ อสมเปกฺขเนน โมหํ อุปฺปาเทนฺติ, เอวํ อนุปฺปาเทโนฺต ฉสุ อารมฺมเณสุ ฉฬงฺคุเปกฺขาย อุเปกฺขโก วิหรติฯ **เอตทานุตฺตริยํ, ภเนฺต, อิทฺธิวิธาสู**ติ, ภเนฺต, ยา อยํ ทฺวีสุ อิทฺธีสุ เอวํเทสนา, เอตทานุตฺตริยํฯ **ตํ ภควา**ติ ตํ เทสนํ ภควา อเสสํ สกลํ อภิชานาติฯ **ตํ ภควโต**ติ ตํ เทสนํ ภควโต อเสสํ อภิชานโตฯ **อุตฺตริ อภิเญฺญยฺยํ นตฺถี**ติ อุตฺตริ อภิชานิตพฺพํ นตฺถิฯ อยํ นาม อิโต อโญฺญ ธโมฺม วา ปุคฺคโล วา ยํ ภควา น ชานาติ อิทํ นตฺถิฯ **ยทภิชานํ อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา**ติ ยํ ตุเมฺหหิ อนภิญฺญาตํ อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อภิชานโนฺต ภควตา ภิโยฺยภิญฺญตโร อสฺส, อธิกตรปโญฺญ ภเวยฺยฯ **ยทิทํ อิทฺธิวิธาสู**ติ เอตฺถ **ยทิทน**ฺติ นิปาตมตฺตํฯ อิทฺธิวิธาสุ ภควตา อุตฺตริตโร นตฺถิฯ อตีตพุทฺธาปิ หิ อิมา เทฺว อิทฺธิโย เทเสสุํ, อนาคตาปิ อิมาว เทเสสฺสนฺติฯ ตุเมฺหปิ เตสํ ญาเณน สํสนฺทิตฺวา อิมาว เทสยิตฺถฯ อิติ ภควา อิทฺธิวิธาสุ อนุตฺตโรติ ทเสฺสโนฺต ‘‘อิมินาปิ การเณน เอวํปสโนฺน อหํ, ภเนฺต, ภควตี’’ติ ทีเปติฯ เอตฺตาวตา เย ธมฺมเสนาปติ ทิวาฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา โสฬส อปรมฺปริยธเมฺม สมฺมสิ, เตว ทสฺสิตา โหนฺติฯ

อญฺญถาสตฺถุคุณทสฺสนาทิวณฺณนา

๑๖๐. อิทานิ อปเรนปิ อากาเรน ภควโต คุเณ ทเสฺสโนฺต **ยํ ตํ ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สเทฺธน กุลปุเตฺตนา**ติ สทฺธา กุลปุตฺตา นาม อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา โพธิสตฺตาฯ ตสฺมา ยํ สพฺพญฺญุโพธิสเตฺตน ปตฺตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ กิํ ปน เตน ปตฺตพฺพํ? นว โลกุตฺตรธมฺมาฯ **อารทฺธวีริเยนา**ติอาทีสุ ‘‘วีริยํ ถาโม’’ติอาทีนิ สพฺพาเนว วีริยเววจนานิฯ ตตฺถ **อารทฺธวีริเยนา**ติ ปคฺคหิตวีริเยนฯ **ถามวตา**ติ ถามสมฺปเนฺนน ถิรวีริเยนฯ **ปุริสถาเมนา**ติ เตน ถามวตา ยํ ปุริสถาเมน ปตฺตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อนนฺตรปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ปุริสโธรเยฺหนา**ติ ยา อสมธุเรหิ พุเทฺธหิ วหิตพฺพา ธุรา, ตํ ธุรํ วหนสมเตฺถน มหาปุริเสนฯ **อนุปฺปตฺตํ ตํ ภควตา**ติ ตํ สพฺพํ อตีตานาคตพุเทฺธหิ ปตฺตพฺพํ, สพฺพเมว อนุปฺปตฺตํ, ภควโต เอกคุโณปิ อูโน นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยค**นฺติ วตฺถุกาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยคํฯ ยถา อเญฺญ เกณิยชฏิลาทโย สมณพฺราหฺมณา ‘‘โก ชานาติ ปรโลกํ ฯ สุโข อิมิสฺสา ปริพฺพาชิกาย มุทุกาย โลมสาย พาหาย สมฺผโสฺส’’ติ โมฬิพนฺธาหิ ปริพฺพาชิกาหิ ปริจาเรนฺติ สมฺปตฺตํ สมฺปตฺตํ รูปาทิอารมฺมณํ อนุภวมานา กามสุขมนุยุตฺตา, น เอวมนุยุโตฺตติ ทเสฺสติฯ

หีนนฺติ ลามกํฯ **คมฺม**นฺติ คามวาสีนํ ธมฺมํฯ **โปถุชฺชนิก**นฺติ ปุถุชฺชเนหิ เสวิตพฺพํฯ **อนริย**นฺติ น นิโทฺทสํฯ น วา อริเยหิ เสวิตพฺพํฯ **อนตฺถสญฺหิต**นฺติ อนตฺถสํยุตฺตํฯ **อตฺตกิลม**

ถานุโยคนฺติ อตฺตโน อาตาปนปริตาปนานุโยคํฯ **ทุกฺข**นฺติ ทุกฺขยุตฺตํ, ทุกฺขมํ วาฯ ยถา เอเก สมณพฺราหฺมณา กามสุขลฺลิกานุโยคํ ปริวชฺเชสฺสามาติ กายกิลมถํ อนุธาวนฺติ, ตโต มุญฺจิสฺสามาติ กามสุขํ อนุธาวนฺติ, น เอวํ ภควาฯ ภควา ปน อุโภ เอเต อนฺเต วชฺเชตฺวา ยา สา ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณี’’ติ เอวํ วุตฺตา สมฺมาปฏิปตฺติ, ตเมว ปฏิปนฺโนฯ ตสฺมา ‘‘น จ อตฺตกิลมถานุโยค’’นฺติอาทิมาหฯ

อาภิเจตสิกานนฺติ อภิเจตสิกานํ, กามาวจรจิตฺตานิ อติกฺกมิตฺวา ฐิตานนฺติ อโตฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราน**นฺติ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว สุขวิหารานํฯ **โปฏฺฐปาทสุตฺตนฺต**สฺมิญฺหิ สปฺปีติกทุติยชฺฌานผลสมาปตฺติ กถิตา (ที. นิ. ๑.๔๓๒)ฯ **ปาสาทิกสุตฺตเนฺต** สห มเคฺคน วิปสฺสนาปาทกชฺฌานํฯ ทสุตฺตรสุตฺตเนฺต จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติฯ อิมสฺมึ สมฺปสาทนีเย ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารชฺฌานานิ กถิตานิฯ **นิกามลาภี**ติ ยถากามลาภีฯ **อกิจฺฉลาภี**ติ อทุกฺขลาภีฯ **อกสิรลาภี**ติ วิปุลลาภีฯ

อนุโยคทานปฺปการวณฺณนา

๑๖๑. เอกิสฺสา โลกธาตุยาติ ทสสหสฺสิโลกธาตุยาฯ ตีณิ หิ เขตฺตานิ – ชาติเขตฺตํ อาณาเขตฺตํ วิสยเขตฺตํฯ ตตฺถ **ชาติเขตฺตํ** นาม ทสสหสฺสี โลกธาตุฯ สา หิ ตถาคตสฺส มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมนกาเล นิกฺขมนกาเล สโมฺพธิกาเล ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน อายุสงฺขาโรสฺสชฺชเน ปรินิพฺพาเน จ กมฺปติฯ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬํ ปน **อาณาเขตฺตํ** นามฯ อาฏานาฏิยโมรปริตฺตธชคฺคปริตฺตรตนปริตฺตาทีนญฺหิ เอตฺถ อาณา วตฺตติฯ **วิสยเขตฺตสฺส** ปน ปริมาณํ นตฺถิ, พุทฺธานญฺหิ ‘‘ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เญยฺยํ, ยาวตกํ เญยฺยํ ตาวตกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เญยฺยํ, เญยฺยปริยนฺติกํ ญาณ’’นฺติ (มหานิ. ๕๕) วจนโต อวิสโย นาม นตฺถิฯ

อิเมสุ ปน ตีสุ เขเตฺตสุ ฐเปตฺวา อิมํ จกฺกวาฬํ อญฺญสฺมึ จกฺกวาเฬ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ สุตฺตํ นตฺถิ, นุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถิฯ ตีณิ ปิฏกานิ วินยปิฏกํ, สุตฺตนฺตปิฏกํ อภิธมฺมปิฏกํฯ ติโสฺส สงฺคีติโย มหากสฺสปเตฺถรสฺส สงฺคีติ, ยสเตฺถรสฺส สงฺคีติ, โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺส สงฺคีตีติฯ อิมา ติโสฺส สงฺคีติโย อารุเฬฺห เตปิฏเก พุทฺธวจเน ‘‘อิมํ จกฺกวาฬํ มุญฺจิตฺวา อญฺญตฺถ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ สุตฺตํ นตฺถิ, นุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถิฯ

อปุพฺพํ อจริมนฺติ อปุเร อปจฺฉา เอกโต นุปฺปชฺชนฺติ, ปุเร วา ปจฺฉา วา อุปฺปชฺชนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ โพธิปลฺลเงฺก ‘‘โพธึ อปตฺวา น อุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ นิสินฺนกาลโต ปฏฺฐาย ยาว มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคหณํ, ตาว ปุเพฺพติ น เวทิตพฺพํฯ โพธิสตฺตสฺส หิ ปฏิสนฺธิคฺคหเณ ทสสหสฺสจกฺกวาฬกมฺปเนเนว เขตฺตปริคฺคโห กโตฯ อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติปิ นิวาริตา โหติฯ ปรินิพฺพานโต ปฏฺฐาย จ ยาว สาสปมตฺตาปิ ธาตุโย ติฏฺฐนฺติ, ตาว ปจฺฉาติ น เวทิตพฺพํฯ ธาตูสุ หิ ฐิตาสุ พุทฺธาปิ ฐิตาว โหนฺติฯ ตสฺมา เอตฺถนฺตเร อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ นิวาริตาว โหติฯ ธาตุปรินิพฺพาเน ปน ชาเต อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ น นิวาริตาฯ

ติปิฏกอนฺตรธานกถา

ตีณิ อนฺตรธานานิ นาม ปริยตฺติอนฺตรธานํ, ปฏิเวธอนฺตรธานํ, ปฏิปตฺติอนฺตรธานนฺติฯ ตตฺถ **ปริยตฺตี**ติ ตีณิ ปิฏกานิฯ **ปฏิเวโธ**ติ สจฺจปฺปฏิเวโธฯ **ปฏิปตฺตี**ติ ปฏิปทาฯ ตตฺถ ปฏิเวโธ จ ปฏิปตฺติ จ โหติปิ น โหติปิฯ เอกสฺมิญฺหิ กาเล ปฏิเวธกรา ภิกฺขู พหู โหนฺติ, เอส ภิกฺขุ ปุถุชฺชโนติ องฺคุลึ ปสาเรตฺวา ทเสฺสตโพฺพ โหติฯ อิมสฺมึเยว ทีเป เอกวารํ ปุถุชฺชน

ภิกฺขุ นาม นาโหสิฯ ปฏิปตฺติปูรกาปิ กทาจิ พหู โหนฺติ, กทาจิ อปฺปาฯ อิติ ปฏิเวโธ จ ปฏิปตฺติ จ โหติปิ น โหติปิฯ สาสนฏฺฐิติยา ปน ปริยตฺติ ปมาณํฯ ปณฺฑิโต หิ เตปิฏกํ สุตฺวา เทฺวปิ ปูเรติฯ

ยถา อมฺหากํ โพธิสโตฺต อาฬารสฺส สนฺติเก ปญฺจาภิญฺญา สตฺต จ สมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา ปริกมฺมํ ปุจฺฉิ, โส น ชานามีติ อาหฯ ตโต อุทกสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อธิคตวิเสสํ สํสนฺทิตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส ปริกมฺมํ ปุจฺฉิ, โส อาจิกฺขิ, ตสฺส วจนสมนนฺตรเมว มหาสโตฺต ตํ ฌานํ สมฺปาเทสิ, เอวเมว ปญฺญวา ภิกฺขุ ปริยตฺตึ สุตฺวา เทฺวปิ ปูเรติฯ ตสฺมา ปริยตฺติยา ฐิตาย สาสนํ ฐิตํ โหติฯ ยทา ปน สา อนฺตรธายติ, ตทา ปฐมํ อภิธมฺมปิฏกํ นสฺสติฯ ตตฺถ ปฏฺฐานํ สพฺพปฐมํ อนฺตรธายติฯ อนุกฺกเมน ปจฺฉา ธมฺมสงฺคโห , ตสฺมึ อนฺตรหิเต อิตเรสุ ทฺวีสุ ปิฏเกสุ ฐิเตสุปิ สาสนํ ฐิตเมว โหติฯ

ตตฺถ สุตฺตนฺตปิฏเก อนฺตรธายมาเน ปฐมํ องฺคุตฺตรนิกาโย เอกาทสกโต ปฏฺฐาย ยาว เอกกา อนฺตรธายติ, ตทนนฺตรํ สํยุตฺตนิกาโย จกฺกเปยฺยาลโต ปฏฺฐาย ยาว โอฆตรณา อนฺตรธายติฯ ตทนนฺตรํ มชฺฌิมนิกาโย อินฺทฺริยภาวนโต ปฏฺฐาย ยาว มูลปริยายา อนฺตรธายติฯ ตทนนฺตรํ ทีฆนิกาโย ทสุตฺตรโต ปฏฺฐาย ยาว พฺรหฺมชาลา อนฺตรธายติฯ เอกิสฺสาปิ ทฺวินฺนมฺปิ คาถานํ ปุจฺฉา อทฺธานํ คจฺฉติ, สาสนํ ธาเรตุํ น สโกฺกติ, สภิยปุจฺฉา อาฬวกปุจฺฉา วิย จฯ เอตา กิร กสฺสปพุทฺธกาลิกา อนฺตรา สาสนํ ธาเรตุํ นาสกฺขึสุฯ

ทฺวีสุ ปน ปิฏเกสุ อนฺตรหิเตสุปิ วินยปิฏเก ฐิเต สาสนํ ติฏฺฐติฯ ปริวารกฺขนฺธเกสุ อนฺตรหิเตสุ อุภโตวิภงฺเค ฐิเต ฐิตเมว โหติฯ อุภโตวิภงฺเค อนฺตรหิเต มาติกายปิ ฐิตาย ฐิตเมว โหติฯ มาติกาย อนฺตรหิตาย ปาติโมกฺขปพฺพชฺชาอุปสมฺปทาสุ ฐิตาสุ สาสนํ ติฏฺฐติฯ ลิงฺคํ อทฺธานํ คจฺฉติฯ เสตวตฺถสมณวํโส ปน กสฺสปพุทฺธกาลโต ปฏฺฐาย สาสนํ ธาเรตุํ นาสกฺขิฯ **ปฏิสมฺภิทาปเตฺตหิ** วสฺสสหสฺสํ อฏฺฐาสิฯ **ฉฬภิเญฺญหิ** วสฺสสหสฺสํฯ **เตวิชฺชหิ** วสฺสสหสฺสํฯ **สุกฺขวิปสฺสเกหิ** วสฺสสหสฺสํฯ **ปาติโมเกฺขหิ** วสฺสสหสฺสํ อฏฺฐาสิฯ ปจฺฉิมกสฺส ปน สจฺจปฺปฏิเวธโต ปจฺฉิมกสฺส สีลเภทโต ปฏฺฐาย สาสนํ โอสกฺกิตํ นาม โหติฯ ตโต ปฏฺฐาย อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ น นิวาริตาฯ

สาสนอนฺตรหิตวณฺณนา

ตีณิ ปรินิพฺพานานิ นาม กิเลสปรินิพฺพานํ ขนฺธปรินิพฺพานํ ธาตุปรินิพฺพานนฺติฯ ตตฺถ กิเลสปรินิพฺพานํ โพธิปลฺลเงฺก อโหสิฯ ขนฺธปรินิพฺพานํ กุสินารายํฯ ธาตุปรินิพฺพานํ อนาคเต ภวิสฺสติฯ สาสนสฺส กิร โอสกฺกนกาเล อิมสฺมึ ตมฺพปณฺณิทีเป ธาตุโย สนฺนิปติตฺวา มหาเจติยํ คมิสฺสนฺติฯ มหาเจติยโต นาคทีเป ราชายตนเจติยํฯ ตโต มหาโพธิปลฺลงฺกํ คมิสฺสนฺติฯ นาคภวนโตปิ เทวโลกโตปิ พฺรหฺมโลกโตปิ ธาตุโย มหาโพธิปลฺลงฺกเมว คมิสฺสนฺติฯ สาสปมตฺตาปิ ธาตุโย น อนฺตรา นสฺสิสฺสนฺติฯ สพฺพธาตุโย มหาโพธิปลฺลเงฺก ราสิภูตา สุวณฺณกฺขโนฺธ วิย เอกคฺฆนา หุตฺวา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย วิสฺสชฺชสฺสนฺติฯ

ตา ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริสฺสนฺติ, ตโต ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา สนฺนิปติตฺวา ‘‘อชฺช สตฺถา ปรินิพฺพาติ, อชฺช สาสนํ โอสกฺกติ, ปจฺฉิมทสฺสนํ ทานิ อิทํ อมฺหาก’’นฺติ ทสพลสฺส ปรินิพฺพุตทิวสโต มหนฺตตรํ การุญฺญํ กริสฺสนฺติฯ ฐเปตฺวา อนาคามิขีณาสเว อวเสสา สกภาเวน สนฺธาเรตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ ธาตูสุ เตโชธาตุ อุฏฺฐหิตฺวา ยาว พฺรหฺมโลกา อุคฺคจฺฉิสฺสติฯ สาส

ปมตฺตายปิ ธาตุยา สติ เอกชาลา ภวิสฺสติฯ ธาตูสุ ปริยาทานํ คตาสุ อุปจฺฉิชฺชิสฺสติฯ เอวํ มหนฺตํ อานุภาวํ ทเสฺสตฺวา ธาตูสุ อนฺตรหิตาสุ สาสนํ อนฺตรหิตํ นาม โหติฯ

ยาว น เอวํ อนฺตรธายติ, ตาว อจริมํ นาม โหติฯ เอวํ อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปชฺเชยฺยุํ, เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ กสฺมา ปน อปุพฺพํ อจริมํ นุปฺปชฺชนฺตีติ? อนจฺฉริยตฺตาฯ พุทฺธา หิ อจฺฉริยมนุสฺสาฯ ยถาห – ''เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ อจฺฉริยมนุสฺโสฯ กตโม เอกปุคฺคโล? ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ''ติ (อ. นิ. ๑.๑๗๒)ฯ ยทิ จ เทฺว วา จตฺตาโร วา อฏฺฐ วา โสฬส วา เอกโต อุปฺปชฺเชยฺยุํ, อนจฺฉริยา ภเวยฺยุํฯ เอกสฺมิญฺหิ วิหาเร ทฺวินฺนํ เจติยานมฺปิ ลาภสกฺกาโร อุฬาโร น โหติฯ ภิกฺขูปิ พหุตาย น อจฺฉริยา ชาตา, เอวํ พุทฺธาปิ ภเวยฺยุํ, ตสฺมา นุปฺปชฺชนฺติฯ เทสนาย จ วิเสสาภาวโตฯ ยญฺหิ สติปฏฺฐานาทิเภทํ ธมฺมํ เอโก เทเสติฯ อเญฺญน อุปฺปชฺชิตฺวาปิ โสว เทเสตโพฺพ สิยา, ตโต อนจฺฉริโย สิยาฯ เอกสฺมึ ปน ธมฺมํ เทเสเนฺต เทสนาปิ อจฺฉริยา โหติ, วิวาทภาวโต จฯ พหูสุ หิ พุเทฺธสุ อุปฺปเนฺนสุ พหูนํ อาจริยานํ อเนฺตวาสิกา วิย อมฺหากํ พุโทฺธ ปาสาทิโก, อมฺหากํ พุโทฺธ มธุรสฺสโร ลาภี ปุญฺญวาติ วิวเทยฺยุํฯ ตสฺมาปิ เอวํ นุปฺปชฺชนฺติฯ อปิ เจตํ การณํ มิลินฺทรญฺญาปิ ปุเฏฺฐน นาคเสนเตฺถเรน วิตฺถาริตเมวฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ –

ภเนฺต, นาคเสน, ภาสิตมฺปิ เหตํ ภควตา ''อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปชฺเชยฺยุํ, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี''ติฯ เทสยนฺตา จ, ภเนฺต นาคเสน, สเพฺพปิ ตถาคตา สตฺตตึส โพธิปกฺขิเย ธเมฺม เทเสนฺติ, กถยมานา จ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ กเถนฺติ, สิกฺขาเปนฺตา จ ตีสุ สิกฺขาสุ สิกฺขาเปนฺติ, อนุสาสมานา จ อปฺปมาทปฺปฏิปตฺติยํ อนุสาสนฺติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, สเพฺพสมฺปิ ตถาคตานํ เอกา เทสนา เอกา กถา เอกสิกฺขา เอกานุสาสนี, เกน การเณน เทฺว ตถาคตา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ เอเกนปิ ตาว พุทฺธุปฺปาเทน อยํ โลโก โอภาสชาโต, ยทิ ทุติโย พุโทฺธ ภเวยฺย, ทฺวินฺนํ ปภาย อยํ โลโก ภิโยฺยโสมตฺตาย โอภาสชาโต ภเวยฺย, โอวทมานา จ เทฺว ตถาคตา สุขํ โอวเทยฺยุํ, อนุสาสมานา จ สุขํ อนุสาเสยฺยุํ, ตตฺถ เม การณํ เทเสหิ, ยถาหํ นิสฺสํสโย ภเวยฺย''นฺติฯ

อยํ, มหาราช, ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี, เอกเสฺสว ตถาคตสฺส คุณํ ธาเรติ, ยทิ ทุติโย พุโทฺธ อุปฺปเชฺชยฺย, นายํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ ธาเรยฺย, จเลยฺย, กเมฺปยฺย, นเมยฺย, โอณเมยฺย, วินเมยฺย, วิกิเรยฺย, วิธเมยฺย, วิทฺธํเสยฺย, น ฐานมุปคเจฺฉยฺยฯ

ยถา, มหาราช, นาวา เอกปุริสสนฺธารณี ภเวยฺย, เอกปุริเส อภิรูเฬฺห สา นาวา สมุปาทิกา ภเวยฺย, อถ ทุติโย ปุริโส อาคเจฺฉยฺย ตาทิโส อายุนา วเณฺณน วเยน ปมาเณน กิสถูเลน สพฺพงฺคปจฺจเงฺคน, โส ตํ นาวํ อภิรูเหยฺย, อปิ นุ สา, มหาราช, นาวา ทฺวินฺนมฺปิ ธาเรยฺยาติ? น หิ, ภเนฺต, จเลยฺย, กเมฺปยฺย, นเมยฺย, โอณเมยฺย, วินเมยฺย, วิกิเรยฺย, วิธเมยฺย, วิทฺธํเสยฺย, น ฐานมุปคเจฺฉยฺย โอสีเทยฺย อุทเกติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อยํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี, เอกเสฺสว ตถาคตสฺส คุณํ ธาเรติ, ยทิ ทุติโย พุโทฺธ อุปฺปเชฺชยฺย, นายํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ ธาเรยฺย…เป.… น ฐานมุปคเจฺฉยฺยฯ

ยถา วา ปน, มหาราช, ปุริโส ยาวทตฺถํ โภชนํ ภุเญฺชยฺย ฉาเทนฺตํ ยาว กณฺฐมภิปูรยิตฺวา, โส ธาโต ปีณิโต ปริปุโณฺณ นิรนฺตโร ตนฺทีกโต อโนณมิตทณฺฑชาโต ปุนเทว ตาวตกํ โภชนํ ภุเญฺชยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, ปุริโส สุขิโต ภเวยฺยาติ? น หิ, ภเนฺต , สกึ ภุโตฺตว มเรยฺยาติ; เอวเมว โข, มหาราช, อยํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี …เป…. น ฐานมุปคเจฺฉยฺยาติฯ

กึ นุ โข, ภเนฺต นาคเสน, อติธมฺมภาเรน ปถวี จลตีติ? อิธ, มหาราช, เทฺว สกฎา รตนปูริตา ภเวยฺยุํ ยาว มุขสมา, เอกสฺมา สกฎโต รตนํ คเหตฺวา เอกสฺมึ สกเฎ อากิเรยฺยุํ, อปิ นุ โข ตํ, มหาราช, สกฎํ ทฺวินฺนมฺปิ สกฎานํ รตนํ ธาเรยฺยาติ? น หิ, ภเนฺต, นาภิปิ ตสฺส ผเลยฺย, อราปิ ตสฺส ภิเชฺชยฺยุํ, เนมิปิ ตสฺส โอปเตยฺย, อโกฺขปิ ตสฺส ภิเชฺชยฺยาติฯ กึ นุ โข, มหาราช, อติรตนภาเรน สกฎํ ภิชฺชตีติ? อาม, ภเนฺต,ติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อติธมฺมภาเรน ปถวี จลติฯ

อปิจ, มหาราช, อิมํ การณํ พุทฺธพลปริทีปนาย โอสาริตํ อญฺญมฺปิ ตตฺถ อติรูปํ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ ยทิ, มหาราช, เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เตสํ ปริสาย วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺย ‘‘ตุมฺหากํ พุโทฺธ อมฺหากํ พุโทฺธ’’ติ, อุภโต ปกฺขชาตา ภเวยฺยุํฯ ยถา, มหาราช, ทฺวินฺนํ พลวามจฺจานํ ปริสาย วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺย ‘‘ตุมฺหากํ อมโจฺจ อมฺหากํ อมโจฺจ’’ติ, อุภโต ปกฺขชาตา โหนฺติ; เอวเมว โข, มหาราช, ยทิ เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เตสํ ปริสาย วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺย ‘‘ตุมฺหากํ พุโทฺธ, อมฺหากํ พุโทฺธ’’ติ, อุภโต ปกฺขชาตา ภเวยฺยุํ, อิทํ ตาว, มหาราช, เอกํ การณํ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ

อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ ยทิ, มหาราช, เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ‘‘อโคฺค พุโทฺธ’’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภเวยฺย, ‘‘เชโฎฺฐ พุโทฺธ’’ติ, เสโฎฺฐ พุโทฺธติ, วิสิโฎฺฐ พุโทฺธติ, อุตฺตโม พุโทฺธติ, ปวโร พุโทฺธติ, อสโม พุโทฺธติ , อสมสโม พุโทฺธติ, อปฺปฎิโม พุโทฺธติ, อปฺปฎิภาโค พุโทฺธติ, อปฺปฎิปุคฺคโล พุโทฺธติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภเวยฺยฯ อิมมฺปิ โข ตฺวํ, มหาราช, การณํ อตฺถโต สมฺปฎิจฺฉ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ

อปิจ โข, มหาราช, พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สภาวปกติ เอสา, ยํ เอโกเยว พุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชติฯ กสฺมา การณา? มหนฺตตาย สพฺพญฺญุพุทฺธคุณานํ, ยํ อญฺญมฺปิ, มหาราช, มหนฺตํ โหติ, ตํ เอกํเยว โหติฯ ปถวี, มหาราช, มหนฺตี, สา เอกาเยวฯ สาคโร มหโนฺต, โส เอโกเยวฯ สิเนรุ คิริราชา มหโนฺต, โส เอโกเยวฯ อากาโส มหโนฺต, โส เอโกเยวฯ สโกฺก มหโนฺต, โส เอโกเยวฯ มาโร มหโนฺต , โส เอโกเยวฯ มหาพฺรหฺมา มหโนฺต, โส เอโกเยวฯ ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ มหโนฺต, โส เอโกเยว โลกสฺมึฯ ยตฺถ เต อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ อเญฺญสํ โอกาโส น โหติฯ ตสฺมา, มหาราช, ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ เอโกเยว โลเก อุปฺปชฺชตีติฯ สุกถิโต, ภเนฺต นาคเสน, ปโญฺห โอปเมฺมหิ การเณหีติ (มิ. ป. ๕.๑.๑)ฯ

ธมฺมสฺส จานุธมฺมนฺติ นววิธสฺส โลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุธมฺมํ ปุพฺพภาคปฺปฎิปทํฯ **สหธมฺมิโก**ติ สการโณฯ **วาทานุวาโท**ติ วาโทเยวฯ

อจฺฉริยอพฺภุตวณฺณนา

๑๖๒. **อายสฺมา อุทายี**ติ ตโย เถรา อุทายี นาม – ลาฬุทายี, กาฬุทายี, มหาอุทายีติฯ อิธ มหาอุทายี อธิเปฺปโตฯ ตสฺส กิร อิมํ สุตฺตํ อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา สุณนฺตสฺส อพฺภนฺตเร ปญฺจวณฺณา ปีติ อุปฺปชฺชิตฺวา ปาทปิฏฺฐิโต สีสมตฺถกํ คจฺฉติ, สีสมตฺถกโต ปาทปิฏฺฐึ อาคจฺฉติ, อุภโต ปฏฺฐาย มชฺฌํ โอตรติ, มชฺฌโต ปฏฺฐาย อุภโต คจฺฉติฯ โส นิรนฺตรํ ปีติยา ผุฏฺฐสรีโร พลวโสมนเสฺสน ทสพลสฺส คุณํ กเถนฺโต **อจฺฉริยํ ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ **อปฺปิจฺฉตา**ติ นิตฺตณฺหตาฯ **สนฺตุฏฺฐิตา**ติ จตูสุ ปจฺจเยสุ ตีหากาเรหิ สโนฺตโสฯ **สเลฺลขตา**ติ สพฺพกิเลสานํ สลฺลิขิตภาโวฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ โย นามฯ **น อตฺตานํ ปาตุกริสฺสตี**ติ อตฺตโน คุเณ น อาวิ กริสฺสติฯ **ปฏากํ ปริหเรยฺยุ**นฺติ ‘‘โก อเมฺหหิ สทิโส อตฺถี’’ติ วทนฺตา ปฏากํ อุกฺขิปิตฺวา นาฬนฺทํ วิจเรยฺยุํฯ

ปสฺส โข ตฺวํ, อุทายิ, ตถาคตสฺส อปฺปิจฺฉตาติ ปสฺส อุทายิ ยาทิสี ตถาคตสฺส อปฺปิจฺฉตาติ เถรสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉโนฺต อาหฯ กึ ปน ภควา เนว อตฺตานํ ปาตุกโรติ, น อตฺตโน คุณํ กเถตีติ เจ? น, น กเถติฯ อปฺปิจฺฉตาทีหิ กเถตพฺพํ, จีวราทิเหตุํ น กเถติฯ เตเนวาห – ‘‘ปสฺส โข ตฺวํ, อุทายิ, ตถาคตสฺส อปฺปิจฺฉตา’’ติอาทิฯ พุชฺฌนกสตฺตํ ปน อาคมฺม เวเนยฺยวเสน กเถติฯ ยถาห –

‘‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติ;
สเทวกสฺมึ โลกสฺมึ, นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล’’ติฯ (มหาว. ๑๑);

เอวํ ตถาคตสฺส คุณทีปิกา พหู คาถาปิ สุตฺตนฺตาปิ วิตฺถาเรตพฺพาฯ

๑๖๓. **อภิกฺขณํ ภาเสยฺยาสี**ติ ปุนปฺปุนํ ภาเสยฺยาสิฯ ปุพฺพณฺหสมเย เม กถิตนฺติ มา มชฺฌนฺหิกาทีสุ น กถยิตฺถฯ อชฺช วา เม กถิตนฺติ มา ปรทิวสาทีสุ น กถยิตฺถาติ อโตฺถฯ **ปเวเทสี**ติ กเถสิฯ **อิมสฺส เวยฺยากรณสฺสา**ติ นิคฺคาถกตฺตา อิทํ สุตฺตํ ‘‘เวยฺยากรณ’’นฺติ วุตฺตํฯ **อธิวจน**นฺติ นามํฯ อิทํ ปน ‘‘อิติ หิท’’นฺติ ปฏฺฐาย ปทํ สงฺคีติกาเรหิ ฐปิตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย

สมฺปสาทนียสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปาสาทิกสุตฺตวณฺณนา

นิคณฺฐนาฏปุตฺตกาลงฺกิริยวณฺณนา

๑๖๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ ปาสาทิกสุตฺตํฯ ตตฺรายมนุตฺตานปทวณฺณนา – **เวธญฺญา นาม สกฺยา**ติ ธนุมฺหิ กตสิกฺขา เวธญฺญนามกา เอเก สกฺยาฯ **เตสํ อมฺพวเน ปาสาเท**ติ เตสํ อมฺพวเน สิปฺปํ อุคฺคณฺหตฺถาย กโต ทีฆปาสาโท อตฺถิ, ตตฺถ วิหรติฯ **อธุนา กาลงฺกโต**ติ สมฺปติ กาลงฺกโตฯ **เทฺวธิกชาตา**ติ เทฺวชฺฌชาตา, เทฺวภาคา ชาตาฯ ***ภณฺฑนาทีสุ*** ภณฺฑนํ ปุพฺพภาคกลโห, ตํ ทณฺฑาทานาทิวเสน ปณฺณตฺติวีติกฺกมวเสน จ วฑฺฒิตํ **กลโหฯ** ''น ตฺวํ อิมํ ธมฺมวินยํ อาชานาสี''ติอาทินา นเยน วิรุทฺธวจนํ **วิวาโทฯ วิตุทนฺตา**ติ วิชฺฌนฺตาฯ **สหิตํ เม**ติ มม วจนํ อตฺถสญฺหิตํฯ **อธิจิณฺณํ เต วิปราวตฺต**นฺติ ยํ ตว อธิจิณฺณํ จิรกาลาเสวนวเสน ปคุณํ, ตํ มม วาทํ อาคมฺม นิวตฺตํฯ **อาโรปิโต เต วาโท**ติ ตุยฺหํ อุปริ มยา โทโส อาโรปิโตฯ **จร วาทปฺปโมกฺขายา**ติ ภตฺตปุฏํ อาทาย ตํ ตํ อุปสงฺกมิตฺวา วาทปฺปโมกฺขตฺถาย อุตฺตริ ปริเยสมาโน วิจรฯ **นิเพฺพเฐหิ วา**ติ อถ วา มยา อาโรปิตโทสโต อตฺตานํ โมเจหิฯ **สเจ ปโหสี**ติ สเจ สโกฺกสิฯ **วโธเยวา**ติ มรณเมวฯ **นาฏปุตฺติเยสู**ติ นาฏปุตฺตสฺส อเนฺตวาสิเกสุฯ **นิพฺพินฺนรูปา**ติ อุกฺกณฺฐิตสภาวา อภิวาทนาทีนิปิ น กโรนฺติฯ **วิรตฺตรูปา**ติ วิคตเปมาฯ **ปฏิวานรูปา**ติ เตสํ สกฺกจฺจกิริยโต นิวตฺตนสภาวาฯ **ยถา ต**นฺติ ยถา ทุรกฺขาตาทิสภาเว ธมฺมวินเย นิพฺพินฺนวิรตฺตปฺปฏิวานรูเปหิ ภวิตพฺพํ, ตเถว ชาตาติ อโตฺถฯ **ทุรกฺขาเต**ติ ทุกฺกถิเตฯ **ทุปฺปเวทิเต**ติ ทุวิญฺญาปิเตฯ **อนุปสมสํวตฺตนิเก**ติ ราคาทีนํ อุปสมํ กาตุํ อสมเตฺถฯ ***ภินฺนถูเป***ติ ภินฺนปฺปติเฏฺฐฯ เอตฺถ หิ นาฏปุโตฺตว เนสํ ปติฏฺฐเฏฺฐน ถูโปฯ โส ปน ภิโนฺน มโตฯ เตน วุตฺตํ ''ภินฺนถูเป''ติฯ **อปฺปฏิสรเณ**ติ ตเสฺสว อภาเวน ปฏิสรณวิรหิเตฯ

นนุ จายํ นาฏปุโตฺต นาฬนฺทวาสิโก, โส กสฺมา ปาวายํ กาลงฺกโตติ? โส กิร อุปาลินา คหปตินา ปฏิวิทฺธสเจฺจน ทสหิ คาถาหิ ภาสิเต พุทฺธคุเณ สุตฺวา อุณฺหํ โลหิตํ ฉเฑฺฑสิฯ อถ นํ อผาสุกํ คเหตฺวา ปาวํ อคมํสุฯ โส ตตฺถ กาลมกาสิฯ กาลํ กุรุมาโน จ จิเนฺตสิ – ''มม ลทฺธิ อนิยฺยานิกา สารวิรหิตา, มยํ ตาว นฏฺฐา, อวเสสชโนปิ มา อปายปูรโก อโหสิ, สเจ ปนาหํ 'มม สาสนํ อนิยฺยานิก'นฺติ วกฺขามิ, น สทฺทหิสฺสนฺติ, ยนฺนูนาหํ เทฺวปิ ชเน น เอกนีหาเรน อุคฺคณฺหาเปยฺยํ, เต มมจฺจเยน อญฺญมญฺญํ วิวทิสฺสนฺติ, สตฺถา ตํ วิวาทํ ปฏิจฺจ เอกํ ธมฺมกถํ กเถสฺสติ, ตโต เต สาสนสฺส มหนฺตภาวํ ชานิสฺสนฺตี''ติฯ

อถ นํ เอโก อเนฺตวาสิโก อุปสงฺกมิตฺวา อาห – ''ภเนฺต ตุเมฺห ทุพฺพลา, มยฺหมฺปิ อิมสฺมึ ธเมฺม สารํ อาจิกฺขถ, อาจริยปฺปมาณ''นฺติฯ ''อาวุโส, ตฺวํ มมจฺจเยน สสฺสตนฺติ คเณฺหยฺยาสี''ติฯ อปโรปิ อุปสงฺกมิ, ตํ อุเจฺฉทํ คณฺหาเปสิฯ เอวํ เทฺวปิ ชเน เอกลทฺธิเก อกตฺวา พหู นานานีหาเรน อุคฺคณฺหาเปตฺวา กาลมกาสิฯ เต ตสฺส สรีรกิจฺจํ กตฺวา สนฺนิปติตฺวา อญฺญมญฺญํ ปุจฺฉิํสุ – ''กสฺสาวุโส, อาจริโย สารํ อาจิกฺขี''ติ? เอโก อุฏฺฐหิตฺวา มยฺหนฺติ อาหฯ กึ อาจิกฺขีติ? สสฺสตนฺติฯ อปโร ตํ ปฏิพาหิตฺวา ''มยฺหํ สารํ อาจิกฺขี''ติ อาหฯ เอวํ สเพฺพ ''มยฺหํ สารํ อาจิกฺขิ, อหํ เชฏฺฐโก''ติ อญฺญมญฺญํ วิวาทํ วเฑฺฒตฺวา อโกฺกเส เจว ปริภาเส จ หตฺถปาทปฺปหาราทีนิ จ ปวเตฺตตฺวา เอกมเคฺคน เทฺว อคจฺฉนฺตา นานาทิสาสุ ปกฺกมิํสุฯ

๑๖๕. **อถ โข จุโนฺท สมณุเทฺทโส**ติ อยํ เถโร ธมฺมเสนาปติสฺส กนิฏฺฐภาติโกฯ ตํ ภิกฺขู อนุปสมฺปนฺนกาเล ''จุโนฺท สมณุเทฺทโส''ติ สมุทาจริตฺวา เถรกาเลปิ ตเถว สมุทาจริํสุฯ เตน วุตฺตํ – ''จุโนฺท สมณุเทฺทโส''ติฯ

‘‘ปาวายํ วสฺสํวุฏฺโฐ เยน สามคาโม, เยนายสฺมา อานนฺโท เตนุปสงฺกมี’’ติ กสฺมา อุปสงฺกมิ? นาฏปุตฺเต กิร กาลงฺกเต ชมฺพุทีเป มนุสฺสา ตตฺถ ตตฺถ กถํ ปวตฺตยึสุ ‘‘นิคโณฺฐ นาฏปุตฺโต เอโก สตฺถาติ ปญฺญายิตฺถ, ตสฺส กาลงฺกิริยาย สาวกานํ เอวรูโป วิวาโท ชาโตฯ สมโณ ปน โคตโม ชมฺพุทีเป จโนฺท วิย สูริโย วิย จ ปากโฏ, สาวกาปิสฺส ปากฏาเยวฯ กีทิโส นุ โข สมเณ โคตเม ปรินิพฺพุเต สาวกานํ วิวาโท ภวิสฺสตี’’ติ ฯ เถโร ตํ กถํ สุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อิมํ กถํ คเหตฺวา ทสพลสฺส อาโรเจสฺสามิ, สตฺถา เอตํ อฏฺฐุปฺปตฺติํ กตฺวา เอกํ เทสนํ กเถสฺสตี’’ติฯ โส นิกฺขมิตฺวา เยน สามคาโม, เยนายสฺมา อานนฺโท เตนุปสงฺกมิฯ

สามคาโมติ สามากานํ อุสฺสนฺนตฺตา ตสฺส คามสฺส นามํฯ **เยนายสฺมา อานนฺโท**ติ อุชุเมว ภควโต สนฺติกํ อคนฺตฺวา เยนสฺส อุปชฺฌาโย อายสฺมา อานนฺโท เตนุปสงฺกมิฯ

พุทฺธกาเล กิร สาริปุตฺตเตฺถโร จ อานนฺทเตฺถโร จ อญฺญมญฺญํ มมายึสุฯ สาริปุตฺตเตฺถโร ‘‘มยา กาตพฺพํ สตฺถุ อุปฏฺฐานํ กโรตี’’ติ อานนฺทเตฺถรํ มมายิฯ อานนฺทเตฺถโร ‘‘ภควโต สาวกานํ อโคฺค’’ติ สาริปุตฺตเตฺถรํ มมายิฯ กุลทารเก จ ปพฺพาเชตฺวา สาริปุตฺตเตฺถรสฺส สนฺติเก อุปชฺฌํ คณฺหาเปสิฯ สาริปุตฺตเตฺถโรปิ ตเถว อกาสิฯ เอวํ เอกเมเกน อตฺตโน ปตฺตจีวรํ ทตฺวา ปพฺพาเชตฺวา อุปชฺฌํ คณฺหาปิตานิ ปญฺจ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ อเหสุํฯ อายสฺมา อานนฺโท ปณีตานิ จีวราทีนิปิ ลภิตฺวา เถรสฺส อทาสิฯ

ธมฺมรตนปูชา

เอโก กิร พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ – ‘‘พุทฺธรตนสฺส จ สงฺฆรตนสฺส จ ปูชา ปญฺญายติ, กถํ นุ โข ธมฺมรตนํ ปูชิตํ โหตี’’ติ? โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตมตฺถํ ปุจฺฉิฯ ภควา อาห – ‘‘สเจปิ พฺราหฺมณ ธมฺมรตนํ ปูเชตุกาโม, เอกํ พหุสฺสุตํ ปูเชหี’’ติฯ พหุสฺสุตํ, ภเนฺต, อาจิกฺขถาติฯ ภิกฺขุสงฺฆํ ปุจฺฉาติฯ โส ภิกฺขุสงฺฆํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘พหุสฺสุตํ, ภเนฺต, อาจิกฺขถา’’ติ อาหฯ อานนฺทเตฺถโร พฺราหฺมณาติฯ พฺราหฺมโณ เถรํ สหสฺสคฺฆนิเกน ติจีวเรน ปูเชสิฯ เถโร ตํ คเหตฺวา ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ ภควา ‘‘กุโต, อานนฺท, ลทฺธ’’นฺติ อาห? เอเกน, ภเนฺต, พฺราหฺมเณน ทินฺนํ, อิทํ ปนาหํ อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ทาตุกาโมติฯ เทหิ, อานนฺทาติฯ จาริกํ ปกฺกโนฺต ภเนฺตติฯ อาคตกาเล เทหีติ, สิกฺขาปทํ ภเนฺต, ปญฺญตฺตนฺติฯ กทา ปน สาริปุโตฺต อาคมิสฺสตีติ? ทสาหมตฺตเน ภเนฺตติฯ ‘‘อนุชานามิ, อานนฺท, ทสาหปรมํ อติเรกจีวรํ นิกฺขิปิตุ’’นฺติ สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปสิฯ

สาริปุตฺตเตฺถโรปิ ตเถว ยํกิญฺจิ มนาปํ ลภติ, ตํ อานนฺทเตฺถรสฺส เทติฯ โส อิมมฺปิ อตฺตโน กนิฏฺฐภาติกํ เถรเสฺสว สทฺธิวิหาริกํ อทาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เยนสฺส อุปชฺฌาโย อายสฺมา อานนฺโท เตนุปสงฺกมี’’ติฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อุปชฺฌาโย เม มหาปโญฺญ, โส อิมํ กถํ สตฺถุ อาโรเจสฺสติ, อถ สตฺถา ตทนุรูปํ ธมฺมํ เทเสสฺสตี’’ติฯ **กถาปาภต**นฺติ กถาย มูลํฯ มูลญฺหิ ‘‘ปาภต’’นฺติ วุจฺจติฯ ยถาห –

‘‘อปฺปเกนาปิ เมธาวี, ปาภเตน วิจกฺขโณ;
สมุฏฺฐาเปติ อตฺตานํ, อณุํ อคฺคิํว สนฺธม’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๔);

ภควนฺตํ ทสฺสนายาติ ภควนฺตํ ทสฺสนตฺถายฯ กิํ ปนาเนน ภควา น ทิฏฺฐปุโพฺพติ? โน น ทิฏฺฐปุโพฺพฯ อยญฺหิ อายสฺมา ทิวา นว วาเร, รตฺติํ นว วาเรติ เอกาหํ อฏฺฐารส วาเร อุปฏฺ

ฐานเมว คจฺฉติฯ ทิวสสฺส ปน สตวารํ วา สหสฺสวารํ วา คนฺตุกาโม สมาโนปิ น อการณา คจฺฉติ, เอกํ ปญฺหุทฺธารํ คเหตฺวาว คจฺฉติฯ โส ตํ ทิวสํ เตน กถาปาภเตน คนฺตุกาโม เอวมาหฯ

อสมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตธมฺมวินยวณฺณนา

๑๖๖. **เอวเญฺหตํ, จุนฺท, โหตีติ** ภควา อานนฺทเตฺถเรน อาโรจิเตปิ ยสฺมา น อานนฺทเตฺถโร อิมิสฺสา กถาย สามิโก, จุนฺทเตฺถโร ปน สามิโกฯ โสว ตสฺสา อาทิมชฺฌปริโยสานํ ชานาติฯ ตสฺมา ภควา เตน สทฺธึ กเถนฺโต ‘‘เอวเญฺหตํ, จุนฺท, โหตี’’ติอาทิมาห ฯ ตสฺสโตฺถ – จุนฺท เอวเญฺหตํ โหติ ทุรกฺขาตาทิสภาเว ธมฺมวินเย สาวกา เทฺวธิกชาตา ภณฺฑนาทีนิ กตฺวา มุขสตฺตีหิ วิตุทนฺตา วิหรนฺติฯ

อิทานิ ยสฺมา อนิยฺยานิกสาสเนเนว นิยฺยานิกสาสนํ ปากฏํ โหติ, ตสฺมา อาทิโต อนิยฺยานิกสาสนเมว ทเสฺสโนฺต **อิธ จุนฺท สตฺถา จ โหติ อสมฺมาสมฺพุโทฺธ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โวกฺกมฺม จ ตมฺหา ธมฺมา วตฺตตีติ** น นิรนฺตรํ ปูเรติ, โอกฺกมิตฺวา โอกฺกมิตฺวา อนฺตรนฺตรํ กตฺวา วตฺตตีติ อโตฺถฯ **ตสฺส เต, อาวุโส, ลาภา**ติ ตสฺส ตุยฺหํ เอเต ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺติอาทโย ลาภาฯ **สุลทฺธ**นฺติ มนุสฺสตฺตมฺปิ เต สุลทฺธํฯ **ตถา ปฏิปชฺชตู**ติ เอวํ ปฏิปชฺชตุฯ **ยถา เต สตฺถารา ธโมฺม เทสิโต**ติ เยน เต อากาเรน สตฺถารา ธโมฺม กถิโตฯ **โย จ สมาทเปตีติ** โย จ อาจริโย สมาทเปติฯ **ยญฺจ สมาทเปตีติ** ยํ อเนฺตวาสึ สมาทเปติฯ **โย จ สมาทปิโต**ติ โย จ เอวํ สมาทปิโต อเนฺตวาสิโกฯ ยถา อาจริเยน สมาทปิตํ, ตถตฺถาย ปฏิปชฺชติฯ **สเพฺพ เต**ติ ตโยปิ เตฯ เอตฺถ หิ อาจริโย สมาทปิตตฺตา อปุญฺญํ ปสวติ, สมาทินฺนเนฺตวาสิโก สมาทินฺนตฺตา, ปฏิปนฺนโก ปฏิปนฺนตฺตาฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สเพฺพ เต พหุํ อปุญฺญํ ปสวนฺตี’’ติฯ เอเตนุปาเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๖๗. อปิเจตฺถ **ญายปฺปฏิปโนฺน**ติ การณปฺปฏิปโนฺนฯ **ญายมาราเธสฺสตีติ** การณํ นิปฺผาเทสฺสติฯ **วีริยํ อารภตีติ** อตฺตโน ทุกฺขนิพฺพตฺตกํ วีริยํ กโรติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ทุรกฺขาเต, ภิกฺขเว, ธมฺมวินเย โย อารทฺธวีริโย, โส ทุกฺขํ วิหรติฯ โย กุสีโต, โส สุขํ วิหรตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๘)ฯ

สมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตธมฺมวินยาทิวณฺณนา

๑๖๘. เอวํ อนิยฺยานิกสาสนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ นิยฺยานิกสาสนํ ทเสฺสโนฺต **อิธ ปน, จุนฺท, สตฺถา จ โหติ สมฺมาสมฺพุโทฺธ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นิยฺยานิโก**ติ มคฺคตฺถาย ผลตฺถาย จ นิยฺยาติฯ

๑๖๙. **วีริยํ อารภตีติ** อตฺตโน สุขนิปฺผาทกํ วีริยํ อารภติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สฺวากฺขาเต, ภิกฺขเว, ธมฺมวินเย โย กุสีโต, โส ทุกฺขํ วิหรติฯ โย อารทฺธวีริโย, โส สุขํ วิหรตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๙)ฯ

๑๗๐. อิติ ภควา นิยฺยานิกสาสเน สมฺมาปฏิปนฺนสฺส กุลปุตฺตสฺส ปสํสํ ทเสฺสตฺวา ปุน เทสนํ วเฑฺฒโนฺต **อิธ, จุนฺท, สตฺถา จ โลเก อุทปาทีติ**อาทิมาหฯ ตตฺถ **อวิญฺญาปิตตฺถา**ติ อโพธิตตฺถาฯ **สพฺพสงฺคาหปทกต**นฺติ สพฺพสงฺคหปเทหิ กตํ, สพฺพสงฺคาหิกํ กตํ น โหตีติ อโตฺถฯ ‘‘สพฺพสงฺคาหปทคต’’นฺติปิ ปาโฐ, น สพฺพสงฺคาหปเทสุ คตํ, น เอกสงฺคหชาตนฺติ อโตฺถฯ **สปฺปาฏิหีรกต**นฺติ นิยฺยานิกํฯ **ยาว เทวมนุเสฺสหีติ** เทวโลกโต ยาว มนุสฺส

โลกา สุปฺปกาสิตํฯ **อนุตโปฺป โหตี**ติ อนุตาปกโร โหติฯ **สตฺถา จ โน โลเก**ติ อิทํ เตสํ อนุตาปการทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **นานุตโปฺป โหตี**ติ สตฺถารํ อาคมฺม สาวเกหิ ยํ ปตฺตพฺพํ, ตสฺส ปตฺตตฺตา อนุตาปกโร น โหติฯ

๑๗๒. **เถโร**ติ ถิโร เถรการเกหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโตฯ ''รตฺตญฺญู''ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ **เอเตหิ เจ ปี**ติ เอเตหิ เหฏฺฐา วุเตฺตหิฯ

๑๗๓. **ปตฺตโยคเกฺขมา**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมตฺตา อรหตฺตํ อิธ โยคเกฺขมํ นาม, ตํ ปตฺตาติ อโตฺถฯ **อลํ สมกฺขาตุํ สทฺธมฺมสฺสา**ติ สมฺมฺขา คหิตตฺตา อสฺส สทฺธมฺมํ สมฺมา อาจิกฺขิตุํ สมตฺถาฯ

๑๗๔. **พฺรหฺมจาริโน**ติ พฺรหฺมจริยวาสํ วสมานา อริยสาวกาฯ **กามโภคิโน**ติ คิหิโสตาปนฺนาฯ ''อิทฺธเญฺจวา''ติอาทีนิ มหาปรินิพฺพาเน วิตฺถาริตาเนวฯ **ลาภคฺคยสคฺคปตฺต**นฺติ ลาภคฺคเญฺจว ยสคฺคญฺจ ปตฺตํฯ

๑๗๕. **สนฺติ โข ปน เม, จุนฺท, เอตรหิ เถรา ภิกฺขู สาวกา**ติ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทโย เถราฯ **ภิกฺขุนิโย**ติ เขมาเถรีอุปฺปลวณฺณเถรีอาทโยฯ **อุปาสกา สาวกา คิหี โอทาตวตฺถวสนา พฺรหฺมจาริโน**ติ จิตฺตคหปติหตฺถกอาฬวกาทโยฯ **กามโภคิโน**ติ จูฬอนาถปิณฺฑิกมหาอนาถปิณฺฑิกาทโยฯ **พฺรหฺมจาริโนิโย**ติ นนฺทมาตาทโยฯ **กามโภคินิโย**ติ ขุชฺชุตฺตราทโยฯ

๑๗๖. **สพฺพาการสมฺปนฺน**นฺติ สพฺพการณสมฺปนฺนํฯ **อิทเมว ต**นฺติ อิทเมว พฺรหฺมจริยํ, อิมเมว ธมฺมํ สมฺมา เหตุนา นเยน วทมาโน วเทยฺยฯ **อุทกาสฺสุท**นฺติ **อุทโก สุทํฯ ปสฺสํ น ปสฺสตี**ติ ปสฺสโนฺต น ปสฺสติฯ โส กิร อิมํ ปญฺหํ มหาชนํ ปุจฺฉิฯ เตหิ ''น ชานาม, อาจริย, กเถหิ โน''ติ วุโตฺต โส อาห – ''คมฺภีโร อยํ ปโญฺห อาหารสปฺปาเย สติ โถกํ จิเนฺตตฺวา สกฺกา กเถตุ''นฺติฯ ตโต เตหิ จตฺตาโร มาเส มหาสกฺกาเร กเต ตํ ปญฺหํ กเถโนฺต **กิญฺจ ปสฺสํ น ปสฺสตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สาธุนิสิตสฺสา**ติ สุฏฺฐุนิสิตสฺส ติขิณสฺส, สุนิสิตขุรสฺส กิร ตลํ ปญฺญายติ, ธารา น ปญฺญายตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

สงฺคายิตพฺพธมฺมาทิวณฺณนา

๑๗๗. **สงฺคมฺม สมาคมฺมา**ติ สงฺคนฺตฺวา สมาคนฺตฺวาฯ **อเตฺถน อตฺถํ, พฺยญฺชเนน พฺยญฺชน**นฺติ อเตฺถน สห อตฺถํ, พฺยญฺชเนนปิ สห พฺยญฺชนํ สมาเนเนฺตหีติ อโตฺถฯ **สงฺคายิตพฺพ**นฺติ วาเจตพฺพํ สชฺฌายิตพฺพํฯ **ยถยิทํ พฺรหฺมจริย**นฺติ ยถา อิทํ สกลํ สาสนพฺรหฺมจริยํฯ

๑๗๘. **ตตฺร เจ**ติ ตตฺร สงฺฆมเชฺฌ, ตสฺส วา ภาสิเตฯ **อตฺถเญฺจว มิจฺฉา คณฺหาติ, พฺยญฺชนานิ จ มิจฺฉา โรเปตี**ติ ''จตฺตาโร สติปฏฺฐานา''ติ เอตฺถ อารมฺมณํ ''สติปฏฺฐาน''นฺติ อตฺถํ คณฺหาติฯ ''สติปฏฺฐานานี''ติ พฺยญฺชนํ โรเปติฯ **อิมสฺส นุ โข, อาวุโส, อตฺถสฺสา**ติ ''สติเยว สติปฏฺฐาน''นฺติฯ อตฺถสฺส ''จตฺตาโร สติปฏฺฐานา''ติ กึ นุ โข อิมานิ พฺยญฺชนานิ, อุทาหุ จตฺตาริ สติปฏฺฐานานี''ติ เอตานิ วา พฺยญฺชนานิฯ **กตมานิ โอปายิกตรานี**ติ อิมสฺส อตฺถสฺส กตมานิ พฺยญฺชนานิ อุปฺปนฺนตรานิ อลฺลีนตรานิฯ **อิเมสญฺจ พฺยญฺชนาน**นฺติ ''จตฺตาโร สติปฏฺฐานา''ติ พฺยญฺชนานํ ''สติเยว สติปฏฺฐาน''นฺติ กึ นุ โข อยํ อ

โตฺถ, อุทาหุ ‘‘อารมฺมณํ สติปฏฺฐาน’’นฺติ เอโส อโตฺถติ? **อิมสฺส โข, อาวุโส, อตฺถสฺสา**ติ ‘‘อารมฺมณํ สติปฏฺฐาน’’นฺติ อิมสฺส อตฺถสฺสฯ **ยา เจว เอตานี**ติ ยานิ เจว เอตานิ มยา วุตฺตานิฯ **ยา เจว เอโส**ติ โย เจว เอส มยา วุโตฺตฯ **โส เนว อุสฺสาเทตโพฺพ**ติ ตุเมฺหหิ ตาว สมฺมา อเตฺถ จ สมฺมา พฺยญฺชเน จ ฐาตพฺพํฯ โส ปน เนว อุสฺสาเทตโพฺพ, น อปสาเทตโพฺพฯ **สญฺญาเปตโพฺพ**ติ ชานาเปตโพฺพฯ **ตสฺส จ อตฺถสฺสา**ติ ‘‘สติเยว สติปฏฺฐาน’’นฺติ อตฺถสฺส จฯ **เตสญฺจ พฺยญฺชนาน**นฺติ ‘‘สติปฏฺฐานา’’ติ พฺยญฺชนานํฯ **นิสนฺติยา**ติ นิสามนตฺถํ ธารณตฺถํฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๘๑. **ตาทิส**นฺติ ตุมฺหาทิสํฯ **อตฺถุเปต**นฺติ อเตฺถน อุเปตํ อตฺถสฺส วิญฺญาตารํฯ **พฺยญฺชนุเปต**นฺติ พฺยญฺชเนหิ อุเปตํ พฺยญฺชนานํ วิญฺญาตารํฯ เอวํ เอตํ ภิกฺขุํ ปสํสติฯ เอโส หิ ภิกฺขุ น ตุมฺหากํ สาวโก นาม, พุโทฺธ นาม เอส จุนฺทาติฯ อิติ ภควา พหุสฺสุตํ ภิกฺขุํ อตฺตโน ฐาเน ฐเปสิฯ

ปจฺจยานุญฺญาตการณาทิวณฺณนา

๑๘๒. อิทานิ ตโตปิ อุตฺตริตรํ เทสนํ วเฑฺฒโนฺต **น โว อหํ, จุนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ทิฏฺฐธมฺมิกา อาสวา นาม อิธโลเก ปจฺจยเหตุ อุปฺปชฺชนกา อาสวาฯ สมฺปรายิกา อาสวา นาม ปรโลเก ภณฺฑนเหตุ อุปฺปชฺชนกา อาสวาฯ **สํวรายา**ติ ยถา เต น ปวิสนฺติ, เอวํ ปิทหนายฯ **ปฏิฆาตายา**ติ มูลฆาเตน ปฏิหนนายฯ **อลํ โว ตํ ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตายา**ติ ตํ ตุมฺหากํ สีตสฺส ปฏิฆาตาย สมตฺถํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, ยํ โว มยา จีวรํ อนุญฺญาตํ, ตํ ปารุปิตฺวา ทปฺปํ วา มานํ วา กุรุมานา วิหริสฺสถาติ น อนุญฺญาตํ, ตํ ปน ปารุปิตฺวา สีตปฺปฏิฆาตาทีนิ กตฺวา สุขํ สมณธมฺมํ โยนิโส มนสิการํ กริสฺสถาติ อนุญฺญาตํฯ ยถา จ จีวรํ, เอวํ ปิณฺฑปาตาทโยปิฯ อนุปทสํวณฺณนา ปเนตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

สุขลฺลิกานุโยคาทิวณฺณนา

๑๘๓. **สุขลฺลิกานุโยค**นฺติ สุขลฺลิยนานุโยคํ, สุขเสวนาธิมุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **สุเขตี**ติ สุขิตํ กโรติฯ **ปีเณตี**ติ ปีณิตํ ถูลํ กโรติฯ

๑๘๖. **อฎฺฐิตธมฺมา**ติ นฎฺฐิตสภาวาฯ ชิวฺหา โน อตฺถีติ ยํ ยํ อิจฺฉนฺติ, ตํ ตํ กเถนฺติ, กทาจิ มคฺคํ กเถนฺติ, กทาจิ ผลํ กทาจิ นิพฺพานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ชานตา**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานเนฺตนฯ **ปสฺสตา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ ปสฺสเนฺตนฯ **คมฺภีรเนโม**ติ คมฺภีรภูมึ อนุปวิโฎฺฐฯ **สุนิขาโต**ติ สุฎฺฐุ นิขาโตฯ **เอวเมว โข, อาวุโส**ติ เอวํ ขีณาสโว อภโพฺพ นว ฐานานิ อชฺฌาจริตุํฯ ตสฺมึ อนชฺฌาจาโร อจโล อสมฺปเวธีฯ ตตฺถ สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรปนาทีสุ โสตาปนฺนาทโยปิ อภพฺพาฯ **สนฺนิธิการกํ กาเม ปริภุญฺชิตุ**นฺติ วตฺถุกาเม จ กิเลสกาเม จ สนฺนิธึ กตฺวา ปริภุญฺชิตุํฯ **เสยฺยถาปิ ปุเพฺพ อคาริกภูโต**ติ ยถา ปุเพฺพ คิหิภูโต ปริภุญฺชติ, เอวํ ปริภุญฺชิตุํ อภโพฺพฯ

ปญฺหพฺยากรณวณฺณนา

๑๘๗. อคารมเชฺฌ วสนฺตา หิ โสตาปนฺนาทโย ยาวชีวํ คิหิพฺยญฺชเนน ติฏฺฐนฺติฯ ขีณาสโว ปน อรหตฺตํ ปตฺวาว มนุสฺสภูโต ปรินิพฺพาติ วา ปพฺพชติ วาฯ จาตุมหาราชิกาทีสุ กามาวจรเทเวสุ มุหุตฺตมฺปิ น ติฏฺฐติฯ กสฺมา? วิเวกฏฺฐานสฺส อภาวาฯ ภุมฺมเทวตฺตภาเว ปน

ฐิโต อรหตฺตํ ปตฺวาปิ ติฏฺฐติฯ ตสฺส วเสน อยํ ปโญฺห อาคโตฯ ภินฺนโทสตฺตา ปนสฺส ภิกฺขุภาโว เวทิตโพฺพฯ **อตีรก**นฺติ อตีรํ อปริเจฺฉทํ มหนฺตํฯ **โน จ โข อนาคต**นฺติ อนาคตํ ปน อทฺธานํ อารพฺภ เอวํ น ปญฺญเปติ, อตีตเมว มเญฺญ สมโณ โคตโม ชานาติ, น อนาคตํฯ ตถา หิสฺส อตีเต อชฺฌฌฉฏฺฐสตชาตกานุสฺสรณํ ปญฺญายติฯ อนาคเต เอวํ พหุํ อนุสฺสรณํ น ปญฺญายตีติ อิมมตฺถํ มญฺญมานา เอวํ วเทยฺยุํฯ **ตยิทํ กิํ สู**ติ อนาคเต อปญฺญาปนํ กิํ นุ โข? **กถํสู**ติ เกน นุ โข การเณน อชานโนฺตเยว นุ โข อนาคตํ นานุสฺสรติ, อนนุสฺสริตุกามตาย นานุสฺสรตีติฯ **อญฺญวิหิตเกน ญาณทสฺสเนนา**ติ ปจฺจกฺขํ วิย กตฺวา ทสฺสนสมตฺถตาย ทสฺสนภูเตน ญาเณน อญฺญตฺถวิหิตเกน ญาเณน อญฺญํ อารพฺภ ปวเตฺตน, อญฺญวิหิตกํ อญฺญํ อารพฺภ ปวตฺตมานํ ญาณทสฺสนํ สงฺคาเหตพฺพํ ปญฺญาเปตพฺพํ มญฺญนฺติฯ เต หิ จรโต จ ติฏฺฐโต จ สุตฺตสฺส จ ชาครสฺส จ สตตํ สมิตํ ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ มญฺญนฺติ, ตาทิสญฺจ ญาณํ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา ยถริว พาลา อพฺยตฺตา, เอวํ มญฺญนฺตีติ เวทิตโพฺพฯ

สตานุสารีติ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติสมฺปยุตฺตกํฯ **ยาวตกํ อากงฺขตี**ติ ยตฺตกํ ญาตุํ อิจฺฉติ, ตตฺตกํ ชานิสฺสามีติ ญาณํ เปเสสิฯ อถสฺส ทุพฺพลปตฺตปุเฏ ปกฺขนฺทนาราโจ วิย อปฺปฏิหตํ อนิวาริตํ ญาณํ คจฺฉติ, เตน ยาวตกํ อากงฺขติ ตาวตกํ อนุสฺสรติฯ **โพธิช**นฺติ โพธิมูเล ชาตํฯ **ญาณํ อุปฺปชฺชตี**ติ จตุมคฺคญาณํ อุปฺปชฺชติฯ **อยมนฺติมา ชาตี**ติ เตน ญาเณน ชาติมูลสฺส ปหีนตฺตา ปุน อยมนฺติมา ชาติฯ **นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว**ติ อปรมฺปิ ญาณํ อุปฺปชฺชติฯ **อนตฺถสํหิต**นฺติ น อิธโลกตฺถํ วา ปรโลกตฺถํ วา นิสฺสิตํฯ **น ตํ ตถาคโต พฺยากโรตี**ติ ตํ ภารตยุทฺธสีตาหรณสทิสํ อนิยฺยานิกกถํ ตถาคโต น กเถติฯ **ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสํหิต**นฺติ ราชกถาทิติรจฺฉานกถํฯ **กาลญฺญู ตถาคโต โหตี**ติ กาลํ ชานาติฯ สเหตุกํ สการณํ กตฺวา ยุตฺตปตฺตกาเลเยว กเถติฯ

๑๘๘. **ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี**ติ ยถา ยถา คทิตพฺพํ, ตถา ตเถว คทนโต ทการสฺส ตการํ กตฺวา ตถาคโตติ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **ทิฏฺฐ**นฺติ รูปายตนํฯ **สุต**นฺติ สทฺทายตนํฯ **มุต**นฺติ มุตฺวา ปตฺวา คเหตพฺพโต คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํฯ **วิญฺญาต**นฺติ สุขทุกฺขาทิธมฺมายตนํฯ **ปตฺต**นฺติ ปริเยสิตฺวา วา อปริเยสิตฺวา วา ปตฺตํฯ **ปริเยสิต**นฺติ ปตฺตํ วา อปตฺตํ วา ปริเยสิตํฯ **อนุวิจริตํ มนสา**ติ จิเตฺตน อนุสญฺจริตํฯ ‘‘ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธ’’นฺติ อิมินา เอตํ ทเสฺสติ, ยญฺหิ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส นีลํ ปีตกนฺติอาทิ รูปารมฺมณํ จกฺขุทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติ, ‘‘อยํ สโตฺต อิมสฺมิํ ขเณ อิมํ นาม รูปารมฺมณํ ทิสฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌโตฺต วา ชาโต’’ติ สพฺพํ ตํ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํ ฯ ตถา ยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส เภริสโทฺท มุทิงฺคสโทฺทติอาทิ สทฺทารมฺมณํ โสตทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติฯ มูลคโนฺธ ตจคโนฺธติอาทิ คนฺธารมฺมณํ ฆานทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติฯ มูลรโส ขนฺธรโสติอาทิ รสารมฺมณํ ชิวฺหาทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติฯ กกฺขฬํ มุทุกนฺติอาทิ ปถวีธาตุเตโชธาตุวาโยธาตุเภทํ โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ กายทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติฯ ‘‘อยํ สโตฺต อิมสฺมิํ ขเณ อิมํ นาม โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ ผุสิตฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌโตฺต วา ชาโต’’ติ สพฺพํ ตํ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํฯ ตถา ยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส สุขทุกฺขาทิเภทํ ธมฺมารมฺมณํ มโนทฺวารสฺส อาปาถมาคจฺฉติ, ‘‘อยํ สโตฺต อิมสฺมิํ ขเณ อิทํ นาม ธมฺมารมฺมณํ วิชานิตฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา มชฺฌโตฺต วา ชาโต’’ติ สพฺพํ ตํ ตถาคตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํฯ

ยญฺหิ , จุนฺท, อิเมสํ สตฺตานํ ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ตตฺถ ตถาคเตน อทิฏฺฐํ วา อสุตํ วา อมุตํ วา อวิญฺญาตํ วา นตฺถิฯ อิมสฺส มหาชนสฺส ปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิ, ปริเยสิตฺวา

อปฺปตฺตมฺปิ อตฺถิฯ อปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิ, อปริเยสิตฺวา อปฺปตฺตมฺปิ อตฺถิฯ สพฺพมฺปิ ตํ ตถาคตสฺส อปฺปตฺตํ นาม นตฺถิ, ญาเณน อสจฺฉิกตํ นามฯ ‘‘ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี’’ติฯ ยํ ยถา โลเกน คตํ ตสฺส ตเถว คตตฺตา ‘‘ตถาคโต’’ติ วุจฺจติฯ ปาฬิยํ ปน อภิสมฺพุทฺธนฺติ วุตฺตํ, ตํ คตสทฺทตฺถํ เอกตฺถํฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ ‘‘ตถาคโต’’ติ นิคมนสฺส อตฺถ เวทิตพฺพํ, ตสฺส ยุตฺติ **พฺรหฺมชาเล** ตถาคตสทฺทวิตฺถาเร วุตฺตาเยวฯ

อพฺยากตฏฺฐานวณฺณนา

๑๘๙. เอวํ อตฺตโน อสมตํ อนุตฺตรตํ สพฺพญฺญุตํ ธมฺมราชภาวํ กเถตฺวา อิทานิ ‘‘ปุถุสมณพฺราหฺมณานํ ลทฺธีสุ มยา อญฺญาตํ อทิฏฺฐํ นาม นตฺถิ, สพฺพํ มม ญาณสฺส อโนฺตเยว ปริวตฺตตี’’ติ สีหนาทํ นทโนฺต **ฐานํ โข ปเนตํ, จุนฺท, วิชฺชตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตถาคโต**ติ สโตฺตฯ **น เหตํ, อาวุโส, อตฺถสํหิต**นฺติ อิธโลกปรโลกอตฺถสํหิตํ น โหติฯ **น จ ธมฺมสํหิต**นฺติ นวโลกุตฺตรธมฺมนิสฺสิตํ น โหติฯ **น อาทิพฺรหฺมจริยก**นฺติ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตสฺส สกลสาสนพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตํ น โหติฯ

๑๙๐. **อิทํ ทุกฺขนฺติ โข**ติอาทีสุ ตณฺหํ ฐเปตฺวา อวเสสา เตภูมฺมกา ธมฺมา อิทํ ทุกฺขนฺติ พฺยากตํฯ ตเสฺสว ทุกฺขสฺส ปภาวิกา ชนิกา ตณฺหา **ทุกฺขสมุทโย**ติ พฺยากตํฯ อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ **ทุกฺขนิโรโธ**ติ พฺยากตํฯ ทุกฺขปริชานโน สมุทยปชหโน นิโรธสจฺฉิกรโณ อริยมโคฺค **ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา**ติ พฺยากตํฯ ‘‘เอตญฺหิ, อาวุโส, อตฺถสํหิต’’นฺติอาทีสุ เอตํ อิธโลกปรโลกอตฺถนิสฺสิตํ นวโลกุตฺตรธมฺมนิสฺสิตํ สกลสาสนพฺรหฺมจริยสฺส อาทิ ปธานํ ปุพฺพงฺคมนฺติ อยมโตฺถฯ

ปุพฺพนฺตสหคตทิฏฺฐินิสฺสยวณฺณนา

๑๙๑. อิทานิ ยํ ตํ มยา น พฺยากตํ, ตํ อชานเนฺตน น พฺยากตนฺติ มา เอวํ สญฺญมกํสุฯ ชานโนฺตว อหํ เอวํ ‘‘เอตสฺมิํ พฺยากเตปิ อโตฺถ นตฺถี’’ติ น พฺยากริํฯ ยํ ปน ยถา พฺยากาตพฺพํ, ตํ มยา พฺยากตเมวาติ สีหนาทํ นทโนฺต ปุน **เยปิ เต, จุนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ทิฏฺฐิโยว **ทิฏฺฐินิสฺสยา,** ทิฏฺฐินิสฺสิตกา ทิฏฺฐิคติกาติ อโตฺถฯ **อิทเมว สจฺจ**นฺติ อิทเมว ทสฺสนํ สจฺจํฯ **โมฆมญฺญ**นฺติ อเญฺญสํ วจนํ โมฆํฯ **อสยํกาโร**ติ อสยํ กโตฯ

๑๙๒. **ตตฺรา**ติ เตสุ สมณพฺราหฺมเณสุฯ **อตฺถิ นุ โข อิทํ อาวุโส วุจฺจตี**ติ, อาวุโส, ยํ ตุเมฺหหิ สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จาติ วุจฺจติ, อิทมตฺถิ นุ โข อุทาหุ นตฺถีติ เอวมหํ เต ปุจฺฉามีติ อโตฺถฯ **ยญฺจ โข เต เอวมาหํสู**ติ ยํ ปน เต ‘‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติ วทนฺติ, ตํ เตสํ นานุชานามิฯ **ปญฺญตฺติยา**ติ ทิฏฺฐิปญฺญตฺติยาฯ **สมสม**นฺติ สเมน ญาเณน สมํฯ **ยทิทํ อธิปญฺญตฺตี**ติ ยา อยํ อธิปญฺญตฺติ นามฯ เอตฺถ อหเมว ภิโยฺย อุตฺตริตโร น มยา สโม อตฺถิฯ ตตฺถ ยญฺจ วุตฺตํ ‘‘ปญฺญตฺติยาติ ยญฺจ อธิปญฺญตฺตี’’ติ อุภยเมตํ อตฺถโต เอกํฯ เภทโต หิ ปญฺญตฺติ อธิปญฺญตฺตีติ ทฺวยํ โหติฯ ตตฺถ ปญฺญตฺติ นาม ทิฏฺฐิปญฺญตฺติฯ อธิปญฺญตฺติ นาม ขนฺธปญฺญตฺติ ธาตุปญฺญตฺติ อายตนปญฺญตฺติ อินฺทฺริยปญฺญตฺติ สจฺจปญฺญตฺติ ปุคฺคลปญฺญตฺตีติ เอวํ วุตฺตา ฉ ปญฺญตฺติโยฯ อิธ ปน ปญฺญตฺติยาติ เอตฺถาปิ ปญฺญตฺติ เจว อธิปญฺญตฺติ จ อธิเปฺปตา, อธิปญฺญตฺตีติ เอตฺถาปิฯ ภควา หิ ปญฺญตฺติยาปิ อนุตฺตโร, อธิปญฺญตฺติยาปิ อนุตฺตโรฯ เตนาห – ‘‘อหเมว ตตฺถ ภิโยฺย ยทิทํ อธิปญฺญตฺตี’’ติฯ

๑๙๖. **ปหานายา**ติ ปชหนตฺถํฯ **สมติกฺกมายา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **เทสิตา**ติ กถิตาฯ **ปญฺญตฺตา**ติ ฐปิตาฯ สติปฏฺฐานภาวนาย หิ ฆนวินิโพฺภคํ กตฺวา สพฺพธเมฺมสุ ยาถาวโต ทิเฏฺฐสุ ‘‘สุทฺธสงฺขารปุโญฺชยํ นยิธ สตฺตูปลพฺภตี’’ติ สนฺนิฏฺฐานโต สพฺพทิฏฺฐินิสฺสยานํ ปหานํ โหตีติฯ เตน วุตฺตํฯ ทิฏฺฐินิสฺสยานํ ปหานาย สมติกฺกมาย เอวํ มยา อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา เทสิตา ปญฺญตฺตา’’ติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย

ปาสาทิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ลกฺขณสุตฺตวณฺณนา

ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณวณฺณนา

๑๙๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ ลกฺขณสุตฺตํฯ ตตฺรายมนุตฺตานปทวณฺณนาฯ **ทฺวตฺตึสิมานี**ติ ทฺวตฺตึส อิมานิฯ **มหาปุริสลกฺขณานี**ติ มหาปุริสพฺยญฺชนานิ มหาปุริสนิมิตฺตานิ ‘‘อยํ มหาปุริโส’’ติ สญฺชานนการณานิฯ ‘‘เยหิ สมนฺนาคตสฺส มหาปุริสสฺสา’’ติอาทิ มหาปทาเน วิตฺถาริตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

‘‘พาหิรกาปิ อิสโย ธาเรนฺติ, โน จ โข ชานนฺติ ‘อิมสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อิมํ ลกฺขณํ ปฏิลภตี’ติ’’ กสฺมา อาห? อฏฺฐุปฺปตฺติยา อนุรูปตฺตาฯ อิทญฺหิ สุตฺตํ สอฏฺฐุปฺปตฺติกํฯ สา ปนสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติ กตฺถ สมุฏฺฐิตา? อโนฺตคาเม มนุสฺสานํ อนฺตเรฯ ตทา กิร สาวตฺถิวาสิโน อตฺตโน อตฺตโน เคเหสุ จ เคหทฺวาเรสุ จ สนฺถาคาราทีสุ จ นิสีทิตฺวา กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ – ‘‘ภควโต อสีติอนุพฺยญฺชนานิ พฺยามปฺปภา ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณานิ, เยหิ จ ภควโต กาโย, สพฺพผาลิผุโลฺล วิย ปาริจฺฉตฺตโก, วิกสิตมิว กมลวนํ, นานารตนวิจิตฺตํ วิย สุวณฺณโตรณํ, ตารามริจิวิโรจมิว คคนตลํ, อิโต จิโต จ วิธาวมานา วิปฺผนฺทมานา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย มุญฺจโนฺต อติวิย โสภติฯ ภควโต จ อิมินา นาม กเมฺมน อิทํ ลกฺขณํ นิพฺพตฺตนฺติ กถิตํ นตฺถิ, ยาคุอุฬุงฺกมตฺตมฺปิ ปน กฏจฺฉุภตฺตมตฺตํ วา ปุเพฺพ ทินฺนปจฺจยา เอวํ อุปฺปชฺชตีติ ภควตา วุตฺตํฯ กึ นุ โข สตฺถา กมฺมํ อกาสิ, เยนสฺส อิมานิ ลกฺขณานิ นิพฺพตฺตนฺตี’’ติฯ

อถายสฺมา อานโนฺท อโนฺตคาเม จรโนฺต อิมํ กถาสลฺลาปํ สุตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ วิหารํ อาคนฺตฺวา สตฺถุ วตฺตํ กตฺวา วนฺทิตฺวา ฐิโต ‘‘มยา, ภเนฺต, อโนฺตคาเม เอกา กถา สุตา’’ติ อาหฯ ตโต ภควตา ‘‘กึ เต, อานนฺท, สุต’’นฺติ วุเตฺต สพฺพํ อาโรเจสิฯ สตฺถา เถรสฺส วจนํ สุตฺวา ปริวาเรตฺวา นิสิเนฺน ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา ‘‘ทฺวตฺตึสิมานิ, ภิกฺขเว, มหาปุริสสฺส มหาปุริสลกฺขณานี’’ติ ปฏิปาฏิยา ลกฺขณานิ ทเสฺสตฺวา เยน กเมฺมน ยํ นิพฺพตฺตํ, ตสฺส ทสฺสนตฺถํ เอวมาหฯ

สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาลกฺขณวณฺณนา

๒๐๑. **ปุริมํ ชาติ**นฺติอาทีสุ ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธา ชาตวเสน ‘‘ชาตี’’ติ วุตฺตาฯ ตถา ภววเสน ‘‘ภโว’’ติ, นิวุตฺถวเสน อาลยเฏฺฐน วา ‘‘นิเกโต’’ติฯ ติณฺณมฺปิ ปทานํ ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธสนฺตาเน ฐิโตติ อโตฺถฯ อิทานิ ยสฺมา ตํ ขนฺธสนฺตานํ เทวโลกาทีสุปิ วตฺตติฯ ลกฺขณนิพฺพตฺตนสมตฺถํ ปน กุสลกมฺมํ ตตฺถ น สุกรํ, มนุสฺสภูตเสฺสว สุกรํฯ ตสฺมา ยถาภูเตน ยํ กมฺมํ กตํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **ปุเพฺพ มนุสฺสภูโต สมาโน**ติ อาหฯ อการณํ วา เอตํฯ หตฺถิอสฺสมิคมหึสวานราทิภูโตปิ มหาปุริโส ปารมิโย ปูเรติเยวฯ ยสฺมา ปน เอวรูเป อตฺตภาเว ฐิเตน กตกมฺมํ น สกฺกา สุเขน ทีเปตุํ, มนุสฺสภาเว ฐิเตน กตกมฺมํ ปน สกฺกา สุเขน ทีเปตุํฯ ตสฺมา ‘‘ปุเพฺพ มนุสฺสภูโต สมาโน’’ติ อาหฯ

ทฬฺหสมาทาโนติ ถิรคหโณฯ **กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ ทสกุสลกมฺมปเถสุฯ **อวตฺถิตสมาทาโน**ติ นิจฺจลคหโณ อนิวตฺติตคหโณฯ มหาสตฺตสฺส หิ อกุสลกมฺมโต อคฺคึ ปตฺวา กุกฺกุฏปตฺตํ วิย จิตฺตํ ปฏิกุฏติ, กุสลํ ปตฺวา วิตานํ วิย ปสาริยติฯ ตสฺมา ทฬฺหสมาทาโน โหติ อวตฺถิตสมา

ทาโนฯ น สกฺกา เกนจิ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา กุสลสมาทานํ วิสฺสชฺชาเปตุํฯ

ตตฺริมานิ วตฺถูนิ – ปุเพฺพ กิร มหาปุริโส กลนฺทกโยนิยํ นิพฺพตฺติฯ อถ เทเว วุฏฺเฐ โอโฆ อาคนฺตฺวา กุลาวกํ คเหตฺวา สมุทฺทเมว ปเวเสสิฯ มหาปุริโส ''ปุตฺตเก นีหริสฺสามี''ติ นงฺคุฏฺฐํ เตเมตฺวา เตเมตฺวา สมุทฺทโต อุทกํ พหิ ขิปิฯ สตฺตเม ทิวเส สโกฺก อาวชฺชิตฺวา ตตฺถ อาคมฺม ''กึ กโรสี''ติ ปุจฺฉิ? โส ตสฺส อาโรเจสิฯ สโกฺก มหาสมุทฺทโต อุทกสฺส ทุนฺนีหรณียภาวํ กเถสิฯ โพธิสโตฺต ตาทิเสน กุสีเตน สทฺธึ กเถตุมฺปิ น วฏฺฏติฯ ''มา อิธ ติฏฺฐา''ติ อปสาเรสิฯ สโกฺก ''อโนมปุริเสน คหิตคหณํ น สกฺกา วิสฺสชฺชาเปตุ''นฺติ ตุโฏฺฐ ตสฺส ปุตฺตเก อาเนตฺวา อทาสิฯ มหาชนกกาเลปิ มหาสมุทฺทํ ตรมาโน ''กสฺมา มหาสมุทฺทํ ตรสี''ติ เทวตาย ปุโฏฺฐ ''ปารํ คนฺตฺวา กุลสนฺตเก รเชฺช รชฺชํ คเหตฺวา ทานํ ทาตุํ ตรามี''ติ อาหฯ ตโต เทวตาย – ''อยํ มหาสมุโทฺท คมฺภีโร เจว ปุถุโล จ, กทา นํ ตริสฺสตี''ติ วุเตฺต โส อาห ''ตเวโส มหาสมุทฺทสทิโส, มยฺหํ ปน อชฺฌาสยํ อาคมฺม ขุทฺทกมาติกา วิย ขายติฯ ตฺวํเยว มํ ทกฺขิสฺสสิ สมุทฺทํ ตริตฺวา สมุทฺทปารโต ธนํ อาหริตฺวา กุลสนฺตกํ รชฺชํ คเหตฺวา ทานํ ททมาน''นฺติฯ เทวตา ''อโนมปุริเสน คหิตคหณํ น สกฺกา วิสฺสชฺชาเปตุ''นฺติ โพธิสตฺตํ อาลิเงฺคตฺวา หริตฺวา อุยฺยาเน นิปชฺชาเปสิฯ โส ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา ทิวเส ทิวเส ปญฺจสตสหสฺสปริจฺจาคํ กตฺวา อปรภาเค นิกฺขมฺม ปพฺพชิโตฯ เอวํ มหาสโตฺต น สกฺกา เกนจิ สมเณน วา...เป.... พฺรหฺมุนา วา กุสลสมาทานํ วิสฺสชฺชาเปตุํฯ เตน วุตฺตํ – ''ทฬฺหสมาทาโน อโหสิ กุสเลสุ ธเมฺมสุ อวตฺถิตสมาทาโน''ติฯ

อิทานิ เยสุ กุสเลสุ ธเมฺมสุ อวตฺถิตสมาทาโน อโหสิ, เต ทเสฺสตุํ **กายสุจริเต**ติอาทิมาหฯ **ทานสํวิภาเค**ติ เอตฺถ จ ทานเมว ทิยฺยนวเสน ทานํ, สํวิภาคกรณวเสน สํวิภาโคฯ **สีลสมาทาเน**ติ ปญฺจสีลทสสีลจตุปาริสุทฺธิสีลปูรณกาเลฯ **อุโปสถูปวาเส**ติ จาตุทฺทสิกาทิเภทสฺส อุโปสถสฺส อุปวสนกาเลฯ **มเตฺตยฺยตายา**ติ มาตุกาตพฺพวเตฺตฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อญฺญตรญฺญตเรสุ จา**ติ อเญฺญสุ จ เอวรูเปสุฯ **อธิกุสเลสู**ติ เอตฺถ อตฺถิ กุสลา, อตฺถิ อธิกุสลาฯ สเพฺพปิ กามาวจรา กุสลา กุสลา นาม, รูปาวจรา อธิกุสลาฯ อุโภปิ เต กุสลา นาม, อรูปาวจรา อธิกุสลาฯ สเพฺพปิ เต กุสลา นาม, สาวกปารมีปฏิลาภปจฺจยา กุสลา อธิกุสลา นามฯ เตปิ กุสลา นาม, ปเจฺจกโพธิปฏิลาภปจฺจยา กุสลา อธิกุสลาฯ เตปิ กุสลา นาม, สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฏิลาภปจฺจยา ปน กุสลา อิธ ''อธิกุสลา''ติ อธิเปฺปตาฯ เตสุ อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ ทฬฺหสมาทาโน อโหสิ อวตฺถิตสมาทาโนฯ

กฏตฺตา อุปจิตตฺตาติ เอตฺถ สกิมฺปิ กตํ กตเมว, อภิณฺหกรเณน ปน อุปจิตํ โหติฯ **อุสฺสนฺนตฺตา**ติ ปิณฺฑีกตํ ราสีกตํ กมฺมํ อุสฺสนฺนนฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมา ''อุสฺสนฺนตฺตา''ติ วทโนฺต มยา กตกมฺมสฺส จกฺกวาฬํ อติสมฺพาธํ, ภวคฺคํ อตินีจํ, เอวํ เม อุสฺสนฺนํ กมฺมนฺติ ทเสฺสติฯ **วิปุลตฺตา**ติ อปฺปมาณตฺตาฯ อิมินา ''อนนฺตํ อปริมาณํ มยา กตํ กมฺม''นฺติ ทเสฺสติฯ **อธิคฺคณฺหาตี**ติ อธิภวติ, อเญฺญหิ เทเวหิ อติเรกํ ลภตีติ อโตฺถฯ **ปฏิลภตี**ติ อธิคจฺฉติฯ

สพฺพาวเนฺตหิ ปาทตเลหีติ อิทํ ''สมํ ปาทํ ภูมิยํ นิกฺขิปตี''ติ เอตสฺส วิตฺถารวจนํฯ ตตฺถ สพฺพาวเนฺตหีติ สพฺพปเทสวเนฺตหิ, น เอเกน ปเทเสน ปฐมํ ผุสติ, น เอเกน ปจฺฉา, สเพฺพเหว ปาทตเลหิ สมํ ผุสติ, สมํ อุทฺธรติฯ สเจปิ หิ ตถาคโต ''อเนกสตโปริสํ นรกํ อกฺกมิสฺสามี''ติ ปาทํ อภินีหรติฯ ตาวเทว นินฺนฏฺฐานํ วาตปูริตา วิย กมฺมารภสฺตา อุนฺนมิตฺวา ปถวิสมํ โหติฯ อุนฺนตฏฺฐานมฺปิ อโนฺต ปวิสติฯ ''ทูเร อกฺกมิสฺสามี''ติ อภินีหรนฺตสฺส สิเนรุปฺปมาโณปิ

ปพฺพโต สุเสทิตเวตฺตงฺกุโร วิย โอนมิตฺวา ปาทสมีปํ อาคจฺฉติฯ ตถา หิสฺส ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา ‘‘ยุคนฺธรปพฺพตํ อกฺกมิสฺสามี’’ติ ปาเท อภินีหเฏ ปพฺพโต โอนมิตฺวา ปาทสมีปํ อาคโตฯ โสปิ ตํ อกฺกมิตฺวา ทุติยปาเทน ตาวตึสภวนํ อกฺกมิฯ น หิ จกฺกลกฺขเณน ปติฏฺฐาตพฺพฏฺฐานํ วิสมํ ภวิตุํ สโกฺกติฯ ขาณุ วา กณฺฏโก วา สกฺขรา วา กถลา วา อุจฺจารปสฺสาวเขฬสิงฺฆาณิกาทีนิ วา ปุริมตรํ วา อปคจฺฉนฺติ, ตตฺถ ตเตฺถว วา ปถวึ ปวิสนฺติฯ ตถาคตสฺส หิ สีลเตเชน ปุญฺญเตเชน ธมฺมเตเชน ทสนฺนํ ปารมีนํ อานุภาเวน อยํ มหาปถวี สมฺมา มุทุปุปฺผาภิกิณฺณา โหติฯ

๒๐๒. **สาครปริยนฺต**นฺติ สาครสีมํฯ น หิ ตสฺส รชฺชํ กโรนฺตสฺส อนฺตรา รุกฺโข วา ปพฺพโต วา นที วา สีมา โหติ มหาสมุโทฺทว สีมาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สาครปริยนฺต’’นฺติฯ **อขิลมนิมิตฺตมกณฺฏก**นฺติ นิโจฺจรํฯ โจรา หิ ขรสมฺผสฺสเฏฺฐน ขิลา, อุปทฺทวปจฺจยเฏฺฐน นิมิตฺตา, วิชฺฌนเฏฺฐน กณฺฏกาติ วุจฺจนฺติฯ **อิทฺธ**นฺติ สมิทฺธํฯ **ผีต**นฺติ สพฺพสมฺปตฺติผาลิผุลฺลํฯ **เขม**นฺติ นิพฺภยํฯ **สิว**นฺติ นิรุปทฺทวํฯ **นิรพฺพุท**นฺติ อพฺพุทวิรหิตํ, คุมฺพํ คุมฺพํ หุตฺวา จรเนฺตหิ โจเรหิ วิรหิตนฺติ อโตฺถฯ **อกฺขมฺภิโย**ติ อวิกฺขมฺภนีโยฯ น นํ โกจิ ฐานโต จาเลตุํ สโกฺกติฯ **ปจฺจตฺถิเกนา**ติ ปฏิปกฺขํ อิจฺฉเนฺตนฯ **ปจฺจามิเตฺตนา**ติ ปฏิวิรุเทฺธน อมิเตฺตนฯ อุภยเมฺปตํ สปตฺตเววจนํฯ **อพฺภนฺตเรหี**ติ อโนฺต อุฏฺฐิเตหิ ราคาทีหิฯ

พาหิเรหีติ สมณาทีหิฯ ตถา หิ นํ พาหิรา เทวทตฺตโกกาลิกาทโย สมณาปิ โสณทณฺฑกูฏทณฺฑาทโย พฺราหฺมณาปิ สกฺกสทิสา เทวตาปิ สตฺต วสฺสานิ อนุพนฺธมาโน มาโรปิ พกาทโย พฺรหฺมาโนปิ วิกฺขเมฺภตุํ นาสกฺขิํสุฯ

เอตฺตาวตา ภควตา กมฺมญฺจ กมฺมสริกฺขกญฺจ ลกฺขณญฺจ ลกฺขณานิสํโส จ วุโตฺต โหติฯ **กมฺมํ** นาม สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ ทฬฺหวีริเยน หุตฺวา กตํ กมฺมํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม ทเฬฺหน หุตฺวา กตภาวํ สเทวโก โลโก ชานาตูติ สุปฺปติฏฺฐิตปาทมหาปุริสลกฺขณํฯ **ลกฺขณํ** นาม สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาฯ **ลกฺขณานิสํโส** นาม ปจฺจตฺถิเกหิ อวิกฺขมฺภนียตาฯ

๒๐๓. **ตเตฺถตํ วุจฺจตี**ติ ตตฺถ วุเตฺต กมฺมาทิเภเท อปรมฺปิ อิทํ วุจฺจติ, คาถาพนฺธํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอตา ปน คาถา โปราณกเตฺถรา ‘‘อานนฺทเตฺถเรน ฐปิตา วณฺณนาคาถา’’ติ วตฺวา คตาฯ อปรภาเค เถรา ‘‘เอกปทิโก อตฺถุทฺธาโร’’ติ อาหํสุฯ

ตตฺถ **สเจฺจ**ติ วจีสเจฺจฯ **ธเมฺม**ติ ทสกุสลกมฺมปถธเมฺมฯ **ทเม**ติ อินฺทฺริยทมเนฯ **สํยเม**ติ สีลสํยเมฯ **‘‘โสเจยฺยสีลาลยุโปสเถสุ จา’’**ติ เอตฺถ กายโสเจยฺยาทิ ติวิธํ **โสเจยฺยํ**ฯ อาลยภูตํ สีลเมว **สีลาลโย**ฯ อุโปสถกมฺมํ **อุโปสโถ**ฯ **อหิํสายา**ติ อวิหิํสายฯ **สมตฺตมาจรี**ติ สกลํ อจริฯ

อนฺวภีติ อนุภวิฯ **เวยฺยญฺชนิกา**ติ ลกฺขณปาฐกาฯ **ปราภิภู**ติ ปเร อภิภวนสมโตฺถฯ **สตฺตุภี**ติ สปเตฺตหิ อกฺขมฺภิโย โหติฯ

น โส คจฺฉติ ชาตุ ขมฺภนนฺติ โส เอกํเสเนว อคฺคปุคฺคโล วิกฺขเมฺภตพฺพตํ น คจฺฉติฯ **เอสา หิ ตสฺส ธมฺมตา**ติ ตสฺส หิ เอสา ธมฺมตา อยํ สภาโวฯ

ปาทตลจกฺกลกฺขณวณฺณนา

๒๐๔. **อุเพฺพคอุตฺตาสภย**นฺติ อุเพฺพคภยเญฺจว อุตฺตาสภยญฺจฯ ตตฺถ โจรโต วา ราชโต วา ปจฺจตฺถิกโต วา วิโลปนพนฺธนาทินิสฺสยํ ภยํ **อุเพฺพโค** นาม, ตํมุหุตฺติกํ จณฺฑหตฺถิอสฺสาทีนิ วา อหิยกฺขาทโย วา ปฏิจฺจ โลมหํสนกรํ ภยํ **อุตฺตาสภยํ** นามฯ ตํ สพฺพํ อปนุทิตา วูปสเมตาฯ **สํวิธาตา**ติ สํวิทหิตาฯ กถํ สํวิทหติ? อฎวิยํ สาสงฺกฎฺฐาเนสุ ทานสาลํ กาเรตฺวา ตตฺถ อาคเต โภเชตฺวา มนุเสฺส ทตฺวา อติวาเหติ, ตํ ฐานํ ปวิสิตุํ อสโกฺกนฺตานํ มนุเสฺส เปเสตฺวา ปเวเสติฯ นคราทีสุปิ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ อารกฺขํ ฐเปติ, เอวํ สํวิทหติฯ **สปริวารญฺจ ทานํ อทาสี**ติ อนฺนํ ปานนฺติ ทสวิธํ ทานวตฺถุํฯ

ตตฺถ **อนฺน**นฺติ ยาคุภตฺตํฯ ตํ ททโนฺต น ทฺวาเร ฐเปตฺวา อทาสิ, อถ โข อโนฺตนิเวสเน หริตุปลิตฺตฎฺฐาเน ลาชา เจว ปุปฺผานิ จ วิกิริตฺวา อาสนํ ปญฺญเปตฺวา วิตานํ พนฺธิตฺวา คนฺธธูมาทีหิ สกฺการํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ นิสีทาเปตฺวา ยาคุํ อทาสิฯ ยาคุํ เทโนฺต จ สพฺยญฺชนํ อทาสิฯ ยาคุปานาวสาเน ปาเท โธวิตฺวา เตเลน มเกฺขตฺวา นานปฺปการกํ อนนฺตํ ขชฺชกํ ทตฺวา ปริโยสาเน อเนกสูปํ อเนกพฺยญฺชนํ ปณีตโภชนํ อทาสิ ฯ ปานํ เทโนฺต อมฺพปานาทิอฎฺฐวิธํ ปานํ อทาสิ, ตมฺปิ ยาคุภตฺตํ ทตฺวาฯ วตฺถํ เทโนฺต น สุทฺธวตฺถเมว อทาสิ, เอกปฎฺฏทุปฎฺฏาทิปโหนกํ ปน ทตฺวา สุจิมฺปิ อทาสิ, สุตฺตมฺปิ อทาสิ, สุตฺตํ วเฎฺฎสิ, สูจิกมฺมกรณฎฺฐาเน ภิกฺขูนํ อาสนานิ, ยาคุภตฺตํ, ปาทมกฺขนํ, ปิฎฺฐิมกฺขนํ, รชนํ, ปณฺฑุปลาสํ, รชนโทณิกํ, อนฺตมโส จีวรรชนกํ กปฺปิยการกมฺปิ อทาสิฯ

ยานนฺติ อุปาหนํฯ ตํ ททโนฺตปิ อุปาหนตฺถวิกํ อุปาหนทณฺฑกํ มกฺขนเตลํ เหฎฺฐา วุตฺตานิ จ อนฺนาทีนิ ตเสฺสว ปริวารํ กตฺวา อทาสิฯ **มาลํ** เทโนฺตปิ น สุทฺธมาลเมว อทาสิ, อถ โข นํ คเนฺธหิ มิเสฺสตฺวา เหฎฺฐิมานิ จตฺตาริ ตเสฺสว ปริวารํ กตฺวา อทาสิฯ โพธิเจติยอาสนโปตฺถกาทิปูชนตฺถาย เจว เจติยฆรธูปนตฺถาย จ **คนฺธํ** เทโนฺตปิ น สุทฺธคนฺธเมว อทาสิ, คนฺธปิสนกนิสทาย เจว ปกฺขิปนกภาชเนน จ สทฺธิํ เหฎฺฐิมานิ ปญฺจ ตสฺส ปริวารํ กตฺวา อทาสิฯ เจติยปูชาทีนํ อตฺถาย หริตาลมโนสิลาจีนปิฎฺฐาทิ**วิเลปนํ** เทโนฺตปิ น สุทฺธวิเลปนเมว อทาสิ, วิเลปนภาชเนน สทฺธิํ เหฎฺฐิมานิ ฉ ตสฺส ปริวารํ กตฺวา อทาสิฯ **เสยฺยา**ติ มญฺจปีฐํฯ ตํ เทโนฺตปิ น สุทฺธกเมว อทาสิ, โกชวกมฺพลปจฺจตฺถรณมญฺจปฺปฏิปาทเกหิ สทฺธิํ อนฺตมโส มงฺคุลโสธนทณฺฑกํ เหฎฺฐิมานิ จ สตฺต ตสฺส ปริวารํ กตฺวา อทาสิฯ **อาวสถํ** เทโนฺตปิ น เคหมตฺตเมว อทาสิ, อถ โข นํ มาลากมฺมลตากมฺมปฏิมณฺฑิตํ สุปญฺญตฺตํ มญฺจปีฐํ กาเรตฺวา เหฎฺฐิมานิ อฎฺฐ ตสฺส ปริวารํ กตฺวา อทาสิฯ **ปทีเปยฺย**นฺติ ปทีปเตลํฯ ตํ เทโนฺต เจติยงฺคเณ โพธิยงฺคเณ ธมฺมสฺสวนเคฺค วสนเคเห โปตฺถกวาจนฎฺฐาเน อิมินา ทีปํ ชาลาเปถาติ น สุทฺธเตลเมว อทาสิ, วฎฺฏิ กปลฺลกเตลภาชนาทีหิ สทฺธิํ เหฎฺฐิมานิ นว ตสฺส ปริวารํ กตฺวา อทาสิฯ **สุวิภตฺตนฺตรานี**ติ สุวิภตฺตอนฺตรานิฯ

ราชาโนติ อภิสิตฺตาฯ **โภคิยา**ติ โภชกา **กุมารา**ติ ราชกุมาราฯ อิธ **กมฺมํ** นาม สปริวารํ ทานํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม สปริวารํ กตฺวา ทานํ อทาสีติ อิมินา การเณน สเทวโก โลโก ชานาตูติ นิพฺพตฺตํ จกฺกลกฺขณํฯ **ลกฺขณํ** นาม ตเทว จกฺกลกฺขณํฯ **อานิสํโส** มหาปริวารตาฯ

๒๐๕. **ตเตฺถตํ วุจฺจตี**ติ อิมา ตทตฺถปริทีปนา คาถา วุจฺจนฺติฯ ทุวิธา หิ คาถา โหนฺติ – ตทตฺถปริทีปนา จ วิเสสตฺถปริทีปนา จฯ ตตฺถ ปาฬิอาคตเมว อตฺถํ ปริทีปนา **ตทตฺถปริทีปนา** นามฯ ปาฬิยํ อนาคตํ ปริทีปนา **วิเสสตฺถปริทีปนา** นามฯ อิมา ปน ตทตฺถปริทีปนาฯ ตตฺถ **ปุเร**ติ ปุเพฺพฯ **ปุรตฺถา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปุริมาสุ ชาตีสู**ติ อิมิสฺสา ชาติยา ปุเพฺพก

ตกมฺมปฏิเกฺขปทีปนํฯ **อุเพฺพคอุตฺตาสภยาปนูทโน**ติ อุเพฺพคภยสฺส จ อุตฺตาสภยสฺส จ อปนูทโนฯ **อุสฺสุโก**ติ อธิมุโตฺตฯ

สตปุญฺญลกฺขณนฺติ สเตน สเตน ปุญฺญกเมฺมน นิพฺพตฺตํ เอเกกํ ลกฺขณํฯ เอวํ สเนฺตโย โกจิ พุโทฺธ ภเวยฺยาติ น โรจยิํสุ, อนเนฺตสุ ปน จกฺกวาเฬสุ สเพฺพ สตฺตา เอเกกํ กมฺมํ สตกฺขตฺตุํ กเรยฺยุํ, เอตฺตเกหิ ชเนหิ กตํ กมฺมํ โพธิสโตฺต เอโกว เอเกกํ สตคุณํ กตฺวา นิพฺพโตฺตฯ ตสฺมา ‘‘สตปุญฺญลกฺขโณ’’ติ อิมมตฺถํ โรจยิํสุฯ **มนุสฺสาสุรสกฺกรกฺขสา**ติ มนุสฺสา จ อสุรา จ สกฺกา จ รกฺขสา จฯ

อายตปณฺหิตาทิติลกฺขณวณฺณนา

๒๐๖. **อนฺตรา**ติ ปฏิสนฺธิโต สรสจุติยา อนฺตเรฯ อิธ **กมฺมํ** นาม ปาณาติปาตา วิรติฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม ปาณาติปาตํ กโรโนฺต ปทสทฺทสวนภยา อคฺคคฺคปาเทหิ อกฺกมนฺตา คนฺตฺวา ปรํ ปาเตนฺติฯ อถ เต อิมินา การเณน เตสํ ตํ กมฺมํ ชโน ชานาตูติ อโนฺตวงฺกปาทา วา พหิวงฺกปาทา วา อุกฺกุฏิกปาทา วา อคฺคโกณฺฑา วา ปณฺหิโกณฺฑา วา ภวนฺติฯ อคฺคปาเทหิ คนฺตฺวา ปรสฺส อมาริตภาวํ ปน ตถาคตสฺส สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ **อายตปณฺหิ** มหาปุริสลกฺขณํ นิพฺพตฺตติ ฯ ตถา ปรํ ฆาเตนฺตา อุนฺนตกาเยน คจฺฉนฺตา อเญฺญ ปสฺสิสฺสนฺตีติ โอนตา คนฺตฺวา ปรํ ฆาเตนฺติฯ อถ เต เอวมิเม คนฺตฺวา ปรํ ฆาตยิํสูติ เนสํ ตํ กมฺมํ อิมินา การเณน ปโร ชานาตูติ ขุชฺชา วา วามนา วา ปีฐสปฺปิ วา ภวนฺติฯ ตถาคตสฺส ปน เอวํ คนฺตฺวา ปเรสํ อฆาติตภาวํ อิมินา การเณน สเทวโก โลโก ชานาตูติ **พฺรหฺมุชุคตฺต**มหาปุริสลกฺขณํ นิพฺพตฺตติฯ ตถา ปรํ ฆาเตนฺตา อาวุธํ วา มุคฺครํ วา คณฺหิตฺวา มุฎฺฐิกตหตฺถา ปรํ ฆาเตนฺติฯ เต เอวํ เตสํ ปรสฺส ฆาติตภาวํ อิมินา การเณน ชโน ชานาตูติ รสฺสงฺคุลี วา รสฺสหตฺถา วา วงฺกงฺคุลี วา ผณหตฺถกา วา ภวนฺติฯ ตถาคตสฺส ปน เอวํ ปเรสํ อฆาติตภาวํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ **ทีฆงฺคุลิ**มหาปุริสลกฺขณํ นิพฺพตฺตติฯ อิทเมตฺถ **กมฺมสริกฺขกํ**ฯ อิทเมว ปน ลกฺขณตฺตยํ **ลกฺขณํ** นามฯ ทีฆายุกภาโว **ลกฺขณานิสํโส**ฯ

๒๐๗. **มรณวธภยตฺตโน**ติ เอตฺถ มรณสงฺขาโต วโธ มรณวโธ, มรณวธโต ภยํ **มรณวธภยํ,** ตํ อตฺตโน ชานิตฺวาฯ **ปฏิวิรโต ปรํมารณายา**ติ ยถา มยฺหํ มรณโต ภยํ มม ชีวิตํ ปิยํ, เอวํ ปเรสมฺปีติ ญตฺวา ปรํ มารณโต ปฏิวิรโต อโหสิฯ **สุจริเตนา**ติ สุจิเณฺณนฯ **สคฺคมคมา**ติ สคฺคํ คโตฯ

จวิย ปุนริธาคโตติ จวิตฺวา ปุน อิธาคโตฯ **ทีฆปาสณฺหิโก**ติ ทีฆปณฺหิโกฯ **พฺรหฺมาวสุชู**ติ พฺรหฺมา วิย สุฎฺฐุ อุชุฯ

สุภุโชติ สุนฺทรภุโชฯ **สุสู**ติ มหลฺลกกาเลปิ ตรุณรูโปฯ **สุสณฺฐิโต**ติ สุสณฺฐานสมฺปโนฺนฯ **มุทุตลุนงฺคุลิยสฺสา**ติ มุทู จ ตลุนา จ องฺคุลิโย อสฺสฯ **ตีภี**ติ ตีหิฯ **ปุริสวรคฺคลกฺขเณหี**ติ ปุริสวรสฺส อคฺคลกฺขเณหิฯ **จิรยปนายา**ติ จิรํ ยาปนาย, ทีฆายุกภาวายฯ

จิรํ ยเปตีติ จิรํ ยาเปติฯ **จิรตรํ ปพฺพชติ ยทิ ตโต**ติ ตโต จิรตรํ ยาเปติ, ยทิ ปพฺพชตีติ อโตฺถฯ **ยาปยติ จ วสิทฺธิภาวนายา**ติ วสิปฺปโตฺต หุตฺวา อิทฺธิภาวนาย ยาเปติฯ

สตฺตุสฺสทตาลกฺขณวณฺณนา

๒๐๘. **รสิตาน**นฺติ รสสมฺปนฺนานํฯ ‘‘ขาทนียาน’’นฺติอาทีสุ **ขาทนียานิ** นาม ปิฏฺฐขชฺชกาทีนิฯ **โภชนียานี**ติ ปญฺจ โภชนานิฯ **สายนียานี**ติ สายิตพฺพานิ สปฺปินวนีตาทีนิฯ **เลหนียานี**ติ นิเลฺลหิตพฺพานิ ปิฏฺฐปายาสาทีนิฯ **ปานานี**ติ อฏฺฐ ปานกานิฯ

อิธ **กมฺมํ** นาม กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยยานิ ทินฺนํ อิทํ ปณีตโภชนทานํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม ลูขโภชเน กุจฺฉิคเต โลหิตํ สุสฺสติ, มํสํ มิลายติฯ ตสฺมา ลูขทายกา สตฺตา อิมินา การเณน เนสํ ลูขโภชนสฺส ทินฺนภาวํ ชโน ชานาตูติ อปฺปมํสา อปฺปโลหิตา มนุสฺสเปตา วิย ทุลฺลภนฺนปานา ภวนฺติฯ ปณีตโภชเน ปน กุจฺฉิคเต มํสโลหิตํ วฑฺฒติ, ปริปุณฺณกายา ปาสาทิกา อภิรูปทสฺสนา โหนฺติฯ ตสฺมา ตถาคตสฺส ทีฆรตฺตํ ปณีตโภชนทายกตฺตํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ สตฺตุสฺสทมหาปุริสลกฺขณํ นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม สตฺตุสฺสทลกฺขณเมวฯ ปณีตลาภิตา **อานิสํโสฯ**

๒๐๙. **ขชฺชโภชฺชมถเลยฺยสายิต**นฺติ ขชฺชกญฺจ โภชนญฺจ เลหนียญฺจ สายนียญฺจฯ **อุตฺตมคฺครสทายโก**ติ อุตฺตโม อคฺครสทายโก, อุตฺตมานํ วา อคฺครสานํ ทายโกฯ

สตฺต จุสฺสเทติ สตฺต จ อุสฺสเทฯ **ตทตฺถโชตก**นฺติ ขชฺชโภชฺชาทิโชตกํ, เตสํ ลาภสํวตฺตนิกนฺติ อโตฺถฯ **ปพฺพชมฺปิ จา**ติ ปพฺพชมาโนปิ จฯ **ตทาธิคจฺฉตี**ติ ตํ อธิคจฺฉติฯ **ลาภิรุตฺตม**นฺติ ลาภิ อุตฺตมํฯ

กรจรณาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๑๐. **ทาเนนา**ติอาทีสุ เอกโจฺจ ทาเนเนว สงฺคณฺหิตโพฺพ โหติ, ตํ ทาเนน สงฺคเหสิฯ ปพฺพชิตานํ ปพฺพชิตปริกฺขารํ, คิหีนํ คิหิปริกฺขารํ อทาสิฯ

เปยฺยวเชฺชนาติ เอกโจฺจ หิ ‘‘อยํ ทาตพฺพํ นาม เทติ, เอเกน ปน วจเนน สพฺพํ มเกฺขตุ วา นาเสติ, กึ เอตสฺส ทาน’’นฺติ วตฺตา โหติฯ เอกโจฺจ ‘‘อยํ กิญฺจาปิ ทานํ น เทติ, กเถนฺโต ปน เตเลน วิย มเกฺขติฯ เอโส เทตุ วา มา วา, วจนเมว ตสฺส สหสฺสํ อคฺฆตี’’ติ วตฺตา โหติฯ เอวรูโป ปุคฺคโล ทานํ น ปจฺจาสีสติ, ปิยวจนเมว ปจฺจาสีสติฯ ตํ ปิยวจเนน สงฺคเหสิฯ

อตฺถจริยายาติ อตฺถสํวฑฺฒนกถายฯ เอกโจฺจ หิ เนว ทานํ, น ปิยวจนํ ปจฺจาสีสติฯ อตฺตโน หิตกถํ วฑฺฒิตกถเมว ปจฺจาสีสติฯ เอวรูปํ ปุคฺคลํ ‘‘อิทํ เต กาตพฺพํ, อิทํ เต น กาตพฺพํฯ เอวรูโป ปุคฺคโล เสวิตโพฺพ, เอวรูโป ปุคฺคโล น เสวิตโพฺพ’’ติ เอวํ อตฺถจริยาย สงฺคเหสิฯ

สมานตฺตตายาติ สมานสุขทุกฺขภาเวนฯ เอกโจฺจ หิ ทานาทีสุ เอกมฺปิ น ปจฺจาสีสติ, เอกาสเน นิสชฺชํ, เอกปลฺลเงฺก สยนํ, เอกโต โภชนนฺติ เอวํ สมานสุขทุกฺขตํ ปจฺจาสีสติฯ ตตฺถ ชาติยา หีโน โภเคน อธิโก ทุสฺสงฺคโห โหติฯ น หิ สกฺกา เตน สทฺธึ เอกปริโภโค กาตุํ, ตถา อกริยมาเน จ โส กุชฺฌติฯ โภเคน หีโน ชาติยา อธิโกปิ ทุสฺสงฺคโห โหติฯ โส หิ ‘‘อหํ ชาติมา’’ติ โภคสมฺปเนฺนน สทฺธึ เอกปริโภคํ น อิจฺฉติ, ตสฺมึ อกริยมาเน กุชฺฌติฯ อุโภหิปิ หีโน ปน สุสงฺคโห โหติฯ น หิ โส อิตเรน สทฺธึ เอกปริโภคํ อิจฺฉติ, น อกริยมาเน จ กุชฺฌติฯ อุโภหิ สทิโสปิ สุสงฺคโหเยวฯ ภิกฺขูสุ ทุสฺสีโล ทุสฺสงฺคโห โหติฯ น หิ สกฺกา เตน สทฺธึ เอกปริโภโค กาตุํ, ตถา อกริยมาเน จ กุชฺฌติฯ สีลวา สุสงฺคโห โหติฯ สีลวา หิ อทียมาเนปิ อกริ

ยมาเนปิ น กุชฺฌติฯ อญฺญํ อตฺตนา สทฺธึ ปริโภคํ อกโรนฺตมฺปิ น ปาปเกน จิตฺเตน ปสฺสติฯ ปริโภคํปิ เตน สทฺธึ สุกโร โหติฯ ตสฺมา เอวรูปํ ปุคฺคลํ เอวํ สมานตฺตตาย สงฺคเหสิฯ

สุสงฺคหิตาสฺส โหนฺตีติ สุสงฺคหิตา อสฺส โหนฺติฯ เทตุ วา มา วา เทตุ, กโรตุ วา มา วา กโรตุ, สุสงฺคหิตาว โหนฺติ, น ภิชฺชนฺติฯ ''ยทาสฺส ทาตพฺพํ โหติ, ตทา เทติฯ อิทานิ มเญฺญ นตฺถิ, เตน น เทติฯ กึ มยํ ททมานเมว อุปฏฺฐหาม? อเทนฺตํ อกโรนฺตํ น อุปฏฺฐหามา''ติ เอวํ จินฺเตนฺติฯ

อิธ **กมฺมํ** นาม ทีฆรตฺตํ กตํ ทานาทิสงฺคหกมฺมํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม โย เอวํ อสงฺคาหโก โหติ, โส อิมินา การเณนสฺส อสงฺคาหกภาวํ ชโน ชานาตูติ ถทฺธหตฺถปาโท เจว โหติ, วิสมฏฺฐิตาวยวลกฺขโณ จฯ ตถาคตสฺส ปน ทีฆรตฺตํ สงฺคาหกภาวํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ อิมานิ เทฺว ลกฺขณานิ นิพฺพตฺตนฺติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณทฺวยํฯ สุสงฺคหิตปริชนตา **อานิสํโสฯ**

๒๑๑. **กริยา**ติ กริตฺวาฯ **จริยา**ติ จริตฺวาฯ **อนวมเตนา**ติ อนวญฺญาเตนฯ ''อนปโมเทนา''ติปิ ปาโฐ, น อปฺปโมเทน, น ทีเนน น คพฺภิเตนาติ อโตฺถฯ

จวิยาติ จวิตฺวาฯ **อติรุจิร สุวคฺคุ ทสฺสเนยฺย**นฺติ อติรุจิรญฺจ สุปาสาทิกํ สุวคฺคุ จ สุฏฺฐุ เฉกํ ทสฺสเนยฺยญฺจ ทฏฺฐพฺพยุตฺตํฯ **สุสุ กุมาโร**ติ สุฏฺฐุ สุกุมาโรฯ

ปริชนสฺสโวติ ปริชโน อสฺสโว วจนกโรฯ **วิเธโยฺย**ติ กตฺตพฺพากตฺตเพฺพสุ ยถารุจิ วิธาตโพฺพฯ **มหิมนฺ**ติ มหึ อิมํฯ **ปิยวทู หิตสุขตํ ชิคีสมาโน**ติ ปิยวโท หุตฺวา หิตญฺจ สุขญฺจ ปริเยสมาโนฯ **วจนปฏิกรสฺสา ภิปฺปสนฺนา**ติ วจนปฏิกรา อสฺส อภิปฺปสนฺนาฯ **ธมฺมานุธมฺม**นฺติ ธมฺมญฺจ อนุธมฺมญฺจฯ

อุสฺสงฺขปาทาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๑๒. **อตฺถูปสํหิต**นฺติ อิธโลกปรโลกตฺถนิสฺสิตํฯ **ธมฺมูปสํหิต**นฺติ ทสกุสลกมฺมปถนิสฺสิตํฯ **พหุชนํ นิทํเสสี**ติ พหุชนสฺส นิทํสนกถํ กเถสิฯ **ปาณีน**นฺติ สตฺตานํฯ ''อโคฺค''ติอาทีนิ สพฺพานิ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ อิธ **กมฺมํ** นาม ทีฆรตฺตํ ภาสิตา อุทฺธงฺคมนียา อตฺถูปสํหิตา วาจาฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม โย เอวรูปํ อุคฺคตวาจํ น ภาสติ, โส อิมินา การเณน อุคฺคตวาจาย อภาสนํ ชโน ชานาตูติ อโธสงฺขปาโท จ โหติ อโธนตโลโม จฯ ตถาคตสฺส ปน ทีฆรตฺตํ เอวรูปาย อุคฺคตวาจาย ภาสิตภาวํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ **อุสฺสงฺขปาทลกฺขณญฺจ อุทฺธคฺคโลมลกฺขณญฺจ** นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณทฺวยํฯ อุตฺตมภาโว **อานิสํโสฯ**

๒๑๓. **เอรย**นฺติ ภณโนฺตฯ **พหุชนํ นิทํสยี**ติ พหุชนสฺส หิตํ ทเสฺสติฯ **ธมฺมยาค**นฺติ ธมฺมทานยญฺญํฯ

อุพฺภมุปฺปติตโลมวา สโสติ โส เอส อุทฺธคฺคตโลมวา โหติฯ **ปาทคณฺฐิรหู**ติ ปาทโคปฺผกา อเหสุํฯ **สาธุสณฺฐิตา**ติ สุฏฺฐุ สณฺฐิตาฯ **มํสโลหิตาจิตา**ติ มํเสน จ โลหิเตน จ อาจิตาฯ **ตโจตฺถตา**ติ ตเจน ปริโยนทฺธา นิคุฬฺหาฯ **วชตี**ติ คจฺฉติฯ **อโนมนิกฺกโม**ติ อโนมวิหารี เสฏฺฐวิหารีฯ

เอณิชงฺฆลกฺขณวณฺณนา

๒๑๔. **สิปฺปํ วา**ติอาทีสุ สิปฺปํ นาม เทฺว สิปฺปานิ – หีนญฺจ สิปฺปํ, อุกฺกฏฺฐญฺจ สิปฺปํฯ หีนํ นาม สิปฺปํ นฬการสิปฺปํ, กุมฺภการสิปฺปํ เปสการสิปฺปํ นหาปิตสิปฺปํฯ อุกฺกฏฺฐํ นาม สิปฺปํ เลขา มุทฺทา คณนาฯ **วิชฺชา**ติ อหิวิชฺชาทิอเนกวิธาฯ **จรณ**นฺติ ปญฺจสีลํ ทสสีลํ ปาติโมกฺขสํวรสีลํฯ **กมฺม**นฺติ กมฺมสฺสกตาชานนปญฺญาฯ **กิลิเสฺสยฺยุ**นฺติ กิลเมยฺยุํฯ อเนฺตวาสิกวตฺตํ นาม ทุกฺขํ, ตํ เนสํ มา จิรมโหสีติ จิเนฺตสิฯ

ราชารหานีติ รโญฺญ อนุรูปานิ หตฺถิอสฺสาทีนิ, ตานิเยว รโญฺญ เสนาย องฺคภูตตฺตา **ราชงฺคานี**ติ วุจฺจนฺติฯ **ราชูปโภคานี**ติ รโญฺญ อุปโภคปริโภคภณฺฑานิ, ตานิ เจว สตฺตรตนานิ จฯ **ราชานุจฺฉวิกานี**ติ รโญฺญ อนุจฺฉวิกานิฯ เตสํเยว สเพฺพสํ อิทํ คหณํฯ **สมณารหานี**ติ สมณานํ อนุรูปานิ จีวราทีนิฯ **สมณงฺคานี**ติ สมณานํ โกฏฺฐาสภูตา จตโสฺส ปริสาฯ **สมณูปโภคานี**ติ สมณานํ อุปโภคปริกฺขาราฯ **สมณานุจฺฉวิกานี**ติ เตสํเยว อธิวจนํฯ

อิธ ปน **กมฺมํ** นาม ทีฆรตฺตํ สกฺกจฺจํ สิปฺปาทิวาจนํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม โย เอวํ สกฺกจฺจํ สิปฺปํ อวาเจโนฺต อเนฺตวาสิเก อุกฺกุฏิกาสนชงฺฆเปสนิกาทีหิ กิลเมติ, ตสฺส ชงฺฆมํสํ ลิขิตฺวา ปาติตํ วิย โหติฯ ตถาคตสฺส ปน สกฺกจฺจํ วาจิตภาวํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ อนุปุพฺพอุคฺคตวฏฺฏิตํ **เอณิชงฺฆลกฺขณํ** นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณํฯ อนุจฺฉวิกลาภิตา **อานิสํโส**ฯ

๒๑๕. **ยทูปฆาตายา**ติ ยํ สิปฺปํ กสฺสจิ อุปฆาตาย น โหติฯ **กิลิสฺสตี**ติ กิลมิสฺสติฯ **สุขุมตฺตโจตฺถตา**ติ สุขุมตฺตเจน ปริโยนทฺธาฯ กิํ ปน อเญฺญน กเมฺมน อญฺญํ ลกฺขณํ นิพฺพตฺตตีติ? น นิพฺพตฺตติฯ ยํ ปน นิพฺพตฺตติ, ตํ อนุพฺยญฺชนํ โหติ, ตสฺมา อิธ วุตฺตํฯ

สุขุมจฺฉวิลกฺขณวณฺณนา

๒๑๖. **สมณํ วา**ติ สมิตปาปเฏฺฐน สมณํฯ **พฺราหฺมณํ วา**ติ พาหิตปาปเฏฺฐน พฺราหฺมณํฯ

มหาปโญฺญติอาทีสุ มหาปญฺญาทีหิ สมนฺนาคโต โหตีติ อโตฺถฯ ตตฺริทํ มหาปญฺญาทีนํ นานตฺตํฯ

ตตฺถ กตมา **มหาปญฺญา?** มหเนฺต สีลกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ **มหาปญฺญา,** มหเนฺต สมาธิกฺขเนฺธ ปญฺญากฺขเนฺธ วิมุตฺติกฺขเนฺธ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญาฯ มหนฺตานิ ฐานาฐานานิ มหนฺตา วิหารสมาปตฺติโย มหนฺตานิ อริยสจฺจานิ มหเนฺต สติปฏฺฐาเน สมฺมปฺปธาเน อิทฺธิปาเท มหนฺตานิ อินฺทฺริยานิ พลานิ มหเนฺต โพชฺฌเงฺค มหเนฺต อริยมเคฺค มหนฺตานิ สามญฺญผลานิ มหนฺตา อภิญฺญาโย มหนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญาฯ

กตมา **ปุถุปญฺญา?** ปุถุนานาขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ **ปุถุปญฺญาฯ** ปุถุนานาธาตูสุ ปุถุนานาอายตเนสุ ปุถุนานาปฏิจฺจสมุปฺปาเทสุ ปุถุนานาสุญฺญตมนุปลเพฺภสุ ปุถุนานาอเตฺถสุ ธเมฺมสุ นิรุตฺตีสุ ปฏิภาเนสุฯ ปุถุนานาสีลกฺขเนฺธสุ ปุถุนานาสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธสุ ปุถุนานาฐานาฐาเนสุ ปุถุนานาวิหารสมาปตฺตีสุ ปุถุนานาอริยสเจฺจสุ ปุถุนานาสติปฏฺฐาเนสุ สมฺมปฺปธาเนสุ อิทฺธิปาเทสุ อินฺทฺริเยสุ พเลสุ โพชฺฌเงฺคสุ ปุถุนานาอริยมเคฺค

สุ สามญฺญผเลสุ อภิญฺญาสุ ปุถุชฺชนสาธารเณ ธมฺเม สมติกฺกมฺม ปรมตฺเถ นิพฺพาเน ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญาฯ

กตมา **หาสปญฺญา**? อิเธกจฺโจ หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฏฺฐิพหุโล ปาโมชฺชพหุโล สีลํ ปริปูเรติ อินฺทฺริยสํวรํ ปริปูเรติ โภชเน มตฺตญฺญุตํ ชาคริยานุโยคํ สีลกฺขนฺธํ สมาธิกฺขนฺธํ ปญฺญากฺขนฺธํ วิมุตฺติกฺขนฺธํ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธํ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล…เป…. ปาโมชฺชพหุโล ฐานาฐานํ ปฏิวิชฺฌตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล วิหารสมาปตฺติโย ปริปูเรตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌตีติ หาสปญฺญาฯ สติปฏฺฐาเน สมฺมปฺปธาเน อิทฺธิปาเท อินฺทฺริยานิ พลานิ โพชฺฌงฺเค อริยมคฺคํ ภาเวตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล สามญฺญผลานิ สจฺฉิกโรตีติ หาสปญฺญาฯ อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล เวทตุฏฺฐิปาโมชฺชพหุโล ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ หาสปญฺญาฯ

กตมา **ชวนปญฺญา**? ยํกิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ ตํ รูปํ อนิจฺจโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ ทุกฺขโต ขิปฺปํ อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ ยา กาจิ เวทนา…เป…. ยํกิญฺจิ วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ, สพฺพํ ตํ วิญฺญาณํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ จกฺขุ…เป…. ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน อนตฺตา อสารกฏฺเฐนาติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา รูปนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณํ จกฺขุ…เป.… ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน…เป…. วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ ฯ จกฺขุํ…เป…. ชรามรณํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ

กตมา **ติกฺขปญฺญา**? ขิปฺปํ กิเลเส ฉินฺทตีติ ติกฺขปญฺญาฯ อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ, อุปฺปนฺนํ พฺยาปาทวิตกฺกํ, อุปฺปนฺนํ วิหึสาวิตกฺกํ, อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน ปาปเก อกุสเล ธมฺเม อุปฺปนฺนํ ราคํ โทสํ โมหํ โกธํ อุปนาหํ มกฺขํ ปฬาสํ อิสฺสํ มจฺฉริยํ มายํ สาเฐยฺยํ ถมฺภํ สารมฺภํ มานํ อติมานํ มทํ ปมาทํ สเพฺพ กิเลเส สเพฺพ ทุจฺจริเต สเพฺพ อภิสงฺขาเร สเพฺพ ภวคามิกเมฺม นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตี กโรติ อนภาวํ คเมตีติ ติกฺขปญฺญาฯ เอกสฺมึ อาสเน จตฺตาโร อริยมคฺคา จตฺตาริ สามญฺญผลานิ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทาโย ฉ อภิญฺญาโย อธิคตา โหนฺติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญายาติ ติกฺขปญฺญาฯ

กตมา **นิเพฺพธิกปญฺญา**? อิเธกจฺโจ สพฺพสงฺขาเรสุ อุเพฺพคพหุโล โหติ อุตฺตาสพหุโล อุกฺกณฺฐนพหุโล อรติพหุโล อนภิรติพหุโล พหิมุโข น รมติ สพฺพสงฺขาเรสุ, อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปทาลิตปุพฺพํ โลภกฺขนฺธํ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญาฯ อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปทาลิตปุพฺพํ โทสกฺขนฺธํ โมหกฺขนฺธํ โกธํ อุปนาหํ…เป…. สเพฺพ ภวคามิกเมฺม นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญาติ (ปฏิ. ม. ๓.๓)ฯ

๒๑๗. **ปพฺพชิตํ อุปาสิตา**ติ ปณฺฑิตํ ปพฺพชิตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปยิรุปาสิตาฯ **อตฺถนฺตโร**ติ ยถา เอเก รนฺธคเวสิโน อุปารมฺภจิตฺตตาย โทสํ อพฺภนฺตรํ กริตฺวา นิสามยนฺติ, เอวํ อนิสาเมตฺวา อตฺถํ อพฺภนฺตรํ กตฺวา อตฺถยุตฺตํ กถํ นิสามยิ อุปธารยิฯ

ปฏิลาภคเตนาติ ปฏิลาภตฺถาย คเตนฯ **อุปฺปาทนิมิตฺตโกวิทา**ติ อุปฺปาเท จ นิมิเตฺต จ เฉกาฯ **อเวจฺจ ทกฺขิตี**ติ ญตฺวา ปสฺสิสฺสติฯ

อตฺถานุสิฏฺฐีสุ ปริคฺคเหสุ จาติ เย อตฺถานุสาสเนสุ ปริคฺคหา อตฺถานตฺถํ ปริคฺคาหกานิ ญาณานิ, เตสูติ อโตฺถฯ

สุวณฺณวณฺณลกฺขณวณฺณนา

๒๑๘. อโกฺกธโนติ น อนาคามิมเคฺคน โกธสฺส ปหีนตฺตา, อถ โข สเจปิ เม โกโธ อุปฺปเชฺชยฺย, ขิปฺปเมว นํ ปฏิวิโนเทยฺยนฺติ เอวํ อโกฺกธวสิกตฺตาฯ **นาภิสชฺชี**ติ กุฏิลกณฺฏโก วิย ตตฺถ ตตฺถ มมฺมํ ตุทโนฺต วิย น ลคฺคิฯ **น กุปฺปิ น พฺยาปชฺชี**ติอาทีสุ ปุพฺพุปฺปตฺติโก **โกโป**ฯ ตโต พลวตโร **พฺยาปาโท**ฯ ตโต พลวตรา **ปติตฺถิยนา**ฯ ตํ สพฺพํ อกโรโนฺต น กุปฺปิ น พฺยาปชฺชิ น ปติตฺถิยิฯ **อปฺปจฺจยน**ฺติ โทมนสฺสํฯ **น ปาตฺวากาสี**ติ น กายวิกาเรน วา วจีวิกาเรน วา ปากฏมกาสิฯ

อิธ กมฺมํ นาม ทีฆรตฺตํ อโกฺกธนตา เจว สุขุมตฺถรณาทิทานญฺจฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม โกธนสฺส ฉวิวโณฺณ อาวิโล โหติ มุขํ ทุทฺทสิยํ วตฺถจฺฉาทนสทิสญฺจ มณฺฑนํ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา โย โกธโน เจว วตฺถจฺฉาทนานญฺจ อทาตา, โส อิมินา การเณนสฺส ชโน โกธนาทิภาวํ ชานาตูติ ทุพฺพโณฺณ โหติ ทุสฺสณฺฐาโนฯ อโกฺกธนสฺส ปน มุขํ วิโรจติ, ฉวิวโณฺณ วิปฺปสีทติฯ สตฺตา หิ จตูหิ การเณหิ ปาสาทิกา โหนฺติ อามิสทาเนน วา วตฺถทาเนน วา สมฺมชฺชเนน วา อโกฺกธนตาย วาฯ อิมานิ จตฺตาริปิ การณานิ ทีฆรตฺตํ ตถาคเตน กตาเนวฯ เตนสฺส อิเมสํ กตภาวํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ สุวณฺณวณฺณํ มหาปุริสลกฺขณํ นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณํฯ สุขุมตฺถรณาทิลาภิตา **อานิสํโส**ฯ

๒๑๙. อภิวิสฺสชีติ อภิวิสฺสเชฺชสิฯ **มหิมิว สุโร อภิวสฺส**นฺติ สุโร วุจฺจติ เทโว, มหาปถวิํ อภิวสฺสโนฺต เทโว วิยฯ

สุรวรตโรริว อิโนฺทติ สุรานํ วรตโร อิโนฺท วิยฯ

อปพฺพชฺชมิจฺฉนฺติ อปพฺพชฺชํ คิหิภาวํ อิจฺฉโนฺตฯ **มหติมหิ**นฺติ มหนฺติํ ปถวิํฯ

อจฺฉาทนวตฺถโมกฺขปาวุรณานนฺติ อจฺฉาทนานเญฺจว วตฺถานญฺจ อุตฺตมปาวุรณานญฺจฯ **ปนาโส**ติ วินาโสฯ

โกโสหิตวตฺถคุยฺหลกฺขณวณฺณนา

๒๒๐. มาตรมฺปิ ปุเตฺตน สมาเนตา อโหสีติ อิมํ กมฺมํ รเชฺช ปติฏฺฐิเตน สกฺกา กาตุํฯ ตสฺมา โพธิสโตฺตปิ รชฺชํ การยมาโน อโนฺตนคเร จตุกฺกาทีสุ จตูสุ นครทฺวาเรสุ พหินคเร จตูสุ ทิสาสุ อิมํ กมฺมํ กโรถาติ มนุเสฺส ฐเปสิฯ เต มาตรํ กุหิํ เม ปุโตฺต ปุตฺตํ น ปสฺสามีติ วิลปนฺติํ ปริเยสมานํ ทิสฺวา เอหิ, อมฺม, ปุตฺตํ ทกฺขสีติ ตํ อาทาย คนฺตฺวา นหาเปตฺวา โภเชตฺวา ปุตฺตมสฺสา ปริเยสิตฺวา ทเสฺสนฺติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

อิธ **กมฺมํ** นาม ทีฆรตฺตํ ญาตีนํ สมงฺคิภาวกรณํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม ญาตโย หิ สมงฺคีภูตา อญฺญมญฺญสฺส วชฺชํ ปฏิจฺฉาเทนฺติฯ กิญฺจาปิ หิ เต กลหกาเล กลหํ กโรนฺติ, เอกสฺส ปน

โทเส อุปฺปเนฺน อญฺญํ ชานาเปตุํ น อิจฺฉนฺติฯ อยํ นาม เอตสฺส โทโสติ วุเตฺต สเพฺพ อุฎฺฐหิตฺวา เกน ทิฎฺฐํ เกน สุตํ, อมฺหากํ ญาตีสุ เอวรูปํ กตฺตา นาม นตฺถีติฯ ตถาคเตน จ ตํ ญาติสงฺคหํ กโรเนฺตน ทีฆรตฺตํ อิทํ วชฺชปฺปฎิจฺฉาทนกมฺมํ นาม กตํ โหติฯ อถสฺส สเทวโก โลโก อิมินา การเณน เอวรูปสฺส กมฺมสฺส กตภาวํ ชานาตูติ โกโสหิตวตฺถคุยฺหลกฺขณํ นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณํฯ ปหูตปุตฺตตา **อานิสํโสฯ**

๒๒๑. วตฺถฉาทิยนฺติ วเตฺถน ฉาเทตพฺพํ วตฺถคุยฺหํฯ

อมิตฺตตาปนาติ อมิตฺตานํ ปตาปนาฯ **คิหิสฺส ปีติํ ชนนา**ติ คิหิภูตสฺส สโต ปีติชนนาฯ

ปริมณฺฑลาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๒๒. สมํ ชานาตีติ ‘‘อยํ ตารุกฺขสโม อยํ โปกฺขรสาติสโม’’ติ เอวํ เตน เตน สมํ ชานาติฯ **สามํ ชานาตี**ติ สยํ ชานาติฯ **ปุริสํ ชานาตี**ติ ‘‘อยํ เสฎฺฐสมฺมโต’’ติ ปุริสํ ชานาติฯ **ปุริสวิเสสํ ชานาตี**ติ มุคฺคํ มาเสน สมํ อกตฺวา คุณวิสิฎฺฐสฺส วิเสสํ ชานาติฯ **อยมิทมรหตี**ติ อยํ ปุริโส อิทํ นาม ทานสกฺการํ อรหติ ฯ **ปุริสวิเสสกโร อโหสี**ติ ปุริสวิเสสํ ญตฺวา การโก อโหสิฯ โย ยํ อรหติ, ตเสฺสว ตํ อทาสิฯ โย หิ กหาปณารหสฺส อฑฺฒํ เทติ, โส ปรสฺส อฑฺฒํ นาเสติฯ โย เทฺว กหาปเณ เทติ, โส อตฺตโน กหาปณํ นาเสติฯ ตสฺมา อิทํ อุภยมฺปิ อกตฺวา โย ยํ อรหติ, ตสฺส ตเทว อทาสิฯ **สทฺธาธน**นฺติอาทีสุ สมฺปตฺติปฎิลาภเฎฺฐน สทฺธาทีนํ ธนภาโว เวทิตโพฺพฯ

อิธ **กมฺมํ** นาม ทีฆรตฺตํ ปุริสวิเสสํ ญตฺวา กตํ สมสงฺคหกมฺมํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม ตทสฺส กมฺมํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ อิมานิ เทฺว ลกฺขณานิ นิพฺพตฺตนฺติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณทฺวยํฯ ธนสมฺปตฺติ **อานิสํโสฯ**

๒๒๓. ตุลิยาติ ตุลยิตฺวาฯ **ปฎิวิจยา**ติ ปฎิวิจินิตฺวาฯ **มหาชนสงฺคาหก**นฺติ มหาชนสงฺคหณํฯ **สเมกฺขมาโน**ติ สมํ เปกฺขมาโนฯ **อตินิปุณา มนุชา**ติ อตินิปุณา สุขุมปญฺญา ลกฺขณปาฐกมนุสฺสาฯ **พหุวิวิธา คิหีนํ อรหานี**ติ พหู วิวิธานิ คิหีนํ อนุจฺฉวิกานิ ปฎิลภติฯ **ทหโร สุสุ กุมาโร** ‘‘อยํ ทหโร กุมาโร ปฎิลภิสฺสตี’’ติ พฺยากํสุ **มหีปติสฺสา**ติ รโญฺญฯ

สีหปุพฺพทฺธกายาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๒๔. โยคเกฺขมกาโมติ โยคโต เขมกาโมฯ **ปญฺญายา**ติ กมฺมสฺสกตปญฺญายฯ อิธ **กมฺมํ** นาม มหาชนสฺส อตฺถกามตาฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม ตํ มหาชนสฺส อตฺถกามตาย วฑฺฒิเมว ปจฺจาสีสิตภาวํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ อิมานิ สมนฺตปริปูรานิ อปริหีนานิ ตีณิ ลกฺขณานิ นิพฺพตฺตนฺติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณตฺตยํฯ ธนาทีหิ เจว สทฺธาทีหิ จ อปริหานิ **อานิสํโสฯ**

๒๒๕. สทฺธายาติ โอกปฺปนสทฺธาย ปสาทสทฺธายฯ **สีเลนา**ติ ปญฺจสีเลน ทสสีเลนฯ **สุเตนา**ติ ปริยตฺติสวเนนฯ **พุทฺธิยา**ติ เอเตสํ พุทฺธิยา , ‘‘กินฺติ เอเตหิ วเฑฺฒยฺยุ’’นฺติ เอวํ จิเนฺตสีติ อโตฺถฯ **ธเมฺมนา**ติ โลกิยธเมฺมนฯ **พหูหิ สาธูหี**ติ อเญฺญหิปิ พหูหิ อุตฺตมคุเณหิฯ **อสหานธมฺมต**นฺติ อปริหีนธมฺมํฯ

รสคฺคสคฺคิตาลกฺขณวณฺณนา

๒๒๖. **สมาภิวาหินิโย**ติ ยถา ติลผลมตฺตมฺปิ ชิวฺหเคฺค ฐปิตํ สพฺพตฺถ ผรติ, เอวํ สมา หุตฺวา วหนฺติฯ อิธ **กมฺมํ** นาม อวิเหฐนกมฺมํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม ปาณิอาทีหิ ปหารํ ลทฺธสฺส ตตฺถ ตตฺถ โลหิตํ สณฺฐาติ, คณฺฐิ คณฺฐิ หุตฺวา อโนฺตว ปุพฺพํ คณฺหาติ, อโนฺตว ภิชฺชติ, เอวํ โส พหุโรโค โหติฯ ตถาคเตน ปน ทีฆรตฺตํ อิมํ อาโรคฺยกรณกมฺมํ กตํฯ ตทสฺส สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ อาโรคฺยกรํ รสคฺคสคฺคิลกฺขณํ นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณํฯ อปฺปาพาธตา **อานิสํโส**ฯ

๒๒๗. **มรณวเธนา**ติ ‘‘เอตํ มาเรถ เอตํ ฆาเตถา’’ติ เอวํ อาณตฺตเตน มรณวเธนฯ **อุพฺพาธนายา**ติ พนฺธนาคารปฺปเวสเนนฯ

อภินีลเนตฺตาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๒๘. **น จ วิสฏ**นฺติ กกฺกฏโก วิย อกฺขีนิ นีหริตฺวา น โกธวเสน เปกฺขิตา อโหสิฯ **น จ วิสาจี**ติ วงฺกกฺขิโกฏิยา เปกฺขิตาปิ นาโหสิฯ **น จ ปน วิเจยฺย เปกฺขิตา**ติ วิเจยฺย เปกฺขิตา นาม โย กุชฺฌิตฺวา ยทา นํ ปโร โอโลเกติ, ตทา นิมฺมีเลติ น โอโลเกติ, ปุน คจฺฉนฺตํ กุชฺฌิตฺวา โอโลเกติ, เอวรูโป นาโหสิฯ ‘‘วิเนยฺยเปกฺขิตา’’ติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ **อุชุํ ตถา ปสฏมุชุมโน**ติ อุชุมโน หุตฺวา อุชุ เปกฺขิตา โหติ, ยถา จ อุชุํ, ตถา ปสฏํ วิปุลํ วิตฺถตํ เปกฺขิตา โหติฯ **ปิยทสฺสโน**ติ ปิยายมาเนหิ ปสฺสิตโพฺพฯ

อิธ **กมฺมํ** นาม ทีฆรตฺตํ มหาชนสฺส ปิยจกฺขุนา โอโลกนกมฺมํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม กุชฺฌิตฺวา โอโลเกโนฺต กาโณ วิย กากกฺขิ วิย โหติ, วงฺกกฺขิ ปน อาวิลกฺขิ จ โหติเยวฯ ปสนฺนจิตฺตสฺส ปน โอโลกยโต อกฺขีนํ ปญฺจวโณฺณ ปสาโท ปญฺญายติฯ ตถาคโต จ ตถา โอโลเกสิฯ อถสฺส ตํ ทีฆรตฺตํ ปิยจกฺขุนา โอโลกิตภาวํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ อิมานิ เนตฺตสมฺปตฺติกรานิ เทฺว มหาปุริสลกฺขณานิ นิพฺพตฺตนฺติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณทฺวยํฯ ปิยทสฺสนตา **อานิสํโส**ฯ **อภิโยคิโน**ติ ลกฺขณสเตฺถ ยุตฺตาฯ

อุณฺหีสสีสลกฺขณวณฺณนา

๒๓๐. **พหุชนปุพฺพงฺคโม อโหสี**ติ พหุชนสฺส ปุพฺพงฺคโม อโหสิ คณเชฏฺฐโกฯ ตสฺส ทิฏฺฐานุคตึ อเณฺญ อาปชฺชิํสุฯ อิธ **กมฺมํ** นาม ปุพฺพงฺคมตาฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม โย ปุพฺพงฺคโม หุตฺวา ทานาทีนิ กุสลกมฺมานิ กโรติ, โส อมงฺกุภูโต สีสํ อุกฺขิปิตฺวา ปีติปาโมเชฺชน ปริปุณฺณสีโส วิจรติ, มหาปุริโส จ โหติฯ ตถาคโต จ ตถา อกาสิฯ อถสฺส สเทวโก โลโก อิมินา การเณน อิทํ ปุพฺพงฺคมกมฺมํ ชานาตูติ อุณฺหีสสีสลกฺขณํ นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณํฯ มหาชนานุวตฺตนตา **อานิสํโส**ฯ

๒๓๑. **พหุชนํ เหสฺสตี**ติ พหุชนสฺส ภวิสฺสติฯ **ปฏิโภคิยา**ติ เวยฺยาวจฺจกรา, เอตสฺส พหู เวยฺยาวจฺจกรา ภวิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **อภิหรนฺติ ตทา**ติ ทหรกาเลเยว ตทา เอวํ พฺยากโรนฺติฯ **ปฏิหารก**นฺติ เวยฺยาวจฺจกรภาวํฯ **วิสวี**ติ จิณฺณวสีฯ

เอเกกโลมตาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๓๒. **อุปวตฺตตี**ติ อชฺฌาสยํ อนุวตฺตติ, อิธ **กมฺมํ** นาม ทีฆรตฺตํ สจฺจกถนํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม ทีฆรตฺตํ อเทฺวชฺฌกถาย ปริสุทฺธกถาย กถิตภาวมสฺส สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ เอเกกโลมลกฺขณญฺจ อุณฺณาลกฺขณญฺจ นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว

ลกฺขณทฺวยํฯ มหาชนสฺส อชฺฌาสยานุกูเลน อนุวตฺตนตา **อานิสํโสฯ เอเกกโลมูปจิตงฺค วา**ติ เอเกเกหิ โลเมหิ อุปจิตสรีโรฯ

จตฺตาลีสาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๓๔. อเภชฺชปริโสติ อภินฺทิตพฺพปริโสฯ อิธ **กมฺมํ** นาม ทีฆรตฺตํ อปิสุณวาจาย กถนํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม ปิสุณวาจสฺส กิร สมคฺคภาวํ ภินฺทนโต ทนฺตา อปริปุณฺณา เจว โหนฺติ วิรฬา จฯ ตถาคตสฺส ปน ทีฆรตฺตํ อปิสุณวาจตํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ อิทํ ลกฺขณทฺวยํ นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณทฺวยํฯ อเภชฺชปริสตา **อานิสํโสฯ จตฺโร ทสา**ติ จตฺตาโร ทส จตฺตาลีสํฯ

ปหูตชิวฺหาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๓๖. อาเทยฺยวาโจ โหตีติ คเหตพฺพวจโน โหติฯ อิธ **กมฺมํ** นาม ทีฆรตฺตํ อผรุสวาทิตาฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม เย ผรุสวาจา โหนฺติ, เต อิมินา การเณน เนสํ ชิวฺหํ ปริวเตฺตตฺวา ปริวเตฺตตฺวา ผรุสวาจาย กถิตภาวํ ชโน ชานาตูติ พทฺธชิวฺหา วา โหนฺติ, คูฬฺหชิวฺหา วา ทฺวิชิวฺหา วา มมฺมนา วาฯ เย ปน ชิวฺหํ ปริวเตฺตตฺวา ปริวเตฺตตฺวา ผรุสวาจํ น วทนฺติ, เต พทฺธชิวฺหา คูฬฺหชิวฺหา ทฺวิชิวฺหา น โหนฺติฯ มุทุ เนสํ ชิวฺหา โหติ รตฺตกมฺพลวณฺณาฯ ตสฺมา ตถาคตสฺส ทีฆรตฺตํ ชิวฺหํ ปริวเตฺตตฺวา ผรุสาย วาจาย อกถิตภาวํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ ปหูตชิวฺหาลกฺขณํ นิพฺพตฺตติฯ ผรุสวาจํ กเถนฺตานญฺจ สโทฺท ภิชฺชติฯ เต สทฺทเภทํ กตฺวา ผรุสวาจาย กถิตภาวํ ชโน ชานาตูติ ฉินฺนสฺสรา วา โหนฺติ ภินฺนสฺสรา วา กากสฺสรา วาฯ เย ปน สรเภทกรํ ผรุสวาจํ น กเถนฺติ, เตสํ สโทฺท มธุโร จ โหติ เปมนีโยฯ ตสฺมา ตถาคตสฺส ทีฆรตฺตํ สรเภทกราย ผรุสวาจาย อกถิตภาวํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ พฺรหฺมสฺสรลกฺขณํ นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณทฺวยํฯ อาเทยฺยวจนตา **อานิสํโสฯ**

๒๓๗. อุพฺพาธิกนฺติ อโกฺกสยุตฺตตฺตา อาพาธกรํ **พหุชนปฺปมทฺทน**นฺติ พหุชนานํ ปมทฺทนึ **อพาฬฺหํ คิรํ โส น ภณิ ผรุส**นฺติ เอตฺถ อกาโร ปรโต ภณิสเทฺทน โยเชตโพฺพฯ **พาฬฺห**นฺติ พลวํ อติผรุสํฯ **พาฬฺหํ คิรํ โส น อภณี**ติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **สุสํหิต**นฺติ สุฏฺฐุ เปมสญฺหิตํฯ **สขิล**นฺติ มุทุกํฯ **วาจา**ติ วาจาโยฯ **กณฺณสุขา**ติ กณฺณสุขาโยฯ ''กณฺณสุข''นฺติปิ ปาโฐ, ยถา กณฺณานํ สุขํ โหติ, เอวํ เอรยตีติ อโตฺถฯ **เวทยถา**ติ เวทยิตฺถฯ **พฺรหฺมสฺสรตฺต**นฺติ พฺรหฺมสฺสรตํฯ **พหุโน พหุ**นฺติ พหุชนสฺส พหุํฯ ''พหูนํ พหุนฺติ''ปิ ปาโฐ, พหุชนานํ พหุนฺติ อโตฺถฯ

สีหหนุลกฺขณวณฺณนา

๒๓๘. อปฺปธํสิโก โหตีติ คุณโต วา ฐานโต วา ปธํเสตุํ จาเวตุํ อสกฺกุเณโยฺยฯ อิธ **กมฺมํ** นาม ปลาปกถาย อกถนํฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม เย ตํ กเถนฺติ, เต อิมินา การเณน เนสํ หนุกํ จาเลตฺวา จาเลตฺวา ปลาปกถาย กถิตภาวํ ชโน ชานาตูติ อโนฺตปวิฏฺฐหนุกา วา วงฺกหนุกา วา ปพฺภารหนุกา วา โหนฺติฯ ตถาคโต ปน ตถา น กเถสิฯ เตนสฺส หนุกํ จาเลตฺวา จาเลตฺวา ทีฆรตฺตํ ปลาปกถาย อกถิตภาวํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ สีหหนุลกฺขณํ นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณํฯ อปฺปธํสิกตา **อานิสํโสฯ**

๒๓๙. **อวิกิณฺณวจนพฺยปฺปโถ จา**ติ อวิกิณฺณวจนานํ วิย ปุริมโพธิสตฺตานํ วจนปโถ อสฺสาติ อวิกิณฺณวจนพฺยปฺปโถฯ **ทฺวิทฺวิคมวรตรหนุตฺตมลตฺถา**ติ ทฺวีหิ ทฺวีหิ คจฺฉตีติ ทฺวิทฺวิคโม, ทฺวีหิ ทฺวีหีติ จตูหิ, จตุปฺปทานํ วรตรสฺส สีหเสฺสว หนุภาวํ อลตฺถาติ อโตฺถฯ **มนุชาธิปตี**ติ มนุชานํ อธิปติฯ **ตถโตฺต**ติ ตถสภาโวฯ

สมทนฺตาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๔๐. **สุจิปริวาโร**ติ ปริสุทฺธปริวาโรฯ อิธ **กมฺมํ** นาม สมฺมาชีวตาฯ **กมฺมสริกฺขกํ** นาม โย วิสเมน สํกิลิฎฺฐาชีเวน ชีวิตํ กเปฺปติ, ตสฺส ทนฺตาปิ วิสมา โหนฺติ ทาฐาปิ กิลิฎฺฐาฯ ตถาคตสฺส ปน สเมน สุทฺธาชีเวน ชีวิตํ กปฺปิตภาวํ สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตูติ สมทนฺตลกฺขณญฺจ สุสุกฺกทาฐาลกฺขณญฺจ นิพฺพตฺตติฯ **ลกฺขณํ** นาม อิทเมว ลกฺขณทฺวยํฯ สุจิปริวารตา **อานิสํโส**ฯ

๒๔๑. **อวสฺสชี**ติ ปหาสิ **ติทิวปุรวรสโม**ติ ติทิวปุรวเรน สเกฺกน สโมฯ **ลปนช**นฺติ มุขชํ, ทนฺตนฺติ อโตฺถฯ **ทิชสมสุกฺกสุจิโสภนทโนฺต**ติ เทฺว วาเร ชาตตฺตา ทิชนามกา สุกฺกา สุจิ โสภนา จ ทนฺตา อสฺสาติ ทิชสมสุกฺกสุจิโสภนทโนฺตฯ **น จ ชนปทตุทน**นฺติ โย ตสฺส จกฺกวาฬปริจฺฉิโนฺน ชนปโท, ตสฺส อเญฺญน ตุทนํ ปีฬา วา อาพาโธ วา นตฺถิฯ **หิตมปิ จ พหุชน สุขญฺจ จรนฺตี**ติ พหุชนา สมานสุขทุกฺขา หุตฺวา ตสฺมิํ ชนปเท อญฺญมญฺญสฺส หิตเญฺจว สุขญฺจ จรนฺติฯ **วิปาโป**ติ วิคตปาโปฯ **วิคตทรถกิลมโถ**ติ วิคตกายิกทรถกิลมโถฯ **มลขิลกลิกิเลเส ปนุเทหี**ติ ราคาทิมลานเญฺจว ราคาทิขิลานญฺจ โทสกลีนญฺจ สพฺพกิเลสานญฺจ อปนุเทหิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฎฺฐกถาย

ลกฺขณสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. สิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา

นิทานวณฺณนา

๒๔๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ สิงฺคาลสุตฺตํฯ ตตฺรายมนุตฺตานปทวณฺณนา – **เวฬุวเน กลนฺทก นิวาเป**ติ เวฬุวนนฺติ ตสฺส อุยฺยานสฺส นามํฯ ตํ กิร เวฬูหิ ปริกฺขิตฺตํ อโหสิ อฏฺฐารสหตฺเถน จ ปาการเรน โคปุรฏฺฏาลกยุตฺตํ นีโลภาสํ มโนรมํ, เตน เวฬุวนนฺติ วุจฺจติฯ กลนฺทกานเญฺจตฺถ นิวาปํ อทํสุ, เตน กลนฺทกนิวาโปติ วุจฺจติฯ

ปุเพฺพ กิร อญฺญตโร ราชา ตตฺถ อุยฺยานกีฬนตฺถํ อาคโต สุรามเทน มตฺโต ทิวา นิทฺทํ โอกฺกมิฯ ปริชโนปิสฺส ‘‘สุตฺโต ราชา’’ติ ปุปฺผผลาทีหิ ปโลภิยมาโน อิโต จิโต จ ปกฺกามิฯ อถ สุราคเนฺธน อญฺญตรสฺมา สุสิรรุกฺขา กณฺหสโปฺป นิกฺขมิตฺวา รโญฺญ อภิมุโข อาคจฺฉติ, ตํ ทิสฺวา รุกฺขเทวตา ‘‘รโญฺญ ชีวิตํ ทมฺมี’’ติ กาฬกเวเสน อาคนฺตฺวา กณฺณมูเล สทฺทมกาสิฯ ราชา ปฏิพุชฺฌิฯ กณฺหสโปฺป นิวตฺโตฯ โส ตํ ทิสฺวา ‘‘อิมาย กาฬกาย มม ชีวิตํ ทินฺน’’นฺติ กาฬกานํ ตตฺถ นิวาปํ ปฏฺฐเปสิ, อภยโฆสญฺจ โฆสาเปสิฯ ตสฺมา ตํ ตโต ปภุติ ‘‘กลนฺทกนิวาโป’’ติ สงฺขฺยํ คตํฯ **กลนฺทกา**ติ หิ กาฬกานํ เอตํ นามํฯ

เตน โข ปน สมเยนาติ ยสฺมิํ สมเย ภควา ราชคหํ โคจรคามํ กตฺวา เวฬุวเน กลนฺทกนิวาเป วิหรติ, เตน สมเยนฯ **สิงฺคาลโก คหปติปุตฺโต**ติ สิงฺคาลโกติ ตสฺส นามํฯ **คหปติปุตฺโต**ติ คหปติสฺส ปุตฺโต คหปติปุตฺโตฯ ตสฺส กิร ปิตา คหปติมหาสาโล, นิทหิตฺวา ฐปิตา จสฺส เคเห จตฺตาลีส ธนโกฏิโย อตฺถิฯ โส ภควติ นิฏฺฐงฺคโต อุปาสโก โสตาปโนฺน, ภริยาปิสฺส โสตาปนฺนาเยวฯ ปุตฺโต ปนสฺส อสฺสโทฺธ อปฺปสโนฺนฯ อถ นํ มาตาปิตโร อภิกฺขณํ เอวํ โอวทนฺติ – ‘‘ตาต สตฺถารํ อุปสงฺกม, ธมฺมเสนาปติํ มหาโมคฺคลฺลานํ มหากสฺสปํ อสีติมหาสาวเก อุปสงฺกมา’’ติฯ โส เอวมาห – ‘‘นตฺถิ มม ตุมฺหากํ สมณานํ อุปสงฺกมนกิจฺจํ, สมณานํ สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตพฺพํ โหติ, โอนมิตฺวา วนฺทนฺตสฺส ปิฏฺฐิ รุชฺชติ, ชาณุกานิ ขรานิ โหนฺติ, ภูมิยํ นิสีทิตพฺพํ โหติ, ตตฺถ นิสินฺนสฺส วตฺถานิ กิลิสฺสนฺติ ชีรนฺติ, สมีเป นิสินฺนกาลโต ปฏฺฐาย กถาสลฺลาโป โหติ, ตสฺมิํ สติ วิสฺสาโส อุปฺปชฺชติ, ตโต นิมเนฺตตฺวา จีวรปิณฺฑปาตาทีนิ ทาตพฺพานิ โหนฺติฯ เอวํ สเนฺต อโตฺถ ปริหายติ, นตฺถิ มยฺหํ ตุมฺหากํ สมณานํ อุปสงฺกมนกิจฺจ’’นฺติฯ อิติ นํ ยาวชีวํ โอวทนฺตาปิ มาตาปิตโร สาสเน อุปเนตุํ นาสกฺขิํสุฯ

อถสฺส ปิตา มรณมเญฺจ นิปโนฺน ‘‘มม ปุตฺตสฺส โอวาทํ ทาตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ปุน จิเนฺตสิ – ‘‘ทิสา ตาต นมสฺสาหี’’ติ เอวมสฺส โอวาทํ ทสฺสามิ, โส อตฺถํ อชานโนฺต ทิสา นมสฺสิสฺสติ, อถ นํ สตฺถา วา สาวกา วา ปสฺสิตฺวา ‘‘กิํ กโรสี’’ติ ปุจฺฉิสฺสนฺติฯ ตโต ‘‘มยฺหํ ปิตา ทิสา นมสฺสนํ กโรหีติ มํ โอวที’’ติ วกฺขติฯ อถสฺส เต ‘‘น ตุยฺหํ ปิตา เอตา ทิสา นมสฺสาเปติ, อิมา ปน ทิสา นมสฺสาเปตี’’ติ ธมฺมํ เทเสสฺสนฺติฯ โส พุทฺธสาสเน คุณํ ญตฺวา ‘‘ปุญฺญกมฺมํ กริสฺสตี’’ติฯ อถ นํ อามนฺตาเปตฺวา ‘‘ตาต, ปาโตว อุฏฺฐาย ฉ ทิสา นมเสฺสยฺยาสี’’ติ อาหฯ มรณมเญฺจ นิปนฺนสฺส กถา นาม ยาวชีวํ อนุสฺสรณียา โหติฯ ตสฺมา โส คหปติปุตฺโต ตํ ปิตุวจนํ อนุสฺสรโนฺต ตถา อกาสิฯ ตสฺมา ‘‘กาลเสฺสว อุฏฺฐาย ราชคหา นิกฺขมิตฺวา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

๒๔๓. **ปุถุทิสา**ติ พหุทิสาฯ อิทานิ ตา ทเสฺสโนฺต **ปุรตฺถิมํ ทิส**นฺติอาทิมาหฯ **ปาวิสี**ติ น ตาว ปวิโฏฺฐ, ปวิสิสฺสามีติ นิกฺขนฺตตฺตา ปน อนฺตรามเคฺค วตฺตมาโนปิ เอวํ วุจฺจติฯ **อทฺทสา โข ภควา**ติ น อิทาเนว อทฺทส, ปจฺจูสสมเยปิ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต เอตํ

ทิสา นมสฺสมานํ ทิสฺวา ‘‘อชฺช อหํ สิงฺคาลสฺส คหปติปุตฺตสฺส คิหิวินยํ สิงฺคาลสุตฺตนฺตํ กเถสฺสามิ, มหาชนสฺส สา กถา สผลา ภวิสฺสติ, คนฺตพฺพํ มยา เอตฺถา’’ติฯ ตสฺมา ปาโตว นิกฺขมิตฺวา ราชคหํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ, ปวิสนฺโต จ นํ ตเถว อทฺทสฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อทฺทสา โข ภควา’’ติฯ **เอตทโวจา**ติ โส กิร อวิทูเร ฐิตมฺปิ สตฺถารํ น ปสฺสติ, ทิสาเยว นมสฺสติฯ อถ นํ ภควา สูริยรสฺมิสมฺผเสฺสน วิกสมานํ มหาปทุมํ วิย มุขํ วิวริตฺวา ‘‘กึ นุ โข ตฺวํ, คหปติปุตฺตา’’ติ อาทิกํ เอตทโวจฯ

ฉทิสาทิวณฺณนา

๒๔๔. **ยถา กถํ ปน, ภเนฺต**ติ โส กิร ตํ ภควโต วจนํ สุตฺวาว จิเนฺตสิ ‘‘ยา กิร มม ปิตรา ฉ ทิสา นมสฺสิตพฺพา’’ติ วุตฺตา, น กิร ตา เอตา, อญฺญา กิร อริยสาวเกน ฉ ทิสา นมสฺสิตพฺพาฯ หนฺทาหํ อริยสาวเกน นมสฺสิตพฺพา ทิสาเยว ปุจฺฉิตฺวา นมสฺสามีติฯ โส ตา ปุจฺฉโนฺต **ยถา กถํ ปน, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยถา**ติ นิปาตมตฺตํฯ **กถํ ปนา**ติ อิทเมว ปุจฺฉาปทํฯ **กมฺมกิเลสา**ติ เตหิ กเมฺมหิ สตฺตา กิลิสฺสนฺติ, ตสฺมา กมฺมกิเลสาติ วุจฺจนฺติฯ **ฐาเนหี**ติ การเณหิฯ **อปายมุขานี**ติ วินาสมุขานิฯ **โส**ติ โส โสตาปโนฺน อริยสาวโกฯ **จุทฺทส ปาปกาปคโต**ติ เอเตหิ จุทฺทสหิ ปาปเกหิ ลามเกหิ อปคโตฯ **ฉทฺทิสาปฏิจฺฉาที**ติ ฉ ทิสา ปฏิจฺฉาเทโนฺตฯ **อุโภโลกวิชยายา**ติ อุภินฺนํ อิธโลกปรโลกานํ วิชินนตฺถายฯ **อยเญฺจว โลโก อารโทฺธ โหตี**ติ เอวรูปสฺส หิ อิธ โลเก ปญฺจ เวรานิ น โหนฺติ, เตนสฺส อยเญฺจว โลโก อารโทฺธ โหติ ปริโตสิโต เจว นิปฺผาทิโต จฯ ปรโลเกปิ ปญฺจ เวรานิ น โหนฺติ, เตนสฺส ปโร จ โลโก อาราธิโต โหติฯ ตสฺมา โส กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติฯ

๒๔๕. อิติ ภควา สเงฺขเปน มาติกํ ฐเปตฺวา อิทานิ ตเมว วิตฺถาเรโนฺต **กตมสฺส จตฺตาโร กมฺมกิเลสา**ติอาทิมาหฯ **กมฺมกิเลโส**ติ กมฺมญฺจ ตํ กิเลสสมฺปยุตฺตตฺตา กิเลโส จาติ กมฺมกิเลโสฯ สกิเลโสเยว หิ ปาณํ หนติ, นิกฺกิเลโส น หนติ, ตสฺมา ปาณาติปาโต ‘‘กมฺมกิเลโส’’ติ วุโตฺตฯ **อทินฺนาทานาทีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **อถาปรนฺ**ติ อปรมฺปิ เอตทตฺถปริทีปกเมว คาถาพนฺธํ อโวจาติ อโตฺถฯ

จตุฐานาทิวณฺณนา

๒๔๖. **ปาปกมฺมํ กโรตี**ติ อิทํ ภควา ยสฺมา การเก ทสฺสิเต อการโก ปากโฏ โหติ, ตสฺมา ‘‘ปาปกมฺมํ น กโรตี’’ติ มาติกํ ฐเปตฺวาปิ เทสนากุสลตาย ปฐมตรํ การกํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ ตตฺถ **ฉนฺทาคตึ คจฺฉโนฺต**ติ ฉเนฺทน เปเมน อคตึ คจฺฉโนฺต อกตฺตพฺพํ กโรโนฺตฯ ปรปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ โย ‘‘อยํ เม มิโตฺต วา สมฺภโตฺต วา สนฺทิโฏฺฐ วา ญาตโก วา ลญฺชํ วา ปน เม เทตี’’ติ ฉนฺทวเสน อสฺสามิกํ สามิกํ กโรติ, อยํ ฉนฺทาคตึ คจฺฉโนฺต ปาปกมฺมํ กโรติ นามฯ โย ‘‘อยํ เม เวรี’’ติ ปกติเวรวเสน ตงฺขณุปฺปโนฺนโกธวเสน วา สามิกํ อสฺสามิกํ กโรติ, อยํ โทสาคตึ คจฺฉโนฺต ปาปกมฺมํ กโรติ นามฯ โย ปน มนฺทตฺตา โมมูหตฺตา ยํ วา ตํ วา วตฺวา อสฺสามิกํ สามิกํ กโรติ, อยํ โมหาคตึ คจฺฉโนฺต ปาปกมฺมํ กโรติ นามฯ โย ปน ‘‘อยํ ราชวลฺลโภ วา วิสมนิสฺสิโต วา อนตฺถมฺปิ เม กเรยฺยา’’ติ ภีโต อสฺสามิกํ สามิกํ กโรติ, อยํ ภยาคตึ คจฺฉโนฺต ปาปกมฺมํ กโรติ นามฯ โย ปน ยํกิญฺจิ ภาเชโนฺต ‘‘อยํ เม สนฺทิโฏฺฐ วา สมฺภโตฺต วา’’ติ เปมวเสน อติเรกํ เทติ, ‘‘อยํ เม เวรี’’ติ โทสวเสน อูนกํ เทติ, โมมูหตฺตา ทินฺนาทินฺนํ อชานมาโน กสฺสจิ อูนํ กสฺสจิ อธิกํ เทติ, ‘‘อยํ อิมสฺมึ อทิยฺยมาเน มยฺหํ อนตฺถมฺปิ กเรยฺยา’’ติ ภีโต กสฺสจิ อติเรกํ เทติ, โส จตุพฺพิโธปิ ยถานุกฺกเมน ฉนฺทาคติอาทีนิ คจฺฉโนฺต ปาปกมฺมํ กโรติ นามฯ

อริยสาวโก ปน ชีวิตกฺขยํ ปาปุณนฺโตปิ ฉนฺทาคติอาทีนิ น คจฺฉติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อิเมหิ จตูหิ ฐาเนหิ ปาปกมฺมํ น กโรตี’’ติฯ

นิหียติ ยโส ตสฺสาติ ตสฺส อคติคามิโน กิตฺติยโสปิ ปริวารยโสปิ นิหียติ ปริหายติฯ

ฉอปายมุขาทิวณฺณนา

๒๔๗. **สุราเมรยมชฺชปฺปมาทฏฺฐานานุโยโค**ติ เอตฺถ **สุรา**ติ ปิฏฺฐสุรา ปูวสุรา โอทนสุรา กิณฺณปกฺขิตฺตา สมฺภารสํยุตฺตาติ ปญฺจ สุราฯ **เมรย**นฺติ ปุปฺผาสโว ผลาสโว มธฺวาสโว คุฬาสโว สมฺภารสํยุตฺโตติ ปญฺจ อาสวาฯ ตํ สพฺพมฺปิ มทกรณวเสน **มชฺชํฯ ปมาทฏฺฐาน**นฺติ ปมาทการณํฯ ยาย เจตนาย ตํ มชฺชํ ปิวติ, ตสฺส เอตํ อธิวจนํฯ **อนุโยโค**ติ ตสฺส สุราเมรยมชฺชปฺปมาทฏฺฐานสฺส อนุอนุโยโค ปุนปฺปุนํ กรณํฯ ยสฺมา ปเนตํ อนุยุตฺตสฺส อุปฺปนฺนา เจว โภคา ปริหายนฺติ, อนุปฺปนฺนา จ นุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา ‘‘โภคานํ อปายมุข’’นฺติ วุตฺตํฯ **วิกาลวิสิขาจริยานุโยโค**ติ อเวลาย วิสิขาสุ จริยานุยุตฺตตาฯ

สมชฺชาภิจรณนฺติ นจฺจาทิทสฺสนวเสน สมชฺชาคมนํฯ **อาลสฺยานุโยโค**ติ กายาลสิยตาย ยุตฺตปฺปยุตฺตตาฯ

สุราเมรยสฺส ฉอาทีนวาทิวณฺณนา

๒๔๘. เอวํ ฉนฺนํ อปายมุขานํ มาติกํ ฐเปตฺวา อิทานิ ตานิ วิภชนฺโต **ฉ โข เม, คหปติปุตฺต อาทีนวา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สนฺทิฏฺฐิกา**ติ สามํ ปสฺสิตพฺพา, อิธโลกภาวินีฯ **ธนชานี**ติ ธนหานิฯ **กลหปฺปวฑฺฒนี**ติ วาจากลหสฺส เจว หตฺถปรามาสาทิกายกลหสฺส จ วฑฺฒนีฯ **โรคานํ อายตน**นฺติ เตสํ เตสํ อกฺขิโรคาทีนํ เขตฺตํฯ **อกิตฺติสญฺชนนี**ติ สุรํ ปิวิตฺวา หิ มาตรมฺปิ ปหรนฺติ ปิตรมฺปิ, อญฺญํ พหุมฺปิ อวตฺตพฺพํ วทนฺติ, อกตฺตพฺพํ กโรนฺติฯ เตน ครหมฺปิ ทณฺฑมฺปิ หตฺถปาทาทิเฉทมฺปิ ปาปุณนฺติ, อิธโลเกปิ ปรโลเกปิ อกิตฺตึ ปาปุณนฺติ, อิติ เตสํ สา สุรา อกิตฺติสญฺชนนี นาม โหติฯ **โกปีนนิทํสนี**ติ คุยฺหฏฺฐานญฺหิ วิวริยมานํ หิรึ โกเปติ วินาเสติ, ตสฺมา ‘‘โกปีน’’นฺติ วุจฺจติ, สุรามทมตฺตา จ ตํ ตํ องฺคํ วิวริตฺวา วิจรนฺติ, เตน เนสํ สา สุรา โกปีนสฺส นิทํสนโต ‘‘โกปีนนิทํสนี’’ติ วุจฺจติฯ **ปญฺญาย ทุพฺพลิกรณี**ติ สาคตเตฺถรสฺส วิย กมฺมสฺสกตปญฺญํ ทุพฺพลํ กโรติ, ตสฺมา ‘‘ปญฺญาย ทุพฺพลิกรณี’’ติ วุจฺจติฯ มคฺคปญฺญํ ปน ทุพฺพลํ กาตุํ น สโกฺกติฯ อธิคตมคฺคานญฺหิ สา อโนฺตมุขเมว น ปวิสติฯ **ฉฏฺฐํ ปท**นฺติ ฉฏฺฐํ การณํฯ

๒๔๙. **อตฺตาปิสฺส อคุโตฺต อรกฺขิโต โหตี**ติ อเวลาย จรโนฺต หิ ขาณุกณฺฏกาทีนิปิ อกฺกมติ, อหินาปิ ยกฺขาทีหิปิ สมาคจฺฉติ, ตํ ตํ ฐานํ คจฺฉตีติ ญตฺวา เวริโนปิ นํ นิลียิตฺวา คณฺหนฺติ วา หนนฺติ วาฯ เอวํ อตฺตาปิสฺส อคุโตฺต โหติ อรกฺขิโตฯ ปุตฺตทาราปิ ‘‘อมฺหากํ ปิตา อมฺหากํ สามิ รตฺตึ วิจรติ, กิมงฺคํ ปน มย’’นฺติ อิติสฺส ปุตฺตธีตโรปิ ภริยาปิ พหิ ปตฺถนํ กตฺวา รตฺตึ จรนฺตา อนยพฺยสนํ ปาปุณนฺติฯ เอวํ **ปุตฺตทาโรปิสฺส อคุโตฺต อรกฺขิโต โหติฯ สาปเตยฺย**นฺติ ตสฺส ปุตฺตทารปริชนสฺส รตฺตึ จรณกภาวํ ญตฺวา โจรา สุญฺญํ เคหํ ปวิสิตฺวา ยํ อิจฺฉนฺติ, ตํ หรนฺติฯ เอวํ **สาปเตยฺยมฺปิสฺส อคุตฺตํ อรกฺขิตํ โหติฯ สงฺกิโย จ โหตี**ติ อเญฺญหิ กตปาปกเมฺมสุปิ ‘‘อิมินา กตํ ภวิสฺสตี’’ติ สงฺกิตโพฺพ โหติฯ ยสฺส ยสฺส ฆรทฺวาเรน ยาติ, ตตฺถ ยํ อเญฺญน โจรกมฺมํ ปรทาริกกมฺมํ วา กตํ, ตํ ‘‘อิมินา กต’’นฺติ วุเตฺต อภูตํ อสนฺตมฺปิ ตสฺมึ รูหติ ปติฏฺฐาติฯ **พหูนญฺจ ทุกฺขธมฺมาน**นฺติ เอตฺตกํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ โทมนสฺสนฺติ

วตฺตุํ น สกฺกา, อญฺญสฺมึ ปุคฺคเล อสติ สพฺพํ วิกาลจาริมฺหิ อาหริตพฺพํ โหติ, อิติ โส พหูนํ ทุกฺขธมฺมานํ ปุรกฺขโต ปุเรคามี โหติฯ

๒๕๐. กุว นจฺจนฺติ ‘‘กสฺมึ ฐาเน นฏนาฏกาทินจฺจํ อตฺถี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ยสฺมึ คาเม วา นิคเม วา ตํ อตฺถิ, ตตฺถ คนฺตพฺพํ โหติ, ตสฺส ‘‘เสฺว นจฺจทสฺสนํ คมิสฺสามี’’ติ อชฺช วตฺถคนฺธมาลาทีนิ ปฏิยาเทนฺตเสฺสว สกลทิวสมฺปิ กมฺมเจฉโท โหติ, นจฺจทสฺสเนน เอกาหมฺปิ ทฺวีหมฺปิ ตีหมฺปิ ตเตฺถว โหติ, อถ วุฏฺฐิสมฺปตฺติยาทีนิ ลภิตฺวาปิ วปฺปาทิกาเล วปฺปาทีนิ อกโรนฺตสฺส อนุปฺปนฺนา โภคา นุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส พหิ คตภาวํ ญตฺวา อนารกฺข เคเห โจรา ยํ อิจฺฉนฺติ, ตํ กโรนฺติ, เตนสฺส อุปฺปนฺนาปิ โภคา วินสฺสนฺติฯ **กุว คีตน**ฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เตสํ นานากรณํ พฺรหฺมชาเล วุตฺตเมวฯ

๒๕๑. ชยํ เวรนฺติ ‘‘ชิตํ มยา’’ติ ปริสมเชฺฌ ปรสฺส สาฏกํ วา เวฐนํ วา คณฺหาติ, โส ‘‘ปริสมเชฺฌ เม อวมานํ กโรสิ, โหตุ, สิกฺขาเปสฺสามิ น’’นฺติ ตตฺถ เวรํ พนฺธติ, เอวํ ชินโนฺต สยํ เวรํ ปสวติฯ **ชิโน**ติ อเญฺญน ชิโต สมาโน ยํ เตน ตสฺส เวฐนํ วา สาฏโก วา อญฺญํ วา ปนหิรญฺญสุวณฺณาทิวิตฺตํ คหิตํ, ตํ อนุโสจติ ‘‘อโหสิ วต เม, ตํ ตํ วต เม นตฺถี’’ติ ตปฺปจฺจยา โสจติฯ เอวํ โส ชิโน วิตฺตํ อนุโสจติฯ **สภาคตสฺส วจนํ น รูหตี**ติ วินิจฺฉยฏฺฐาเน สกฺขิปุฏฺฐสฺส สโต วจนํ น รูหติ, น ปติฏฺฐาติ, ‘‘อยํ อกฺขโสโณฺฑ ชูตกโร, มา ตสฺส วจนํ คณฺหิตฺถา’’ติ วตฺตาโร ภวนฺติฯ **มิตฺตามจฺจานํ ปริภูโต โหตี**ติ ตณฺหิ มิตามจฺจา เอวํ วทนฺติ – ‘‘สมฺม, ตฺวมฺปิ นาม กุลปุโตฺต ชูตกโร ฉินฺนภินฺนโก หุตฺวา วิจรสิ, น เต อิทํ ชาติโคตฺตานํ อนุรูปํ, อิโต ปฏฺฐาย มา เอวํ กเรยฺยาสี’’ติฯ โส เอวํ วุโตฺตปิ เตสํ วจนํ น กโรติฯ ตโต เตน สทฺธึ เอกโต น ติฏฺฐนฺติ น นิสีทนฺติฯ ตสฺส การณา สกฺขิปุฏฺฐาปิ น กเถนฺติฯ เอวํ มิตฺตามจฺจานํ ปริภูโต โหติฯ

อาวาหวิวาหกานฺนฺติ อาวาหกา นาม เย ตสฺส ฆรโต ทาริกํ คเหตุกามาฯ วิวาหกา นาม เย ตสฺส เคเห ทาริกํ ทาตุกามาฯ **อปตฺถิโต โหตี**ติ อนิจฺฉิโต โหติฯ **นาลํ ทารภรณายา**ติ ทารภรณาย น สมโตฺถฯ เอตสฺส เคเห ทาริกา ทินฺนาปิ เอตสฺส เคหโต อาคตาปิ อเมฺหหิ เอว โปสิตพฺพา ภวิสฺสติเยวฯ

ปาปมิตฺตตาย ฉอาทีนวาทิวณฺณนา

๒๕๒. ธุตฺตาติ อกฺขธุตฺตาฯ **โสณฺฑา**ติ อิตฺถิโสณฺฑา ภตฺตโสณฺฑา ปูวโสณฺฑา มูลกโสณฺฑาฯ **ปิปาสา**ติ ปานโสณฺฑาฯ **เนกติกา**ติ ปติรูปเกน วญฺจนกาฯ **วญฺจนิกา**ติ สมฺมุขาวญฺจนาหิ วญฺจนิกาฯ **สาหสิกา**ติ เอกาคาริกาทิสาหสิกกมฺมการิโนฯ **ตฺยาสฺส มิตฺตา โหนฺตี**ติ เต อสฺส มิตฺตา โหนฺติฯ อเญฺญหิ สปฺปุริเสหิ สทฺธึ น รมติ คนฺธมาลาทีหิ อลงฺกริตฺวา วรสยนํ อาโรปิตสูกโร คูถกูปมิว, เต ปาปมิเตฺตเยว อุปสงฺกมติฯ ตสฺมา ทิเฏฺฐ เจว ธเมฺม สมฺปรายญฺจ พหุํ อนตฺถํ นิคจฺฉติฯ

๒๕๓. อติสีตนฺติ กมฺมํ น กโรตีติ มนุเสฺสหิ กาลเสฺสว วุฏฺฐาย ‘‘เอถ โภ กมฺมนฺตํ คจฺฉามา’’ติ วุโตฺต ‘‘อติสีตํ ตาว, อฏฺฐีนิ ภิชฺชนฺติ วิย, คจฺฉถ ตุเมฺห ปจฺฉา ชานิสฺสามี’’ติ อคฺคึ ตปโนฺต นิสีทติฯ เต คนฺตฺวา กมฺมํ กโรนฺติฯ อิตรสฺส กมฺมํ ปริหายติฯ **อติอุณฺหน**ฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

โหติ ปานสขา นามาติ เอกโจฺจ ปานฏฺฐาเน สุราเคเหเยว สหาโย โหติฯ ‘‘ปนฺนสขา’’ติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ **สมฺมิยสมฺมิโย**ติ สมฺม สมฺมาติ วทโนฺต สมฺมุเขเยว สหาโย โหติ, ปรมฺมุเข เวรีสทิโส โอตารเมว คเวสติฯ **อเตฺถสุ ชาเตสู**ติ ตถารูเปสุ กิเจฺจสุ สมุปฺปเนฺนสุฯ **เวรปฺปสโว**ติ เวรพหุลตาฯ **อนตฺถตา**ติ อนตฺถการิตาฯ **สุกทริยตา**ติ สุฏฺฐุ กทริยตา ถทฺธมจฺฉริยภาโว ฯ **อุทกมิว อิณํ วิคาหตี**ติ ปาสาโณ อุทกํ วิย สํสีทโนฺต อิณํ วิคาหติฯ

รตฺตินุฏฺฐานเทสฺสินาติ รตฺตึ อนุฏฺฐานสีเลนฯ **อติสายมิทํ อหู**ติ อิทํ อติสายํ ชาตนฺติ เย เอวํ วตฺวา กมฺมํ น กโรนฺติฯ **อิติ วิสฺสฏฺฐกมฺมเนฺต**ติ เอวํ วตฺวา ปริจฺจตฺตกมฺมเนฺตฯ **อตฺถา อเจฺจนฺติ มาณเว**ติ เอวรูเป ปุคฺคเล อตฺถา อติกฺกมนฺติ, เตสุ น ติฏฺฐนฺติฯ

ติณา ภิโยฺยติ ติณโตปิ อุตฺตริฯ **โส สุขํ น วิหายตี**ติ โส ปุริโส สุขํ น ชหาติ, สุขสมงฺคีเยว โหติฯ อิมินา กถามเคฺคน อิมมตฺถํ ทเสฺสติ ‘‘คิหิภูเตน สตา เอตฺตกํ กมฺมํ น กาตพฺพํ, กโรนฺตสฺส วฑฺฒิ นาม นตฺถิฯ อิธโลเก ปรโลเก ครหเมว ปาปุณาตี’’ติฯ

มิตฺตปติรูปกาทิวณฺณนา

๒๕๔. อิทานิ โย เอวํ กโรโต อนโตฺถ อุปฺปชฺชติ, อญฺญานิ วา ปน ยานิ กานิจิ ภยานิ เยเกจิ อุปทฺทวา เยเกจิ อุปสคฺคา, สเพฺพ เต พาลํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมา ‘‘เอวรูปา พาลา น เสวิตพฺพา’’ติ พาเล มิตฺตปติรูปเก อมิเตฺต ทเสฺสตุํ **จตฺตาโรเม, คหปติปุตฺต อมิตฺตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อญฺญทตฺถุหโร**ติ สยํ ตุจฺฉหโตฺถ อาคนฺตฺวา เอกํเสน ยํกิญฺจิ หรติเยวฯ **วจีปรโม**ติ วจนปรโม วจนมเตฺตเนว ทายโก การโก วิย โหติฯ **อนุปฺปิยภาณี**ติ อนุปฺปิยํ ภณติฯ **อปายสหาโย**ติ โภคานํ อปาเยสุ สหาโย โหติฯ

๒๕๕. เอวํ จตฺตาโร อมิเตฺต ทเสฺสตฺวา ปุน ตตฺถ เอเกกํ จตูหิ การเณหิ วิภชโนฺต **จตูหิ โข, คหปติปุตฺตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อญฺญทตฺถุหโร โหตี**ติ เอกํเสน หารโกเยว โหติฯ สหายสฺส เคหํ ริตฺตหโตฺถ อาคนฺตฺวา นิวตฺถสาฏกาทีนํ วณฺณํ ภาสติ, โส ‘‘อติวิย ตฺวํ สมฺม อิมสฺส วณฺณํ ภาสสี’’ติ อญฺญํ นิวาเสตฺวา ตํ เทติฯ **อเปฺปน พหุมิจฺฉตี**ติ ยํกิญฺจิ อปฺปกํ ทตฺวา ตสฺส สนฺติกา พหุํ ปเตฺถติฯ **ภยสฺส กิจฺจํ กโรตี**ติ อตฺตโน ภเย อุปฺปเนฺน ตสฺส ทาโส วิย หุตฺวา ตํ ตํ กิจฺจํ กโรติ, อยํ สพฺพทา น กโรติ, ภเย อุปฺปเนฺน กโรติ, น เปเมนาติ อมิโตฺต นาม ชาโตฯ **เสวติ อตฺถการณา**ติ มิตฺตสนฺถววเสน น เสวติ, อตฺตโน อตฺถเมว ปจฺจาสีสโนฺต เสวติฯ

๒๕๖. **อตีเตน ปฏิสนฺถรตี**ติ สหาเย อาคเต ‘‘หิโยฺย วา ปเร วา น อาคโตสิ, อมฺหากํ อิมสฺมึ วาเร สสฺสํ อติวิย นิปฺผนฺนํ, พหูนิ สาลิยวพีชาทีนิ ฐเปตฺวา มคฺคํ โอโลเกนฺตา นิสีทิมฺห, อชฺช ปน สพฺพํ ขีณ’’นฺติ เอวํ อตีเตน สงฺคณฺหาติฯ **อนาคเตนา**ติ ‘‘อิมสฺมึ วาเร อมฺหากํ สสฺสํ มนาปํ ภวิสฺสติ, ผลภารภริตา สาลิอาทโย, สสฺสสงฺคเห กเต ตุมฺหากํ สงฺคหํ กาตุํ สมตฺถา ภวิสฺสามา’’ติ เอวํ อนาคเตน สงฺคณฺหาติฯ **นิรตฺถเกนา**ติ หตฺถิกฺขเนฺธ วา อสฺสปิเฏฺฐ วา นิสิโนฺน สหายํ ทิสฺวา ‘‘เอหิ, โภ, อิธ นิสีทา’’ติ วทติฯ มนาปํ สาฏกํ นิวาเสตฺวา ‘‘สหายกสฺส วต เม อนุจฺฉวิโก อโญฺญ ปน มยฺหํ นตฺถี’’ติ วทติ, เอวํ นิรตฺถเกน สงฺคณฺหาติ นามฯ **ปจฺจุปฺปเนฺนสุ กิเจฺจสุ พฺยสนํ ทเสฺสตี**ติ ‘‘สกเฏน เม อโตฺถ’’ติ วุเตฺต ‘‘จกฺกมสฺส ภินฺนํ, อโกฺข ฉิโนฺน’’ติอาทีนิ วทติฯ

๒๕๗. **ปาปกมฺปิสฺส อนุชานาตี**ติ ปาณาติปาตาทีสุ ยํกิญฺจิ กโรมาติ วุตฺต ‘‘สาธุ สมฺม กโรมา’’ติ อนุชานาติฯ กลฺยาเณปิ เอเสว นโยฯ **สหาโย โหตี**ติ ‘‘อสุกฏฺฐาเน สุรํ ปิวนฺติ, เอหิ ตตฺถ คจฺฉามา’’ติ วุตฺต สาธูติ คจฺฉติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อิติ วิญฺญายา**ติ ‘‘มิตฺตปติรูปกา เอเต’’ติ เอวํ ชานิตฺวาฯ

สุหทมิตฺตาทิวณฺณนา

๒๖๐. เอวํ น เสวิตพฺพ ปาปมิตฺต ทเสฺสตฺวา อิทานิ เสวิตพฺพ กลฺยาณมิตฺต ทเสฺสโนฺต ปุน **จตฺตาโรเม, คหปติปุตฺตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุหทา**ติ สุนฺทรหทยาฯ

๒๖๑. **ปมตฺตํ รกฺขตี**ติ มชฺชํ ปิวิตฺวา คามมเชฺฌ วา คามทฺวาเร วา มเคฺค วา นิปนฺนํ ทิสฺวา ‘‘เอวํนิปนฺนสฺส โกจิเทว นิวาสนปารุปนมฺปิ หเรยฺยา’’ติ สมีเป นิสีทิตฺวา ปพุทฺธกาเล คเหตฺวา คจฺฉติฯ **ปมตฺตสฺส สาปเตยฺย**นฺติ สหาโย พหิคโต วา โหติ สุรํ ปิวิตฺวา วา ปมโตฺต, เคหํ อนารกฺขํ ‘‘โกจิเทว ยํกิญฺจิ หเรยฺยา’’ติ เคหํ ปวิสิตฺวา ตสฺส ธนํ รกฺขติฯ **ภีตสฺสา**ติ กิสฺมิญฺจิเทว ภเย อุปฺปเนฺน ‘‘มา ภายิ, มาทิเส สหาเย ฐิเต กึ ภายสี’’ติ ตํ ภยํ หรโนฺต ปฏิสรณํ โหติฯ **ตทฺทิคุณํ โภค**นฺติ กิจฺจกรณีเย อุปฺปเนฺน สหายํ อตฺตโน สนฺติกํ อาคตํ ทิสฺวา วทติ ‘‘กสฺมา อาคโตสี’’ติ? ราชกุเล กมฺมํ อตฺถีติฯ กึ ลทฺธุํ วฏฺฏตีติ? เอโก กหาปโณติฯ ‘‘นคเร กมฺมํ นาม น เอกกหาปเณน นิปฺผชฺชติ, เทฺว คณฺหาหี’’ติ เอวํ ยตฺตกํ วทติ, ตโต ทิคุณํ เทติฯ

๒๖๒. **คุยฺหมสฺส อาจิกฺขตี**ติ อตฺตโน คุยฺหํ นิคูหิตุํ ยุตฺตกถํ อญฺญสฺส อกเถตฺวา ตเสฺสว อาจิกฺขติฯ **คุยฺหมสฺส ปริคูหตี**ติ เตน กถิตํ คุยฺหํ ยถา อโญฺญ น ชานาติ, เอวํ รกฺขติฯ **อาปทาสุ น วิชหตี**ติ อุปฺปเนฺน ภเย น ปริจฺจชติฯ **ชีวิตมฺปิสฺส อตฺถายา**ติ อตฺตโน ชีวิตมฺปิ ตสฺส สหายสฺส อตฺถาย ปริจฺจตฺตเมว โหติ, อตฺตโน ชีวิตํ อคเณตฺวาปิ ตสฺส กมฺมํ กโรติเยวฯ

๒๖๓. **ปาปา นิวาเรตี**ติ อเมฺหสุ ปสฺสเนฺตสุ ปสฺสเนฺตสุ ตฺวํ เอวํ กาตุํ น ลภสิ, ปญฺจ เวรานิ ทส อกุสลกมฺมปเถ มา กโรหีติ นิวาเรติฯ **กลฺยาเณ นิเวเสตี**ติ กลฺยาณกเมฺม ตีสุ สรเณสุ ปญฺจสีเลสุ ทสกุสลกมฺมปเถสุ วตฺตสฺสุ, ทานํ เทหิ ปุญฺญํ กโรหิ ธมฺมํ สุณาหีติ เอวํ กลฺยาเณ นิโยเชติฯ **อสฺสุตํ สาเวตี**ติ อสฺสุตปุพฺพํ สุขุมํ นิปุณํ การณํ สาเวติฯ **สคฺคสฺส มคฺค**นฺติ อิทํ กมฺมํ กตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตนฺตีติ เอวํ สคฺคสฺส มคฺคํ อาจิกฺขติฯ

๒๖๔. **อภเวนสฺส น นนฺทตี**ติ ตสฺส อภเวน อวุฑฺฒิยา ปุตฺตทารสฺส วา ปริชนสฺส วา ตถารูปํ ปาริชุญฺญํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา น นนฺทติ, อนตฺตมโน โหติฯ **ภเวนา**ติ วุฑฺฒิยา ตถารูปสฺส สมฺปตฺตึ วา อิสฺสริยปฺปฏิลาภํ วา ทิสฺวา วา สุตฺวา วา นนฺทติ, อตฺตมโน โหติฯ **อวณฺณํ ภณมานํ นิวาเรตี**ติ ‘‘อสุโก วิรูโป น ปาสาทิโก ทุชฺชาติโก ทุสฺสีโล’’ติ วา วุตฺต ‘‘เอวํ มา ภณิ, รูปวา จ โส ปาสาทิโก จ สุชาโต จ สีลสมฺปโนฺน จา’’ติอาทีหิ วจเนหิ ปรํ อตฺตโน สหายสฺส อวณฺณํ ภณมานํ นิวาเรติฯ **วณฺณํ ภณมานํ ปสํสตี**ติ ‘‘อสุโก รูปวา ปาสาทิโก สุชาโต สีลสมฺปโนฺน’’ติ วุตฺต ‘‘อโห สุฏฺฐุ วทสิ, สุภาสิตํ ตยา, เอวเมตํ, เอส ปุริโส รูปวา ปาสาทิโก สุชาโต สีลสมฺปโนฺน’’ติ เอวํ อตฺตโน สหายกสฺส ปรํ วณฺณํ ภณมานํ ปสํสติฯ

๒๖๕. **ชลํ อคฺคีว ภาสตี**ติ รตฺตึ ปพฺพตมตฺถเก ชลมาโน อคฺคิ วิย วิโรจติฯ

โภเค สํหรมานสฺสาติ อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ อปีเฬตฺวา ธเมฺมน สเมน โภเค สมฺปิเณฺฑนฺตสฺส ราสึ กโรนฺตสฺสฯ **ภมรเสฺสว อิรียโต**ติ ยถา ภมโร ปุปฺผานํ วณฺณคนฺธํ อ

โปถยํ ตุเณฺฑนปิ ปเกฺขหิปิ รสํ อาหริตฺวา อนุปุเพฺพน จกฺกปฺปมาณํ มธุปฏลํ กโรติ, เอวํ อนุปุเพฺพน มหนฺตํ โภคราสึ กโรนฺตสฺสฯ **โภคา สนฺนิจยํ ยนฺตีติ** ตสฺส โภคา นิจยํ คจฺฉนฺติฯ กถํ? อนุปุเพฺพน อุปจิกาหิ สํวฑฺฒิยมาโน วมฺมิโก วิยฯ เตนาห ''วมฺมิโกวุปจียตี''ติฯ ยถา วมฺมิโก อุปจิยติ, เอวํ นิจยํ ยนฺตีติ อโตฺถฯ

สมาหตฺวาติ สมาหริตฺวาฯ **อลมโตฺถ**ติ ยุตฺตสภาโว สมโตฺถ วา ปริยตฺตรูโป ฆราวาสํ สณฺฐาเปตุํฯ

อิทานิ ยถา วา ฆราวาโส สณฺฐเปตโพฺพ, ตถา โอวทโนฺต **จตุธา วิภเช โภเค**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ส เว มิตฺตานิ คนฺถตีติ** โส เอวํ วิภชโนฺต มิตฺตานิ คนฺถติ นาม อเภชฺชมานานิ ฐเปติฯ ยสฺส หิ โภคา สนฺติ, โส เอว มิเตฺต ฐเปตุํ สโกฺกติ, น อิตโรฯ

เอเกน โภเค ภุเฺชยฺยาติ เอเกน โกฏฺฐาเสน โภเค ภุเฺชยฺยฯ **ทฺวีหิ กมฺมํ ปโยชเย**ติ ทฺวีหิ โกฏฺฐาเสหิ กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ ปโยเชยฺยฯ **จตุตฺถญฺจ นิธาเปยฺยา**ติ จตุตฺถํ โกฏฺฐาสํ นิธาเปตฺวา ฐเปยฺยฯ **อาปทาสุ ภวิสฺสตี**ติ กุลานญฺหิ น สพฺพกาลํ เอกสทิสํ วตฺตติ, กทาจิ ราชาทิวเสน อาปทาปิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา เอวํ อาปทาสุ อุปฺปนฺนาสุ ภวิสฺสตีติ ''เอกํ โกฏฺฐาสํ นิธาเปยฺยา''ติ อาห ฯ อิเมสุ ปน จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ กตรโกฏฺฐาสํ คเหตฺวา กุสลํ กาตพฺพนฺติ? ''โภเค ภุเฺชยฺยา''ติ วุตฺตโกฏฺฐาสํฯ ตโต คณฺหิตฺวา ภิกฺขูนมฺปิ กปณทฺธิกาทีนมฺปิ ทาตพฺพํ, เปสการนฺหาปิตาทีนมฺปิ เวตนํ ทาตพฺพํฯ

ฉทฺทิสาปฏิจฺฉาทนกณฺฑวณฺณนา

๒๖๖. อิติ ภควา เอตฺตเกน กถามคฺเคน เอวํ คหปติปุตฺตสฺส อริยสาวโก จตูหิ การเณหิ อกุสลํ ปหาย ฉหิ การเณหิ โภคานํ อปายมุขํ วเชฺชตฺวา โสฬส มิตฺตานิ เสวโนฺต ฆราวาสํ สณฺฐเปตฺวา ทารภรณํ กโรโนฺต ธมฺมิเกน อาชีเวน ชีวติ, เทวมนุสฺสานญฺจ อนฺตเร อคฺคิกฺขโนฺธ วิย วิโรจตีติ วชฺชนียธมฺมวชฺชนตฺถํ เสวิตพฺพธมฺมเสวนตฺถญฺจ โอวาทํ ทตฺวา อิทานิ นมสฺสิตพฺพา ฉ ทิสา ทเสฺสโนฺต **กถญฺจ คหปติปุตฺตา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ฉทฺทิสาปฏิจฺฉาที**ติ ยถา ฉหิ ทิสาหิ อาคมนภยํ น อาคจฺฉติ, เขมํ โหติ นิพฺภยํ เอวํ วิหรโนฺต ''ฉทฺทิสาปฏิจฺฉาที''ติ วุจฺจติฯ ''ปุรตฺถิมา ทิสา มาตาปิตโร เวทิตพฺพา''ติอาทีสุ **มาตาปิตโร** ปุพฺพุปการิตาย **ปุรตฺถิมา ทิสา**ติ เวทิตพฺพาฯ **อาจริยา** ทกฺขิเณยฺยตาย **ทกฺขิณา ทิสา**ติฯ **ปุตฺตทารา** ปิฏฺฐิโต อนฺพนฺธนวเสน **ปจฺฉิมา ทิสา**ติฯ **มิตฺตามจฺจา** ยสฺมา โส มิตฺตามเจฺจ นิสฺสาย เต เต ทุกฺขวิเสเส อุตฺตรติ, ตสฺมา **อุตฺตรา ทิสา**ติฯ **ทาสกมฺมกรา** ปาทมูเล ปติฏฺฐานวเสน **เหฏฺฐิมา ทิสา**ติฯ **สมณพฺราหฺมณา** คุเณหิ อุปริ ฐิตภาเวน **อุปริมา ทิสา**ติ เวทิตพฺพาฯ

๒๖๗. **ภโต เน ภริสฺสามี**ติ อหํ มาตาปิตูหิ ถญฺญํ ปาเยตฺวา หตฺถปาเท วเฑฺฒตฺวา มุเขน สิงฺฆาณิกํ อปเนตฺวา นหาเปตฺวา มเณฺฑตฺวา ภโต ภริโต ชคฺคิโต, สฺวาหํ อชฺช เต มหลฺลเก ปาทโธวนฺนหาปนยาคุภตฺตทานาทีหิ ภริสฺสามิฯ

กิจฺจํ เนสํ กริสฺสามีติ อตฺตโน กมฺมํ ฐเปตฺวา มาตาปิตูนํ ราชกุลาทีสุ อุปฺปนฺนํ กิจฺจํ คนฺตฺวา กริสฺสามิฯ **กุลวํสํ สณฺฐเปสฺสามี**ติ มาตาปิตูนํ สนฺตกํ เขตฺตวตฺถุหิรญฺญสุวณฺณาทึ อวินาเสตฺวา รกฺขโนฺตปิ กุลวํสํ สณฺฐเปติ นามฯ มาตาปิตโร อธมฺมิกวํสโต หาเรตฺวา ธมฺมิกวํเส

ฐเปโนฺตปิ, กุลวํเสน อาคตานิ สลากภตฺตาทีนิ อนุปจฺฉินฺทิตฺวา ปวเตฺตโนฺตปิ กุลวํสํ สณฺฐเปติ นามฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘กุลวํสํ สณฺฐเปสฺสามี’’ติฯ

ทายชฺชํ ปฏิปชฺชามีติ มาตาปิตโร อตฺตโน โอวาเท อวตฺตมาเน มิจฺฉาปฏิปเนฺน ทารเก วินิจฺฉยํ ปตฺวา อปุเตฺต กโรนฺติ, เต ทายชฺชารหา น โหนฺติฯ โอวาเท วตฺตมาเน ปน กุลสนฺตกสฺส สามิเก กโรนฺติ, อหํ เอวํ วตฺติสฺสามีติ อธิปฺปาเยน ‘‘ทายชฺชํ ปฏิปชฺชามี’’ติ วุตฺตํฯ

ทกฺขิณํ อนุปฺปทสฺสามีติ เตสํ ปตฺติทานํ กตฺวา ตติยทิวสโต ปฏฺฐาย ทานํ อนุปฺปทสฺสามิฯ **ปาปา นิวาเรนฺตี**ติ ปาณาติปาตาทีนํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อาทีนวํ วตฺวา, ‘‘ตาต, มา เอวรูปํ กรี’’ติ นิวาเรนฺติ, กตมฺปิ ครหนฺติฯ **กลฺยาเณ นิเวเสนฺตี**ติ อนาถปิณฺฑิโก วิย ลญฺชํ ทตฺวาปิ สีลสมาทานาทีสุ นิเวเสนฺติฯ **สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺตี**ติ อตฺตโน โอวาเท ฐิตภาวํ ญตฺวา วํสานุคตํ มุทฺทาคณนาทิสิปฺปํ สิกฺขาเปนฺติฯ **ปติรูเปนา**ติ กุลสีลรูปาทีหิ อนุรูเปนฯ

สมเย ทายชฺชํ นิยฺยาเทนฺตีติ สมเย ธนํ เทนฺติฯ ตตฺถ นิจฺจสมโย กาลสมโยติ เทฺว สมยาฯ **นิจฺจสมเย** เทนฺติ นาม ‘‘อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย อิมํ คณฺหิตพฺพํ คณฺห, อยํ เต ปริพฺพโย โหตุ, อิมินา กุสลํ กโรหี’’ติ เทนฺติฯ **กาลสมเย** เทนฺติ นาม สิขาฐปนอาวาหวิวาหาทิสมเย เทนฺติฯ อปิจ ปจฺฉิเม กาเล มรณมเญฺจ นิปนฺนสฺส ‘‘อิมินา กุสลํ กโรหี’’ติ เทนฺตาปิ สมเย เทนฺติ นามฯ **ปฏิจฺฉนฺนา โหตี**ติ ยํ ปุรตฺถิมทิสโต ภยํ อาคเจฺฉยฺย, ยถา ตํ นาคจฺฉติ, เอวํ ปิหิตา โหติฯ สเจ หิ ปุตฺตา วิปฺปฏิปนฺนา, อสฺสุ, มาตาปิตโร ทหรกาลโต ปฏฺฐาย ชคฺคนาทีหิ สมฺมา ปฏิปนฺนา, เอเต ทารกา, มาตาปิตูนํ อปฺปติรูปาติ เอตํ ภยํ อาคเจฺฉยฺยฯ ปุตฺตา สมฺมา ปฏิปนฺนา, มาตาปิตโร วิปฺปฏิปนฺนา, มาตาปิตโร ปุตฺตานํ นานุรูปาติ เอตํ ภยํ อาคเจฺฉยฺยฯ อุโภสุ วิปฺปฏิปเนฺนสุ ทุวิธมฺปิ ตํ ภยํ โหติฯ สมฺมา ปฏิปเนฺนสุ สพฺพํ น โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปฏิจฺฉนฺนา โหติ เขมา อปฺปฏิภยา’’ติฯ

เอวญฺจ ปน วตฺวา ภควา สิงฺคาลกํ เอตทโวจ – ‘‘น โข เต, คหปติปุตฺต, ปิตา โลกสมฺมตํ ปุรตฺถิมํ ทิสํ นมสฺสาเปติฯ มาตาปิตโร ปน ปุรตฺถิมทิสาสทิเส กตฺวา นมสฺสาเปติฯ อยญฺหิ เต ปิตรา ปุรตฺถิมา ทิสา อกฺขาตา, โน อญฺญา’’ติฯ

๒๖๘. **อุฏฺฐาเนนา**ติ อาสนา อุฏฺฐาเนนฯ อเนฺตวาสิเกน หิ อาจริยํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อาสนา วุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา หตฺถโต ภณฺฑกํ คเหตฺวา อาสนํ ปญฺญเปตฺวา นิสีทาเปตฺวา พีชนปาทโธวนปาทมกฺขนานิ กาตพฺพานิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อุฏฺฐาเนนา’’ติฯ **อุปฏฺฐาเนนา**ติ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ อุปฏฺฐานคมเนนฯ สิปฺปุคฺคหณกาเล ปน อวสฺสกเมว คนฺตพฺพํ โหติฯ **สุสฺสูสายา**ติ สทฺทหิตฺวา สวเนนฯ อสทฺทหิตฺวา สุณโนฺต หิ วิเสสํ นาธิคจฺฉติฯ **ปาริจริยายา**ติ อวเสสขุทฺทกปาริจริยายฯ อเนฺตวาสิเกน หิ อาจริยสฺส ปาโตว วุฏฺฐาย มุโขทกทนฺตกฏฺฐํ ทตฺวา ภตฺตกิจฺจกาเลปิ ปานียํ คเหตฺวา ปจฺจุปฏฺฐานาทีนิ กตฺวา วนฺทิตฺวา คนฺตพฺพํฯ กิลิฏฺฐวตฺถาทีนิ โธวิตพฺพานิ, สายํ นหาโนทกํ ปจฺจุปฏฺฐเปตพฺพํฯ อผาสุกาเล อุปฏฺฐาตพฺพํฯ ปพฺพชิเตนปิ สพฺพํ อเนฺตวาสิกวตฺตํ กาตพฺพํฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ปาริจริยายา’’ติฯ **สกฺกจฺจํ สิปฺปปฏิคฺคหเณนา**ติ สกฺกจฺจํ ปฏิคฺคหณํ นาม โถกํ คเหตฺวา พหุวาเร สชฺฌายกรณํ, เอกปทมฺปิ วิสุทฺธเมว คเหตพฺพํฯ

สุวินีตํ วิเนนฺตีติ ‘‘เอวํ เต นิสีทิตพฺพํ, เอวํ ฐาตพฺพํ, เอวํ ขาทิตพฺพํ, เอวํ ภุญฺชิตพฺพํ, ปาปมิตฺตา วเชฺชตพฺพา, กลฺยาณมิตฺตา เสวิตพฺพา’’ติ เอวํ อาจารํ สิกฺขาเปนฺติ วิเนนฺติฯ **สุคฺคหิตํ คาหาเปนฺตี**ติ ยถา สุคฺคหิตํ คณฺหาติ, เอวํ อตฺถญฺจ พฺยญฺชนญฺจ โสเธตฺวา ปโยคํ ท

เสฺสตฺวา คณฺหาเปนฺติฯ **มิตฺตามเจฺจสุ ปฏิยาเทนฺตีติ** ‘‘อยํ อมฺหากํ อเนฺตวาสิโก พฺยตฺโต พหุสฺสุโต มยา สมสโม, เอตํ สลฺลเกฺขยฺยาถา’’ติ เอวํ คุณํ กเถตฺวา มิตฺตามเจฺจสุ ปติฏฺฐเปนฺติฯ

ทิสาสุ ปริตฺตาณํ กโรนฺตีติ สิปฺปสิกฺขาปเนเนวสฺส สพฺพทิสาสุ รกฺขํ กโรนฺติฯ อุคฺคหิตสิโปฺป หิ ยํ ยํ ทิสํ คนฺตฺวา สิปฺปํ ทเสฺสติ, ตตฺถ ตตฺถสฺส ลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชติฯ โส อาจริเยน กโต นาม โหติ, คุณํ กเถนฺโตปิสฺส มหาชโน อาจริยปาเท โธวิตฺวา วสิตอเนฺตวาสิโก วตายนฺติ ปฐมํ อาจริยเสฺสว คุณํ กเถนฺติ, พฺรหฺมโลกปฺปมาโณปิสฺส ลาโภ อุปฺปชฺชมาโน อาจริยสนฺตโกว โหติฯ อปิจ ยํ วิชฺชํ ปริชปฺปิตฺวา คจฺฉนฺตํ อฏวิยํ โจรา น ปสฺสนฺติ, อมนุสฺสา วา ทีฆชาติอาทโย วา น วิเหเฐนฺติ, ตํ สิกฺขาเปนฺตาปิ ทิสาสุ ปริตฺตาณํ กโรนฺติฯ ยํ วา โส ทิสํ คโต โหติ, ตโต กงฺขํ อุปฺปาเทตฺวา อตฺตโน สนฺติกํ อาคตมนุเสฺส ‘‘เอติสฺสํ ทิสายํ อมฺหากํ อเนฺตวาสิโก วสติ, ตสฺส จ มยฺหญฺจ อิมสฺมิํ สิเปฺป นานากรณํ นตฺถิ, คจฺฉถ ตเมว ปุจฺฉถา’’ติ เอวํ อเนฺตวาสิกํ ปคฺคณฺหนฺตาปิ ตสฺส ตตฺถ ลาภสกฺการุปฺปตฺติยา ปริตฺตาณํ กโรนฺติ นาม, ปติฏฺฐํ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

๒๖๙. ตติยทิสาวาเร **สมฺมานนายาติ** เทวมาเต ติสฺสมาเตติ เอวํ สมฺภาวิตกถากถเนนฯ **อนวมานนายาติ** ยถา ทาสกมฺมกราทโย โปเถตฺวา วิเหเฐตฺวา กเถนฺติ, เอวํ หีเฬตฺวา วิมาเนตฺวา อกถเนนฯ **อนติจริยายาติ** ตํ อติกฺกมิตฺวา พหิ อญฺญาย อิตฺถิยา สทฺธิํ ปริจรโนฺต ตํ อติจรติ นาม, ตถา อกรเณนฯ **อิสฺสริยโวสฺสเคฺคนาติ** อิตฺถิโย หิ มหาลตาสทิสมฺปิ อาภรณํ ลภิตฺวา ภตฺตํ วิจาเรตุํ อลภมานา กุชฺฌนฺติ, กฏจฺฉุํ หเตฺถ ฐเปตฺวา ตว รุจิยา กโรหีติ ภตฺตเคเห วิสฺสเฏฺฐ สพฺพํ อิสฺสริยํ วิสฺสฏฺฐํ นาม โหติ, เอวํ กรเณนาติ อโตฺถฯ **อลงฺการานุปฺปทาเนนาติ** อตฺตโน วิภวานุรูเปน อลงฺการทาเนนฯ **สุสํวิหิตกมฺมนฺตาติ** ยาคุภตฺตปจนกาลาทีนิ อนติกฺกมิตฺวา ตสฺส ตสฺส สาธุกํ กรเณน สุฏฺฐุ สํวิหิตกมฺมนฺตาฯ **สงฺคหิตปริชนาติ** สมฺมานนาทีหิ เจว ปเหณกเปสนาทีหิ จ สงฺคหิตปริชนาฯ อิธ ปริชโน นาม สามิกสฺส เจว อตฺตโน จ ญาติชโนฯ **อนติจารินีติ** สามิกํ มุญฺจิตฺวา อญฺญํ มนสาปิ น ปเตฺถติฯ **สมฺภตนฺติ** กสิวาณิชฺชาทีนิ กตฺวา อาภตธนํฯ **ทกฺขา จ โหตีติ** ยาคุภตฺตสมฺปาทนาทีสุ เฉกา นิปุณา โหติฯ **อนลสาติ** นิโกฺกสชฺชาฯ ยถา อญฺญา กุสีตา นิสินฺนฏฺฐาเน นิสินฺนาว โหนฺติ ฐิตฏฺฐาเน ฐิตาว, เอวํ อหุตฺวา วิปฺผาริเตน จิเตฺตน สพฺพกิจฺจานิ นิปฺผาเทติฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

๒๗๐. จตุตฺถทิสาวาเร **อวิสํวาทนตายาติ** ยสฺส ยสฺส นามํ คณฺหาติ, ตํ ตํ อวิสํวาเทตฺวา อิทมฺปิ อมฺหากํ เคเห อตฺถิ, อิทมฺปิ อตฺถิ, คเหตฺวา คจฺฉาหีติ เอวํ อวิสํวาเทตฺวา ทาเนนฯ **อปรปชา จสฺส ปฏิปูเชนฺตีติ** สหายสฺส ปุตฺตธีตโร ปชา นาม, เตสํ ปน ปุตฺตธีตโร จ นตฺตุปนตฺตกา จ อปรปชา นามฯ เต ปฏิปูเชนฺติ เกฬายนฺติ มมายนฺติ มงฺคลกาลาทีสุ เตสํ มงฺคลาทีนิ กโรนฺติฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๒๗๑. **ยถาพลํ กมฺมนฺตสํวิธาเนนาติ** ทหเรหิ กาตพฺพํ มหลฺลเกหิ, มหลฺลเกหิ วา กาตพฺพํ ทหเรหิ, อิตฺถีหิ กาตพฺพํ ปุริเสหิ, ปุริเสหิ วา กาตพฺพํ อิตฺถีหิ อกาเรตฺวา ตสฺส ตสฺส พลานุรูเปเนว กมฺมนฺตสํวิธาเนนฯ **ภตฺตเวตนานุปฺปทาเนนาติ** อยํ ขุทฺทกปุโตฺต, อยํ เอกวิหารีติ ตสฺส ตสฺส อนุรูปํ สลฺลเกฺขตฺวา ภตฺตทาเนน เจว ปริพฺพยทาเนน จฯ **คิลานุปฏฺฐาเนนาติ** อผาสุกกาเล กมฺมํ อกาเรตฺวา สปฺปายเภสชฺชาทีนิ ทตฺวา ปฏิชคฺคเนนฯ **อจฺฉริยานํ รสานํ สํวิภาเคนาติ** อจฺฉริเย มธุรรเส ลภิตฺวา สยเมว อขาทิตฺวา เตสมฺปิ ตโต สํวิภาคกร

เณนฯ **สมเย โวสฺสเคฺคนา**ติ นิจฺจสมเย จ กาลสมเย จ โวสฺสชฺชเนนฯ **นิจฺจสมเย** โวสฺสชฺชนํ นาม สกลทิวสํ กมฺมํ กโรนฺตา กิลมนฺติฯ ตสฺมา ยถา น กิลมนฺติ, เอวํ เวลํ ญตฺวา วิสฺสชฺชนํฯ **กาลสมเย** โวสฺสโคฺค นาม ฉณนกฺขตฺตกีฬาทีสุ อลงฺการภณฺฑขาทนียโภชนียาทีนิ ทตฺวา วิสฺสชฺชนํฯ **ทินฺนาทายิโน**ติ โจริกาย กิญฺจิ อคเหตฺวา สามิเกหิ ทินฺนเสฺสว อาทายิโนฯ **สุกตกมฺมกรา**ติ ‘‘กึ เอตสฺส กเมฺมน กเตน, น มยํ กิญฺจิ ลภามา’’ติ อนุชฺฌายิตฺวา ตุฏฺฐหทยา ยถา ตํ กมฺมํ สุกตํ โหติ, เอวํ การกาฯ **กิตฺติวณฺณหรา**ติ ปริสมเชฺฌ กถาย สมฺปตฺตาย ‘‘โก อมฺหากํ สามิเกหิ สทิโส อตฺถิ, มยํ อตฺตโน ทาสภาวมฺปิ น ชานาม, เตสํ สามิกภาวมฺปิ น ชานาม, เอวํ โน อนุกมฺปนฺตี’’ติ คุณกถาหารกาฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

๒๗๒. **เมเตฺตน กายกเมฺมนา**ติอาทีสุ เมตฺตจิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา กตานิ กายกมฺมาทีนิ เมตฺตานิ นาม วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ ภิกฺขู นิมเนฺตสฺสามีติ วิหารคมนํ , ธมกรณํ คเหตฺวา อุทกปริสฺสาวนํ, ปิฏฺฐิปริกมฺมปาทปริกมฺมาทิกรณญฺจ เมตฺตํ **กายกมฺมํ** นามฯ ภิกฺขู ปิณฺฑาย ปวิเฏฺฐ ทิสฺวา ‘‘สกฺกจฺจํ ยาคุํ เทถ, ภตฺตํ เทถา’’ติอาทิวจนเญฺจว, สาธุการํ ทตฺวา ธมฺมสวนญฺจ สกฺกจฺจํ ปฏิสนฺถารกรณาทีนิ จ เมตฺตํ **วจีกมฺมํ** นามฯ ‘‘อมฺหากํ กุลูปกเตฺถรา อเวรา โหนฺตุ อพฺยาปชฺชา’’ติ เอวํ จินฺตนํ เมตฺตํ **มโนกมฺมํ** นามฯ **อนาวฏทฺวารตายา**ติ อปิหิตทฺวารตายฯ ตตฺถ สพฺพทฺวารานิ วิวริตฺวาปิ สีลวนฺตานํ อทายโก อการโก ปิหิตทฺวาโรเยวฯ สพฺพทฺวารานิ ปน ปิทหิตฺวาปิ เตสํ ทายโก การโก วิวฏทฺวาโรเยวฯ อิติ สีลวเนฺตสุ เคหทฺวารํ อาคเตสุ สนฺตํเยว นตฺถีติ อวตฺวา ทาตพฺพํฯ เอวํ อนาวฏทฺวารตา นาม โหติฯ

อามิสานุปฺปทาเนนาติ ปุเรภตฺตํ ปริภุญฺชิตพฺพกํ อามิสํ นาม, ตสฺมา สีลวนฺตานํ ยาคุภตฺตสมฺปทาเนนาติ อโตฺถฯ **กลฺยาเณน มนสา อนุกมฺปนฺตี**ติ ‘‘สเพฺพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ อเวรา อโรคา อพฺยาปชฺชา’’ติ เอวํ หิตผรเณนฯ อปิจ อุปฏฺฐากานํ เคหํ อเญฺญ สีลวเนฺต สพฺรหฺมจารี คเหตฺวา ปวิสนฺตาปิ กลฺยาเณน เจตสา อนุกมฺปนฺติ นามฯ **สุตํ ปริโยทาเปนฺตี**ติ ยํ เตสํ ปกติยา สุตํ อตฺถิ, ตสฺส อตฺถํ กเถตฺวา กงฺขํ วิโนเทนฺติ, ตถตฺตาย วา ปฏิปชฺชาเปนฺติฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

๒๗๓. **อลมโตฺต**ติ ปุตฺตทารภรณํ กตฺวา อคารํ อชฺฌาวสนสมโตฺถฯ **ปณฺฑิโต**ติ ทิสานมสฺสนฏฺฐาเน ปณฺฑิโต หุตฺวาฯ **สโณฺห**ติ สุขุมตฺถทสฺสเนน สณฺหวาจาภณเนน วา สโณฺห หุตฺวาฯ **ปฏิภานวา**ติ ทิสานมสฺสนฏฺฐาเน ปฏิภานวา หุตฺวา **นิวาตวุตฺตี**ติ นีจวุตฺติฯ **อตฺถโทฺธ**ติ ถมฺภรหิโตฯ **อุฏฺฐานโก**ติ อุฏฺฐานวีริยสมฺปโนฺนฯ **อนลโส**ติ นิโกฺกสโชฺชฯ **อจฺฉินฺนวุตฺตี**ติ นิรนฺตรกรณวเสน อขณฺฑวุตฺติฯ **เมธาวี**ติ ฐานุปฺปตฺติยา ปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ

สงฺคาหโกติ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ สงฺคหกโรฯ **มิตฺตกโร**ติ มิตฺตคเวสโนฯ **วทญฺญู**ติ ปุพฺพการินา, วุตฺตวจนํ ชานาติฯ สหายกสฺส ฆรํ คตกาเล ‘‘มยฺหํ สหายกสฺส เวฐนํ เทถ, สาฏกํ เทถ, มนุสฺสานํ ภตฺตเวตนํ เทถา’’ติ วุตฺตวจนมนุสฺสรโนฺต ตสฺส อตฺตโน เคหํ อาคตสฺส ตตฺตกํ วา ตโต อติเรกํ วา ปฏิกตฺตาติ อโตฺถฯ อปิจ สหายกสฺส ฆรํ คนฺตฺวา อิมํ นาม คณฺหิสฺสามีติ อาคตํ สหายกํ ลชฺชาย คณฺหิตุํ อสโกฺกนฺตํ อนิจฺฉาริตมฺปิ ตสฺส วาจํ ญตฺวา เยน อเตฺถน โส อาคโต, ตํ นิปฺผาเทโนฺต วทญฺญู นามฯ เยน เยน วา ปน สหายกสฺส อูนํ โหติ, โอโลเกตฺวา ตํ ตํ เทโนฺตปิ วทญฺญูเยวฯ **เนตา**ติ ตํ ตํ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต ปญฺญาย เนตาฯ วิวิธานิ การณานิ ทเสฺสโนฺต เนตีติ **วิเนตาฯ** ปุนปฺปุนํ เนตีติ **อนุเนตาฯ**

ตตฺถ ตตฺถาติ ตสฺมึ ตสฺมึ ปุคฺคเลฯ **รถสฺสาณีว ยายโต**ติ ยถา อาณิยา สติเยว รโถ ยาติ, อสติ น ยาติ, เอวํ อิเมสุ สงฺคเหสุ สติเยว โลโก วตฺตติ, อสติ น วตฺตติฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘เอเต โข สงฺคหา โลเก, รถสฺสาณีว ยายโต’’ติฯ

น มาตา ปุตฺตการณาติ ยทิ มาตา เอเต สงฺคเห ปุตฺตสฺส น กเรยฺย, ปุตฺตการณา มานํ วา ปูชํ วา น ลเภยฺยฯ

สงฺคหา เอเตติ อุปโยควจเน ปจฺจตฺตํฯ ‘‘สงฺคเห เอเต’’ติ วา ปาโฐฯ **สมฺมเปกฺขนฺตี**ติ สมฺมา เปกฺขนฺติฯ **ปาสํสา จ ภวนฺตี**ติ ปสํสนิยา จ ภวนฺติฯ

๒๗๔. อิติ ภควา ยา ทิสา สนฺธาย เต คหปติปุตฺต ปิตา อาห ‘‘ทิสา นมเสฺสยฺยาสี’’ติ, อิมา ตา ฉ ทิสาฯ ยทิ ตฺวํ ปิตุ วจนํ กโรสิ, อิมา ทิสา นมสฺสาติ ทเสฺสโนฺต สิงฺคาลสฺส ปุจฺฉาย ฐตฺวา เทสนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ราชคหํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ ฯ สิงฺคาลโกปิ สรเณสุ ปติฎฺฐาย จตฺตาลีสโกฎิธนํ พุทฺธสาสเน วิกิริตฺวา ปุญฺญกมฺมํ กตฺวา สคฺคปรายโณ อโหสิฯ อิมสฺมิญฺจ ปน สุเตฺต ยํ คิหีหิ กตฺตพฺพํ กมฺมํ นาม, ตํ อกถิตํ นตฺถิ, **คิหิวินโย นามายํ สุตฺตโนฺตฯ** ตสฺมา อิมํ สุตฺวา ยถานุสิฎฺฐํ ปฎิปชฺชมานสฺส วุฑฺฒิเยว ปาฎิกงฺขา, โน ปริหานีติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฎฺฐกถาย

สิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. อาฏานาฏิยสุตฺตวณฺณนา

ปฐมภาณวารวณฺณนา

๒๗๕. **เอวํ เม สุต**นฺติ อาฏานาฏิยสุตฺตํฯ ตตฺรายมปุพฺพปทวณฺณนา – **จตุทฺทิสํ รกฺขํ ฐเปตฺวา**ติ อสุรเสนาย นิวารณตฺถํ สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส จตูสุ ทิสาสุ อารกฺขํ ฐเปตฺวาฯ **คุมฺพํ ฐเปตฺวา**ติ พลคุมฺพํ ฐเปตฺวาฯ **โอวรณํ ฐเปตฺวา**ติ จตูสุ ทิสาสุ อารกฺขเก ฐเปตฺวาฯ เอวํ สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส อารกฺขํ สุสํวิหิตํ กตฺวา อาฏานาฏนคเร นิสินฺนา สตฺต พุทฺธ อารพฺภ อิมํ ปริตฺตํ พนฺธิตฺวา ‘‘เย สตฺถุ ธมฺมอาณํ อมฺหากญฺจ ราชอาณํ น สุณนฺติ, เตสํ อิทญฺจิทญฺจ กริสฺสามา’’ติ สาวนํ กตฺวา อตฺตโนปิ จตูสุ ทิสาสุ มหติยา จ ยกฺขเสนายาติอาทีหิ จตูหิ เสนาหิ อารกฺขํ สํวิทหิตฺวา อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา…เป.… เอกมนฺตํ นิสีทึสุฯ

อภิกฺกนฺตาย รตฺติยาติ เอตฺถ อภิกฺกนฺตสทฺโท ขยสุนฺทราภิรูปอพฺภนุโมทนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ‘‘อภิกฺกนฺตา, ภนฺเต รตฺติ, นิกฺขนฺโต ปฐโม ยาโม, จิรนิสินฺโน ภิกฺขุสงฺโฆ อุทฺทิสตุ, ภนฺเต, ภควา ภิกฺขูนํ ปาติโมกฺข’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๒๐) เอวมาทีสุ ขเย ทิสฺสติฯ ‘‘อยํ อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร ปณีตตโร จา’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๐๐) เอวมาทีสุ สุนฺทเรฯ

> ‘‘โก เม วนฺทติ ปาทานิ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
> อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, สพฺพา โอภาสยํ ทิสา’’ติฯ (วิ. ว. ๘๕๗);

เอวมาทีสุ อภิรูเปฯ ‘‘อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตมาติ (ปารา. ๑๕) เอวมาทีสุ อพฺภนุโมทเน ฯ อิธ ปน ขเยฯ เตน อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา, ปริกฺขีณาย รตฺติยาติ วุตฺตํ โหติฯ

อภิกฺกนฺตวณฺณาติ อิธ อภิกฺกนฺตสทฺโท อภิรูเปฯ วณฺณสทฺโท ปน ฉวิถุติกุลวคฺคการณสณฺฐานปมาณรูปายตนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ‘‘สุวณฺณวโณฺณสิ ภควา’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๙๙) เอวมาทีสุ ฉวิยํฯ ‘‘กทา สญฺญูฬฺหา ปน เต, คหปติ, อิเม สมณสฺส โคตมสฺส วณฺณา’’ติ (ม. นิ. ๒.๗๗) เอวมาทีสุ ถุติยํฯ ‘‘จตฺตาโรเม , โภ โคตม, วณฺณา’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๖๖) เอวมาทีสุ กุลวคฺเคฯ ‘‘อถ เกน นุ วเณฺณน คนฺธเถโนติ วุจฺจตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๓๔) การเณฯ ‘‘มหนฺตํ หตฺถิราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๓๘) เอวมาทีสุ สณฺฐาเนฯ ‘‘ตโย ปตฺตสฺส วณฺณา’’ติ (ปารา. ๖๐๒) เอวมาทีสุ ปมาเณฯ ‘‘วโณฺณ คโนฺธ รโส โอชา’’ติ เอวมาทีสุ รูปายตเนฯ โส อิธ ฉวิยํ ทฏฺฐโพฺพฯ เตน ‘‘อภิกฺกนฺตวณฺณา อภิรูปจฺฉวี’’ติ วุตฺตํ โหติฯ

เกวลกปฺปนฺติ เอตฺถ เกวลสทฺโท อนวเสสเยภุยฺยอพฺยามิสฺสานติเรกทฬฺหตฺถวิสํโยคาทิอเนกโตฺถฯ ตถา หิสฺส ‘‘เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริย’’นฺติ (ปารา. ๑) เอวมาทีสุ อนวเสสตา อโตฺถฯ ‘‘เกวลกปฺปา จ องฺคมาคธา ปหูตํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อภิกฺกมิตุกามา โหนฺตี’’ติ (มหาว. ๔๓) เอวมาทีสุ เยภุยฺยตาฯ ‘‘เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี’’ติ (มหาว. ๑) เอวมาทีสุ อพฺยามิสฺสตาฯ ‘‘เกวลํ สทฺธามตฺตกํ นูน อยมายสฺมา’’ติ (อ. นิ. ๖.๕๕) เอวมาทีสุ อนติเรกตาฯ ‘‘อายสฺมโต, ภนฺเต, อนุรุทฺธสฺส พาหิโก นาม สทฺธิวิหาริโก เกวลกปฺปํ สงฺฆเภทาย ฐิโต’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๓) เอวมาทีสุ ทฬฺหตฺถตาฯ ‘‘เกวลี วุสิตวา อุตฺตมปุริโสติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๒) เอวมาทีสุ วิสํโยโคฯ อิธ ปนสฺส อนวเสสโตฺถ อธิเปฺปโตฯ

กปฺปสทฺโท ปนายํ อภิสทฺทหนโวหารกาลปญฺญตฺติเฉทนวิกปฺปเลสสมนฺตภาวาทิอเนกโตฺถฯ ตถา หิสฺส ‘‘โอกปฺปนิยเมตํ โภโต โคตมสฺสฯ ยถา ตํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ

(ม. นิ. ๑.๓๘๗) เอวมาทีสุ อภิสทฺทหนมโตฺถฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจหิ สมณกเปฺปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตุ’’นฺติ (จูฬว. ๒๕๐) เอวมาทีสุ โวหาโรฯ ‘‘เยน สุขํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) เอวมาทีสุ กาโลฯ ‘‘อิจฺจายสฺมา กโปฺป’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๙๘) เอวมาทีสุ ปญฺญตฺติฯ ‘‘อลงฺกโต กปฺปิตเกสมสฺสู’’ติ (วิ. ว. ๑๐๙๔) เอวมาทีสุ เฉทนํฯ ‘‘กปฺปติ ทฺวงฺคุลกโปฺป’’ติ (จูฬว. ๔๔๖) เอวมาทีสุ วิกโปฺป, อตฺถิ กโปฺป นิปชฺชิตุ’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๘๐) เอวมาทีสุ เลโสฯ ‘‘เกวลกปฺปํ เวฬุวนํ โอภาเสตฺวา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๙๔) เอวมาทีสุ สมนฺตภาโวฯ อิธ ปน สมนฺตภาโว อโตฺถ อธิเปฺปโตฯ ตสฺมา ‘‘เกวลกปฺปํ คิชฺฌกูฏ’’นฺติ เอตฺถ อนวเสสํ สมนฺตโต คิชฺฌกูฏนฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

โอภาเสตฺวาติ วตฺถมาลาลงฺการสรีรสมุฏฺฐิตาย อาภาย ผริตฺวา, จนฺทิมา วิย สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกปโชฺชตํ กริตฺวาติ อโตฺถฯ **เอกมนฺตํ นิสีทึสู**ติ เทวตานํ ทสพลสฺส สนฺติเก นิสินฺนฏฺฐานํ นาม น พหุ, อิมสฺมึ ปน สุเตฺต ปริตฺตคารววเสน นิสีทึสุฯ

๒๗๖. **เวสฺสวโณ**ติ กิญฺจาปิ จตฺตาโร มหาราชาโน อาคตา, เวสฺสวโณ ปน ทสพลสฺส วิสฺสาสิโก กถาปวตฺตเน พฺยโตฺต สุสิกฺขิโต, ตสฺมา เวสฺสวโณ มหาราชา ภควนฺตํ เอตทโวจฯ **อุฬารา**ติ มเหสกฺขานุภาวสมฺปนฺนาฯ **ปาณาติปาตา เวรมณิยา**ติ ปาณาติปาเต ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา ตโต เวรมณิยา ธมฺมํ เทเสติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ตตฺถ สนฺติ อุฬารา ยกฺขา นิวาสิโน**ติ เตสุ เสนาสเนสุ สนฺติ อุฬารา ยกฺขา นิพทฺธวาสิโนฯ **อาฏานาฏิย**นฺติ อาฏานาฏนคเร พทฺธตฺตา เอวํนามํฯ กึ ปน ภควโต อปจฺจกฺขธโมฺม นาม อตฺถีติ, นตฺถิฯ อถ กสฺมา เวสฺสวโณ ‘‘อุคฺคณฺหาตุ, ภเนฺต, ภควา’’ติอาหิมาห? โอกาสกรณตฺถํฯ โส หิ ภควนฺตํ อิมํ ปริตฺตํ สาเวตุํ โอกาสํ กาเรโนฺต เอวมาหฯ สตฺถุ กถิเต อิมํ ปริตฺตํ ครุ ภวิสฺสตีติปิ อาหฯ **ผาสุวิหาราย**าติ คมนฏฺฐานาทีสุ จตูสุ อิริยาปเถสุ สุขวิหารายฯ

๒๗๗. **จกฺขุมนฺตสฺสา**ติ น วิปสฺสีเยว จกฺขุมา, สตฺตปิ พุทฺธา จกฺขุมโนฺต, ตสฺมา เอเกกสฺส พุทฺธสฺส เอตานิ สตฺต สตฺต นามานิ โหนฺติฯ สเพฺพปิ พุทฺธา จกฺขุมโนฺต, สเพฺพ สพฺพภูตานุกมฺปิโน, สเพฺพ นฺหาตกิเลสตฺตา นฺหาตกาฯ สเพฺพ มารเสนาปมทฺทิโน, สเพฺพ วุสิตวโนฺต, สเพฺพ วิมุตฺตา, สเพฺพ องฺคโต รสฺมีนํ นิกฺขนฺตตฺตา องฺคีรสาฯ น เกวลญฺจ พุทฺธานํ เอตาเนว สตฺต นามานิ อสเงฺขยฺยยานิ นามานิ สคุเณน มเหสิโนติ วุตฺตํฯ

เวสฺสวโณ ปน อตฺตโน ปากฏนามวเสน เอวมาหฯ **เต ชนา**ติ อิธ ขีณาสวา ชนาติ อธิเปฺปตาฯ **อปิสุณาถา**ติ เทสนาสีสมตฺตเมตํ, อมุสา อปิสุณา อผรุสา มนฺตภาณิโนติ อโตฺถ ฯ **มหตฺตา**ติ มหนฺตภาวํ ปตฺตาฯ ‘‘มหนฺตา’’ติปิ ปาโฐ, มหนฺตาติ อโตฺถฯ **วีตสารทา**ติ นิสฺสารทา วิคตโลมหํสาฯ

หิตนฺติ เมตฺตาผรเณน หิตํฯ **ยํ นมสฺสนฺตี**ติ เอตฺถ ยนฺติ นิปาตมตฺตํฯ **มหตฺต**นฺติ มหนฺตํฯ อยเมว วา ปาโฐ, อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘เย จาปิ โลเก กิเลสนิพฺพาเนน นิพฺพุตา ยถาภูตํ วิปสฺสิสุํ, วิชฺชาทิคุณสมฺปนฺนญฺจ หิตํ เทวมนุสฺสานํ โคตมํ นมสฺสนฺติ, เต ชนา อปิสุณา, เต สมฺปิ นมตฺถู’’ติฯ อฏฺฐกถายํ ปน เต ชนา อปิสุณาติ เต พุทฺธา อปิสุณาติ เอวํ ปฐมคาถาย พุทฺธานํเยว วโณฺณ กถิโต, ตสฺมา ปฐมคาถา สตฺตนฺนํ พุทฺธานํ วเสน วุตฺตาฯ ทุติยคาถาย ‘‘โคตม’’นฺติ เทสนามุขมตฺตเมตํฯ อยมฺปิ หิ สตฺตนฺนํเยว วเสน วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – โลเก ปณฺฑิตา เทวมนุสฺสา ยํ นมสฺสนฺติ โคตมํ, ตสฺส จ ตโต ปุริมานญฺจ พุทฺธานํ นมตฺถูติฯ

๒๗๘. **ยโต อุคฺคจฺฉตี**ติ ยโต ฐานโต อุเทติฯ **อาทิโจฺจ**ติ อทิติยา ปุโตฺต, เววจนมตฺตํ วา เอตํ สูริยสทฺทสฺสฯ มหนฺตํ มณฺฑลํ อสฺสาติ **มณฺฑลีมหาฯ ยสฺส จุคฺคจฺฉมานสฺสา**ติ ยมฺหิ อุคฺคจฺฉมาเนฯ **สํวรีปิ นิรุชฺฌตี**ติ รตฺติ อนฺตรธายติฯ **ยสฺส จุคฺคเต**ติ ยสฺมิํ อุคฺคเตฯ

รหโทติ อุทกรหโทฯ **ตตฺถา**ติ ยโต อุคฺคจฺฉติ สูริโย, ตสฺมิํ ฐาเนฯ **สมุโทฺท**ติ โย โส รหโทติ วุโตฺต, โส น อโญฺญ, อถ โข สมุโทฺทฯ **สริโตทโก**ติ วิสโฎทโก, สริตา นานปฺปการา นทิโย อสฺส อุทเก ปวิฏฺฐาติ วา **สริโตทโกฯ เอวํ ตํ ตตฺถ ชานนฺตี**ติ ตํ รหทํ ตตฺถ เอวํ ชานนฺติ ฯ กินฺติ ชานนฺติ? สมุโทฺท สริโตทโกติ เอวํ ชานนฺติฯ

อิโตติ สิเนรุโต วา เตสํ นิสินฺนฏฺฐานโต วาฯ **ชโน**ติ อยํ มหาชโนฯ **เอกนามา**ติ อินฺทนาเมน เอกนามาฯ สเพฺพสํ กิร เตสํ สกฺกสฺส เทวรโญฺญ นามเมว นามมกํสุฯ **อสีติ ทส เอโก จา**ติ เอกนวุติชนาฯ **อินฺทนามา**ติ อิโนฺทติ เอวํนามาฯ **พุทฺธํ อาทิจฺจพนฺธุน**นฺติ กิเลส นิทฺทาปคมเนนาปิ พุทฺธํฯ อาทิเจฺจน สมานโคตฺตตายปิ อาทิจฺจพนฺธุนํฯ **กุสเลน สเมกฺขสี**ติ อนวเชฺชน นิปุเณน วา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน มหาชนํ โอโลเกสิฯ **อมนุสฺสาปิ ตํ วนฺทนฺตี**ติ อมนุสฺสาปิ ตํ ‘‘สพฺพญฺญุตญฺญาเณน มหาชนํ โอโลเกสี’’ติ วตฺวา วนฺทนฺติฯ **สุตํ เนตํ อภิณฺหโส**ติ เอตํ อเมฺหหิ อภิกฺขณํ สุตํฯ **ชินํ วนฺทถ โคตมํ, ชินํ วนฺทาม โคตม**นฺติ อเมฺหหิ ปุฏฺฐา ชินํ วนฺทาม โคตมนฺติ วทนฺติฯ

๒๗๙. **เยน เปตา ปวุจฺจนฺตี**ติ เปตา นาม กาลงฺกตา, เต เยน ทิสาภาเคน นีหริยนฺตูติ วุจฺจนฺติฯ **ปิสุณา ปิฏฺฐิมํสิกา**ติ ปิสุณาวาจา เจว ปิฏฺฐิมํสํ ขาทนฺตา วิย ปรมฺมุขา ครหกา จฯ เอเต จ เยน นีหริยนฺตูติ วุจฺจนฺติ, สเพฺพปิ เหเต ทกฺขิณทฺวาเรน นีหริตฺวา ทกฺขิณโต นครสฺส ฆาตียนฺตุ วา ฉิชฺชนฺตุ วา หญฺญนฺตุ วาติ เอวํ วุจฺจนฺติฯ **อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา**ติ เยน ทิสาภาเคน เต เปตา จ ปิสุณาทิกา จ นีหริยนฺตูติ วุจฺจนฺติ, อิโต สา ทกฺขิณา ทิสาฯ **อิโต**ติ สิเนรุโต วา เตสํ นิสินฺนฏฺฐานโต วาฯ **กุมฺภณฺฑาน**นฺติ เต กิร เทวา มโหทรา โหนฺติ, รหสฺสงฺคมฺปิ จ เนสํ กุโมฺภ วิย มหนฺตํ โหติฯ ตสฺมา กุมฺภณฺฑาติ วุจฺจนฺติฯ

๒๘๐. **ยตฺถ โจคฺคจฺฉติ สูริโย**ติ ยสฺมิํ ทิสาภาเค สูริโย อตฺถํ คจฺฉติฯ

๒๘๑. **เยนา**ติ เยน ทิสาภาเคนฯ **มหาเนรู**ติ มหาสิเนรุ ปพฺพตราชาฯ **สุทสฺสโน**ติ โสวณฺณมยตฺตา สุนฺทรทสฺสโนฯ สิเนรุสฺส หิ ปาจีนปสฺสํ รชตมยํ, ทกฺขิณปสฺสํ มณิมยํ , ปจฺฉิมปสฺสํ ผลิกมยํ, อุตฺตรปสฺสํ โสวณฺณมยํ, ตํ มนุญฺญทสฺสนํ โหติฯ ตสฺมา เยน ทิสาภาเคน สิเนรุ สุทสฺสโนติ อยเมตฺถโตฺถฯ **มนุสฺสา ตตฺถ ชายนฺตี**ติ ตตฺถ อุตฺตรกุรุมฺหิ มนุสฺสา ชายนฺติฯ **อมมา**ติ วตฺถาภรณปานโภชนาทีสุปิ มมตฺตวิรหิตาฯ **อปริคฺคหา**ติ อิตฺถิปริคฺคเหน อปริคฺคหาฯ เตสํ กิร ‘‘อยํ มยฺหํ ภริยา’’ติ มมตฺตํ น โหติ, มาตรํ วา ภคินิํ วา ทิสฺวา ฉนฺทราโค นุปฺปชฺชติฯ

นปิ นียนฺติ นงฺคลาติ นงฺคลานิปิ ตตฺถ ‘‘กสิกมฺมํ กริสฺสามา’’ติ น เขตฺตํ นียนฺติฯ **อกฏฺฐปากิม**นฺติ อกเฏฺฐ ภูมิภาเค อรเญฺญ สยเมว ชาตํฯ **ตณฺฑุลปฺผล**นฺติ ตณฺฑุลาว ตสฺส ผลํ โหติฯ

ตุณฺฑิกีเร ปจิตฺวานาติ อุกฺขลิยํ อากิริตฺวา นิทฺธุมงฺคาเรน อคฺคินา ปจิตฺวาฯ ตตฺถ กิร โชติกปาสาณา นาม โหนฺติฯ อถ โข เต ตโย ปาสาเณ ฐเปตฺวา ตํ อุกฺขลิํ อาโรเปนฺติฯ ปาสาเณหิ เตโช สมุฏฺฐหิตฺวา ตํ ปจติฯ **ตโต ภุญฺชนฺติ โภชน**นฺติ ตโต อุกฺขลิโต โภชนเมว ภุญฺ

ชนฺติ, อโญฺญ สูโป วา พฺยญฺชนํ วา น โหติ, ภุญฺชนฺตานํ จิตฺตานุกูโลเยวสฺส รโส โหติฯ เต ตํ ฐานํ สมฺปตฺตานํ เทนฺติเยว, มจฺฉริยจิตฺตํ นาม น โหติฯ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธาทโยปิ มหิทฺธิกา ตตฺถ คนฺตฺวา ปิณฺฑปาตํ คณฺหนฺติฯ

คาวึ เอกขุรํ กตฺวาติ คาวึ คเหตฺวา เอกขุรํ วาหนเมว กตฺวาฯ ตํ อภิรุยฺห เวสฺสวณสฺส ปริจารกา ยกฺขาฯ **อนุยนฺติ ทิโสทิส**นฺติ ตาย ตาย ทิสาย จรนฺติฯ **ปสุํ เอกขุรํ กตฺวา**ติ ฐเปตฺวา คาวึ อวเสสจตุปฺปทชาติกํ ปสุํ เอกขุรํ วาหนเมว กตฺวา ทิโสทิสํ อนุยนฺติฯ

อิตฺถึ วา วาหนํ กตฺวาติ เยภุเยฺยน คพฺภินึ มาตุคามํ วาหนํ กริตฺวาฯ ตสฺสา ปิฏฺฐิยา นิสีทิตฺวา จรนฺติฯ ตสฺสา กิร ปิฏฺฐิ โอนมิตุํ สหติฯ อิตรา ปน อิตฺถิโย ยาเน โยเชนฺติฯ **ปุริสํ วาหนํ กตฺวา**ติ ปุริเส คเหตฺวา ยาเน โยเชนฺติฯ คณฺหนฺตา จ สมฺมาทิฏฺฐิเก คเหตุํ น สโกฺกนฺติฯ เยภุเยฺยน ปจฺจนฺติมมิลกฺขุวาสิเก คณฺหนฺติฯ อญฺญตโร กิเรตฺถ ชานปโท เอกสฺส เถรสฺส สมีเป นิสีทิตฺวา นิทฺทายติ, เถโร ‘‘อุปาสก อติวิย นิทฺทายสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘อชฺช, ภเนฺต, สพฺพรตฺตึ เวสฺสวณทาเสหิ กิลมิโตมฺหี’’ติ อาหฯ

กุมาริํ วาหนํ กตฺวาติ กุมาริโย คเหตฺวา เอกขุรํ วาหนํ กตฺวา รเถ โยเชนฺติฯ **กุมาร วาหเนปิ** เอเสว นโยฯ **ปจารา ตสฺส ราชิโน**ติ ตสฺส รโญฺญ ปริจาริกาฯ **หตฺถิยานํ อสฺสยาน**นฺติ น เกวลํ โคยานาทีนิเยว, หตฺถิอสฺสยานาทีนิปิ อภิรุหิตฺวา วิจรนฺติฯ **ทิพฺพํ ยาน**นฺติ อญฺญมฺปิ เนสํ พหุวิธํ ทิพฺพยานํ อุปฏฺฐิตเมว โหติ, เอตานิ ตาว เนสํ อุปกปฺปนยานานิฯ เต ปน ปาสาเท วรสยนมฺหิ นิปนฺนาปิ ปีฐสิวิกาทีสุ จ นิสินฺนาปิ วิจรนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปาสาทา สิวิกา เจวา’’ติฯ **มหาราชสฺส ยสสฺสิโน**ติ เอวํ อานุภาวสมฺปนฺนสฺส ยสสฺสิโน มหาราชสฺส เอตานิ ยานานิ นิพฺพตฺตนฺติฯ

ตสฺส จ นครา อหุ อนฺตลิเกฺข สุมาปิตาติ ตสฺส รโญฺญ อากาเส สุฏฺฐุ มาปิตา เอเต อาฏานาฏาทิกา นครา อเหสุํ, นครานิ ภวิํสูติ อโตฺถฯ เอกสฺมิํ หิสฺส นครํ อาฏานาฏา นาม อาสิ, เอกํ กุสินาฏา นาม, เอกํ ปรกุสินาฏา นาม, เอกํ นาฏสุริยา นาม, เอกํ ปรกุสิฏนาฏา นามฯ

อุตฺตเรน กสิวโนฺตติ ตสฺมิํ ฐตฺวา อุชุํ อุตฺตรทิสาย กสิวโนฺต นาม อญฺญํ นครํฯ **ชโนฆมปเรน จา**ติ เอตสฺส อปรภาเค ชโนฆํ นาม อญฺญํ นครํฯ **นวนวติโย**ติ อญฺญมฺปิ นวนวติโย นาม เอกํ นครํฯ อปรํ อมฺพรอมฺพรวติโย นามฯ **อาฬกมนฺทา**ติ อปรมฺปิ อาฬกมนฺทา นาม ราชธานีฯ

ตสฺมา กุเวโร มหาราชาติ อยํ กิร อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ กุเวโร นาม พฺราหฺมโณ หุตฺวา อุจฺฉุวปฺปํ กาเรตฺวา สตฺต ยนฺตานิ โยเชสิฯ เอกิสฺสาย ยนฺตสาลาย อุฏฺฐิตํ อายํ อาคตาคตสฺส มหาชนสฺส ทตฺวา ปุญฺญํ อกาสิฯ อวเสสสาลาหิ ตเตฺถว พหุตโร อาโย อุฏฺฐาสิ, โส เตน ปสีทิตฺวา อวเสสสาลาสุปิ อุปฺปชฺชนกํ คเหตฺวา วีสติ วสฺสสหสฺสานิ ทานํ อทาสิฯ โส กาลํ กตฺวา จาตุมหาราชิเกสุ กุเวโร นาม เทวปุโตฺต ชาโตฯ อปรภาเค วิสาณาย ราชธานิยา รชฺชํ กาเรสิฯ ตโต ปฏฺฐาย เวสฺสวโณติ วุจฺจติฯ

ปเจฺจสโนฺต ปกาเสนฺตีติ ปฏิเอสโนฺต วิสุํ วิสุํ อเตฺถ อุปปริกฺขมานา อนุสาสมานา อเญฺญ ทฺวาทส ยกฺขรฏฺฐิกา ปกาเสนฺติฯ เต กิร ยกฺขรฏฺฐิกา สาสนํ คเหตฺวา ทฺวาทสนฺนํ ยกฺขโทวาริกานํ นิเวเทนฺติฯ ยกฺขโทวาริกา ตํ สาสนํ มหาราชสฺส นิเวเทนฺติฯ อิทานิ เตสํ

ยกฺขรฏฺฐิกานํ นามํ ทเสฺสโนฺต **ตโตลา**ติอาทิมาหฯ เตสุ กิร เอโก ตโตลา นาม, เอโก ตตฺตลา นาม, เอโก ตโตตฺตลา นาม, เอโก โอชสิ นาม, เอโก เตชสิ นาม, เอโก ตโตชสี นามฯ **สูโร ราชา**ติ เอโก สูโร นาม, เอโก ราชา นาม, เอโก สูโรราชา นาม, **อริโฏฺฐ เนมี**ติ เอโก อริโฏฺฐ นาม, เอโก เนมิ นาม, เอโก อริฏฺฐเนมิ นามฯ

รหโทปิ ตตฺถ ธรณี นามาติ ตตฺถ ปเนโก นาเมน ธรณี นาม อุทกรหโท อตฺถิ, ปญฺญาสโยชนา มหาโปกฺขรณี อตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ **ยโต เมฆา ปวสฺสนฺตี**ติ ยโต โปกฺขรณิโต อุทกํ คเหตฺวา เมฆา ปวสฺสนฺติฯ **วสฺสา ยโต ปตายนฺตี**ติ ยโต วุฏฺฐิโย อวตฺถรมานา นิคจฺฉนฺติฯ เมเฆสุ กิร อุฏฺฐิเตสุ ตโต โปกฺขรณิโต ปุราณอุทกํ ภสฺสติฯ อุปริ เมโฆ อุฏฺฐหิตฺวา ตํ โปกฺขรณึ นโวทเกน ปูเรติฯ ปุราโณทกํ เหฏฺฐิมํ หุตฺวา นิกฺขมติฯ ปริปุณฺณาย โปกฺขรณิยา วลาหกา วิคจฺฉนฺติฯ **สภาปี**ติ สภาฯ ตสฺสา กิร โปกฺขรณิยา ตีเร สาลวติยา นาม ลตาย ปริกฺขิโตฺต ทฺวาทสโยชนิโก รตนมณฺฑโป อตฺถิ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ปยิรุปาสนฺตีติ นิสีทนฺติฯ **ตตฺถ นิจฺจผลา รุกฺขา**ติ ตสฺมึ ฐาเน ตํ มณฺฑปํ ปริวาเรตฺวา สทา ผลิตา อมฺพชมฺพุอาทโย รุกฺขา นิจฺจปุปฺผิตา จ จมฺปกมาลาทโยติ ทเสฺสติฯ **นานาทิชคณายุตา**ติ วิวิธปกฺขิสงฺฆสมากุลาฯ **มยูรโกญฺจาภิรุทา**ติ มยูเรหิ โกญฺจสกุเณหิ จ อภิรุทา อุปคีตาฯ

ชีวญฺชีวกสเทฺทตฺถาติ ‘‘ชีว ชีวา’’ติ เอวํ วิรวนฺตานํ ชีวญฺชีวกสกุณานมฺปิ เอตฺถ สโทฺท อตฺถิฯ **โอฏฺฐวจิตฺตกา**ติ ‘‘อุเฏฺฐหิ, จิตฺต, อุเฏฺฐหิ จิตฺตา’’ติ เอวํ วสฺสมานา อุฏฺฐวจิตฺตกสกุณาปิ ตตฺถ วิจรนฺติฯ **กุกฺกุฏฺฐกา**ติ วนกุกฺกุฏฺฐกาฯ **กุฬีรกา**ติ สุวณฺณกกฺกฏฺฐกาฯ **วเน**ติ ปทุมวเนฯ **โปกฺขรสาตกา**ติ โปกฺขรสาตกา นาม สกุณาฯ

สุกสาฬิกสเทฺทตฺถาติ สุกานญฺจ สาฬิกานญฺจ สโทฺท เอตฺถฯ **ทณฺฑมาณวกานิจา**ติ มนุสฺสมุขสกุณาฯ เต กิร ทฺวีหิ หเตฺถหิ สุวณฺณทณฺฑํ คเหตฺวา เอกํ โปกฺขรปตฺตํ อกฺกมิตฺวา อนนฺตเร โปกฺขรปเตฺต สุวณฺณทณฺฑํ นิกฺขิปนฺตา วิจรนฺติฯ **โสภติ สพฺพกาลํ สา**ติ สา โปกฺขรณี สพฺพกาลํ โสภติฯ **กุเวรนฬินี**ติ กุเวรสฺส นฬินี ปทุมสรภูตา, สา ธรณี นาม โปกฺขรณี สทา นิรนฺตรํ โสภติฯ

๒๘๒. **ยสฺส กสฺสจี**ติ อิทํ เวสฺสวโณ อาฏานาฏิยํ รกฺขํ นิฏฺฐเปตฺวา ตสฺสา ปริกมฺมํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ ตตฺถ **สุคฺคหิตา**ติ อตฺถญฺจ พฺยญฺชนญฺจ ปริโสเธตฺวา สุฏฺฐุ อุคฺคหิตาฯ **สมตฺตา ปริยาปุตา**ติ ปทพฺยญฺชนานิ อหาเปตฺวา ปริปุณฺณํ อุคฺคหิตาฯ อตฺถมฺปิ ปาฬิมฺปิ วิสํวาเทตฺวา สพฺพโส วา ปน อปฺปคุณํ กตฺวา ภณนฺตสฺส หิ ปริตฺตํ เตชวนฺตํ น โหติ, สพฺพโส ปคุณํ กตฺวา ภณนฺตเสฺสว เตชวนฺตํ โหติฯ ลาภเหตุ อุคฺคเหตฺวา ภณนฺตสฺสาปิ อตฺถํ น สาเธติ, นิสฺสรณปเกฺข ฐตฺวา เมตฺตํ ปุเรจาริกํ กตฺวา ภณนฺตเสฺสว อตฺถาย โหตีติ ทเสฺสติฯ **ยกฺขปจาโร**ติ ยกฺขปริจารโกฯ

วตฺถุํ วาติ ฆรวตฺถุํ วาฯ **วาสํ วา**ติ ตตฺถ นิพทฺธวาสํ วาฯ **สมิตินฺ**ติ สมาคมํฯ **อนาวยฺหนฺติ** น อาวาหยุตฺตํฯ **อวิวยฺหนฺ**ติ น วิวาหยุตฺตํฯ เตน สห อาวาหวิวาหํ น กเรยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **อตฺตาหิปิ ปริปุณฺณาหี**ติ ‘‘กฬารกฺขิ กฬารทนฺตา’’ติ เอวํ เอเตสํ อตฺตภาวํ อุปเนตฺวา วุตฺตาหิ ปริปุณฺณพฺยญฺชนาหิ ปริภาสาหิ ปริภาเสยฺยุํ ยกฺขอโกฺกเสหิ นาม อโกฺกเสยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **ริตฺตมฺปิสฺส ปตฺตนฺ**ติ ภิกฺขูนํ ปตฺตสทิสเมว โลหปตฺตํ โหติฯ ตํ สีเส นิกฺกุชฺชิตํ ยาว คลวาฏกา ภสฺสติฯ อถ นํ มเชฺฌ อโยขีเลน อาโกเฏนฺติฯ

จณฺฑาติ โกธนาฯ **รุทฺธา**ติ วิรุทฺธาฯ **รภสา**ติ กรณุตฺตริยาฯ **เนว มหาราชานํ อาทิยนฺตี**ติ วจนํ น คณฺหนฺติ, อาณํ น กโรนฺติฯ **มหาราชานํ ปุริสกาน**นฺติ อฏฺฐวีสติยกฺขเสนาปตีนํฯ **ปุริสกาน**นฺติ ยกฺขเสนาปตีนํ เย มนุสฺสา เตสํฯ **อวรุทฺธา นามา**ติ ปจฺจามิตฺตา เวริโนฯ **อุชฺฌาเปตพฺพ**นฺติ ปริตฺตํ วตฺวา อมนุเสฺส ปฏิกฺกมาเปตุํ อสโกฺกเนฺตน เอเตสํ ยกฺขานํ อุชฺฌาเปตพฺพํ, เอเต ชานาเปตพฺพาติ อโตฺถฯ

ปริตฺตปริกมฺมกถา

อิธ ปน ฐตฺวา ปริตฺตสฺส ปริกมฺมํ กเถตพฺพํฯ ปฐมเมว หิ อาฏานาฏิยสุตฺตํ น ภณิตพฺพํ, เมตฺตสุตฺตํ ธชคฺคสุตฺตํ รตนสุตฺตนฺติ อิมานิ สตฺตาหํ ภณิตพฺพานิฯ สเจ มุญฺจติ, สุนฺทรํฯ โน เจ มุญฺจติ, อาฏานาฏิยสุตฺตํ ภณิตพฺพํ, ตํ ภณเนฺตน ภิกฺขุนา ปิฏฺฐํ วา มํสํ วา น ขาทิตพฺพํ, สุสาเน น วสิตพฺพํฯ กสฺมา? อมนุสฺสา โอกาสํ ลภนฺติฯ ปริตฺตกรณฏฺฐานํ หริตุปลิตฺตํ กาเรตฺวา ตตฺถ ปริสุทฺธํ อาสนํ ปญฺญเปตฺวา นิสีทิตพฺพํฯ

ปริตฺตการโก ภิกฺขุ วิหารโต ฆรํ เนเนฺตหิ ผลกาวุเธหิ ปริวาเรตฺวา เนตโพฺพฯ อโพฺภกาเส นิสีทิตฺวา น วตฺตพฺพํ, ทฺวารวาตปานานิ ปิทหิตฺวา นิสิเนฺนน อาวุธหเตฺถหิ สํปริวาริเตน เมตฺตจิตฺตํ ปุเรจาริกํ กตฺวา วตฺตพฺพํฯ ปฐมํ สิกฺขาปทานิ คาหาเปตฺวา สีเล ปติฏฺฐิตสฺส ปริตฺตํ กาตพฺพํฯ เอวมฺปิ โมเจตุํ อสโกฺกเนฺตน วิหารํ อาเนตฺวา เจติยงฺคเณ นิปชฺชาเปตฺวา อาสนปูชํ กาเรตฺวา ทีเป ชาลาเปตฺวา เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา มงฺคลกถา วตฺตพฺพาฯ สพฺพสนฺนิปาโต โฆเสตโพฺพฯ วิหารสฺส อุปวเน เชฏฺฐกรุโกฺข นาม โหติ, ตตฺถ ภิกฺขุสโงฺฆ ตุมฺหากํ อาคมนํ ปฏิมาเนตีติ ปหิณิตพฺพํฯ สพฺพสนฺนิปาตฏฺฐาเน อนาคนฺตุํ นาม น ลพฺภติฯ ตโต อมนุสฺสคหิตโก ''ตฺวํ โก นามา''ติ ปุจฺฉิตโพฺพฯ นาเม กถิเต นาเมเนว อาลปิตโพฺพฯ อิตฺถนฺนาม ตุยฺหํ มาลาคนฺธาทีสุ ปตฺติ อาสนปูชาย ปตฺติ ปิณฺฑปาเต ปตฺติ, ภิกฺขุสเงฺฆน ตุยฺหํ ปณฺณาการตฺถาย มหามงฺคลกถา วุตฺตา, ภิกฺขุสเงฺฆ คารเวน เอตํ มุญฺจาหีติ โมเจตโพฺพฯ สเจ น มุญฺจติ, เทวตานํ อาโรเจตพฺพํ ''ตุเมฺห ชานาถ, อยํ อมนุโสฺส อมฺหากํ วจนํ น กโรติ, มยํ พุทฺธอาณํ กริสฺสามา''ติ ปริตฺตํ กาตพฺพํฯ เอตํ ตาว คิหีนํ ปริกมฺมํฯ สเจ ปน ภิกฺขุ อมนุเสฺสน คหิโต โหติ, อาสนานิ โธวิตฺวา สพฺพสนฺนิปาตํ โฆสาเปตฺวา คนฺธมาลาทีสุ ปตฺตึ ทตฺวา ปริตฺตํ ภณิตพฺพํฯ อิทํ ภิกฺขูนํ ปริกมฺมํฯ

วิกฺกนฺทิตพฺพนฺติ สพฺพสนฺนิปาตํ โฆสาเปตฺวา อฏฺฐวีสติ ยกฺขเสนาปตโย กนฺทิตพฺพาฯ **วิรวิตพฺพ**นฺติ ''อยํ ยโกฺข คณฺหาตี''ติอาทีนิ ภณเนฺตน เตหิ สทฺธึ กเถตพฺพํฯ ตตฺถ **คณฺหาตี**ติ สรีเร อธิมุจฺจติฯ **อาวิสตี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ อถ วา ลคฺคติ น อเปตีติ วุตฺตํ โหติฯ **เหเฐตี**ติ อุปฺปนฺนํ โรคํ วเฑฺฒโนฺต พาธติฯ **วิเหเฐตี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **หึสตี**ติ อปฺปมํสโลหิตํ กโรโนฺต ทุกฺขาเปติฯ **วิหึสตี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **น มุญฺจตี**ติ อปฺปมาทคาโห หุตฺวา มุญฺจิตุํ น อิจฺฉติ, เอวํ เอเตสํ วิรวิตพฺพํฯ

๒๘๓. อิทานิ เยสํ เอวํ วิรวิตพฺพํ, เต ทเสฺสตุํ **กตเมสํ ยกฺขาน**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิโนฺท โสโม**ติอาทีนิ เตสํ นามานิฯ เตสุ **เวสฺสามิโตฺต**ติ เวสฺสามิตฺตปพฺพตวาสี เอโก ยโกฺขฯ **ยุคนฺธโรปิ** ยุคนฺธรปพฺพตวาสีเยวฯ **หิริ เนตฺติ จ มนฺทิโย**ติ หิริ จ เนตฺติ จ มนฺทิโย จฯ **มณิ มาณิ วโร ทีโฆ**ติ มณิ จ มาณิ จ วโร จ ทีโฆ จฯ **อโถ เสรีสโก สหา**ติ เตหิ สห อโญฺญ เสรีสโก นามฯ ''อิเมสํ ยกฺขานํ...เป.... อุชฺฌาเปตพฺพ''นฺติ อยํ ยโกฺข อิมํ เหเฐติ วิเหเฐติ น มุญฺจตีติ เอวํ เอเตสํ ยกฺขเสนาปตีนํ อาโรเจตพฺพํฯ ตโต เต ภิกฺขุสโงฺฆ อตฺตโน ธมฺมอาณํ กโรติ, มยมฺปิ อมฺหากํ ยกฺขราชอาณํ กโรมาติ อุสฺสุกฺกํ กริสฺสนฺติฯ เอวํ อมนุสฺสานํ โอกาโส น

ภวิสฺสติ, พุทฺธสาวกานํ ผาสุวิหาโร จ ภวิสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต ‘‘อยํ โข สา, มาริส, อาฏานาฏิยา รกฺขา’’ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพํ, ตโต ปรญฺจ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย

อาฏานาฏิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สงฺคีติสุตฺตวณฺณนา

๒๙๖. เอวํ เม สุตนฺติ สงฺคีติสุตฺตํฯ ตตฺรายมปุพฺพปทวณฺณนา – **จาริกํ จรมาโน**ติ นิพทฺธจาริกํ จรมาโนฯ ตทา กิร สตฺถา ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ ญาณชาลํ ปตฺถริตฺวา โลกํ โวโลกยมาโน ปาวานครวาสิโน มลฺลราชาโน ทิสฺวา อิเม ราชาโน มยฺหํ สพฺพญฺญุตญฺญาณชาลสฺส อโนฺต ปญฺญายนฺติ, กึ นุ โขติ อาวชฺชโนฺต ‘‘ราชาโน เอกํ สนฺธาคารํ กาเรสุํ, มยิ คเต มงฺคลํ ภณาเปสฺสนฺติ, อหํ เตสํ มงฺคลํ วตฺวา อุโยฺยเชตฺวา ‘ภิกฺขุสงฺฆสฺส ธมฺมกถํ กเถหี’ติ สาริปุตฺตํ วกฺขามิ, สาริปุโตฺต ตีหิ ปิฏเกหิ สมฺมสิตฺวา จุทฺทสปญฺหาธิเกน ปญฺหสหเสฺสน ปฏิมเณฺฑตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส สงฺคีติสุตฺตํ นาม กเถสฺสติ, สุตฺตนฺตํ อาวเชฺชตฺวา ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสนฺตี’’ติ อิมมตฺถํ ทิสฺวา จาริกํ ปกฺกโนฺตฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘มเลฺลสุ จาริกํ จรมาโน’’ติฯ

อุพฺภตกนวสนฺธาคารวณฺณนา

๒๙๗. **อุพฺภตก**นฺติ ตสฺส นามํ, อุจฺจตฺตา วา เอวํ วุตฺตํฯ **สนฺธาคาร**นฺติ นครมเชฺฌ สนฺธาคารสาลาฯ **สมเณน วา**ติ เอตฺถ ยสฺมา ฆรวตฺถุปริคฺคหกาเลเยว เทวตา อตฺตโน วสนฏฺฐานํ คณฺหนฺติฯ ตสฺมา เทเวน วาติ อวตฺวา ‘‘สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เกนจิ วา มนุสฺสภูเตนา’’ติ วุตฺตํฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสู**ติ ภควโต อาคมนํ สุตฺวา ‘‘อเมฺหหิ คนฺตฺวาปิ น ภควา อานีโต, ทูตํ เปเสตฺวาปิ น ปโกฺกสาปิโต, สยเมว ปน มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร อมฺหากํ วสนฏฺฐานํ สมฺปโตฺต, อเมฺหหิ จ สนฺธาคารสาลา การิตา, เอตฺถ มยํ ทสพลํ อาเนตฺวา มงฺคลํ ภณาเปสฺสามา’’ติ จิเนฺตตฺวา อุปสงฺกมึสุฯ

๒๙๘. **เยน สนฺธาคารํ เตนุปสงฺกมึสู**ติ ตํ ทิวสํ กิร สนฺธาคาเร จิตฺตกมฺมํ นิฏฺฐเปตฺวา อฏฺฏกา มุตฺตมตฺตา โหนฺติ, พุทฺธา จ นาม อรญฺญชฺฌาสยา อรญฺญารามา, อโนฺตคาเม วเสยฺยุํ วา โน วาฯ ตสฺมา ภควโต มนํ ชานิตฺวาว ปฏิชคฺคิสฺสามาติ จิเนฺตตฺวา เต ภควนฺตํ อุปสงฺกมึสุฯ อิทานิ ปน มนํ ลภิตฺวา ปฏิชคฺคิตุกามา เยน สนฺธาคารํ เตนุปสงฺกมึสุ ฯ **สพฺพสนฺถริ**นฺติ ยถา สพฺพํ สนฺถตํ โหติ, เอวํฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสู**ติ เอตฺถ ปน เต มลฺลราชาโน สนฺธาคารํ ปฏิชคฺคิตฺวา นครวีถิโยปิ สมฺมชฺชาเปตฺวา ธเช อุสฺสาเปตฺวา เคหทฺวาเรสุ ปุณฺณฆเฏ จ กทลิโย จ ฐปาเปตฺวา สกลนครํ ทีปมาลาทีหิ วิปฺปกิณฺณตารกํ วิย กตฺวา ขีรปายเก ทารเก ขีรํ ปาเยถ, ทหเร กุมาเร ลหุํ ลหุํ โภชาเปตฺวา สยาเปถ, อุจฺจาสทฺทํ มา กริตฺถ, อชฺช เอกรตฺตึ สตฺถา อโนฺตคาเม วสิสฺสติ, พุทฺธา นาม อปฺปสทฺทกามา โหนฺตีติ เภรึ จราเปตฺวา สยํ ทณฺฑทีปิกํ อาทาย เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสุฯ

๒๙๙. **ภควนฺตํเยว ปุรกฺขตฺวา**ติ ภควนฺตํ ปุรโต กตฺวาฯ ตตฺถ ภควา ภิกฺขูนเญฺจว อุปาสกานญฺจ มเชฺฌ นิสิโนฺน อติวิย วิโรจติ, สมนฺตปาสาทิโก สุวณฺณวโณฺณ อภิรูโป ทสฺสนีโยฯ ปุริมกายโต สุวณฺณวณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถํ ฐานํ คณฺหาติฯ ปจฺฉิมกายโตฯ ทกฺขิณหตฺถโตฯ วามหตฺถโต สุวณฺณวณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถํ ฐานํ คณฺหาติฯ อุปริ เกสนฺตโต ปฏฺฐาย สพฺพเกสาวเฏฺฏหิ โมรคีววณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา คคนตเล อสีติหตฺถํ ฐานํ คณฺหาติฯ เหฏฺฐา ปาทตเลหิ ปวาฬวณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา ฆนปถวิยํ อสีติหตฺถํ ฐานํ คณฺหาติฯ เอวํ สมนฺตา อสีติ หตฺถมตฺตํ ฐานํ ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย วิโชฺชตมานา วิปฺผนฺทมานา วิธาวนฺติฯ สเพฺพ ทิสาภาคา สุวณฺณจมฺปกปุเปฺผหิ วิกิริยมานา วิย สุวณฺณฆฏโต นิกฺขนฺตสุว

ณฺณรสธาราหิ สิญฺจมานา วิย ปสาริตสุวณฺณปฏปริกฺขิตฺตา วิย เวรมฺภวาตสมุฏฺฐิตกึสุกกณิการปุปฺผจุณฺณสมากิณฺณา วิย จ วิปฺปกาสนฺติฯ

ภควโตปิ อสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาทฺวตฺตึสวรลกฺขณสมุชฺชลํ สรีรํ สมุคฺคตตารกํ วิย คคนตลํ, วิกสิตมิว ปทุมวนํ , สพฺพปาลิผุโลฺล วิย โยชนสติโก ปาริจฺฉตฺตโก ปฏิปาฏิยา ฐปิตานํ ทฺวตฺตึสจนฺทานํ ทฺวตฺตึสสูริยานํ ทฺวตฺตึสจกฺกวตฺติราชานํ ทฺวตฺตึสเทวราชานํ ทฺวตฺตึสมหาพฺรหฺมานํ สิริยา สิรึ อภิภวมานํ วิย วิโรจติฯ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา ภิกฺขูปิ สเพฺพว อปฺปิจฺฉา สนฺตุฏฺฐา ปวิวิตฺตา อสํสฏฺฐา อารทฺธวีริยา วตฺตาโร วจนกฺขมา โจทกา ปาปครหิโน สีลสมฺปนฺนา สมาธิสมฺปนฺนา ปญฺญาวิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปนฺนาฯ เตหิ ปริวาริโต ภควา รตฺตกมฺพลปริกฺขิโตฺต วิย สุวณฺณกฺขโนฺธ , รตฺตปทุมวนสณฺฑมชฺฌคตา วิย สุวณฺณนาวา, ปวาฬเวทิกาปริกฺขิโตฺต วิย สุวณฺณปาสาโท วิโรจิตฺถฯ

อสีติมหาเถราปิ นํ เมฆวณฺณํ ปํสุกูลํ ปารุปิตฺวา มณิวมฺมวมฺมิตา วิย มหานาคา ปริวารยึสุ วนฺตราคา ภินฺนกิเลสา วิชฏิตชฏา ฉินฺนพนฺธนา กุเล วา คเณ วา อลคฺคาฯ อิติ ภควา สยํ วีตราโค วีตราเคหิ, วีตโทโส วีตโทเสหิ, วีตโมโห วีตโมเหหิ, นิตฺตโณฺห นิตฺตเณฺหหิ, นิกฺกิเลโส นิกฺกิเลเสหิ, สยํ พุโทฺธ พหุสฺสุตพุเทฺธหิ ปริวาริโต ปตฺตปริวาริตํ วิย เกสรํ, เกสรปริวาริตา วิย กณฺณิกา, อฏฺฐนาคสหสฺสปริวาริโต วิย ฉทฺทโนฺต นาคราชา, นวุติหํสสหสฺสปริวาริโต วิย ธตรโฏฺฐ หํสราชา, เสนงฺคปริวาริโต วิย จกฺกวตฺติราชา, มรุคณปริวาริโต วิย สโกฺก เทวราชา, พฺรหฺมคณปริวาริโต วิย หาริโต มหาพฺรหฺมา, อสเมน พุทฺธเวเสน อปริมาเณน พุทฺธวิลาเสน ตสฺสํ ปริสติ นิสิโนฺน ปาเวยฺยเก มเลฺล พหุเทว รตฺตึ ธมฺมิยา กถาย สนฺทเสฺสตฺวา อุโยฺยเชสิฯ

เอตฺถ จ **ธมฺมิกถา** นาม สนฺธาคารอนุโมทนปฺปฏิสํยุตฺตา ปกิณฺณกกถา เวทิตพฺพาฯ ตทา หิ ภควา อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย ปถโวชํ อากฑฺฒโนฺต วิย มหาชมฺพุํ มตฺถเก คเหตฺวา จาเลโนฺต วิย โยชนิยมธุคณฺฑํ จกฺกยเนฺตน ปีเฬตฺวา มธุปานํ ปายมาโน วิย จ ปาเวยฺยกานํ มลฺลานํ หิตสุขาวหํ ปกิณฺณกกถํ กเถสิฯ

๓๐๐. ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูตนฺติ ยํ ยํ ทิสํ อนุวิโลเกติ, ตตฺถ ตตฺถ ตุณฺหีภูตเมวฯ **อนุวิโลเกตฺวา**ติ มํสจกฺขุนา ทิพฺพจกฺขุนาติ ทฺวีหิ จกฺขูหิ ตโต ตโต วิโลเกตฺวาฯ มํสจกฺขุนา หิ เนสํ พหิทฺธา อิริยาปถํ ปริคฺคเหสิฯ ตตฺถ เอกภิกฺขุสฺสาปิ เนว หตฺถกุกฺกุจฺจํ น ปาทกุกฺกุจฺจํ อโหสิ, น โกจิ สีสมุกฺขิปิ, น กถํ กเถสิ, น นิทฺทายโนฺต นิสีทิฯ สเพฺพปิ ตีหิ สิกฺขาหิ สิกฺขิตา นิวาเต ปทีปสิขา วิย นิจฺจลา นิสีทึสุฯ อิติ เนสํ อิมํ อิริยาปถํ มํสจกฺขุนา ปริคฺคเหสิฯ อาโลกํ ปน วฑฺฒยิตฺวา ทิพฺพจกฺขุนา หทยรูปํ ทิสฺวา อพฺภนฺตรคตํ สีลํ โอโลเกสิฯ โส อเนกสตานํ ภิกฺขูนํ อโนฺตกุมฺภิยํ ชลมานํ ปทีปํ วิย อรหตฺตุปคํ สีลํ อทฺทสฯ อารทฺธวิปสฺสกา หิ เต ภิกฺขูฯ อิติ เนสํ สีลํ ทิสฺวา ‘‘อิเมปิ ภิกฺขู มยฺหํ อนุจฺฉวิกา, อหมฺปิ อิเมสํ อนุจฺฉวิโก’’ติ จกฺขุตเลสุ นิมิตฺตํ ฐเปตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ โอโลเกตฺวา อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตํ อามเนฺตสิ ‘‘ปิฏฺฐิ เม อาคิลายตี’’ติฯ กสฺมา อาคิลายติ? ภควโต หิ ฉพฺพสฺสานิ มหาปธานํ ปทหนฺตสฺส มหนฺตํ กายทุกฺขํ อโหสิฯ อถสฺส อปรภาเค มหลฺลกกาเล ปิฏฺฐิวาโต อุปฺปชฺชิฯ

สงฺฆาฏึ ปญฺญาเปตฺวาติ สนฺธาคารสฺส กิร เอกปเสฺส เต ราชาโน กปฺปิยมญฺจกํ ปญฺญเปสุํ ‘‘อเปฺปว นาม สตฺถา นิปเชฺชยฺยา’’ติฯ สตฺถาปิ จตูหิ อิริยาปเถหิ ปริภุตฺตํ อิเมสํ มหปฺผลํ ภวิสฺสตีติ ตตฺถ สงฺฆาฏึ ปญฺญาเปตฺวา นิปชฺชิฯ

ภินฺนนิคณฺฐวตฺถุวณฺณนา

๓๐๑. **ตสฺส กาลงฺกิริยายา**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

๓๐๒. **อามเนฺตสี**ติ ภณฺฑนาทิวูปสมกรํ สฺวาขฺยาตํ ธมฺมํ เทเสตุกาโม อามเนฺตสิฯ

เอกกวณฺณนา

๓๐๓. **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ธเมฺมฯ **สงฺคายิตพฺพ**นฺติ สมเคฺคหิ คายิตพฺพํ, เอกวจเนหิ อวิรุทฺธวจเนหิ ภณิตพฺพํฯ **น วิวทิตพฺพ**นฺติ อเตฺถ วา พฺยญฺชเน วา วิวาโท น กาตโพฺพฯ **เอโก ธโมฺม**ติ เอกกทุกติกาทิวเสน พหุธา สามคฺคิรสํ ทเสฺสตุกาโม ปฐมํ ตาว ‘‘เอโก ธโมฺม’’ติ อาหฯ **สเพฺพ สตฺตา**ติ กามภวาทีสุ สญฺญาภวาทีสุ เอกโวการภวาทีสุ จ สพฺพภเวสุ สเพฺพ สตฺตาฯ **อาหารฏฺฐิติกา**ติ อาหารโต ฐิติ เอเตสนฺติ อาหารฏฺฐิติกาฯ อิติ สพฺพสตฺตานํ ฐิติเหตุ อาหาโร นาม เอโก ธโมฺม อมฺหากํ สตฺถารา ยาถาวโต ญตฺวา สมฺมทกฺขาโต อาวุโสติ ทีเปติฯ

นนุ จ เอวํ สเนฺต ยํ วุตฺตํ ‘‘อสญฺญสตฺตา เทวา อเหตุกา อนาหารา อผสฺสกา’’ติอาทิ, (วิภ. ๑๐๑๗) ตํ วจนํ วิรุชฺฌตีติ, น วิรุชฺฌติฯ เตสญฺหิ ฌานํ อาหาโร โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อาหารา ภูตานํ วา สตฺตานํ ฐิติยา สมฺภเวสีนํ วา อนุคฺคหายฯ กตเม จตฺตาโร? กพฬีกาโร อาหาโร โอฬาริโก วา สุขุโม วา, ผโสฺส ทุติโย, มโนสเญฺจตนา ตติยา, วิญฺญาณํ จตุตฺถ’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๑) อิทมฺปิ วิรุชฺฌตีติ, อิทมฺปิ น วิรุชฺฌติฯ เอตสฺมิญฺหิ สุเตฺต นิปฺปริยาเยน อาหารลกฺขณาว ธมฺมา อาหาราติ วุตฺตาฯ อิธ ปน ปริยาเยน ปจฺจโย อาหาโรติ วุโตฺตฯ สพฺพธมฺมานญฺหิ ปจฺจโย ลทฺธุํ วฏฺฏติฯ โส จ ยํ ยํ ผลํ ชเนติ, ตํ ตํ อาหรติ นาม, ตสฺมา อาหาโรติ วุจฺจติฯ เตเนวาห ‘‘อวิชฺชมฺปาหํ, ภิกฺขเว, สาหารํ วทามิ, โน อนาหารํฯ โก จ, ภิกฺขเว, อวิชฺชาย อาหาโร? ปญฺจนีวรณาติสฺส วจนียํฯ ปญฺจนีวรเณปาหํ, ภิกฺขเว, สาหาเร วทามิ, โน อนาหาเรฯ โก จ, ภิกฺขเว, ปญฺจนฺนํ นีวรณานํ อาหาโร? อโยนิโสมนสิกาโรติสฺส วจนีย’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๖๑)ฯ อยํ อิธ อธิเปฺปโตฯ

เอตสฺมิญฺหิ ปจฺจยาหาเร คหิเต ปริยายาหาโรปิ นิปฺปริยายาหาโรปิ สโพฺพ คหิโตว โหติฯ ตตฺถ อสญฺญภเว ปจฺจยาหาโร ลพฺภติฯ อนุปฺปเนฺน หิ พุเทฺธ ติตฺถายตเน ปพฺพชิตา วาโยกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ธี จิตฺตํ, ธิพฺพเตตํ จิตฺตํ จิตฺตสฺส นาม อภาโวเยว สาธุ, จิตฺตญฺหิ นิสฺสาเยว วธพนฺธาทิปจฺจยํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติฯ จิเตฺต อสติ นเตฺถตนฺติ ขนฺติํ รุจิํ อุปฺปาเทตฺวา อปริหีนชฺฌานา กาลงฺกตฺวา อสญฺญภเว นิพฺพตฺตนฺติฯ โย ยสฺส อิริยาปโถ มนุสฺสโลเก ปณิหิโต อโหสิ, โส เตน อิริยาปเถน นิพฺพตฺติตฺวา ปญฺจกปฺปสตานิ ฐิโต วา นิสิโนฺน วา นิปโนฺน วา โหติฯ เอวรูปานมฺปิ สตฺตานํ ปจฺจยาหาโร ลพฺภติฯ เต หิ ยํ ฌานํ ภาเวตฺวา นิพฺพตฺตา, ตเทว เนสํ ปจฺจโย โหติฯ ยถา ชิยาเวเคน ขิตฺตสโร ยาว ชิยาเวโค อตฺถิ, ตาว คจฺฉติ, เอวํ ยาว ฌานปจฺจโย อตฺถิ, ตาว ติฏฺฐนฺติฯ ตสฺมึ นิฏฺฐิเต ขีณเวโค สโร วิย ปตนฺติฯ เย ปน เต เนรยิกา เนว อุฏฺฐานผลูปชีวี น ปุญฺญผลูปชีวีติ วุตฺตา, เตสํ โก อาหาโรติ ? เตสํ กมฺมเมว อาหาโรฯ กึ ปญฺจ อาหารา อตฺถีติ เจฯ ปญฺจ, น ปญฺจาติ อิทํ น วตฺตพฺพํฯ นนุ ปจฺจโย อาหาโรติ วุตฺตเมตํฯ ตสฺมา เยน กเมฺมน เต นิรเย นิพฺพตฺตา, ตเทว เตสํ ฐิติปจฺจยตฺตา อาหาโร โหติฯ ยํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ ‘‘น จ ตาว กาลงฺกโรติ, ยาว น ตํ ปาปกมฺมํ พฺยนฺตี โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๕๐)ฯ

กพฬีการํ อาหารํ อารพฺภ เจตฺถ วิวาโท น กาตพฺโพฯ มุเข อุปฺปนฺนํ เขโฬปิ หิ เตสํ อาหารกิจฺจํ สาเธติฯ เขโฬปิ หิ นิรเย ทุกฺขเวทนิโย หุตฺวา ปจฺจโย โหติ, สเคฺค สุขเวทนิโยฯ อิติ กามภเว นิปฺปริยาเยน จตฺตาโร อาหาราฯ รูปารูปภเวสุ ฐเปตฺวา อสญฺญํ เสสานํ ตโยฯ อสญฺญานเญฺจว อวเสสานญฺจ ปจฺจยาหาโรติ อิมินา อาหาเรน ‘‘สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา’’ติ เอตํ ปญฺหํ กเถตฺวา ‘‘อยํ โข อาวุโส’’ติ เอวํ นิยฺยาตนมฺปิ ‘‘อตฺถิ โข อาวุโส’’ติ ปุน อุทฺธรณมฺปิ อกตฺวา ‘‘สเพฺพ สตฺตา สงฺขารฏฺฐิติกา’’ติ ทุติยปญฺหํ วิสฺสเชฺชสิฯ

กสฺมา ปน น นิยฺยาเตสิ น อุทฺธริตฺถ? ตตฺถ ตตฺถ นิยฺยาติยมาเนปิ อุทฺธริยมาเนปิ ปริยาปุณิตุํ วาเจตุํ ทุกฺขํ โหติ, ตสฺมา เทฺว เอกาพเทฺธ กตฺวา วิสฺสเชฺชสิฯ อิมสฺมิมฺปิ วิสฺสชฺชเน เหฏฺฐา วุตฺตปจฺจโยว อตฺตโน ผลสฺส สงฺขรณโต สงฺขาโรติ วุโตฺตฯ อิติ เหฏฺฐา อาหารปจฺจโย กถิโต, อิธ สงฺขารปจฺจโยติ อยเมตฺถ เหฏฺฐิมโต วิเสโสฯ ‘‘เหฏฺฐา นิปฺปริยายาหาโร คหิโต, อิธ ปริยายาหาโรติ เอวํ คหิเต วิเสโส ปากโฏ ภเวยฺย, โน จ คณฺหึสู’ติ มหาสีวเตฺถโร อาหฯ อินฺทฺริยพทฺธสฺสปิ หิ อนินฺทฺริยพทฺธสฺสปิ ปจฺจโย ลทฺธุํ วฏฺฏติฯ วินา ปจฺจเยน ธโมฺม นาม นตฺถิฯ ตตฺถ อนินฺทฺริยพทฺธสฺส ติณรุกฺขลตาทิโน ปถวีรโส อาโปรโส จ ปจฺจโย โหติฯ เทเว อวสฺสเนฺต หิ ติณาทีนิ มิลายนฺติ, วสฺสเนฺต จ ปน หริตานิ โหนฺติฯ อิติ เตสํ ปถวีรโส อาโปรโส จ ปจฺจโย โหติฯ อินฺทฺริยพทฺธสฺส อวิชฺชา ตณฺหา กมฺมํ อาหาโรติ เอวมาทโย ปจฺจยา, อิติ เหฏฺฐา ปจฺจโยเยว อาหาโรติ กถิโต, อิธ สงฺขาโรติฯ อยเมเวตฺถ วิเสโสฯ

อยํ โข, อาวุโสติ อาวุโส อมฺหากํ สตฺถารา มหาโพธิมเณฺฑ นิสีทิตฺวา สยํ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สจฺฉิกตฺวา อยํ เอกธโมฺม เทสิโตฯ ตตฺถ เอกธเมฺม ตุเมฺหหิ สเพฺพเหว สงฺคายิตพฺพํ น วิวทิตพฺพํฯ **ยถยิทํ พฺรหฺมจริย**นฺติ ยถา สงฺคายมานานํ ตุมฺหากํ อิทํ สาสนพฺรหฺมจริยํ อทฺธนิยํ อสฺสฯ เอเกน หิ ภิกฺขุนา ‘‘อตฺถิ, โข อาวุโส, เอโก ธโมฺม สมฺมทกฺขาโตฯ กตโม เอโก ธโมฺม? สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาฯ สเพฺพ สตฺตา สงฺขารฏฺฐิติกา’’ติ กถิเต ตสฺส กถํ สุตฺวา อโญฺญ กเถสฺสติฯ ตสฺสปิ อโญฺญติ เอวํ ปรมฺปรกถานิยเมน อิทํ พฺรหฺมจริยํ จิรํ ติฏฺฐมานํ สเทวกสฺส โลกสฺส อตฺถาย หิตาย ภวิสฺสตีติ เอกกวเสน ธมฺมเสนาปติ สาริปุตฺตเตฺถโร สามคฺคิรสํ ทเสฺสสีติฯ

เอกกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุกวณฺณนา

๓๐๔. อิติ เอกกวเสน สามคฺคิรสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทุกวเสน ทเสฺสตุํ ปุน เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ นามรูปทุเก **นาม**นฺติ จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา นิพฺพานญฺจฯ ตตฺถ จตฺตาโร ขนฺธา นามนเฏฺฐน **นามํ**ฯ นามนเฏฺฐนาติ นามกรณเฏฺฐนฯ ยถา หิ มหาชนสมฺมตตฺตา มหาสมฺมตสฺส ‘‘มหาสมฺมโต’’ติ นามํ อโหสิ, ยถา มาตาปิตโร ‘‘อยํ ติโสฺส นาม โหตุ, ผุโสฺส นาม โหตู’’ติ เอวํ ปุตฺตสฺส กิตฺติมนามํ กโรนฺติ, ยถา วา ‘‘ธมฺมกถิโก วินยธโร’’ติ คุณโต นามํ อาคจฺฉติ, น เอวํ เวทนาทีนํฯ เวทนาทโย หิ มหาปถวีอาทโย วิย อตฺตโน นามํ กโรนฺตาว อุปฺปชฺชนฺติฯ เตสุ อุปฺปเนฺนสุ เตสํ นามํ อุปฺปนฺนเมว โหติฯ น หิ เวทนํ อุปฺปนฺนํ ‘‘ตฺวํ เวทนา นาม โหหี’’ติ, โกจิ ภณติ, น จสฺสา เยน เกนจิ การเณน นามคฺคหณกิจฺจํ อตฺถิ, ยถา ปถวิยา อุปฺปนฺนาย ‘‘ตฺวํ ปถวี นาม โหหี’’ติ นามคฺคหณกิจฺจํ นตฺถิ, จกฺกวาฬสิเนรุมฺหิ จนฺทิมสูริยนกฺขเตฺตสุ อุปฺปเนฺนสุ ‘‘ตฺวํ จกฺกวาฬํ นาม, ตฺวํ นกฺขตฺตํ นาม โหหี’’ติ นามคฺคหณกิจฺจํ นตฺถิ, นามํ อุปฺปนฺนเมว โหติ, โอปปาติกา ปณฺณตฺติ นิปตติ, เอวํ เวทนาย อุปฺปนฺนาย ‘‘ตฺวํ เวทนา นาม โหหี’’ติ นามคฺคหณกิจฺจํ นตฺถิ, ตาย อุปฺปนฺนาย เวทนาติ นามํ อุปฺปนฺนเมว โหติฯ สญฺญาทีสุปิ เอ

เสว นโย อตีเตปิ หิ เวทนา เวทนาเยวฯ สญฺญาฯ สงฺขาราฯ วิญฺญาณํ วิญฺญาณเมวฯ อนาคเตปิฯ ปจฺจุปฺปเนฺนปิฯ นิพฺพานํ ปน สทาปิ นิพฺพานเมวาติฯ นามนเฏฺฐน นามํฯ นมนเฏฺฐนาปิ เจตฺถ จตฺตาโร ขนฺธา นามํฯ เต หิ อารมฺมณาภิมุขํ นมนฺติฯ นามนเฏฺฐน สพฺพมฺปิ นามํฯ จตฺตาโร หิ ขนฺธา อารมฺมเณ อญฺญมญฺญํ นาเมนฺติ , นิพฺพานํ อารมฺมณาธิปติปจฺจยตาย อตฺตนิ อนวชฺชธเมฺม นาเมติฯ

รูปนฺติ จตฺตาโร จ มหาภูตา จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทาย รูปํ, ตํ สพฺพมฺปิ รุปฺปนเฏฺฐน **รูปํฯ** ตสฺส วิตฺถารกถา วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

อวิชฺชาติ ทุกฺขาทีสุ อญฺญาณํฯ อยมฺปิ วิตฺถารโต วิสุทฺธิมเคฺค กถิตาเยวฯ ***ภวตณฺหา***ติ ภวปตฺถนาฯ ยถาห ‘‘ตตฺถ กตมา ภวตณฺหา? โย ภเวสุ ภวจฺฉโนฺท’’ติอาทิ (ธ. ส. ๑๓๑๙)ฯ

ภวทิฎฺฐีติ ภโว วุจฺจติ สสฺสตํ, สสฺสตวเสน อุปฺปชฺชนกทิฎฺฐิฯ สา ‘‘ตตฺถ กตมา ภวทิฎฺฐิ? ‘ภวิสฺสติ อตฺตา จ โลโก จา’ติ ยา เอวรูปา ทิฎฺฐิ ทิฎฺฐิคต’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๑๓๒๐) นเยน อภิธเมฺม วิตฺถาริตาฯ ***วิภวทิฎฺฐี***ติ วิภโว วุจฺจติ อุเจฺฉทํ, อุเจฺฉทวเสน อุปฺปชฺชนกทิฎฺฐิฯ สาปิ ‘‘ตตฺถ กตมา วิภวทิฎฺฐิ? ‘น ภวิสฺสติ อตฺตา จ โลโก จา’ติ (ธ. ส. ๒๘๕)ฯ ยา เอวรูปา ทิฎฺฐิ ทิฎฺฐิคต’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๑๓๒๑) นเยน ตเตฺถว วิตฺถาริตาฯ

อหิริกนฺติ ‘‘ยํ น หิรียติ หิรียิตเพฺพนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๒๘) เอวํ วิตฺถาริตา นิลฺลชฺชตาฯ **อโนตฺตปฺป**นฺติ ‘‘ยํ น โอตฺตปฺปติ โอตฺตปฺปิตเพฺพนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๒๙) เอวํ วิตฺถาริโต อภายนกอากาโรฯ

หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจาติ ‘‘ยํ หิรียติ หิรียิตเพฺพน, โอตฺตปฺปติ โอตฺตปฺปิตเพฺพนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๓๐-๓๑) เอวํ วิตฺถาริตานิ หิริโอตฺตปฺปานิฯ อปิ เจตฺถ อชฺฌตฺตสมุฎฺฐานา **หิรี,** พหิทฺธาสมุฎฺฐานํ **โอตฺตปฺปํฯ** อตฺตาธิปเตยฺยา หิรี, โลกาธิปเตยฺยํ โอตฺตปฺปํฯ ลชฺชาสภาวสณฺฐิตา หิรี, ภยสภาวสณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํฯ วิตฺถารกถา ปเนตฺถ สพฺพาการเรน วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตาฯ

โทวจสฺสตาติ ทุกฺขํ วโจ เอตสฺมิํ วิปฺปฎิกูลคาหิมฺหิ วิปจฺจนีกสาเต อนาทเร ปุคฺคเลติ ทุพฺพโจ, ตสฺส กมฺมํ โทวจสฺสํ, ตสฺส ภาโว **โทวจสฺสตาฯ** วิตฺถารโต ปเนสา ‘‘ตตฺถ กตมา โทวจสฺสตา? สหธมฺมิเก วุจฺจมาเน โทวจสฺสาย’’นฺติ (ธ. ส. ๑๓๓๒) อภิธเมฺม อาคตาฯ สา อตฺถโต สงฺขารกฺขโนฺธ โหติฯ ‘‘จตุนฺนญฺจ ขนฺธานํ เอเตนาการเรน ปวตฺตานํ เอตํ อธิวจน’’นฺติ วทนฺติฯ **ปาปมิตฺตตา**ติ ปาปา อสฺสทฺธาทโย ปุคฺคลา เอตสฺส มิตฺตาติ ปาปมิโตฺต, ตสฺส ภาโว ปาปมิตฺตตาฯ วิตฺถารโต ปเนสา – ‘‘ตตฺถ กตมา ปาปมิตฺตตา? เย เต ปุคฺคลา อสฺสทฺธา ทุสฺสีลา อปฺปสฺสุตา มจฺฉริโน ทุปฺปญฺญาฯ ยา เตสํ เสวนา นิเสวนา สํเสวนา ภชนา สํภชนา ภตฺติ สํภตฺติ ตํสมฺปวงฺกตา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๓๓) เอวํ อาคตาฯ สาปิ อตฺถโต โทวจสฺสตา วิย ทฎฺฐพฺพาฯ

โสวจสฺสตา จ กลฺยาณมิตฺตตา จ วุตฺตปฺปฎิปกฺขนเยน เวทิตพฺพาฯ อุโภปิ ปเนตา อิธ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาฯ

อาปตฺติกุสลตาติ ‘‘ปญฺจปิ อาปตฺติกฺขนฺธา อาปตฺติโย, สตฺตปิ อาปตฺติกฺขนฺธา อาปตฺติโยฯ ยา ตาสํ อาปตฺตีนํ อาปตฺติกุสลตา ปญฺญา ปชานนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๓๖) เอวํ วุโตฺต อาปตฺติกุสลภาโวฯ

อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตาติ ‘‘ยา ตาหิ อาปตฺตีหิ วุฏฺฐานกุสลตา ปญฺญา ปชานนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๓๗) เอวํ วุตฺตา สห กมฺมวาจาย อาปตฺตีหิ วุฏฺฐานปริเจฺฉทชานนา ปญฺญาฯ

สมาปตฺติกุสลตาติ ‘‘อตฺถิ สวิตกฺกสวิจารา สมาปตฺติ, อตฺถิ อวิตกฺกวิจารมตฺตา สมาปตฺติ, อตฺถิ อวิตกฺกอวิจารา สมาปตฺติฯ ยา ตาสํ สมาปตฺตีนํ กุสลตา ปญฺญา ปชานนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๓๘) เอวํ วุตฺตา สห ปริกมฺเมน อปฺปนาปริเจฺฉทชานนา ปญฺญาฯ **สมาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา**ติ ‘‘ยา ตาหิ สมาปตฺตีหิ วุฏฺฐานกุสลตา ปญฺญา ปชานนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๓๙) เอวํ วุตฺตา ยถาปริจฺฉินฺนสมยวเสเนว สมาปตฺติโต วุฏฺฐานสมตฺถา ‘‘เอตฺตกํ คเต สูริเย อุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ วุฏฺฐานกาลปริเจฺฉทกา ปญฺญาฯ

ธาตุกุสลตาติ ‘‘อฏฺฐารส ธาตุโย จกฺขุธาตุ…เป.… มโนวิญฺญาณธาตุฯ ยา ตาสํ ธาตูนํ กุสลตา ปญฺญา ปชานนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๔๐) เอวํ วุตฺตา อฏฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ สภาวปริเจฺฉทกา สวนธารณสมฺมสนปฏิเวธปญฺญาฯ **มนสิการกุสลตา**ติ ‘‘ยา ตาสํ ธาตูนํ มนสิการกุสลตา ปญฺญา ปชานนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๔๑) เอวํ วุตฺตา ตาสํเยว ธาตูนํ สมฺมสนปฏิเวธปจฺจเวกฺขณปญฺญาฯ

อายตนกุสลตาติ ‘‘ทฺวาทสายตนานิ จกฺขายตนํ…เป.… ธมฺมายตนํฯ ยา เตสํ อายตนานํ อายตนกุสลตา ปญฺญา ปชานนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๔๒) เอวํ วุตฺตา ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ อุคฺคหมนสิการปชานนา ปญฺญาฯ อปิจ ธาตุกุสลตาปิ อุคฺคหมนสิการสวนสมฺมสนปฏิเวธปจฺจเวกฺขเณสุ วตฺตติ มนสิการกุสลตาปิ อายตนกุสลตาปิฯ อยํ ปเนตฺถ วิเสโส, สวนอุคฺคหปจฺจเวกฺขณา โลกิยา, ปฏิเวโธ โลกุตฺตโร, สมฺมสนมนสิการา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสลตา**ติ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา…เป.… สมุทโย โหตีติ ยา ตตฺถ ปญฺญา ปชานนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๔๓) เอวํ วุตฺตา ทฺวาทสนฺนํ ปจฺจยาการานํ อุคฺคหาทิวเสน ปวตฺตา ปญฺญาฯ

ฐานกุสลตาติ ‘‘เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ เหตุปจฺจยา อุปฺปาทาย ตํ ตํ ฐานนฺติ ยา ตตฺถ ปญฺญา ปชานนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๔๔) เอวํ วุตฺตา ‘‘จกฺขุํ วตฺถุํ กตฺวา รูปํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปนฺนสฺส จกฺขุวิญฺญาณสฺส จกฺขุรูปํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๔๔) ฐานเญฺจว การณญฺจา’’ติ เอวํ ฐานปริจฺฉินฺทนสมตฺถา ปญฺญาฯ **อฏฺฐานกุสลตา**ติ ‘‘เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ น เหตู น ปจฺจยา อุปฺปาทาย ตํ ตํ อฏฺฐานนฺติ ยา ตตฺถ ปญฺญา ปชานนา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๔๕) เอวํ วุตฺตา ‘‘จกฺขุํ วตฺถุํ กตฺวา รูปํ อารมฺมณํ กตฺวา โสตวิญฺญาณาทีนิ นุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา เตสํ จกฺขุรูปํ น ฐานํ น การณ’’นฺติ เอวํ อฏฺฐานปริจฺฉินฺทนสมตฺถา ปญฺญา อปิจ เอตสฺมึ ทุเก ‘‘กิตฺตาวตา ปน, ภเนฺต, ฐานาฐานกุสโล ภิกฺขูติ อลํ วจนายาติฯ อิธานนฺท, ภิกฺขุ อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ ปชานาติฯ ฐานญฺจ โข เอตํ วิชฺชติ, ยํ ปุถุชฺชโน กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๗) อิมินาปิ สุเตฺตน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อชฺชวนฺติ โคมุตฺตวงฺกตา จนฺทวงฺกตา นงฺคลโกฏิวงฺกตาติ ตโย อนชฺชวาฯ เอกโจฺจ หิ ภิกฺขุ ปฐมวเย เอกวีสติยา อเนสนาสุ ฉสุ จ อโคจเรสุ จรติ, มชฺฌิมปจฺฉิมวเยสุ ลชฺชี กุกฺกุจฺจโก สิกฺขากาโม โหติ, อยํ โคมุตฺตวงฺกตา นามฯ เอโก ปฐมวเยปิ ปจฺฉิมวเยปิ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปูเรติ, ลชฺชี กุกฺกุจฺจโก สิกฺขากาโม โหติ, มชฺฌิมวเย ปุริมสทิโส, อยํ จนฺทวงฺกตา นามฯ เอโก ปฐมวเยปิ มชฺฌิมวเยปิ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปูเรติ, ลชฺชี กุกฺกุจฺจโก สิกฺขากาโม โหติ, ปจฺฉิมวเย ปุริมสทิโส อยํ นงฺคลโกฏิวงฺกตา นามฯ เอโก สพฺพเมตํ วงฺกตํ ปหาย ตีสุปิ วเยสุ

เปสโล ลชฺชี กุกฺกุจฺจโก สิกฺขากาโม โหติฯ ตสฺส โย โส อุชฺภาโว, อิทํ อชฺชวํ นามฯ อภิธมฺมปิ วุตฺตํ – ‘‘ตตฺถ กตโม อชฺชโวฯ ยา อชฺชวตา อชิมฺหตา อวงฺกตา อกุฏิลตา, อยํ วุจฺจติ อชฺชโว’’ติ (ธ. ส. ๑๓๔๖)ฯ **ลชฺชว**นฺติ ‘‘ตตฺถ กตโม ลชฺชโว? โย หิรียติ หิรียิตพฺเพน หิรียติ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยาฯ อยํ วุจฺจติ ลชฺชโว’’ติ เอวํ วุตฺโต ลชฺชีภาโวฯ

ขนฺตีติ ‘‘ตตฺถ กตมา ขนฺติ? ยา ขนฺติ ขมนตา อธิวาสนตา อจณฺฑิกฺกํ อนสฺสุโรโป อตฺตมนตา จิตฺตสฺสา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๔๘) เอวํ วุตฺตา อธิวาสนขนฺติฯ **โสรจฺจ**นฺติ ‘‘ตตฺถ กตมํ โสรจฺจํ? โย กายิโก อวีติกฺกโม, วาจสิโก อวีติกฺกโม, กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโมฯ อิทํ วุจฺจติ โสรจฺจํฯ สโพฺพปิ สีลสํวโร โสรจฺจ’’นฺติ (ธ. ส. ๑๓๔๙) เอวํ วุตฺโต สุรตภาโวฯ

สาขลฺยนฺติ ‘‘ตตฺถ กตมํ สาขลฺยํ? ยา สา วาจา อณฺฑกา กกฺกสา ปรกฏุกา ปราภิสชฺชนี โกธสามนฺตา อสมาธิสํวตฺตนิกา, ตถารูปึ วาจํ ปหาย ยา สา วาจา เนฬา กณฺณสุขา เปมนียา หทยงฺคมา โปรี พหุชนกนฺตา พหุชนมนาปา, ตถารูปึ วาจํ ภาสิตา โหติฯ ยา ตตฺถ สณฺหวาจตา สขิลวาจตา อผรุสวาจตาฯ อิทํ วุจฺจติ สาขลฺย’’นฺติ (ธ. ส. ๑๓๕๐) เอวํ วุตฺโต สโมฺมทกมุทุกภาโวฯ **ปฏิสนฺถาโร**ติ อยํ โลกสนฺนิวาโส อามิเสน ธเมฺมน จาติ ทฺวีหิ ฉิโทฺท, ตสฺส ตํ ฉิทฺทํ ยถา น ปญฺญายติ, เอวํ ปีฐสฺส วิย ปจฺจตฺถรเณน อามิเสน ธเมฺมน จ ปฏิสนฺถรณํฯ อภิธเมฺมปิ วุตฺตํ ‘‘ตตฺถ กตโม ปฏิสนฺถาโร ? อามิสปฏิสนฺถาโร จ ธมฺมปฏิสนฺถาโร จฯ อิเธกโจฺจ ปฏิสนฺถารโก โหติ อามิสปฏิสนฺถาเรน วา ธมฺมปฏิสนฺถาเรน วาฯ อยํ วุจฺจติ ปฏิสนฺถาโร’’ติ (ธ. ส. ๑๓๕๑)ฯ เอตฺถ จ อามิเสน สงฺคโห อามิสปฏิสนฺถาโร นามฯ ตํ กโรเนฺตน มาตาปิตูนํ ภิกฺขุคติกสฺส เวยฺยาวจฺจกรสฺส รโญฺญ โจรานญฺจ อคฺคํ อคฺคเหตฺวาปิ ทาตุํ วฏฺฏติฯ อามสิตฺวา ทิเนฺน หิ ราชาโน จ โจรา จ อนตฺถมฺปิ กโรนฺติ ชีวิตกฺขยมฺปิ ปาเปนฺติ, อนามสิตฺวา ทิเนฺน อตฺตมนา โหนฺติฯ โจรนาควตฺถุอาทีนิ เจตฺถ วตฺถูนิ กเถตพฺพานิฯ ตานิ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถายํ (ปาจิ. อฏฺฐ. ๑๘๕-๗) วิตฺถาริตานิฯ สกฺกจฺจํ อุเทฺทสทานํ ปาฬิวณฺณนา ธมฺมกถากถนนฺติ เอวํ ธเมฺมน สงฺคโห ธมฺมปฏิสนฺถาโร นามฯ

อวิหึสาติ กรุณาปิ กรุณาปุพฺพภาโคปิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘ตตฺถ กตมา อวิหึสา? ยา สเตฺตสุ กรุณา กรุณายนา กรุณายิตตฺตํ กรุณาเจโตวิมุตฺติ, อยํ วุจฺจติ อวิหึสา’’ติฯ **โสเจยฺย**นฺติ เมตฺตาย จ เมตฺตาปุพฺพภาคสฺส จ วเสน สุจิภาโวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘ตตฺถ กตมํ โสเจยฺยํ? ยา สเตฺตสุ เมตฺติ เมตฺตายนา เมตฺตายิตตฺตํ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ, อิทํ วุจฺจติ โสเจยฺย’’นฺติฯ

มุฏฺฐสฺสจฺจนฺติ สติวิปฺปวาโส, ยถาห ‘‘ตตฺถ กตมํ มุฏฺฐสฺสจฺจํ? ยา อสติ อนนุสฺสติ อปฺปฏิสฺสติ อสฺสรณตา อธารณตา ปิลาปนตา สมฺมุสฺสนตา, อิทํ วุจฺจติ มุฏฺฐสฺสจฺจํ’’ (ธ. ส. ๑๓๕๖)ฯ **อสมฺปชญฺญ**นฺติ, ‘‘ตตฺถ กตมํ อสมฺปชญฺญํ? ยํ อญฺญาณํ อทสฺสนํ อวิชฺชาลงฺคี โมโห อกุสลมูล’’นฺติ เอวํ วุตฺตา อวิชฺชาเยวฯ **สติ** สติเยวฯ **สมฺปชญฺญํ** ญาณํฯ

อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตาติ ‘‘ตตฺถ กตมา อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตา? อิเธกโจฺจ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาหี โหตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๓๕๒) นเยน วิตฺถาริโต อินฺทฺริยสํวรเภโทฯ **โภชเน อมตฺตญฺญุตา**ติ ‘‘ตตฺถ กตมา โภชเน อมตฺตญฺญุตา? อิเธกโจฺจ อปฺปฏิสงฺขา อโยนิโส อาหารํ อาหาเรติ ทวาย มทาย มณฺฑนาย วิภูสนายฯ ยา ตตฺถ อสนฺตุฏฺฐิตา อมตฺตญฺญุตา อปฺปฏิสงฺขา โภชเน’’ติ เอวํ อาคโต โภชเน อมตฺตญฺญุภาโวฯ อนนฺตรทุกา วุตฺตปฺปฏิปกฺขนเยน เวทิตโพฺพฯ

ปฏิสงฺขานพลนฺติ “ตตฺถ กตมํ ปฏิสงฺขานพลํ? ยา ปญฺญา ปชานนา”ติ เอวํ วิตฺถาริตํ อปฺปฏิสงฺขาย อกมฺปนญาณํฯ **ภาวนาพล**นฺติ ภาเวนฺตสฺส อุปฺปนฺนํ พลํฯ อตฺถโต วีริยส โมฺพชฺฌงฺคสีเสน สตฺต โพชฺฌงฺคา โหนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – “ตตฺถ กตมํ ภาวนาพลํ? ยา กุสลานํ ธมฺมานํ อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺมํ, อิทํ วุจฺจติ ภาวนาพลํฯ สตฺตโพชฺฌงฺคา ภาวนาพล”นฺติฯ

สติพลนฺติ อสฺสติยา อกมฺปนวเสน สติเยวฯ **สมาธิพล**นฺติ อุทฺธเจฺจ อกมฺปนวเสน สมาธิเยวฯ **สมโถ** สมาธิฯ **วิปสฺสนา** ปญฺญาฯ สมโถว ตํ อาการํ คเหตฺวา ปุน ปว เตฺตตพฺพสฺส สมถสฺส นิมิตฺตวเสน **สมถนิมิตฺตํ ปคฺคาหนิมิเตฺตปิ** เอเสว นโยฯ **ปคฺคาโห** วีริยํฯ **อวิเกฺขโป** เอกคฺคตาฯ อิเมหิ ปน สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ ปฏิสงฺขานพลญฺจ ภาวนาพลญฺจ สติพลญฺจ สมาธิพลญฺจ สมโถ จ วิปฺปสฺสนา จ สมถนิมิตฺตญฺจ ปคฺคาหนิมิตฺตญฺจ ปคฺคาโห จ อวิเกฺขโป จาติ ฉหิ ทุเกหิ ปรโต สีลทิฏฺฐิสมฺปทาทุเกน จ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา ธมฺมา กถิตาฯ

สีลวิปตฺตีติ “ตตฺถ กตมา สีลวิปตฺติ? กายิโก วีติกฺกโม…เป…. สพฺพมฺปิ ทุสฺสีลฺยํ สีลวิปตฺตี”ติ เอวํ วุโตฺต สีลวินาสโก อสํวโรฯ **ทิฏฺฐิวิปตฺตี**ติ “ตตฺถ กตมา ทิฏฺฐิวิปตฺติ? นตฺถิ ทินฺนํ นตฺถิ ยิฏฺฐ”นฺติ เอวํ อาคตา สมฺมาทิฏฺฐิวินาสิกา มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ

สีลสมฺปทาติ “ตตฺถ กตมา สีลสมฺปทา? กายิโก อวีติกฺกโม”ติ เอวํ ปุเพฺพ วุตฺตโสรจฺจเมว สีลสฺส สมฺปาทนโต ปริปูรณโต “สีลสมฺปทา”ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ “สโพฺพปิ สีลสํวโร สีลสมฺปทา”ติ อิทํ มานสิกปริยาทานตฺถํ วุตฺตํฯ **ทิฏฺฐิสมฺปทา**ติ “ตตฺถ กตมา ทิฏฺฐิสมฺปทา? อตฺถิ ทินฺนํ อตฺถิ ยิฏฺฐํ…เป…. สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺตีติ ยา เอวรูปา ปญฺญา ปชานนา”ติ เอวํ อาคตํ ทิฏฺฐิปาริปูริภูตํ ญาณํฯ

สีลวิสุทฺธีติ วิสุทฺธิํ ปาเปตุํ สมตฺถํ สีลํฯ อภิธเมฺม ปนายํ “ตตฺถ กตมา สีลวิสุทฺธิ? กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโม กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม, อยํ วุจฺจติ สีลวิสุทฺธี”ติ เอวํ วิภตฺตาฯ **ทิฏฺฐิวิสุทฺธี**ติ วิสุทฺธิํ ปาเปตุํ สมตฺถํ ทสฺสนํฯ อภิธเมฺม ปนายํ “ตตฺถ กตมา ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ? กมฺมสฺสกตญาณํ สจฺจานุโลมิกญาณํ มคฺคสมงฺคิสฺสญาณํ ผลสมงฺคิสฺสญาณ”นฺติ เอวํ วุตฺตาฯ เอตฺถ จ ติวิธํ ทุจฺจริตํ อตฺตนา กตมฺปิ ปเรน กตมฺปิ สกํ นาม น โหติ อตฺถภญฺชนโตฯ สุจริตํ สกํ นาม อตฺถชนนโตติ เอวํ ชานนํ กมฺมสฺสกตญาณํ นามฯ ตสฺมิํ ฐตฺวา พหุํ วฏฺฏคามิกมฺมํ อายูหิตฺวา สุขโต สุเขเนว อรหตฺตํ ปตฺตา คณนปถํ วีติวตฺตาฯ **วิปสฺสนาญาณํ** ปน วจีสจฺจญฺจ อนุโลเมติ, ปรมตฺถสจฺจญฺจ น วิโลเมตีติ สจฺจานุโลมิกํ ญาณนฺติ วุตฺตํฯ

“ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ โข ปน ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธาน”นฺติ เอตฺถ **ทิฏฺฐิวิสุทฺธี**ติ ญาณทสฺสนํ กถิตํฯ **ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธาน**นฺติ ตํสมฺปยุตฺตเมว วีริยํฯ อปิ จ ปุริมปเทน จตุมคฺคญาณํฯ ปจฺฉิมปเทน ตํสมฺปยุตฺตํ วีริยํฯ **อภิธเมฺม** ปน “ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ โข ปนาติ ยา ปญฺญา ปชานนา อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิฯ ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธานนฺติ โย เจตสิโก วีริยารโมฺภ สมฺมาวายาโม”ติ เอวํ อยํ ทุโก วิภโตฺตฯ

“สํเวโค จ สํเวชนีเยสุ ฐาเนสู”ติ เอตฺถ **“สํเวโค**ติ ชาติภยํ ชราภยํ พฺยาธิภยํ มรณภย”นฺติ เอวํ ชาติอาทีนิ ภยโต ทสฺสนญาณํฯ สํเวชนียํ ฐานนฺติ ชาติชราพฺยาธิมรณํฯ เอตานิ หิ จตฺตาริ ชาติ ทุกฺขา, ชรา ทุกฺขา, พฺยาธิ ทุโกฺข, มรณํ ทุกฺขนฺติ เอวํ สํเวคุปฺปตฺติการณตฺตา **สํเวชนียํ ฐาน**นฺติ วุตฺตานิฯ **สํวิคฺคสฺส จ โยนิโส ปธาน**นฺติ เอวํ สํเวคชาตสฺส อุปายปธานํฯ

‘‘อิธ ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนตี’’ติ เอวํ อาคตวีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ

อสนฺตุฏฺฐิตา จ กุสเลสุ ธเมฺมสูติ ยา กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย อสนฺตุฏฺฐสฺส ภิโยฺยกมฺยตา, ตาย หิ สมงฺคีภูโต ปุคฺคโล สีลํ ปูเรตฺวา ฌานํ อุปฺปาเทติฯ ฌานํ ลภิตฺวา วิปสฺสนํ อารภติฯ อารทฺธวิปสฺสโก อรหตฺตํ อคเหตฺวา อนฺตรา โวสานํ นาปชฺชติฯ **อปฺปฏิวานิตา จ ปธานสฺมิ**นฺติ ‘‘กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย สกฺกจฺจกิริยตา สาตจฺจกิริยตา อฏฺฐิตกิริยตา อโนลีนวุตฺติตา อนิกฺขิตฺตฉนฺทตา อนิกฺขิตฺตธุรตา อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺม’’นฺติ เอวํ วุตฺตา รตฺตินฺทิวํ ฉ โกฏฺฐาเส กตฺวา ชาคริยานุโยควเสน อารเทฺธ ปธานสฺมิํ อรหตฺตํ อปตฺวา อนิวตฺตนตาฯ

วิชฺชาติ ติโสฺส วิชฺชาฯ **วิมุตฺตี**ติ เทฺว วิมุตฺติโย, จิตฺตสฺส จ อธิมุตฺติ, นิพฺพานญฺจฯ เอตฺถ จ อฏฺฐ สมาปตฺติโย นีวรณาทีหิ สุฏฺฐุ มุตฺตตฺตา อธิมุตฺติ นามฯ นิพฺพานํ สพฺพสงฺขตโต มุตฺตตฺตา วิมุตฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

ขเย ญาณนฺติ กิเลสกฺขยกเร อริยมเคฺค ญาณํฯ **อนุปฺปาเท ญาณ**นฺติ ปฏิสนฺธิวเสน อนุปฺปาทภูเต ตํตํมคฺควชฺฌกิเลสานํ วา อนุปฺปาทปริโยสาเน อุปฺปเนฺน อริยผเล ญาณํฯ เตเนวาห ‘‘ขเย ญาณนฺติ มคฺคสมงฺคิสฺส ญาณํฯ อนุปฺปาเท ญาณนฺติ ผลสมงฺคิสฺส ญาณ’’นฺติฯ **อิเม โข, อาวุโส**ติอาทิ เอกเก วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อิติ ปญฺจติํสาย ทุกานํ วเสน เถโร สามคฺคิรสํ ทเสฺสสีติฯ

ทุกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ติกวณฺณนา

๓๐๕. อิติ ทุกวเสน สามคฺคิรสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ติกวเสน ทเสฺสตุํ ปุน อารภิฯ ตตฺถ ลุพฺภตีติ **โลโภ**ฯ อกุสลญฺจ ตํ มูลญฺจ, อกุสลานํ วา มูลนฺติ **อกุสลมูลํ**ฯ ทุสฺสตีติ **โทโส**ฯ มุยฺหตีติ **โมโห**ฯ เตสํ ปฏิปกฺขนเยน อโลภาทโย เวทิตพฺพาฯ

ทุฏฺฐุ จริตานิ, วิรูปานิ วา จริตานีติ **ทุจฺจริตานิ**ฯ กาเยน ทุจฺจริตํ, กายโต วา ปวตฺตํ ทุจฺจริตนฺติ **กายทุจฺจริตํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ สุฏฺฐุ จริตานิ, สุนฺทรานิ วา จริตานีติ **สุจริตานิ**ฯ เทฺวปิ เจเต ติกา ปญฺณตฺติยา วา กมฺมปเถหิ วา กเถตพฺพาฯ ปญฺญตฺติยา ตาว กายทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทสฺส วีติกฺกโม **กายทุจฺจริตํ**ฯ อวีติกฺกโม **กายสุจริตํ**ฯ วจีทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทสฺส วีติกฺกโม **วจีทุจฺจริตํ,** อวีติกฺกโม **วจีสุจริตํ**ฯ อุภยตฺถ ปญฺญตฺตสฺส สิกฺขาปทสฺส วีติกฺกโมว **มโนทุจฺจริตํ,** อวีติกฺกโม **มโนสุจริตํ**ฯ อยํ ปญฺณตฺติกถาฯ ปาณาติปาตาทโย ปน ติโสฺส เจตนา กายทฺวาเรปิ วจีทฺวาเรปิ อุปฺปนฺนา **กายทุจฺจริตํ**ฯ จตโสฺส มุสาวาทาทิเจตนา **วจีทุจฺจริตํ**ฯ อภิชฺฌา พฺยาปาโท มิจฺฉาทิฏฺฐีติ ตโย เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา **มโนทุจฺจริตํ**ฯ ปาณาติปาตาทีหิ วิรมนฺตสฺส อุปฺปนฺนา ติโสฺส เจตนาปิ วิรติโยปิ กายสุจริตํฯ มุสาวาทาทีหิ วิรมนฺตสฺส จตโสฺส เจตนาปิ วิรติโยปิ วจีสุจริตํฯ อนภิชฺฌา อพฺยาปาโท สมฺมาทิฏฺฐีติ ตโย เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา มโนสุจริตนฺติ อยํ กมฺมปถกถาฯ

กามปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **กามวิตโกฺก**ฯ พฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **พฺยาปาทวิตโกฺก**ฯ วิหิํสาปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **วิหิํสาวิตโกฺก**ฯ เตสุ เทฺว สเตฺตสุปิ สงฺขาเรสุปิ อุปฺปชฺชนฺ

ติฯ กามวิตโกฺก หิ ปิเย มนาเป สเตฺต วา สงฺขาเร วา วิตเกฺกนฺตสฺส อุปฺปชฺชติฯ พฺยาปาทวิตโกฺก อปฺปิเย อมนาเป สเตฺต วา สงฺขาเร วา กุชฺฌิตฺวา โอโลกนกาลโต ปฏฺฐาย ยาว วินาสนา อุปฺปชฺชติฯ วิหึสาวิตโกฺก สงฺขาเรสุ นุปฺปชฺชติฯ สงฺขาโร หิ ทุกฺขาเปตโพฺพ นาม นตฺถิฯ อิเม สตฺตา หญฺญนฺตุ วา อุจฺฉิชฺชนฺตุ วา วินสฺสนฺตุ วา มา วา อเหสุนฺติ จินฺตนกาเล ปน สเตฺตสุ อุปฺปชฺชติฯ

เนกฺขมฺมปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **เนกฺขมฺมวิตโกฺกฯ** โส อสุภปุพฺพภาเค กามาวจโร โหติฯ อสุภชฺฌาเน รูปาวจโรฯ ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตโรฯ อพฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **อพฺยาปาทวิตโกฺกฯ** โส เมตฺตาปุพฺพภาเค กามาวจโร โหติฯ เมตฺตาฌาเน รูปาวจโรฯ ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตโรฯ อวิหึสาปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **อวิหึสาวิตโกฺกฯ** โส กรุณาปุพฺพภาเค กามาวจโรฯ กรุณาฌาเน รูปาวจโรฯ ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตโรฯ ยทา อโลโภ สีสํ โหติ, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา ภวนฺติฯ ยทา เมตฺตา สีสํ โหติ, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา ภวนฺติฯ ยทา กรุณา สีสํ โหติ, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา ภวนฺตีติฯ กามสงฺกปฺปาทโย วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ เทสนามตฺตเมว เหตํฯ อตฺถโต ปน กามวิตกฺกาทีนญฺจ กามสงฺกปฺปาทีนญฺจ นานากรณํ นตฺถิฯ

กามปฏิสํยุตฺตา สญฺญา **กามสญฺญาฯ** พฺยาปาทปฏิสํยุตฺตา สญฺญา **พฺยาปาทสญฺญาฯ** วิหึสาปฏิสํยุตฺตา สญฺญา **วิหึสาสญฺญาฯ** ตาสมฺปิ กามวิตกฺกาทีนํ วิย อุปฺปชฺชนากาโร เวทิตโพฺพฯ ตํสมฺปยุตฺตาเยว หิ เอตาฯ **เนกฺขมฺมสญฺญาทโย**ปิ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทิสมฺปยุตฺตาเยวฯ ตสฺมา ตาสมฺปิ ตเถว กามาวจราทิภาโว เวทิตโพฺพฯ

กามธาตุอาทีสุ ‘‘กามปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก มิจฺฉาสงฺกโปฺปฯ อยํ วุจฺจติ กามธาตุฯ สเพฺพปิ อกุสลา ธมฺมา กามธาตู’’ติ อยํ **กามธาตุฯ** ‘‘พฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก มิจฺฉาสงฺกโปฺปฯ อยํ วุจฺจติ พฺยาปาทธาตุฯ ทสสุ อาฆาตวตฺถูสุ จิตฺตสฺส อาฆาโต ปฏิฆาโต อนตฺตมนตา จิตฺตสฺสา’’ติ อยํ **พฺยาปาทธาตุฯ** ‘‘วิหึสา ปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก มิจฺฉาสงฺกโปฺปฯ อยํ วุจฺจติ วิหึสาธาตุฯ อิเธกโจฺจ ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา ทเณฺฑน วา สเตฺถน วา รชฺชุยา วา อญฺญตรญฺญตเรน วา สเตฺต วิเหเฐตี’’ติ อยํ **วิหึสาธาตุฯ** ตตฺถ เทฺว กถา สพฺพสงฺคาหิกา จ อสมฺภินฺนา จฯ ตตฺถ กามธาตุยา คหิตาย อิตรา เทฺว คหิตาว โหนฺติ, ตโต ปน นีหริตฺวา อยํ พฺยาปาทธาตุ อยํ วิหึสาธาตูติ ทเสฺสตีติ อยํ สพฺพสงฺคาหิกกถา นามฯ กามธาตุํ กเถโนฺต ปน ภควา พฺยาปาทธาตุํ พฺยาปาทธาตุฏฺฐาเน , วิหึสาธาตุํ วิหึสาธาตุฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อวเสสํ กามธาตุ นามาติ กเถสีติ อยํ อสมฺภินฺนกถา นามฯ

เนกฺขมฺมธาตุอาทีสุ ‘‘เนกฺขมฺมปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก สมฺมาสงฺกโปฺปฯ อยํ วุจฺจติ เนกฺขมฺมธาตุฯ สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา เนกฺขมฺมธาตู’’ติ อยํ **เนกฺขมฺมธาตุฯ** ‘‘อพฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก…เป.… อยํ วุจฺจติ อพฺยาปาทธาตุฯ ยา สเตฺตสุ เมตฺติ…เป.… เมตฺตาเจโตวิมุตฺตี’’ติ อยํ **อพฺยาปาทธาตุฯ** ‘‘อวิหึสาปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก…เป.… อยํ วุจฺจติ อวิหึสาธาตุฯ ยา สเตฺตสุ กรุณา…เป.… กรุณาเจโตวิมุตฺตี’’ติ อยํ **อวิหึสาธาตุฯ** อิธาปิ วุตฺตนเยเนว เทฺว กถา เวทิตพฺพาฯ

อปราปิ ติโสฺส ธาตุโยติ อญฺญาปิ สุญฺญตเฎฺฐน ติโสฺส ธาตุโยฯ ตาสุ ‘‘ตตฺถ กตมา กามธาตุ? เหฎฺฐโต อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กริตฺวา’’ติ เอวํ วิตฺถาริโต กามภโว **กามธาตุ** นามฯ ‘‘เหฎฺฐโต พฺรหฺมโลกํ ปริยนฺตํ กริตฺวา อากาสานญฺจายตนุปเค เทเว ปริยนฺตํ กริตฺวา’’ติ เอวํ

วิตฺถาริตา ปน รูปารูปภวา อิตรา เทฺว ธาตุโยฯ ธาตุยา อาคตฏฺฐานมฺหิ หิ ภเวน ปริจฺฉินฺทิตพฺพาฯ ภวสฺส อาคตฏฺฐาเน ธาตุยา ปริจฺฉินฺทิตพฺพาฯ อิธ ภเวน ปริเจฺฉโท กถิโตฯ รูปธาตุอาทีสุ รูปารูปธาตุโย รูปารูปภวาเยวฯ นิโรธธาตุยา นิพฺพานํ กถิตํฯ

หีนาทีสุ หีนา ธาตูติ ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทาฯ อวเสสา เตภูมกธมฺมา **มชฺฌิมธาตุฯ** นว โลกุตฺตรธมฺมา **ปณีตธาตุฯ**

กามตณฺหาติ ปญฺจกามคุณิโก ราโคฯ รูปารูปภเวสุ ปน ราโค ฌานนิกนฺติสสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโค ภววเสน ปตฺถนา **ภวตณฺหาฯ** อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค **วิภวตณฺหาฯ** อปิจ ฐเปตฺวา ปจฺฉิมํ ตณฺหาทฺวยํ เสสตณฺหา กามตณฺหา นามฯ ยถาห ‘‘ตตฺถ กตมา ภวตณฺหา? ภวทิฏฺฐิสหคโต ราโค สาราโค จิตฺตสฺส สาราโคฯ อยํ วุจฺจติ ภวตณฺหาฯ ตตฺถ กตมา วิภวตณฺหา? อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค สาราโค จิตฺตสฺส สาราโค, อยํ วุจฺจติ วิภวตณฺหาฯ อวเสสา ตณฺหา กามตณฺหา’’ติฯ ปุน กามตณฺหาทีสุ ปญฺจกามคุณิโก ราโค กามตณฺหาฯ รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค อิตรา เทฺว ตณฺหาฯ อภิธเมฺม ปเนตา ‘‘กามธาตุปฏิสํยุตฺต…เป.… อรูปธาตุปฏิสํยุตฺต’’ติ เอวํ วิตฺถาริตาฯ อิมินา วาเรน กึ ทเสฺสติ? สเพฺพปิ เตภูมกา ธมฺมา รชนียเฏฺฐน ตณฺหาวตฺถุกาติ สพฺพตณฺหา กามตณฺหาย ปริยาทิยิตฺวา ตโต นีหริตฺวา อิตรา เทฺว ตณฺหา ทเสฺสติฯ รูปตณฺหาทีสุ รูปภเว ฉนฺทราโค **รูปตณฺหาฯ** อรูปภเว ฉนฺทราโค **อรูปตณฺหาฯ** อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค **นิโรธตณฺหาฯ**

สํโยชนตฺถิเก วฏฺฏสฺมึ สํโยชยนฺติ พนฺธนฺตีติ **สํโยชนานิฯ** สติ รูปาทิเภเท กาเย ทิฏฺฐิ, วิชฺชมานา วา กาเย ทิฏฺฐีติ **สกฺกายทิฏฺฐิฯ** วิจินโนฺต เอตาย กิจฺฉติ, น สโกฺกติ สนฺนิฏฺฐานํ กาตุนฺติ **วิจิกิจฺฉาฯ** สีลญฺจ วตญฺจ ปรามสตีติ **สีลพฺพตปรามาโสฯ** อตฺถโต ปน ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทินา นเยน อาคตา วีสติวตฺถุกา ทิฏฺฐิ **สกฺกายทิฏฺฐิ** นามฯ ‘‘สตฺถริ กงฺขตี’’ติอาทินา นเยน อาคตา อฏฺฐวตฺถุกา วิมติ **วิจิกิจฺฉา** นามฯ ‘‘อิเธกโจฺจ สีเลน สุทฺธิ วเตน สุทฺธิ สีลพฺพเตน สุทฺธีติ สีลํ ปรามสติ, วตํ ปรามสติ, สีลพฺพตํ ปรามสติฯ ยา เอวรูปา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคต’’นฺติอาทินา นเยน อาคโต วิปริเยสคฺคาโห **สีลพฺพตปรามาโส** นามฯ

ตโย อาสวาติ เอตฺถ จิรปาริวาสิยเฏฺฐน วา อาสวนเฏฺฐน วา **อาสวาฯ** ตตฺถ ‘‘ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย, อิโต ปุเพฺพ อวิชฺชา นาโหสิ, อถ ปจฺฉา สมภวี’’ติ, ‘‘ปุริมา , ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ ภวตณฺหาย ภวทิฏฺฐิยา, อิโต ปุเพฺพ ภวทิฏฺฐิ นาโหสิ, อถ ปจฺฉา สมภวี’’ติ เอวํ ตาว จิรปาริวาสิยเฏฺฐน อาสวา เวทิตพฺพาฯ จกฺขุโต รูเป สวติ อาสวติ สนฺทติ ปวตฺตติฯ โสตโต สเทฺทฯ ฆานโต คเนฺธฯ ชิวฺหาโต รเสฯ กายโต โผฏฺฐเพฺพฯ มนโต ธเมฺม สวติ อาสวติ สนฺทติ ปวตฺตตีติ เอวํ อาสวนเฏฺฐน อาสวาติ เวทิตพฺพาฯ

ปาฬิยํ ปน กตฺถจิ เทฺว อาสวา อาคตา ‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกา จ อาสวา สมฺปรายิกา จ อาสวา’’ติ, กตฺถจิ ‘‘ตโยเม, ภิกฺขเว, อาสวาฯ กามาสโว ภวาสโว อวิชฺชาสโว’’ติ ตโยฯ อภิธเมฺม เตเยว ทิฏฺฐาสเวน สทฺธึ จตฺตาโรฯ นิเพฺพธิกปริยาเย ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อาสวา นิรยคามินิยา, อตฺถิ อาสวา ติรจฺฉานโยนิคามินิยา, อตฺถิ อาสวา เปตฺติวิสยคามินิยา, อตฺถิ อาสวา มนุสฺสโลกคามินิยา อตฺถิ อาสวา เทวโลกคามินิยา’’ติ เอวํ ปญฺจฯ ฉกฺกนิปาเต อาหุเนยฺยสุเตฺต ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อาสวา สํวรา ปหาตพฺพา, อตฺถิ อาสวา ปฏิเสวนา ปหาตพฺพา, อตฺถิ อาสวา ปริวชฺชนา ปหาตพฺพา, อตฺถิ อาสวา อธิวาสนา ปหาตพฺพา, อตฺถิ อาสวา วิโนทนา ปหาตพฺพา, อตฺถิ อาสวา ภาวนา ปหาตพฺพา’’ติ เอวํ ฉฯ สพฺพาสวปริยาเย เตเยว ทสฺสนาปหาตเพฺพหิ สทฺธึ สตฺตฯ อิมสฺมึ ปน สงฺคีติสุเตฺต ตโยฯ ตตฺถ ‘‘โย กาเมสุ กามจฺฉโนฺท’’ติ เอวํ วุ

โตฺต ปญฺจกามคุณิโก ราโค **กามาสโว** นามฯ ‘‘โย ภเวสุ ภวจฺฉนฺโท’’ติ เอวํ วุโตฺต สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโค, ภววเสน วา ปตฺถนา **ภวาสโว** นามฯ ‘‘ทุเกฺข อญฺญาณ’’นฺติอาทินา นเยน อาคตา อวิชฺชา **อวิชฺชาสโว** นามาติฯ กามภวาทโย กามธาตุอาทิวเสน วุตฺตาเยวฯ

กาเมสนาทีสุ ‘‘ตตฺถ กตมา กาเมสนา? โย กาเมสุ กามจฺฉนฺโท กามโชฺฌสานํ, อยํ วุจฺจติ กาเมสนา’’ติ เอวํ วุโตฺต กามคเวสนราโค **กาเมสนา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตมา ภเวสนา? โย ภเวสุ ภวจฺฉนฺโท ภวโชฺฌสานํ, อยํ วุจฺจติ ภเวสนา’’ติ เอวํ วุโตฺต ภวคเวสนราโค **ภเวสนา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตมา พฺรหฺมจริเยสนา? สสฺสโต โลโกติ วา…เป.… เนว โหติ น นโหติ ตถาคโต ปรมฺมรณาติ วา, ยา เอวรูปา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตํ วิปริเยสคฺคาโห , อยํ วุจฺจติ พฺรหฺมจริเยสนา’’ติ เอวํ วุตฺตา ทิฏฺฐิคติกสมฺมตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส คเวสนทิฏฺฐิ **พฺรหฺมจริเยสนา** นามฯ น เกวลญฺจ ภวราคทิฏฺฐิโยว, ตเทกฏฺฐํ กมฺมมฺปิ เอสนาเยวฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ตตฺถ กตมา กาเมสนา? กามราโค ตเทกฏฺฐํ อกุสลํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํ, อยํ วุจฺจติ กาเมสนาฯ ตตฺถ กตมา ภเวสนา? ภวราโค ตเทกฏฺฐํ อกุสลํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํ, อยํ วุจฺจติ ภเวสนาฯ ตตฺถ กตมา พฺรหฺมจริเยสนา? อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ ตเทกฏฺฐํ อกุสลํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํ, อยํ วุจฺจติ พฺรหฺมจริเยสนา’’ติฯ

วิธาสุ ‘‘กถํวิธํ สีลวนฺตํ วทนฺติ, กถํวิธํ ปญฺญวนฺตํ วทนฺตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๙๕) อาการสณฺฐานํ วิธา นามฯ ‘‘เอกวิเธน ญาณวตฺถุ ทุวิเธน ญาณวตฺถู’’ติอาทีสุ (วิภ. ๗๕๑) โกฏฺฐาโสฯ ‘‘เสโยฺยหมสฺมีติ วิธา’’ติอาทีสุ (วิภ. ๙๒๐) มาโน วิธา นามฯ อิธ โส อธิเปฺปโตฯ มาโน หิ เสยฺยาทิวเสน วิทหนโต **วิธา**ติ วุจฺจติฯ **เสโยฺยหมสฺมี**ติ อิมินา เสยฺยสทิสหีนานํ วเสน ตโย มานา วุตฺตาฯ สทิสหีเนสฺปิ เอเสว นโยฯ

อยเญฺหิ **มาโน** นาม เสยฺยสฺส ติวิโธ, สทิสสฺส ติวิโธ, หีนสฺส ติวิโธติ **นววิโธ** โหติฯ ตตฺถ ‘‘เสยฺยสฺส เสโยฺยหมสฺมี’’ติ มาโน ราชูนเญฺจว ปพฺพชิตานญฺจ อุปฺปชฺชติฯ

ราชา หิ รเฏฺฐน วา ธนวาหเนหิ วา ‘‘โก มยา สทิโส อตฺถี’’ติ เอตํ มานํ กโรติ ฯ ปพฺพชิโตปิ สีลธุตงฺคาทีหิ ‘‘โก มยา สทิโส อตฺถี’’ติ เอตํ มานํ กโรติฯ ‘‘เสยฺยสฺส สทิโสหมสฺมี’’ติ มาโนปิ เอเตสํเยว อุปฺปชฺชติฯ ราชา หิ รเฏฺฐน วา ธนวาหเนหิ วา อญฺญราชูหิ สทฺธึ มยฺหํ กึ นานากรณนฺติ เอตํ มานํ กโรติฯ ปพฺพชิโตปิ สีลธุตงฺคาทีหิปิ อเญฺญน ภิกฺขุนา มยฺหํ กึ นานากรณนฺติ เอตํ มานํ กโรติฯ ‘‘เสยฺยสฺส หีโนหมสฺมี’’ติ มาโนปิ เอเตสํเยว อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส หิ รโญฺญ รฎฺฐํ วา ธนวาหนาทีนิ วา นาติสมฺปนฺนานิ โหนฺติ, โส มยฺหํ ราชาติ โวหารมุขมตฺตเมว, กึ ราชา นาม อหนฺติ เอตํ มานํ กโรติฯ ปพฺพชิโตปิ อปฺปลาภสกฺกาโร อหํ ธมฺมกถิโก พหุสฺสุโต มหาเถโรติ กถามตฺตกเมว, กึ ธมฺมกถิโก นามาหํ กึ พหุสฺสุโต กึ มหาเถโร ยสฺส เม ลาภสกฺกาโร นตฺถีติ เอตํ มานํ กโรติฯ

‘‘สทิสสฺส เสโยฺยหมสฺมี’’ติ มานาทโย อมจฺจาทีนํ อุปฺปชฺชนฺติฯ อมโจฺจ วา หิ รฏฺฐิโย วา โภคยานวาหนาทีหิ โก มยา สทิโส อโญฺญ ราชปุริโส อตฺถีติ วา มยฺหํ อเญฺญหิ สทฺธึ กึ นานากรณนฺติ วา อมโจฺจติ นามเมว มยฺหํ, ฆาสจฺฉาทนมตฺตมฺปิ เม นตฺถิ, กึ อมโจฺจ นามาหนฺติ วา เอเต มาเน กโรติฯ

‘‘หีนสฺส เสโยฺยหมสฺมี’’ติ มานาทโย ทาสาทีนํ อุปฺปชฺชนฺติฯ ทาโส หิ มาติโต วา ปิติโต วา โก มยา สทิโส อโญฺญ ทาโส นาม อตฺถิ, อเญฺญ ชีวิตุํ อสโกฺกนฺตา กุจฺฉิเหตุ ทาสา

ชาตา, อหํ ปน ปเวณีอาคตตฺตา เสยฺยติ วา ปเวณีอาคตภาเวน อุภโตสุทฺธิกทาสเตฺตน อสุกทาเสน นาม สทฺธึ กึ มยฺหํ นานากรณนฺติ วา กุจฺฉิวเสนาหํ ทาสพฺย อุปคโต, มาตาปิตุโกฏิยา ปน เม ทาสฏฺฐานํ นตฺถิ, กึ ทาโส นาม อหนฺติ วา เอเต มาเน กโรติฯ ยถา จ ทาโส, เอวํ ปุกฺกุสจณฺฑาลาทโยปิ เอเต มาเน กโรนฺติเยวฯ

เอตฺถ จ เสยฺยสฺส เสยฺยหมสฺมีติ, จ สทิสสฺส สทิโสหมสฺมีติ จ หีนสฺส หีโนหมสฺมีติ จ อิเม ตโย มานา ยาถาวมานา นาม อรหตฺตมคฺควชฺฌาฯ เสสา ฉ มานา อยาถาวมานา นาม ปฐมมคฺควชฺฌาฯ

ตโย อทฺธาติ ตโย กาลาฯ **อตีโต อทฺธา**ติอาทีสุ เทฺวปริยายา สุตฺตนฺตปริยาโย จ อภิธมฺมปริยาโย จฯ สุตฺตนฺตปริยาเยน ปฏิสนฺธิโต ปุเพฺพ **อตีโต อทฺธา** นามฯ จุติโต ปจฺฉา **อนาคโต อทฺธา** นามฯ สห จุติปฏิสนฺธีหิ ตทนฺตรํ **ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธา** นามฯ อภิธมฺมปริยาเยน ตีสุ ขเณสุ ภงฺคโต อุทฺธํ **อตีโต อทฺธา** นามฯ อุปฺปาทโต ปุเพฺพ **อนาคโต อทฺธา** นามฯ ขณตฺตเย **ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธา** นามฯ อตีตาทิเภโท จ นาม อยํ ธมฺมานํ โหติ, น กาลสฺสฯ อตีตาทิเภเท ปน ธเมฺม อุปาทาย อิธ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ กาโล เตเนว โวหาเรน วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

ตโย อนฺตาติ ตโย โกฏฺฐาสาฯ ''กายพนฺธนสฺส อโนฺต ชีรตี''ติอาทีสุ (จูฬว. ๒๗๘) หิ อโนฺตเยว อโนฺตฯ ''เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสา''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๕๑) ปรภาโค อโนฺตฯ ''อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกาน''นฺติ (สํ. นิ. ๓.๘๐) เอตฺถ ลามกภาโว อโนฺตฯ ''สกฺกาโย โข, อาวุโส, ปฐโม อโนฺต''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๖.๖๑) โกฏฺฐาโส อโนฺตฯ อิธ โกฏฺฐาโส อธิเปฺปโตฯ **สกฺกาโย**ติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ **สกฺกายสมุทโย**ติ เตสํ นิพฺพตฺติกา ปุริมตณฺหาฯ **สกฺกายนิโรโธ**ติ อุภินฺนํ อปฺปวตฺติภูตํ นิพฺพานํฯ มโคฺค ปน นิโรธาธิคมสฺส อุปายตฺตา นิโรเธ คหิเต คหิโตวาติ เวทิตโพฺพฯ

ทุกฺขทุกฺขตาติ ทุกฺขภูตา ทุกฺขตาฯ ทุกฺขเวทนาเยตํ นามํฯ **สงฺขารทุกฺขตา**ติ สงฺขารภาเวน ทุกฺขตาฯ อทุกฺขมสุขาเวทนาเยตํ นามํฯ สา หิ สงฺขตตฺตา อุปฺปาทชราภงฺคปีฬิตา, ตสฺมา อญฺญทุกฺขสภาววิรหโต สงฺขารทุกฺขตาติ วุตฺตาฯ **วิปริณามทุกฺขตา**ติ วิปริณาเม ทุกฺขตาฯ สุขเวทนาเยตํ นามํฯ สุขสฺส หิ วิปริณาเม ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา สุขํ วิปริณามทุกฺขตาติ วุตฺตํฯ อปิจ ฐเปตฺวา ทุกฺขเวทนํ สุขเวทนญฺจ สเพฺพปิ เตภูมกา ธมฺมา ''สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา''ติ วจนโต สงฺขารทุกฺขตาติ เวทิตพฺพาฯ

มิจฺฉตฺตนิยโตติ มิจฺฉาสภาโว หุตฺวา นิยโตฯ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยา สทฺธึ อานนฺตริยกมฺมเสฺสตํ นามํฯ สมฺมาสภาเว นิยโต **สมฺมตฺตนิยโตฯ** จตุนฺนํ อริยมคฺคานเมตํ นามํฯ น นิยโตติ **อนิยโตฯ** อวเสสานํ ธมฺมานเมตํ นามํฯ

ตโย ตมาติ ''ตมนฺธกาโร สโมฺมโห อวิโชฺชโฆ มหาภโย''ติ วจนโต อวิชฺชา ตโม นามฯ อิธ ปน อวิชฺชาสีเสน วิจิกิจฺฉา วุตฺตาฯ **อารพฺภา**ติ อาคมฺมฯ **กงฺขตี**ติ กงฺขํ อุปฺปาเทติฯ **วิจิกิจฺฉตี**ติ วิจินโนฺต กิจฺฉํ อาปชฺชติ, สนฺนิฏฺฐาตุํ น สโกฺกติฯ **นาธิมุจฺจตี**ติ ตตฺถ อธิมุจฺจิตุํ น สโกฺกติฯ **น สมฺปสีทตี**ติ ตํ อารพฺภ ปสาทํ อาโรเปตุํ น สโกฺกติฯ

อรเกฺขยฺยานีติ น รกฺขิตพฺพานิฯ ตีสุ ทฺวาเรสุ ปเจฺจกํ รกฺขณกิจฺจํ นตฺถิ, สพฺพานิ สติยา เอว รกฺขิตานีติ ทีเปติฯ **นตฺถิ ตถาคตสฺสา**ติฯ ''อิทํ นาม เม สหสา อุปฺปนฺนํ กายทุจฺจริตํ, อิ

มาหํ ยถา เม ปโร น ชานาติ , ตถา รกฺขามิ, ปฏิจฺฉาเทมี’’ติ เอวํ รกฺขิตพฺพํ นตฺถิ ตถาคตสฺส กายทุจฺจริตํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ กึ ปน เสสขีณาสวานํ กายสมาจาราทโย อปริสุทฺธาติ? โน อปริสุทฺธาฯ น ปน ตถาคตสฺส วิย ปริสุทฺธาฯ อปฺปสฺสุตขีณาสโว หิ กิญฺจาปิ โลกวชฺชํ นาปชฺชติ, ปณฺณตฺติยํ ปน อโกวิทตฺตา วิหารการํ กุฏิการํ สหคารํ สหเสยฺยนฺติ เอวรูปา กายทฺวาเร อาปตฺติโย อาปชฺชติฯ สญฺจริตฺตํ ปทโสธมฺมํ อุตฺตริฉปฺปญฺจวาจํ ภูตาโรจนนฺติ เอวรูปา วจีทฺวาเร อาปตฺติโย อาปชฺชติฯ อุปนิกฺขิตฺตสาทิยนวเสน มโนทฺวาเร รูปิยปฺปฏิคฺคาหณาปตฺตึ อาปชฺชติ, ธมฺมเสนาปติสทิสสฺสาปิ หิ ขีณาสวสฺส มโนทฺวาเร สอุปารมฺภวเสน มโนทุจฺจริตํ อุปฺปชฺชติ เอวฯ

จาตุมวตฺถุสฺมิญฺหิ ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานานํ ปณามิตกาเล เตสํ อตฺถาย จาตุเมยฺยเกหิ สเกฺยหิ ภควติ ขมาปิเต เถโร ภควตา ‘‘กินฺติ เต สาริปุตฺต อโหสิ มยา ภิกฺขุสเงฺฆ ปณามิเต’’ติ ปุฏฺโฐ อหํ ปริสาย อพฺยตฺตภาเวน สตฺถารา ปณามิโตฯ อิโต ทานิ ปฏฺฐาย ปรํ น โอวทิสฺสามีติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา อาห ‘‘เอวํ โข เม, ภเนฺต, อโหสิ ภควตา ภิกฺขุสโงฺฆ ปณามิโต, อโปฺปสฺสุโกฺก ทานิ ภควา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารํ อนุยุโตฺต วิหริสฺสติ, มยมฺปิ ทานิ อโปฺปสฺสุกฺกา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารํ อนุยุตฺตา วิหริสฺสามา’’ติฯ

อถสฺส ตสฺมึ มโนทุจฺจริเต อุปารมฺภํ อาโรเปโนฺต สตฺถา อาห – ‘‘อาคเมหิ ตฺวํ, สาริปุตฺต น โข เต, สาริปุตฺต, ปุนปิ เอวรูปํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตพฺพ’’นฺติฯ เอวํ ปรํ น โอวทิสฺสามิ นานุสาสิสฺสามีติ วิตกฺกิตมตฺตมฺปิ เถรสฺส มโนทุจฺจริตํ นาม ชาตํฯ ภควโต ปน เอตฺตกํ นาม นตฺถิ, อนจฺฉริยเญฺจตํฯ สพฺพญฺญุตํ ปตฺตสฺส ทุจฺจริตํ น ภเวยฺยฯ โพธิสตฺตภูมิยํ ฐิตสฺส ฉพฺพสฺสานิ ปธานํ อนุยุญฺชนฺตสฺสาปิ ปนสฺส นาโหสิฯ อุทรจฺฉวิยา ปิฏฺฐิกณฺฏกํ อลฺลีนาย ‘‘กาลงฺกโต สมโณ โคตโม’’ติ เทวตานํ วิมติยา อุปฺปชฺชมานายปิ ‘‘สิทฺธตฺถ กสฺมา กิลมสิ? สกฺกา โภเค จ ภุญฺชิตุํ ปุญฺญานิ จ กาตุ’’นฺติ มาเรน ปาปิมตา วุจฺจมานสฺส ‘‘โภเค ภุญฺชิสฺสามี’’ติ วิตกฺกมตฺตมฺปิ นุปฺปชฺชติฯ อถ นํ มาโร โพธิสตฺตกาเล ฉพฺพสฺสานิ พุทฺธกาเล เอกํ วสฺสํ อนุพนฺธิตฺวา กิญฺจิ วชฺชํ อปสฺสิตฺวา อิทํ วตฺวา ปกฺกามิ –

> ‘‘สตฺตวสฺสานิ ภควนฺตํ, อนุพนฺธึ ปทาปทํ;
> โอตารํ นาธิคจฺฉิสฺสํ, สมฺพุทฺธสฺส สตีมโต’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๔๘);

อปิจ อฏฺฐารสนฺนํ พุทฺธธมฺมานํ วเสนาปิ ภควโต ทุจฺจริตาภาโว เวทิตโพฺพฯ **อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา** นาม นตฺถิ ตถาคตสฺส กายทุจฺจริตํ, นตฺถิ วจีทุจฺจริตํ, นตฺถิ มโนทุจฺจริตํ, อตีเต พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตญาณํ, อนาคเต, ปจฺจุปฺปเนฺน พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตญาณํ, สพฺพํ กายกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตฺติ, สพฺพํ วจีกมฺมํ, สพฺพํ มโนกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตฺติ, นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานิ, นตฺถิ วีริยสฺส หานิ, นตฺถิ สติยา หานิ, นตฺถิ ทวา, นตฺถิ รวา, นตฺถิ จลิตํ นตฺถิ สหสา, นตฺถิ อพฺยาวโฏ มโน, นตฺถิ อกุสลจิตฺตนฺติฯ

กิญฺจนาติ ปลิโพธาฯ **ราโค กิญฺจน**นฺติ ราโค อุปฺปชฺชมาโน สเตฺต พนฺธติ ปลิพุนฺธติ ตสฺมา กิญฺจนนฺติ วุจฺจติฯ อิตเรสุปิ ทฺวีสุ เอเสว นโยฯ

อคฺคีติ อนุทหนเฏฺฐน **อคฺคิฯ ราคคฺคี**ติ ราโค อุปฺปชฺชมาโน สเตฺต อนุทหติ ฌาเปติ, ตสฺมา อคฺคีติ วุจฺจติฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ วตฺถูนิ เอกา ทหรภิกฺขุนี จิตฺตลปพฺพตวิหาเร อุโปสถาคารํ คนฺตฺวา ทฺวารปาลรูปกํ โอโลกยมานา ฐิตาฯ อถสฺสา อโนฺต ราโค อุปฺปโนฺนฯ สา เตเนว ฌายิตฺวา กาลมกาสิฯ ภิกฺขุนิโย คจฺฉมานา ‘‘อยํ ทหรา ฐิตา, ปโกฺกสถ,

น’’นฺติ อาหํสุฯ เอกา คนฺตฺวา กสฺมา ฐิตาสีติ หเตฺถ คณฺหิฯ คหิตมตฺตา ปริวตฺติตฺวา ปปตาฯ อิทํ ตาว ราคสฺส อนุทหนตาย วตฺถุฯ โทสสฺส ปน อนุทหนตาย **มโนปโทสิกา** เทวาฯ โมหสฺส อนุทหนตาย **ขิฑฺฑาปโทสิกา** เทวา ทฏฺฐพฺพาฯ โมหวเสน หิ ตาสํ สติสโมฺมโส โหติฯ ตสฺมา ขิฑฺฑาวเสน อาหารกาลํ อติวตฺติตฺวา กาลงฺกโรนฺติฯ

อาหุเนยฺยคฺคีติอาทีสุ อาหุนํ วุจฺจติ สกฺกาโร, อาหุนํ อรหนฺตีติ **อาหุเนยฺยาฯ** มาตาปิตโร หิ ปุตฺตานํ พหูปการตาย อาหุนํ อรหนฺติฯ เตสุ วิปฺปฏิปชฺชมานา ปุตฺตา นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตนฺติฯ ตสฺมา กิญฺจาปิ มาตาปิตโร นานุทหนฺติ, อนุทหนสฺส ปน ปจฺจยา โหนฺติฯ อิติ อนุทหนเฏฺฐน อาหุเนยฺยคฺคีติ วุจฺจนฺติฯ สฺวายมโตฺถ มิตฺตวินฺทกวตฺถุนา ทีเปตโพฺพ –

มิตฺตวินฺทโก หิ มาตรา ‘‘ตาต, อชฺช อุโปสถิโก หุตฺวา วิหาเร สพฺพรตฺตึ ธมฺมสฺสวนํ สุณ, สหสฺสํ เต ทสฺสามี’’ติ วุโตฺต ธนโลเภน อุโปสถํ สมาทาย วิหารํ คนฺตฺวา อิทํ ฐานํ อกุโตภยนฺติ สลฺลเกฺขตฺวา ธมฺมาสนสฺส เหฏฺฐา นิปโนฺน สพฺพรตฺตึ นิทฺทายิตฺวา ฆรํ อคมาสิฯ มาตา ปาโตว ยาคุํ ปจิตฺวา อุปนาเมสิฯ โส สหสฺสํ คเหตฺวาว ปิวิฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘ธนํ สํหริสฺสามี’’ติฯ โส นาวาย สมุทฺทํ ปกฺขนฺทิตุกาโม อโหสิฯ อถ นํ มาตา ‘‘ตาต, อิมสฺมึ กุเล จตฺตาลีสโกฏิธนํ อตฺถิ, อลํ คมเนนา’’ติ นิวาเรสิฯ โส ตสฺสา วจนํ อนาทิยิตฺวา คจฺฉติ เอวฯ มาตา ปุรโต อฏฺฐาสิฯ อถ นํ กุชฺฌิตฺวา ‘‘อยํ มยฺหํ ปุรโต ติฏฺฐตี’’ติ ปาเทน ปหริตฺวา ปติตํ อนฺตรํ กตฺวา อคมาสิฯ

มาตา อุฏฺฐหิตฺวา ‘‘มาทิสาย มาตริ เอวรูปํ กมฺมํ กตฺวา คตสฺส เต คตฏฺฐาเน สุขํ ภวิสฺสตีติ เอวํสญฺญี นาม ตฺวํ ปุตฺตา’’ติ อาหฯ ตสฺส นาวํ อารุยฺห คจฺฉโต สตฺตเม ทิวเส นาวา อฏฺฐาสิฯ อถ เต มนุสฺสา ‘‘อทฺธา เอตฺถ ปาปปุริโส อตฺถิ สลากํ เทถา’’ติ อาหํสุฯ สลากา ทิยฺยมานา ตเสฺสว ติกฺขตฺตุํ ปาปุณาติฯ เต ตสฺส อุฬุมฺปํ ทตฺวา ตํ สมุเทฺท ปกฺขิปิํสุฯ โส เอกํ ทีปํ คนฺตฺวา วิมานเปตีหิ สทฺธิํ สมฺปตฺติํ อนุภวโนฺต ตาหิ ‘‘ปุรโต ปุรโต มา อคมาสี’’ติ วุจฺจมาโนปิ ตทฺทิคุณํ ตทฺทิคุณํ สมฺปตฺติํ ปสฺสโนฺต อนุปุเพฺพน ขุรจกฺกธรํ เอกํ อทฺทสฯ ตสฺส ตํ จกฺกํ ปทุมปุปฺผํ วิย อุปฏฺฐาสิฯ โส ตํ อาห – ‘‘อโมฺภ, อิทํ ตยา ปิฬนฺธิตํ ปทุมํ มยฺหํ เทหี’’ติฯ ‘‘น อิทํ สามิ ปทุมํ, ขุรจกฺกํ เอต’’นฺติฯ โส ‘‘วเญฺจสิ มํ, ตฺวํ กิํ มยา ปทุมํ อทิฏฺฐปุพฺพ’’นฺติ วตฺวา ตฺวํ โลหิตจนฺทนํ วิลิมฺปิตฺวา ปิฬนฺธนํ ปทุมปุปฺผํ มยฺหํ น ทาตุกาโมติ อาหฯ โส จิเนฺตสิ ‘‘อยมฺปิ มยา กตสทิสํ กมฺมํ กตฺวา ตสฺส ผลํ อนุภวิตุกาโม’’ติฯ อถ นํ ‘‘หนฺท เร’’ติ วตฺวา ตสฺส มตฺถเก จกฺกํ ปกฺขิปิฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘จตุพฺภิ อฏฺฐชฺฌคมา, อฏฺฐาหิปิ จ โสฬส;
> โสฬสาหิ จ พาตฺติํส, อตฺริจฺฉํ จกฺกมาสโท;
> อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก’’ติฯ (ชา. ๑.๑.๑๐๔)ฯ

คหปตีติ ปน เคหสามิโก วุจฺจติฯ โส มาตุคามสฺส สยนวตฺถาลงฺการาทิอนุปฺปทาเนน พหูปกาโรฯ ตํ อติจรโนฺต มาตุคาโม นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตติ, ตสฺมา โสปิ ปุริมนเยเนว อนุทหนเฏฺฐน คหปตคฺคีติ วุโตฺตฯ

ตตฺถ วตฺถุ – กสฺสปพุทฺธสฺส กาเล โสตาปนฺนสฺส อุปาสกสฺส ภริยา อติจาริณี อโหสิ ฯ โส ตํ ปจฺจกฺขโต ทิสฺวา ‘‘กสฺมา ตฺวํ เอวํ กโรสี’’ติ อาหฯ สา ‘‘สจาหํ เอวรูปํ กโรมิ, อยํ เม สุนโข วิลุปฺปมาโน ขาทตู’’ติ วตฺวา กาลงฺกตฺวา กณฺณมุณฺฑกทเห เวมานิกเปตี หุตฺวา นิพฺพตฺตาฯ ทิวา สมฺปตฺติํ อนุภวติ, รตฺติํ ทุกฺขํฯ ตทา พาราณสีราชา มิควํ จรโนฺต อรญฺญํ ปวิสิตฺวา

อนุปุเพฺพน กณฺณมุณฺฑกทหํ สมฺปโตฺต ตาย สทฺธึ สมฺปตฺตึ อนุภวติฯ สา ตํ วเญฺจตฺวา รตฺตึ ทุกฺขํ อนุภวติฯ โส ญตฺวา ‘‘กตฺถ นุ โข คจฺฉตี’’ติ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต คนฺตฺวา อวิทูเร ฐิโต กณฺณมุณฺฑกทหโต นิกฺขมิตฺวา ตํ ‘‘ปฏปฏ’’นฺติ ขาทมานํ เอกํ สุนขํ ทิสฺวา อสินา ทฺวิธา ฉินฺทิฯ เทฺว อเหสุํฯ ปุน ฉินฺนุ จตฺตาโรฯ ปุน ฉินฺนุ อฏฺฐฯ ปุน ฉินฺนุ โสฬส อเหสุํฯ สา ‘‘กึ กโรสิ สามี’’ติ อาหฯ โส ‘‘กึ อิท’’นฺติ อาหฯ สา ‘‘เอวํ อกตฺวา เขฬปิณฺฑํ ภูมิยํ นิฏฺฐุภิตฺวา ปาเทน ฆํสาหี’’ติ อาหฯ โส ตถา อกาสิฯ สุนขา อนฺตรธายึสุฯ ตํ ทิวสํ ตสฺสา กมฺมํ ขีณํฯ ราชา วิปฺปฏิสารี หุตฺวา คนฺตุํ อารทฺโธฯ สา ‘‘มยฺหํ, สามิ, กมฺมํ ขีณํ มา อคมา’’ติ อาหฯ ราชา อสุตฺวาว คโตฯ

ทกฺขิเณยฺยคฺคีติ เอตฺถ ปน **ทกฺขิณา**ติ จตฺตาโร ปจฺจยา, ภิกฺขุสโงฺฆ ทกฺขิเณโยฺยฯ โส คิหีนํ ตีสุ สรเณสุ ปญฺจสุ สีเลสุ ทสสุ สีเลสุ มาตาปิตุอุปฏฺฐาเน ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณอุปฏฺฐาเนติ เอวมาทีสุ กลฺยาณธเมฺมสุ นิโยชเนน พหูปกาโร, ตสฺมึ มิจฺฉาปฏิปนฺนา คิหี ภิกฺขุสงฺฆํ อโกฺกสิตฺวา ปริภาสิตฺวา นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตนฺติ, ตสฺมา โสปิ ปุริมนเยเนว อนุทหนเฏฺฐน ทกฺขิเณยฺยคฺคีติ วุโตฺตฯ อิมสฺส ปนตฺถสฺส วิภาวนตฺถํ วิมานวตฺถุสฺมึ เรวตีวตฺถุ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

‘‘ติวิเธน รูปสงฺคโห’’ติ เอตฺถ **ติวิเธนา**ติ ตีหิ โกฏฺฐาเสหิฯ **สงฺคโห**ติ ชาติสญฺชาติกิริยคณนวเสน จตุพฺพิโธ สงฺคโหฯ ตตฺถ สเพฺพ ขตฺติยา อาคจฺฉนฺตูติอาทิโก (ม. นิ. ๑.๔๖๒) ชาติสงฺคโหฯ สเพฺพ โกสลกาติอาทิโก สญฺชาติสงฺคโหฯ สเพฺพ หตฺถาโรหาติอาทิโก กิริยสงฺคโหฯ จกฺขายตนํ กตมํ ขนฺธคณนํ คจฺฉตีติ? จกฺขายตนํ รูปกฺขนฺธคณนํ คจฺฉตีติฯ หญฺจิ จกฺขายตนํ รูปกฺขเนฺธน สงฺคหิตนฺติ อยํ คณนสงฺคโห, โส อิธ อธิเปฺปโตฯ ตสฺมา ติวิเธน รูปสงฺคโหติ ตีหิ โกฏฺฐาเสหิ รูปคณนาติ อโตฺถฯ

สนิทสฺสนาทีสุ อตฺตานํ อารพฺภ ปวเตฺตน จกฺขุวิญฺญาณสงฺขาเตน สห นิทสฺสเนนาติ **สนิทสฺสนํ**ฯ จกฺขุปฏิหนนสมตฺถโต สห ปฏิเฆนาติ **สปฺปฏิฆํ**ฯ ตํ อตฺถโต รูปายตนเมวฯ จกฺขุวิญฺญาณสงฺขาตํ นาสฺส นิทสฺสนนฺติ **อนิทสฺสนํ**ฯ โสตาทิปฏิหนนสมตฺถโต สห ปฏิเฆนาติ **สปฺปฏิฆํ**ฯ ตํ อตฺถโต จกฺขายตนาทีนิ นว อายตนานิฯ วุตฺตปฺปการํ นาสฺส นิทสฺสนนฺติ **อนิทสฺสนํ**ฯ นาสฺส ปฏิโฆติ **อปฺปฏิฆํ**ฯ ตํ อตฺถโต ฐเปตฺวา ทสายตนานิ อวเสสํ สุขุมรูปํฯ

ตโย สงฺขาราติ สหชาตธเมฺม เจว สมฺปราเย ผลธเมฺม จ สงฺขโรนฺติ ราสี กโรนฺตีติ สงฺขาราฯ อภิสงฺขโรตีติ อภิสงฺขาโรฯ ปุโญฺญ อภิสงฺขาโร **ปุญฺญาภิสงฺขาโร**ฯ

‘‘ตตฺถ กตโม ปุญฺญาภิสงฺขาโร? กุสลา เจตนา กามาวจรา รูปาวจรา ทานมยา สีลมยา ภาวนามยา’’ติ เอวํ วุตฺตานํ อฏฺฐนฺนํ กามาวจรกุสลมหาจิตฺตเจตนานํ, ปญฺจนฺนํ รูปาวจรกุสลเจตนานเญฺจตํ อธิวจนํฯ เอตฺถ จ ทานสีลมยา อเฏฺฐว เจตนา โหนฺติฯ ภาวนามยา เตรสาปิฯ ยถา หิ ปคุณํ ธมฺมํ สชฺฌายมาโน เอกํ เทฺว อนุสนฺธึ คโตปิ น ชานาติ, ปจฺฉา อาวชฺชโนฺต ชานาติ, เอวเมว กสิณปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ปคุณชฺฌานํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ญาณวิปฺปยุตฺตาปิ ภาวนา โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ภาวนามยา เตรสาปี’’ติฯ

ตตฺถ ทานมยาทีสุ ‘‘ทานํ อารพฺภ ทานมธิกิจฺจ ยา อุปฺปชฺชติ เจตนา สเญฺจตนา เจตยิตตฺตํ, อยํ วุจฺจติ ทานมโย ปุญฺญาภิสงฺขาโรฯ สีลํ อารพฺภ, ภาวนํ อารพฺภ, ภาวนมธิกิจฺจ ยา อุปฺปชฺชติ เจตนา สเญฺจตนา เจตยิตตฺตํ, อยํ วุจฺจติ ภาวนามโย ปุญฺญาภิสงฺขาโร’’ติ อยํ สเงฺขปเทสนาฯ

จีวราทีสุ ปน จตูสุ ปจฺจเยสุ รูปาทีสุ วา ฉสุ อารมฺมเณสุ อนฺนาทีสุ วา ทสสุ ทานวตฺถูสุ ตํ ตํ เทนฺตสฺส เตสํ อุปฺปาทนโต ปฏฺฐาย ปุพฺพภาเค, ปริจฺจาคกาเล, ปจฺฉา โสมนสฺสจิตฺเตน อนุสฺสรเณ จาติ ตีสุ กาเลสุ ปวตฺตา เจตนา ทานมยา นามฯ สีลปูรณตฺถาย ปน ปพฺพชิสฺสามีติ วิหารํ คจฺฉนฺตสฺส, ปพฺพชนฺตสฺส มโนรถํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ปพฺพชิโต วตมฺหิ สาธุ สาธูติ อาวชฺชนฺตสฺส, ปาติโมกฺขํ สํวรนฺตสฺส, จีวราทโย ปจฺจเย ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส, อาปาถคเตสุ รูปาทีสุ จกฺขุทฺวาราทีนิ สํวรนฺตสฺส, อาชีวํ โสเธนฺตสฺส จ ปวตฺตา เจตนา สีลมยา นามฯ

ปฏิสมฺภิทายํ วุตฺเตน วิปสฺสนามคฺเคน ‘‘จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต ภาเวนฺตสฺส…เป…. มนํฯ รูเปฯ ธมฺเมฯ จกฺขุวิญฺญาณํ…เป…. มโนวิญฺญาณํฯ จกฺขุสมฺผสฺสํ…เป…. มโนสมฺผสฺสํฯ จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ…เป…. มโนสมฺผสฺสชํ เวทนํฯ รูปสญฺญํ , ชรามรณํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต ภาเวนฺตสฺส ปวตฺตา เจตนา ภาวนามยา นามา’’ติ อยํ วิตฺถารกถาฯ

อปุโญฺญ จ โส อภิสงฺขาโร จาติ **อปุญฺญาภิสงฺขาโรฯ** ทฺวาทสอกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตานํ เจตนานํ เอตํ อธิวจนํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ตตฺถ กตโม อปุญฺญาภิสงฺขาโร? อกุสลเจตนา กามาวจรา, อยํ วุจฺจติ อปุญฺญาภิสงฺขาโร’’ติฯ อาเนญฺชํ นิจฺจลํ สนฺตํ วิปากภูตํ อรูปเมว อภิสงฺขโรตีติ **อาเนญฺชาภิสงฺขาโรฯ** จตุนฺนํ อรูปาวจรกุสลเจตนานํ เอตํ อธิวจนํฯ ยถาห ‘‘ตตฺถ กตโม อาเนญฺชาภิสงฺขาโร? กุสลเจตนา อรูปาวจรา, อยํ วุจฺจติ อาเนญฺชาภิสงฺขาโร’’ติฯ

ปุคฺคลตฺติเก สตฺตวิโธ ปุริสปุคฺคโล, ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขตีติ **เสโกฺขฯ** ขีณาสโว สิกฺขิต สิกฺขตฺตา ปุน น สิกฺขิสฺสตีติ **อเสโกฺขฯ** ปุถุชฺชโน สิกฺขาหิ ปริพาหิยตฺตา **เนวเสโกฺข นาเสโกฺขฯ**

เถรตฺติเก ชาติมหลฺลโก คิหี **ชาติเตฺถโร** นามฯ ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, เถรกรณา ธมฺมาฯ อิธ, ภิกฺขเว, เถโร สีลวา โหติ, พหุสฺสุโต โหติ, จตุนฺนํ ฌานานํ ลาภี โหติ, อาสวานํ ขยา พหุสฺสุโต โหติ, จตุนฺนํ ฌานานํ ลาภี โหติ, อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิเฎฺฐว ธเมฺม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อิเม โข, ภิกฺขเว, จตฺตาโร เถรกรณา ธมฺมา’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๒)ฯ เอวํ วุตฺเตสุ ธเมฺมสุ เอเกน วา อเนเกหิ วา สมนฺนาคโต **ธมฺมเตฺถโร** นามฯ อญฺญตโร เถรนามโก ภิกฺขูติ เอวํ เถรนามโก วา, ยํ วา ปน มหลฺลกกาเล ปพฺพชิตํ สามเณราทโย ทิสฺวา เถโร เถโรติ วทนฺติ, อยํ **สมฺมุติเตฺถโร** นามฯ

ปุญฺญกิริยวตฺถูสุ ทานเมว **ทานมยํฯ** ปุญฺญกิริยา จ สา เตสํ เตสํ อานิสํสานํ วตฺถุ จาติ **ปุญฺญกิริยวตฺถุฯ** อิตเรสุปิ ทฺวีสุ เอเสว นโยฯ อตฺถโต ปน ปุเพฺพ วุตฺตทานมยเจตนาทิวเสเนว สทฺธึ ปุพฺพภาคอปรภาคเจตนาหิ อิมานิ ตีณิ ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ เวทิตพฺพานิฯ เอกเมกเญฺจตฺถ ปุพฺพภาคโต ปฏฺฐาย กาเยน กโรนฺตสฺส กายกมฺมํ โหติฯ ตทตฺถํ วาจํ นิจฺฉาเรนฺตสฺส วจีกมฺมํฯ กายงฺควาจงฺคํ อโจเปตฺวา มนสา จิเนฺตนฺตสฺส มโนกมฺมํฯ อนฺนาทีนิ เทนฺตสฺส จาปิ อนฺนทานาทีนิ เทมีติ วา ทานปารมึ อาวเชฺชตฺวา วา ทานกาเล ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติฯ วตฺตสีเส ฐตฺวา ททโต สีลมยํฯ ขยโต วยโต สมฺมสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ททโต ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติฯ

อปรานิปิ สตฺต ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ อปจิติสหคตํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ, เวยฺยาวจฺจสหคตํ, ปตฺตานุปฺปทานํ, ปตฺตพฺภนุโมทนํ, เทสนามยํ, สวนมยํ, ทิฎฺฐิชุคตํ ปุญฺญกิริยวตฺถูติฯ ตตฺถ มหลฺลกํ ทิสฺวา ปจฺจุคฺคมนปตฺตจีวรปฺปฏิคฺคหณอภิวาทนมคฺคสมฺปทานาทิวเสน อปจิติสหคตํ เวทิตพฺพํฯ วุฑฺฒตรานํ วตฺตปฺปฏิปตฺติกรณวเสน, คามํ ปิณฺฑาย ปวิฎฺฐํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา ปตฺตํ คเหตฺ

วา คาเม ภิกฺขํ สมาทเปตฺวา อุปสํหรณวเสน, ‘‘คจฺฉ ภิกฺขูนํ ปตฺตํ อาหรา’’ติ สุตฺวา เวเคน คนฺตฺวา ปตฺตาหรณาทิวเสน จ เวยฺยาวจฺจสหคตํ เวทิตพฺพํฯ จตฺตาโร ปจฺจเย ทตฺวา สพฺพสตฺตานํ ปตฺติ โหตูติ ปวตฺตนวเสน ปตฺตานุปฺปทานํ เวทิตพฺพํฯ ปเรหิ ทินฺนาย ปตฺติยา สาธุ สุฏฺฐูติ อนุโมทนาวเสน ปตฺตพฺภนุโมทนํ เวทิตพฺพํฯ เอโก ‘‘เอวํ มํ ‘ธมฺมกถิโก’ติ ชานิสฺสนฺตี’’ติ อิจฺฉาย ฐตฺวา ลาภครุโก หุตฺวา เทเสติ, ตํ น มหปฺผลํฯ เอโก อตฺตโน ปคุณธมฺมํ อปจฺจาสีสมาโน ปเรสํ เทเสติ, อิทํ เทสนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ นามฯ เอโก สุณนฺโต ‘‘อิติ มํ ‘สโทฺธ’ติ ชานิสฺสนฺตี’’ติ สุณาติ, ตํ น มหปฺผลํฯ เอโก ‘‘เอวํ เม มหปฺผลํ ภวิสฺสตี’’ติ หิตปฺผรเณน มุทุจิตฺเตน ธมฺมํ สุณาติ, อิทํ สวนมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุฯ ทิฏฺฐิชุคตํ ปน สเพฺพสํ นิยมลกฺขณํฯ ยํกิญฺจิ ปุญฺญํ กโรนฺตสฺส หิ ทิฏฺฐิยา อุชุภาเวเนว มหปฺผลํ โหติฯ

อิติ อิเมสํ สตฺตนฺนํ ปุญฺญกิริยวตฺถูนํ ปุริเมเหว ตีหิ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ หิ อปจิติเวยฺยาวจฺจานิ สีลมเยฯ ปตฺติทานปตฺตพฺภนุโมทนานิ ทานมเยฯ เทสนาสวนานิ ภาวนามเยฯ ทิฏฺฐิชุคตํ ตีสุปิ สงฺคหํ คจฺฉติฯ

โจทนาวตฺถูนีติ โจทนาการณานิฯ **ทิเฏฺฐนา**ติ มํสจกฺขุนา วา ทิพฺพจกฺขุนา วา วีติกฺกมํ ทิสฺวา โจเทติฯ **สุเตนา**ติ ปกติโสเตน วา ทิพฺพโสเตน วา ปรสฺส สทฺทํ สุตฺวา โจเทติฯ **ปริสงฺกาย วา**ติ ทิฏฺฐปริสงฺกิเตน วา สุตปริสงฺกิเตน วา มุตปริสงฺกิเตน วา โจเทติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน สมนฺตปาสาทิกายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

กามูปปตฺติโยติ กามูปเสวนา กามปฺปฏิลาภา วาฯ **ปจฺจุปฏฺฐิตกามา**ติ นิพทฺธกามา นิพทฺธารมฺมณาฯ **เสยฺยถาปิ มนุสฺสา**ติ ยถา มนุสฺสาฯ มนุสฺสา หิ นิพเทฺธเยว วตฺถุสฺมิํ วสํ วเตฺตนฺติ ฯ ยตฺถ ปฏิพทฺธจิตฺตา โหนฺติ, สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ ทตฺวา มาตุคามํ อาเนตฺวา นิพทฺธโภคํ ภุญฺชนฺติฯ **เอกเจฺจ เทวา** นาม จตุเทวโลกวาสิโนฯ เตปิ นิพทฺธวตฺถุสฺมิํเยว วสํ วเตฺตนฺติฯ **เอกเจฺจ วินิปาติกา** นาม เนรยิเก ฐเปตฺวา อวเสสา มจฺฉกจฺฉปาทโยปิ หิ นิพทฺธวตฺถุสฺมิํเยว วสํ วเตฺตนฺติฯ มโจฺฉ อตฺตโน มจฺฉิยา กจฺฉโป กจฺฉปิยาติ ฯ **นิมฺมินิตฺวา นิมฺมินิตฺวา**ติ นีลปีตาทิวเสน ยาทิสํ ยาทิสํ อตฺตโน รูปํ อิจฺฉนฺติ, ตาทิสํ ตาทิสํ นิมฺมินิตฺวา อายสฺมโต อนุรุทฺธสฺส ปุรโต มนาปกายิกา เทวตา วิยฯ **นิมฺมานรตี**ติ เอวํ สยํ นิมฺมิเต นิมฺมิเต นิมฺมาเน รติ เอเตสนฺติ นิมฺมานรตีฯ **ปรนิมฺมิตกามา**ติ ปเรหิ นิมฺมิตกามาฯ เตสญฺหิ มนํ ญตฺวา ปเร ยถารุจิตํ กามโภคํ นิมฺมินนฺติ, เต ตตฺถ วสํ วเตฺตนฺติฯ กถํ ปรสฺส มนํ ชานนฺตีติ? ปกติเสวนวเสนฯ ยถา หิ กุสโล สูโท รโญฺญ ภุญฺชนฺตสฺส ยํ ยํ โส พหุํ คณฺหาติ, ตํ ตํ ตสฺส รุจฺจตีติ ชานาติ, เอวํ ปกติยา อภิรุจิตารมฺมณํ ญตฺวา ตาทิสกํเยว นิมฺมินนฺติฯ เต ตตฺถ วสํ วเตฺตนฺติ, เมถุนํ เสวนฺติฯ เกจิ ปน เถรา ‘‘หสิตมเตฺตน โอโลกิตมเตฺตน อาลิงฺคิตมเตฺตน จ เตสํ กามกิจฺจํ อิชฺฌตี’’ติ วทนฺติ, ตํ อฏฺฐกถายํ ‘‘เอตํ ปน นตฺถี’’ติ ปฏิกฺขิตฺตํฯ น หิ กาเยน อผุสนฺตสฺส โผฏฺฐพฺพํ กามกิจฺจํ สาเธติฯ ฉนฺนมฺปิ หิ กามาวจรานํ กามา ปากติกา เอวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ฉ เอเต กามาวจรา, สพฺพกามสมิทฺธิโน;
สเพฺพสํ เอกสงฺขาตํ, อายุ ภวติ กิตฺตก’’นฺติฯ (วิภ. ๑๐๒๓);

สุขูปปตฺติโยติ สุขปฺปฏิลาภาฯ **อุปฺปาเทตฺวา อุปฺปาเทตฺวา สุขํ วิหรนฺตี**ติ เต เหฏฺฐา ปฐมชฺฌานสุขํ นิพฺพเตฺตตฺวา อุปริ วิปากชฺฌานสุขํ อนุภวนฺตีติ อโตฺถฯ **สุเขน อภิสนฺนา**ติ ทุติยชฺฌานสุเขน ตินฺตาฯ **ปริสนฺนา**ติ สมนฺตโต ตินฺตาฯ **ปริปูรา**ติ ปริปุณฺณาฯ **ปริปฺผุฏา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ อิทมฺปิ วิปากชฺฌานสุขเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ **อโหสุขํ อโหสุข**นฺติ เตสํ กิร ภวโลโภ มหา อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมา กทาจิ กรหจิ เอวํ อุทานํ อุทาเนนฺติฯ **สนฺตเมวา**ติ ปณีต

เมวฯ **ตุสิตา**ติ ตโต อุตฺตรึ สุขสฺส อปตฺถนโต สนฺตุฏฺฐา หุตฺวาฯ **สุขํ ปฏิเวเทนฺตี**ติ ตติยชฺฌานสุขํ อนุภวนฺติฯ

เสกฺขา ปญฺญาติ สตฺต อริยปญฺญาฯ อรหโต ปญฺญา **อเสกฺขาฯ** อวเสสา ปญฺญา **เนวเสกฺขานาเสกฺขาฯ**

จินฺตามยาทีสุ อยํ วิตฺถาโร – ‘‘ตตฺถ กตมา จินฺตามยา ปญฺญา? โยควิหิเตสุ วา กมฺมายตเนสุ โยควิหิเตสุ วา สิปฺปายตเนสุ โยควิหิเตสุ วา วิชฺชาฏฺฐาเนสุ กมฺมสฺสกตํ วา สจฺจานุโลมิกํ วา รูปํ อนิจฺจนฺติ วา…เป.… วิญฺญาณํ อนิจฺจนฺติ วา ยํ เอวรูปํ อนุโลมิกํ ขนฺตึ ทิฏฺฐึ รุจึ มุตฺตึ เปกฺขํ ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺตึ ปรโต อสุตฺวา ปฏิลภติ, อยํ วุจฺจติ **จินฺตามยา ปญฺญาฯ** ตตฺถ กตมา สุตมยา ปญฺญา? โยควิหิเตสุ วา กมฺมายตเนสุ…เป.… ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺตึ ปรโต สุตฺวา ปฏิลภติ, อยํ วุจฺจติ **สุตมยา ปญฺญาฯ** (ตตฺถ กตมา ภาวนามยา ปญฺญา?) สพฺพาปิ สมาปนฺนสฺส ปญฺญา **ภาวนามยา ปญฺญา**’’ติ (วิภ. ๗๖๘-๖๙)ฯ

สุตาวุธนฺติ สุตเมว อาวุธํฯ ตํ อตฺถโต เตปิฏกํ พุทฺธวจนํฯ ตญฺหิ นิสฺสาย ภิกฺขุ ปญฺญาวุธํ นิสฺสาย สูโร โยโธ อวิกมฺปมาโน มหากนฺตารํ วิย สํสารกนฺตารํ อติกฺกมติ อวิหญฺญมาโนฯ เตเนว วุตฺตํ – ‘‘สุตาวุโธ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติ, สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติ, สุทฺธมตฺตานํ ปริหรตี’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๗)ฯ

ปวิเวกาวุธนฺติ ‘‘กายวิเวโก จิตฺตวิเวโก อุปธิวิเวโก’’ติ อยํ ติวิโธปิ วิเวโกว อาวุธํฯ ตสฺส นานากรณํ กายวิเวโก วิเวกฏฺฐกายานํ เนกฺขมฺมาภิรตานํฯ จิตฺตวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมโวทานปฺปตฺตานํฯ อุปธิวิเวโก จ นิรุปธีนํ ปุคฺคลานํฯ อิมสฺมิญฺหิ ติวิเธ วิเวเก อภิรโต, น กุโตจิ ภายติฯ ตสฺมา อยมฺปิ อวสฺสยเฏฺฐน อาวุธนฺติ วุโตฺตฯ โลกิยโลกุตฺตรปญฺญาว อาวุธํ **ปญฺญาวุธํฯ** ยสฺส สา อตฺถิ, โส น กุโตจิ ภายติ, น จสฺส โกจิ ภายติฯ ตสฺมา สาปิ อวสฺสยเฏฺฐเนว อาวุธนฺติ วุตฺตาฯ

อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยนฺติ อิโต ปุเพฺพ อนญฺญาตํ อวิทิตํ ธมฺมํ ชานิสฺสามีติ ปฏิปนฺนสฺส อุปฺปนฺนํ อินฺทฺริยํฯ โสตาปตฺติมคฺคญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อญฺญินฺทฺริย**นฺติ อญฺญาภูตํ อาชานนภูตํ อินฺทฺริยํฯ โสตาปตฺติผลโต ปฏฺฐาย ฉสุ ฐาเนสุ ญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อญฺญาตาวินฺทฺริย**นฺติ อญฺญาตาวีสุ ชานนกิจฺจปริโยสานปฺปเตฺตสุ ธเมฺมสุ อินฺทฺริยํฯ อรหตฺตผลญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ

มํสจกฺขุ จกฺขุปสาโทฯ **ทิพฺพจกฺขุ** อาโลกนิสฺสิตํ ญาณํฯ **ปญฺญาจกฺขุ** โลกิยโลกุตฺตรปญฺญาฯ

อธิสีลสิกฺขาทีสุ อธิสีลญฺจ ตํ สิกฺขิตพฺพโต สิกฺขา จาติ **อธิสีลสิกฺขาฯ** อิตรสฺมึ ทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ สีลํ อธิสีลํ, จิตฺตํ อธิจิตฺตํ, ปญฺญา อธิปญฺญาติ อยํ ปเภโท เวทิตโพฺพ –

สีลํ นาม ปญฺจสีลทสสีลานิ, ปาติโมกฺขสํวโร **อธิสีลํ** นามฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโย จิตฺตํ, วิปสฺสนาปาทกชฺฌานํ **อธิจิตฺตํฯ** กมฺมสฺสกตญาณํ ปญฺญา, วิปสฺสนาปญฺญา **อธิปญฺญาฯ** อนุปฺปเนฺนปิ หิ พุทฺธุปฺปาเท ปวตฺตตีติ ปญฺจสีลทสสีลานิ สีลเมว, ปาติโมกฺขสํวรสีลํ พุทฺธุปฺปาเทเยว ปวตฺตตีติ อธิสีลํฯ จิตฺตปญฺญาสุปิ เอเสว นโยฯ อปิจ นิพฺพานํ ปตฺถยเนฺตน สมาทินฺนํ

ปญฺจสีลมฺปิ ทสสีลมฺปิ อธิสีลเมวฯ สมาปนฺนา อฏฺฐ สมาปตฺติโยปิ อธิจิตฺตเมวฯ สพฺพํ วา โลกิยํ สีลเมว, โลกุตฺตรํ อธิสีลํฯ จิตฺตปญฺญาสุปิ เอเสว นโยฯ

ภาวนาสุ ขีณาสวสฺส ปญฺจทฺวาริกกาโย **กายภาวนา** นามฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโย **จิตฺตภาวนา** นามฯ อรหตฺตผลปญฺญา **ปญฺญาภาวนา** นามฯ ขีณาสวสฺส หิ เอกเนฺตเนว ปญฺจทฺวาริกกาโย สุภาวิโต โหติฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโย จสฺส น อเญฺญสํ วิย ทุพฺพลา, ตเสฺสว จ ปญฺญา ภาวิตา นาม โหติ ปญฺญาเวปุลฺลปตฺติยาฯ ตสฺมา เอวํ วุตฺตํฯ

อนุตฺตริเยสุ วิปสฺสนา **ทสฺสนานุตฺตริยํ** มโคฺค **ปฏิปทานุสฺสริยํฯ** ผลํ **วิมุตฺตานุตฺตริยํฯ** ผลํ วา ทสฺสนานุตฺตริยํฯ มโคฺค ปฏิปทานุตฺตริยํฯ นิพฺพานํ วิมุตฺตานุตฺตริยํฯ นิพฺพานํ วา ทสฺสนานุตฺตริยํ, ตโต อุตฺตริญฺหิ ทฏฺฐพฺพํ นาม นตฺถิฯ มโคฺค ปฏิปทานุตฺตริยํฯ ผลํ วิมุตฺตานุตฺตริยํฯ **อนุตฺตริย**นฺติ อุตฺตมํ เชฏฺฐกํฯ

สมาธีสุ ปฐมชฺฌานสมาธิ **สวิตกฺกสวิจาโรฯ** ปญฺจกนเยน ทุติยชฺฌานสมาธิ **อวิตกฺกวิจารมโตฺตฯ** เสโส **อวิตกฺกอวิจาโรฯ**

สุญฺญตาทีสุ ติวิธา กถา อาคมนโต, สคุณโต, อารมฺมณโตติฯ อาคมนโต นาม เอโก ภิกฺขุ อนตฺตโต อภินิวิสิตฺวา อนตฺตโต ทิสฺวา อนตฺตโต วุฏฺฐาติ, ตสฺส วิปสฺสนา **สุญฺญตา** นาม โหติฯ กสฺมา? อสุญฺญตตฺตการกานํ กิเลสานํ อภาวาฯ วิปสฺสนาคมเนน มคฺคสมาธิ สุญฺญโต นาม โหติฯ มคฺคาคมเนน ผลสมาธิ สุญฺญโต นามฯ อปโร อนิจฺจโต อภินิวิสิตฺวา อนิจฺจโต ทิสฺวา อนิจฺจโต วุฏฺฐาติฯ ตสฺส วิปสฺสนา อนิมิตฺตา นาม โหติฯ กสฺมา? นิมิตฺตการกกิเลสาภาวาฯ วิปสฺสนาคมเนน มคฺคสมาธิ **อนิมิโตฺต** นาม โหติฯ มคฺคาคมเนน ผลํ อนิมิตฺตํ นามฯ อปโร ทุกฺขโต อภินิวิสิตฺวา ทุกฺขโต ทิสฺวา ทุกฺขโต วุฏฺฐาติ, ตสฺส วิปสฺสนา **อปฺปณิหิตา** นาม โหติฯ กสฺมา? ปณิธิการกกิเลสาภาวาฯ วิปสฺสนาคมเนน มคฺคสมาธิ อปฺปณิหิโต นามฯ มคฺคาคมเนน ผลํ อปฺปณิหิตํ นามาติ อยํ **อาคมนโต** กถาฯ มคฺคสมาธิ ปน ราคาทีหิ สุญฺญตตฺตา สุญฺญโต, ราคนิมิตฺตาทีนํ อภาวา อนิมิโตฺต, ราคปณิธิอาทีนํ อภาวา อปฺปณิหิโตติ อยํ **สคุณโต** กถาฯ นิพฺพานํ ราคาทีหิ สุญฺญตตฺตา ราคาทินิมิตฺตปณิธีนญฺจ อภาวา สุญฺญตเญฺจว อนิมิตฺตญฺจ อปฺปณิหิตญฺจฯ ตทารมฺมโณ มคฺคสมาธิ สุญฺญโต อนิมิโตฺต อปฺปณิหิโตฯ อยํ **อารมฺมณโต** กถาฯ

โสเจยฺยานีติ สุจิภาวกรา โสเจยฺยปฺปฏิปทา ธมฺมาฯ วิตฺถาโร ปเนตฺถ ‘‘ตตฺถ กตมํ **กายโสเจยฺยํ?** ปาณาติปาตา เวรมณี’’ติอาทินา นเยน วุตฺตานํ ติณฺณํ สุจริตานํ วเสน เวทิตโพฺพฯ

โมเนยฺยานีติ มุนิภาวกรา โมเนยฺยปฺปฏิปทา ธมฺมาฯ เตสํ วิตฺถาโร ‘‘ตตฺถ กตมํ **กายโมเนยฺยํ?** ติวิธกายทุจฺจริตสฺส ปหานํ กายโมเนยฺยํ, ติวิธํ กายสุจริตํ กายโมเนยฺยํ, กายารมฺมเณ ญาณํ กายโมเนยฺยํ, กายปริญฺญา กายโมเนยฺยํ, กายปริญฺญาสหคโต มโคฺค กายโมเนยฺยํ, กายสฺมิํ ฉนฺทราคปฺปหานํ กายโมเนยฺยํ, กายสงฺขารนิโรธา จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ กายโมเนยฺยํฯ ตตฺถ กตมํ **วจีโมเนยฺยํ?** จตุพฺพิธวจีทุจฺจริตสฺส ปหานํ วจีโมเนยฺยํ, จตุพฺพิธํ วจีสุจริตํ วจีโมเนยฺยํ, วาจารมฺมเณ ญาณํ วจีโมเนยฺยํ วาจาปริญฺญา วจีโมเนยฺยํ ปริญฺญาสหคโต มโคฺค, วาจาย ฉนฺทราคปฺปหานํ, วจีสงฺขารนิโรธา ทุติยชฺฌานสมาปตฺติ วจีโมเนยฺยํฯ ตตฺถ กตมํ **มโนโมเนยฺยํ?** ติวิธมโนทุจฺจริตสฺส ปหานํ มโนโมเนยฺยํ , ติวิธํ มโนสุจริตํ มโนโมเนยฺยํ, มนารมฺมเณ ญาณํ มโนโมเนยฺยํ, มโนปริญฺญา มโนโมเนยฺยํฯ ปริญฺญาสหคโต

มโคฺค, มนสฺมึ ฉนฺทราคปฺปหานํ , จิตฺตสงฺขารนิโรธา สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติ มโนโม เนยฺย’’นฺติ (มหานิ. ๑๔)ฯ

โกสเลฺลสุ **อาโย**ติ วุฑฺฒิฯ **อปาโย**ติ อวุฑฺฒิฯ ตสฺส ตสฺส การณํ **อุปาโยฯ** เตสํ ปชานนา โกสลฺลํฯ วิตฺถาโร ปน วิภงฺเค วุตฺโตเยวฯ

วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ตตฺถ กตมํ อายโกสลฺลํ? อิเม ธมฺเม มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว อกุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ อกุสลา ธมฺมา นิรุชฺฌนฺติฯ อิเม วา ปน เม ธมฺเม มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ กุสลา ธมฺมา ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตนฺตีติ, ยา ตตฺถ ปญฺญา ปชานนา…เป.… สมฺมาทิฏฺฐิฯ อิทํ วุจฺจติ อายโกสลฺลํฯ ตตฺถ กตมํ อปายโกสลฺลํ? อิเม ธมฺเม มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ กุสลา ธมฺมา นิรุชฺฌนฺติฯ อิเม วา ปน เม ธมฺเม มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ อกุสลา ธมฺมา ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตนฺตีติ, ยา ตตฺถ ปญฺญา ปชานนา…เป.… สมฺมาทิฏฺฐิฯ อิทํ วุจฺจติ อปายโกสลฺลํฯ สพฺพาปิ ตตฺรุปายา ปญฺญา อุปายโกสลฺล’’นฺติ (วิภ. ๗๗๑)ฯ อิทํ ปน อจฺจายิก กิเจฺจ วา ภเย วา อุปฺปเนฺน ตสฺส ติกิจฺฉนตฺถํ ฐานุปฺปตฺติยา การณชานนวเสเนว เวทิตพฺพํฯ

มหาติ มชฺชนาการวเสน ปวตฺตมานาฯ เตสุ ‘‘อหํ นิโรโค สฏฺฐิ วา สตฺตติ วา วสฺสานิ อติกฺกนฺตานิ, น เม หรีตกีขณฺฑมฺปิ ขาทิตปุพฺพํ, อิเม ปนเญฺญ อสุกํ นาม ฐานํ รุชฺชติ, เภสชฺชํ ขาทามาติ วิจรนฺติ, โก อโญฺญ มาทิโส นิโรโค นามา’’ติ เอวํ มานกรณํ **อาโรคฺยมโทฯ** ‘‘มหลฺลกกาเล ปุญฺญํ กริสฺสาม, ทหรมฺห ตาวา’’ติ โยพฺพเนน ฐตฺวา มานกรณํ **โยพฺพนมโทฯ** ‘‘จิรํ ชีวึ, จิรํ ชีวามิ, จิรํ ชีวิสฺสามิ; สุขํ ชีวึ, สุขํ ชีวามิ, สุขํ ชีวิสฺสามี’’ติ เอวํ มานกรณํ **ชีวิตมโทฯ**

อาธิปเตเยฺยสุ อธิปติโต อาคตํ อาธิปเตยฺยํฯ ‘‘เอตฺตโกมฺหิ สีเลน สมาธินา ปญฺญาย วิมุตฺติยา, น เม เอตํ ปติรูป’’นฺติ เอวํ อตฺตานํ อธิปตึ เชฏฺฐกํ กตฺวา ปาปสฺส อกรณํ **อตฺตาธิปเตยฺยํ** นามฯ โลกํ อธิปตึ กตฺวา อกรณํ **โลกาธิปเตยฺยํ** นามฯ โลกุตฺตรธมฺมํ อธิปตึ กตฺวา อกรณํ **ธมฺมาธิปเตยฺยํ** นามฯ

กถาวตฺถูนีติ กถาการณานิฯ **อตีตํ วา อทฺธาน**นฺติ อตีตํ ธมฺมํ, อตีตกฺขเนฺธติ อโตฺถฯ อปิจ ‘‘ยํ, ภิกฺขเว, รูปํ อตีตํ นิรุทฺธํ วิปริณตํ, ‘อโหสี’ติ ตสฺส สงฺขา, ‘อโหสี’ติ ตสฺส ปญฺญตฺติ ‘อโหสี’ติ ตสฺส สมญฺญา, น ตสฺส สงฺขา ‘อตฺถี’ติ, น ตสฺส สงฺขา ‘ภวิสฺสตี’ติ (สํ. นิ. ๓.๖๒) เอวํ อาคเตน นิรุตฺติปถสุเตฺตนเปตฺถ อโตฺถ ทีเปตโพฺพฯ

วิชฺชาติ ตมวิชฺฌนเฏฺฐน วิชฺชาฯ วิทิตกรณเฏฺฐนาปิ วิชฺชาฯ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณญฺหิ อุปฺปชฺชมานํ ปุเพฺพนิวาสํ ฉาเทตฺวา ฐิตํ ตมํ วิชฺฌติ, ปุเพฺพนิวาสญฺจ วิทิตํ กโรตีติ วิชฺชาฯ จุตูปปาตญาณํ จุติปฏิสนฺธิจฺฉาทกํ ตมํ วิชฺฌติ, ตญฺจ วิทิตํ กโรตีติ วิชฺชาฯ อาสวานํ ขเย ญาณํ จตุสจฺจจฺฉาทกํ ตมํ วิชฺฌติ, จตุสจฺจธมฺมญฺจ วิทิตํ กโรตีติ วิชฺชาฯ

วิหาเรสุ อฏฺฐ สมาปตฺติโย **ทิโพฺพ วิหาโรฯ** จตโสฺส อปฺปมญฺญา **พฺรหฺมา วิหาโรฯ** ผลสมาปตฺติ **อริโย วิหาโรฯ**

ปาฏิหาริยานิ เกวฏฺฏสุเตฺต วิตฺถาริตาเนวฯ

‘‘อิเม โข, อาวุโส’’ติอาทีสุ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อิติ สมสฏฺฐิยา ติกานํ วเสน อสีติ สตปเณฺห กเถนฺโต เถโร สามคฺคิรสํ ทเสฺสสีติฯ

ติกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุกฺกวณฺณนา

๓๐๖. อิติ ติกวเสน สามคฺคิรสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ จตุกฺกวเสน ทเสฺสตุํ ปุน เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ ‘‘สติปฏฺฐานจตุกฺกํ’’ ปุเพฺพ วิตฺถาริตเมวฯ

สมฺมปฺปธานจตุเกฺก **ฉนฺทํ ชเนตี**ติ ‘‘โย ฉโนฺท ฉนฺทิกตา กตฺตุกมฺยตา กุสโล ธมฺมจฺฉโนฺท’’ติ เอวํ วุตฺตํ กตฺตุกมฺยตํ ชเนติฯ **วายมตี**ติ วายามํ กโรติฯ **วีริยํ อารภตี**ติ วีริยํ ชเนติฯ **จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี**ติ จิตฺตํ อุปตฺถเมฺภติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป ฯ วิตฺถาโร ปน สมฺมปฺปธานวิภเงฺค อาคโตเยวฯ

อิทฺธิปาเทสุ ฉนฺทํ นิสฺสาย ปวโตฺต สมาธิ **ฉนฺทสมาธิฯ** ปธานภูตา สงฺขารา **ปธานสงฺขาราฯ สมนฺนาคต**นฺติ เตหิ ธเมฺมหิ อุเปตํฯ อิทฺธิยา ปาทํ, อิทฺธิภูตํ วา ปาทนฺติ **อิทฺธิปาทํ** ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน อิทฺธิปาทวิภเงฺค อาคโต เอวฯ วิสุทฺธิมเคฺค ปนสฺส อโตฺถ ทีปิโตฯ ฌานกถาปิ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตาวฯ

๓๐๗. **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารายา**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว สุขวิหารตฺถายฯ อิธ ผลสมาปตฺติฌานานิ, ขีณาสวสฺส อปรภาเค นิพฺพตฺติตฌานานิ จ กถิตานิฯ

อาโลกสญฺญํ มนสิกโรตีติ ทิวา วา รตฺติํ วา สูริยจนฺทปโชฺชตมณิอาทีนํ อาโลกํ อาโลโกติ มนสิกโรติฯ **ทิวาสญฺญํ อธิฏฺฐาตี**ติ เอวํ มนสิ กตฺวา ทิวาติสญฺญํ ฐเปติฯ **ยถา ทิวา ตถา รตฺติ**นฺติ ยถา ทิวา ทิโฎฺฐ อาโลโก, ตเถว ตํ รตฺติํ มนสิกโรติฯ **ยถา รตฺติํ ตถา ทิวา**ติ ยถา รตฺติํ อาโลโก ทิโฎฺฐ, เอวเมว ทิวา มนสิกโรติฯ **อิติ วิวเฎน เจตสา**ติ เอวํ อปิหิเตน จิเตฺตนฯ **อปริโยนเทฺธนา**ติ สมนฺตโต อนเทฺธนฯ **สปฺปภาส**นฺติ สโอภาสํฯ **ญาณทสฺสนปฏิลาภายา**ติ ญาณทสฺสนปฏิลาภตฺถายฯ อิมินา กิํ กถิตํ? มิทฺธวิโนทนอาโลโก กถิโต ปริกมฺมอาโลโก วาฯ อิมินา กิํ กถิตํ โหติ? ขีณาสวสฺส ทิพฺพจกฺขุญาณํฯ ตสฺมิํ วา อาคเตปิ อนาคเตปิ ปาทกชฺฌานสมาปตฺติเมว สนฺธาย ‘‘สปฺปภาสํ จิตฺตํ ภาเวตี’’ติ วุตฺตํฯ

สติสมฺปชญฺญายาติ สตฺตฏฺฐานิกสฺส สติสมฺปชญฺญสฺส อตฺถายฯ **วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺตี**ติอาทีสุ ขีณาสวสฺส วตฺถุ วิทิตํ โหติ อารมฺมณํ วิทิตํ วตฺถารมฺมณํ วิทิตํฯ วตฺถารมฺมณวิทิตตาย เอวํ เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ ติฏฺฐนฺติ, เอวํ นิรุชฺฌนฺติฯ น เกวลญฺจ เวทนา เอว อิธ วุตฺตา สญฺญาทโยปิ , อวุตฺตา เจตนาทโยปิ, วิทิตา จ อุปฺปชฺชนฺติ เจว ติฏฺฐนฺติ จ นิรุชฺฌนฺติ จฯ อปิ จ เวทนาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ, อุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติฯ อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโย, ตณฺหาสมุทยา กมฺมสมุทโย, ผสฺสสมุทยา เวทนายสมุทโยฯ นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ เวทนากฺขนฺธสฺส สมุทยํ ปสฺสติฯ เอวํ เวทนาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติฯ กถํ เวทนาย อุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ? อนิจฺจโต มนสิกโรโต ขยตูปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติฯ ทุกฺขโต มนสิกโรโต ภยตูปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติฯ อนตฺตโต มนสิกโรโต สุญฺญตูปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติฯ เอวํ เวทนาย อุปฏฺฐานํ วิทิตํ โหติ, ขยโต ภยโต สุญฺญโต ชานาติฯ กถํ เวทนาย อตฺถงฺคโม วิทิโต

โหติ? อวิชฺชานิโรธา เวทนานิโรโธฯ…เป.… เอวํ เวทนาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติฯ อิมินาปิ นเยเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิติ รูปนฺติอาทิ วุตฺตนยเมวฯ **อยํ อาวุโส สมาธิภาวนา**ติ อยํ อาสวานํ ขยญาณสฺส ปาทกชฺฌานสมาธิภาวนาฯ

๓๐๘. **อปฺปมญฺญา**ติ ปมาณํ อคเหตฺวา อนวเสสผรณวเสน อปฺปมญฺญาวฯ อนุปฺทวณฺณนา ปน ภาวนาสมาธิวิธานญฺจ เอตาสํ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตเมวฯ อรูปกถาปิ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตาวฯ

อปเสฺสนานีติ อปสฺสยานิฯ **สงฺขายา**ติ ญาเณน ญตฺวาฯ **ปฏิเสวตี**ติ ญาเณน ญตฺวา เสวิตพฺพยุตฺตกเมว เสวติฯ ตสฺส จ วิตฺถาโร ‘‘ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรํ ปริภุญฺชตี’’ติอาทินา นเยน เวทิตโพฺพฯ **สงฺขาเยกํ อธิวาเสตี**ติ ญาเณน ญตฺวา อธิวาเสตพฺพยุตฺตกเมว อธิวาเสติฯ วิตฺถาโร ปเนตฺถ ‘‘ปฏิสงฺขา โยนิโส ขโม โหติ สีตสฺสา’’ติอาทินา นเยน เวทิตโพฺพฯ **ปริวเชฺชตี**ติ ญาเณน ญตฺวา ปริวเชฺชตุํ ยุตฺตเมว ปริวเชฺชติฯ ตสฺส วิตฺถาโร ‘‘ปฏิสงฺขา โยนิโส จณฺฑํ หตฺถิํ ปริวเชฺชตี’’ติอาทินา นเยน เวทิตโพฺพฯ **วิโนเทตี**ติ ญาเณน ญตฺวา วิโนเทตพฺพเมว วิโนเทติ, นุทติ นีหรติ อโนฺต ปวิสิตุํ น เทติฯ ตสฺส วิตฺถาโร ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติอาทินา นเยน เวทิตโพฺพฯ

อริยวํสจตุกฺกวณฺณนา

๓๐๙. **อริยวํสา**ติ อริยานํ วํสาฯ ยถา หิ ขตฺติยวํโส, พฺราหฺมณวํโส, เวสฺสวํโส, สุทฺทวํโส, สมณวํโส, กุลวํโส, ราชวํโส, เอวํ อยมฺปิ อฎฺฐโม อริยวํโส อริยตนฺติ อริยปเวณี นาม โหติฯ โส โข ปนายํ อริยวํโส อิเมสํ วํสานํ มูลคนฺธาทีนํ กาฬานุสาริตคนฺธาทโย วิย อคฺคมกฺขายติฯ เก ปน เต อริยา เยสํ เอเต วํสาติ? อริยา วุจฺจนฺติ พุทฺธา จ ปเจฺจกพุทฺธา จ ตถาคตสาวกา จ, เอเตสํ อริยานํ วํสาติ **อริยวํสาฯ** อิโต ปุเพฺพ หิ สตสหสฺสกปฺปาธิกานํ จตุนฺนํ อสเงฺขฺยยฺยานํ มตฺถเก ตณฺหงฺกโร เมธงฺกโร สรณงฺกโร ทีปงฺกโรติ จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปนฺนา, เต อริยา, เตสํ อริยานํ วํสาติ อริยวํสาฯ เตสํ พุทฺธานํ ปรินิพฺพานโต อปรภาเค อสเงฺขฺยยฺยํ อติกฺกมิตฺวา โกณฺฑญฺโญ นาม พุโทฺธ อุปฺปโนฺน…เป.… อิมสฺมิํ กเปฺป กกุสโนฺธ, โกณาคมโน, กสฺสโป, อมฺหากํ ภควา โคตโมติ จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปนฺนาฯ เตสํ อริยานํ วํสาติ อริยวํสาฯ อปิจ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ สพฺพพุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ อริยานํ วํสาติ อริยวํสาฯ เต โข ปเนเต **อคฺคญฺญา** อคฺคาติ ชานิตพฺพาฯ **รตฺตญฺญา** ทีฆรตฺตํ ปวตฺตาติ ชานิตพฺพาฯ **วํสญฺญา** วํสาติ ชานิตพฺพาฯ

โปราณาติ น อธุนุปฺปตฺติกาฯ **อสํกิณฺณา** อวิกิณฺณา อนปนีตาฯ **อสํกิณฺณปุพฺพา** อตีตพุเทฺธหิ น สํกิณฺณปุพฺพาฯ ‘‘กิํ อิเมหี’’ติ น อปนีตปุพฺพา? **น สงฺกียนฺตี**ติ อิทานิปิ น อปนียนฺติฯ **น สงฺกียิสฺสนฺตี**ติ อนาคตพุเทฺธหิปิ น อปนียิสฺสนฺติ, เย โลเก วิญฺญู สมณพฺราหฺมณา, เตหิ อปฺปฏิกุฎฺฐา, สมเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิญฺญูหิ อนินฺทิตา อครหิตาฯ

สนฺตุโฎฺฐ โหตีติ ปจฺจยสโนฺตสวเสน สนฺตุโฎฺฐ โหติฯ **อิตรีตเรน จีวเรนา**ติ ถูลสุขุมลูขปณีตถิรชิณฺณานํ เยน เกนจิฯ อถ โข ยถาลทฺธาทีนํ อิตรีตเรน เยน เกนจิ สนฺตุโฎฺฐ โหตีติ อโตฺถฯ จีวรสฺมิญฺหิ ตโย สโนฺตสา – ยถาลาภสโนฺตโส, ยถาพลสโนฺตโส, ยถาสารุปฺปสโนฺตโสติฯ ปิณฺฑปาตาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เตสํ วิตฺถารกถา สามญฺญผเล วุตฺตนเยเนว เวทิ

ตพฺพาฯ อิเม ตโย สโนฺตเส สนฺธาย ‘‘สนฺตุโฏฺฐ โหติ, อิตรีตเรน ยถาลทฺธาทีสุ เยน เกนจิ จีวเรน สนฺตุโฏฺฐ โหตี’’ติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ จีวรํ ชานิตพฺพํ, จีวรเกฺขตฺตํ ชานิตพฺพํ, ปํสุกูลํ ชานิตพฺพํ, จีวรสโนฺตโส ชานิตโพฺพ, จีวรปฏิสํยุตฺตานิ ธุตงฺคานิ ชานิตพฺพานิฯ ตตฺถ **จีวรํ ชานิตพฺพ**นฺติ โขมาทีนิ ฉ จีวรานิ ทุกูลาทีนิ ฉ อนุโลมจีวรานิ ชานิตพฺพานิฯ อิมานิ ทฺวาทส กปฺปิยจีวรานิฯ กุสจีรํ วากจีรํ ผลกจีรํ เกสกมฺพลํ วาฬกมฺพลํ โปตฺถโก จมฺมํ อุลูกปกฺขํ รุกฺขทุสฺสํ ลตาทุสฺสํ เอรกทุสฺสํ กทลิทุสฺสํ เวฬุทุสฺสนฺติ เอวมาทีนิ ปน อกปฺปิยจีวรานิฯ **จีวรเกฺขตฺต**นฺติ ‘‘สงฺฆโต วา คณโต วา ญาติโต วา มิตฺตโต วา อตฺตโน วา ธเนน ปํสุกูลํ วา’’ติ เอวํ อุปฺปชฺชนโต ฉ เขตฺตานิ, อฏฺฐนฺนญฺจ มาติกานํ วเสน **อฏฺฐ เขตฺตานิ** ชานิตพฺพานิฯ **ปํสุกูล**นฺติ โสสานิกํ, ปาปณิกํ, รถิยํ สงฺการกูฏกํ, โสตฺถิยํ, สินานํ, ติตฺถํ, คตปจฺจาคตํ, อคฺคิทฑฺฒํ, โคขายิตํ อุปจิกขายิตํ, อุนฺทูรขายิตํ, อนฺตจฺฉินฺนํ, ทสาจฺฉินฺนํ, ธชาหฏํ, ถูปํ, สมณจีวรํ, สามุทฺทิยํ, อาภิเสกิยํ, ปนฺถิกํ, วาตาหฏํ, อิทฺธิมยํ, เทวทตฺติยนฺติ เตวีสติ ปํสุกูลานิ เวทิตพฺพานิฯ

เอตฺถ จ **โสตฺถิย**นฺติ คพฺภมลหรณํฯ **คตปจฺจาคต**นฺติ มตกสรีรํ ปารุปิตฺวา สุสานํ เนตฺวา อานีตจีวรํฯ **ธชาหฏ**นฺติ ธชํ อุสฺสาเปตฺวา ตโต อานีตํฯ **ถูป**นฺติ วมฺมิเก ปูชิตจีวรํ ฯ **สามุทฺทิย**นฺติ สมุทฺทวีจีหิ ถลํ ปาปิตํฯ **ปนฺถิก**นฺติ ปนฺถํ คจฺฉเนฺตหิ โจรภเยน ปาสาเณหิ โกเฏฺฏตฺวา ปารุตจีวรํฯ **อิทฺธิมย**นฺติ เอหิภิกฺขุจีวรํฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

จีวรสโนฺตโสติ วีสติ จีวรสโนฺตสา, วิตกฺกสโนฺตโส, คมนสโนฺตโส, ปริเยสนสโนฺตโส, ปฏิลาภสโนฺตโส, มตฺตปฺปฏิคฺคหณสโนฺตโส, โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส, ยถาลาภสโนฺตโส, ยถาพลสโนฺตโส, ยถาสารุปฺปสโนฺตโส, อุทกสโนฺตโส, โธวนสโนฺตโส, กรณสโนฺตโส, ปริมาณสโนฺตโส, สุตฺตสโนฺตโส, สิพฺพนสโนฺตโส, รชนสโนฺตโส, กปฺปสโนฺตโส, ปริโภคสโนฺตโส, สนฺนิธิปริวชฺชนสโนฺตโส, วิสฺสชฺชนสโนฺตโสติฯ

ตตฺถ สาทกภิกฺขุนา เตมาสํ นิพทฺธวาสํ วสิตฺวา เอกมาสมตฺตํ วิตเกฺกตุํ วฏฺฏติฯ โส หิ ปวาเรตฺวา จีวรมาเส จีวรํ กโรติฯ ปํสุกูลิโก อฑฺฒมาเสเนว กโรติฯ อิติ มาสฑฺฒมาสมตฺตํ วิตกฺกนํ วิตกฺกสโนฺตโสฯ วิตกฺกสโนฺตเสน ปน สนฺตุเฏฺฐน ภิกฺขุนา ปาจีนกฺขณฺฑราชิวาสิกปํสุกูลิกเตฺถรสทิเสน ภวิตพฺพํฯ

เถโร กิร เจติยปพฺพตวิหาเร เจติยํ วนฺทิสฺสามีติ อาคโต เจติยํ วนฺทิตฺวา จิเนฺตสิ ‘‘มยฺหํ จีวรํ ชิณฺณํ พหูนํ วสนฏฺฐาเน ลภิสฺสามี’’ติฯ โส มหาวิหารํ คนฺตฺวา สงฺฆเตฺถรํ ทิสฺวา วสนฏฺฐานํ ปุจฺฉิตฺวา ตตฺถ วุโตฺถ ปุนทิวเส จีวรํ อาทาย อาคนฺตฺวา เถรํ วนฺทิฯ เถโร กึ อาวุโสติ อาหฯ คามทฺวารํ, ภเนฺต, คมิสฺสามีติฯ อหมฺปาวุโส, คมิสฺสามีติฯ สาธุ, ภเนฺตติ คจฺฉโนฺต มหาโพธิทฺวารโกฏฺฐเก ฐตฺวา ปุญฺญวนฺตานํ วสนฏฺฐาเน มนาปํ ลภิสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา อปริสุโทฺธ เม วิตโกฺกติ ตโตว ปฏินิวตฺติฯ ปุนทิวเส อมฺพงฺคณสมีปโต, ปุนทิวเส มหาเจติยสฺส อุตฺตรทฺวารโต, ตเถว ปฏินิวตฺติตฺวา จตุตฺถทิวเส เถรสฺส สนฺติกํ อคมาสิฯ เถโร อิมสฺส ภิกฺขุโน วิตโกฺก น ปริสุโทฺธ ภวิสฺสตีติ จีวรํ คเหตฺวา เตน สทฺธึเยว ปญฺหํ ปุจฺฉมาโน คามํ ปาวิสิฯ ตญฺจ รตฺตึ เอโก มนุสฺโส อุจฺจารปลิพุโทฺธ สาฏเกเยว วจฺจํ กตฺวา ตํ สงฺการฏฺฐาเน ฉเฑฺฑสิฯ **ปํสุกูลิกเตฺถโร** ตํ นีลมกฺขิกาหิ สมฺปริกิณฺณํ ทิสฺวา อญฺชลึ ปคฺคเหสิฯ มหาเถโร ‘‘กึ, อาวุโส, สงฺการฏฺฐานสฺส อญฺชลึ ปคฺคณฺหาสี’’ติ? ‘‘นาหํ, ภเนฺต, สงฺการฏฺฐานสฺส อญฺชลึ ปคฺคณฺหามิ, มยฺหํ ปิตุ ทสพลสฺส ปคฺคณฺหามิ, ปุณฺณทาสิยา สรีรํ ปารุปิตฺวา ฉฑฺฑิตํ ปํสุกูลํ ตุมฺพมเตฺต ปาณเก วิธุนิตฺวา สุสานโต คณฺหเนฺตน ทุกฺกรํ กตํ, ภเนฺต’’ติฯ มหาเถโร ‘‘ปริสุ

โทฺธ วิตโกฺก ปํสุกูลิกสฺสา’’ติ จิเนฺตสิฯ ปํสุกูลิกเตฺถโรปิ ตสฺมึเยว ฐาเน ฐิโต วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา ตีณิ ผลานิ ปโตฺต ตํ สาฏกํ คเหตฺวา จีวรํ กตฺวา ปารุปิตฺวา ปาจีนกฺขณฺฑราชึ คนฺตฺวา อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

จีวรตฺถาย คจฺฉนฺตสฺส ปน ‘‘กตฺถ ลภิสฺสามี’’ติ อจิเนฺตตฺวา กมฺมฎฺฐานสีเสเนว คมนํ **คมนสโนฺตโส** นามฯ

ปริเยสนฺตสฺส ปน เยน วา เตน วา สทฺธึ อปริเยสิตฺวา ลชฺชึ เปสลํ ภิกฺขุํ คเหตฺวา ปริเยสนํ **ปริเยสนสโนฺตโส** นามฯ

เอวํ ปริเยสนฺตสฺส อาหริยมานํ จีวรํ ทูรโต ทิสฺวา ‘‘เอตํ มนาปํ ภวิสฺสติ, เอตํ อมนาป’’นฺติ เอวํ อวิตเกฺกตฺวา ถูลสุขุมาทีสุ ยถาลเทฺธเนว สนฺตุสฺสนํ **ปฎิลาภสโนฺตโส** นามฯ

เอวํ ลทฺธํ คณฺหนฺตสฺสาปิ ‘‘เอตฺตกํ ทุปฎฺฎสฺส ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ เอกปฎฺฎสฺสา’’ติ อตฺตโน ปโหนกมเตฺตเนว สนฺตุสฺสนํ **มตฺตปฺปฎิคฺคหณสโนฺตโส** นามฯ

จีวรํ ปริเยสนฺตสฺส ปน ‘‘อสุกสฺส ฆรทฺวาเร มนาปํ ลภิสฺสามี’’ติ อจิเนฺตตฺวา ทฺวารปฎิปาฎิยา จรณํ **โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส** นามฯ

ลูขปณีเตสุ เยน เกนจิ ยาเปตุํ สโกฺกนฺตสฺส ยถาลเทฺธเนว ยาปนํ **ยถาลาภสโนฺตโส** นามฯ

อตฺตโน ถามํ ชานิตฺวา เยน ยาเปตุํ สโกฺกติ, เตน ยาปนํ **ยถาพลสโนฺตโส** นามฯ

มนาปํ อญฺญสฺส ทตฺวา อตฺตโน เยน เกนจิ ยาปนํ **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส** นามฯ

‘‘กตฺถ อุทกํ มนาปํ, กตฺถ อมนาป’’นฺติ อวิจาเรตฺวา เยน เกนจิ โธวนุปเคน อุทเกน โธวนํ **อุทกสโนฺตโส** นามฯ ปณฺฑุมตฺติกเครุกปูติปณฺณรสกิลิฎฺฐานิ ปน อุทกานิ วเชฺชตุํ วฎฺฎติฯ

โธวนฺตสฺส ปน มุคฺคราทีหิ อปหริตฺวา หเตฺถหิ มทฺทิตฺวา โธวนํ **โธวนสโนฺตโส** นามฯ ตถา อสุชฺฌนฺตํ ปณฺณานิ ปกฺขิปิตฺวา ตาปิตอุทเกนาปิ โธวิตุํ วฎฺฎติฯ

เอวํ โธวิตฺวา กโรนฺตสฺส อิทํ ถูลํ, อิทํ สุขุมนฺติ อโกเปตฺวา ปโหนกนีหาเรเนว กรณํ **กรณสโนฺตโส** นามฯ

ติมณฺฑลปฺปฎิจฺฉาทนมตฺตเสฺสว กรณํ **ปริมาณสโนฺตโส** นามฯ

จีวรกรณตฺถาย ปน มนาปสุตฺตํ ปริเยสิสฺสามีติ อวิจาเรตฺวา รถิกาทีสุ วา เทวฎฺฐาเน วา อาหริตฺวา ปาทมูเล วา ฐปิตํ ยํกิญฺจิเทว สุตฺตํ คเหตฺวา กรณํ **สุตฺตสโนฺตโส** นามฯ

กุสิพนฺธนกาเล ปน องฺคุลมเตฺต สตฺตวาเร น วิชฺฌิตพฺพํ, เอวํ กโรนฺตสฺส หิ โย ภิกฺขุ สหาโย น โหติ, ตสฺส วตฺตเภโทปิ นตฺถิฯ ติวงฺคุลมเตฺต ปน สตฺตวาเร วิชฺฌิตพฺพํ, เอวํ กโรนฺตสฺส มคฺคปฎิปเนฺนนาปิ สหาเยน ภวิตพฺพํฯ โย น โหติ, ตสฺส วตฺตเภโทฯ อยํ **สิพฺพนสโนฺตโส** นามฯ

รชเนฺตน ปน กาฬกจฺฉกาทีนิ ปริเยสเนฺตน น รชิตพฺพํฯ โสมวกฺกลาทีสุ ยํ ลภติ, เตน รชิตพฺพํฯ อลภเนฺตน ปน มนุเสฺสหิ อรเญฺญ วากํ คเหตฺวา ฉฑฺฑิตรชนํ วา ภิกฺขูหิ ปจิตฺวา ฉฑฺฑิตกสฏํ วา คเหตฺวา รชิตพฺพํ, อยํ **รชนสโนฺตโส** นามฯ

นีลกทฺทมกาฬสาเมสุ ยํกิญฺจิ คเหตฺวา หตฺถิปิฏฺฐ นิสินฺนสฺส ปญฺญายมานกปกรณํ **กปฺปสโนฺตโส** นามฯ

หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนมตฺตวเสน ปริภุญฺชนํ **ปริโภคสโนฺตโส** นามฯ

ทุสฺสํ ปน ลภิตฺวา สุตฺตํ วา สูจึ วา การกํ วา อลภเนฺตน ฐเปตุํ วฏฺฏติ, ลภเนฺตน น วฏฺฏติฯ กตมฺปิ สเจ อเนฺตวาสิกาทีนํ ทาตุกาโม โหติ, เต จ อสนฺนิหิตา ยาว อาคมนา ฐเปตุํ วฏฺฏติฯ อาคตมเตฺตสุ ทาตพฺพํฯ ทาตุํ อสโกฺกเนฺตน อธิฏฺฐาตพฺพํฯ อญฺญสฺมึ จีวเร สติ ปจฺจตฺถรณมฺปิ อธิฏฺฐาตุํ วฏฺฏติฯ อนธิฏฺฐิตเมว หิ สนฺนิธิ โหติฯ อธิฏฺฐิตํ น โหตีติ **มหาสีวเตฺถโร** อาหฯ อยํ **สนฺนิธิปริวชฺชนสโนฺตโส** นามฯ

วิสฺสชฺชเนฺตน ปน น มุขํ โอโลเกตฺวา ทาตพฺพํฯ สารณียธเมฺม ฐตฺวา วิสฺสชฺชิตพฺพนฺติ อยํ **วิสฺสชฺชนสโนฺตโส** นามฯ

จีวรปฏิสํยุตฺตานิ ธุตงฺคานิ นาม ปํสุกูลิกงฺคเญฺจว เตจีวริกงฺคญฺจฯ เตสํ วิตฺถารกถา **วิสุทฺธิมคฺคโต** เวทิตพฺพาฯ อิติ จีวรสโนฺตสมหาอริยวํสํ ปูรยมาโน ภิกฺขุ อิมานิ เทฺว ธุตงฺคานิ โคเปติฯ อิมานิ โคเปโนฺต จีวรสโนฺตสมหาอริยวํเสน สนฺตุโฎฺฐ โหติฯ

วณฺณวาทีติ เอโก สนฺตุโฎฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ น กเถติ, เอโก น สนฺตุโฎฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติ, เอโก เนว สนฺตุโฎฺฐ โหติ, น สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติ, เอโก สนฺตุโฎฺฐ เจว โหติ, สโนฺตสสฺส จ วณฺณํ กเถติ, ตํ ทเสฺสตุํ ‘‘อิตรีตรจีวรสนฺตุฏฺฐิยา จ วณฺณวาที’’ติ วุตฺตํฯ

อเนสนนฺติ ทูเตยฺยปหินคมนานุโยคปฺปเภทํ นานปฺปการํ อเนสนํฯ **อปฺปติรูป**นฺติ อยุตฺตํฯ **อลทฺธา จา**ติ อลภิตฺวาฯ ยถา เอกโจฺจ ‘‘กถํ นุ โข จีวรํ ลภิสฺสามี’’ติฯ ปุญฺญวเนฺตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ เอกโต หุตฺวา โกหญฺญํ กโรโนฺต อุตฺตสติ ปริตสติ, สนฺตุโฎฺฐ ภิกฺขุ เอวํ อลทฺธา จีวรํ น ปริตสติฯ **ลทฺธา จา**ติ ธเมฺมน สเมน ลภิตฺวาฯ **อคธิโต**ติ วิคตโลภคิโทฺธฯ **อมุจฺฉิโต**ติ อธิมตฺตตณฺหาย มุจฺฉํ อนาปโนฺนฯ **อนชฺฌาปโนฺน**ติ ตณฺหาย อโนตฺถโต อปริโยนโทฺธฯ **อาทีนวทสฺสาวี**ติ อเนสนาปตฺติยญฺจ เคธิตปริโภเค จ อาทีนวํ ปสฺสมาโนฯ **นิสฺสรณปโญฺญ**ติ ‘‘ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติ วุตฺตํ นิสฺสรณเมว ปชานโนฺตฯ

อิตรีตรจีวรสนฺตุฏฺฐิยาติ เยน เกนจิ จีวเรน สนฺตุฏฺฐิยาฯ **เนวตฺตานุกฺกํเสตี**ติ ‘‘อหํ ปํสุกูลิโก มยา อุปสมฺปทมาเฬเยว ปํสุกูลิกงฺคํ คหิตํ, โก มยา สทิโส อตฺถี’’ติ อตฺตุกฺกํสนํ น กโรติฯ **น ปรํ วเมฺภตี**ติ ‘‘อิเม ปนเญฺญ ภิกฺขู น ปํสุกูลิกา’’ติ วา ‘‘ปํสุกูลิกงฺคมตฺตมฺปิ เอเตสํ นตฺถี’’ติ วา เอวํ ปรํ น วเมฺภติฯ **โย หิ ตตฺถ ทโกฺข**ติ โย ตสฺมึ จีวรสโนฺตเส, วณฺณวาทาทีสุ วา ทโกฺข เฉโก พฺยโตฺตฯ **อนลโส**ติ สาตจฺจกิริยาย อาลสิยวิรหิโตฯ **สมฺปชาโน ปฏิสฺสโต**ติ สมฺปชานปญฺญาย เจว สติยา จ ยุโตฺตฯ **อริยวํเส ฐิโต**ติ อริยวํเส ปติฏฺฐิโตฯ

อิตรีตเรน ปิณฺฑปาเตนาติ เยน เกนจิ ปิณฺฑปาเตนฯ เอตฺถาปิ ปิณฺฑปาโต ชานิตโพฺพฯ ปิณฺฑปาตเกฺขตฺตํ ชานิตพฺพํ, ปิณฺฑปาตสโนฺตโส ชานิตโพฺพ, ปิณฺฑปาตปฏิสํยุตฺตํ

ธุตงฺคํ ชานิตพฺพํฯ ตตฺถ **ปิณฺฑปาโต**ติ ‘‘โอทโน, กุมฺมาโส, สตฺตุ, มโจฺฉ, มํสํ, ขีรํ, ทธิ, สปฺปิ, นวนีตํ, เตลํ, มธุ, ผาณิตํ, ยาคุ, ขาทนียํ, สายนียํ, เลหนีย’’นฺติ โสฬส ปิณฺฑปาตาฯ

ปิณฺฑปาตเกฺขตฺตนฺติ สงฺฆภตฺตํ, อุเทฺทสภตฺตํ, นิมนฺตนํ, สลากภตฺตํ, ปกฺขิกํ, อุโปสถิกํ, ปาฏิปทิกํ, อาคนฺตุกภตฺตํ, คมิกภตฺตํ, คิลานภตฺตํ, คิลานุปฏฺฐากภตฺตํ, ธุรภตฺตํ, กุฏิภตฺตํ, วารภตฺตํ, วิหารภตฺตนฺติ ปนฺนรส ปิณฺฑปาตเกฺขตฺตานิฯ

ปิณฺฑปาตสโนฺตโสติ ปิณฺฑปาเต วิตกฺกสโนฺตโส, คมนสโนฺตโส, ปริเยสนสโนฺตโส ปฏิลาภสโนฺตโส, ปฏิคฺคหณสโนฺตโส, มตฺตปฺปฏิคฺคหณสโนฺตโส, โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส, ยถาลาภสโนฺตโส, ยถาพลสโนฺตโส, ยถาสารุปฺปสโนฺตโส, อุปการสโนฺตโส, ปริมาณสโนฺตโส, ปริโภคสโนฺตโส, สนฺนิธิปริวชฺชนสโนฺตโส, วิสฺสชฺชนสโนฺตโสติ ปนฺนรส สโนฺตสาฯ

ตตฺถ สาทโก ภิกฺขุ มุขํ โธวิตฺวา วิตเกฺกติฯ ปิณฺฑปาติเกน ปน คเณน สทฺธิํ จรตา สายํ เถรูปฏฺฐานกาเล ‘‘เสฺว กตฺถ ปิณฺฑาย จริสฺสามาติ อสุกคาเม, ภเนฺต’’ติ, เอตฺตกํ จิเนฺตตฺวา ตโต ปฏฺฐาย น วิตเกฺกตพฺพํฯ เอกจาริเกน วิตกฺกมาฬเก ฐตฺวา วิตเกฺกตพฺพํฯ ตโต ปรํ วิตเกฺกโนฺต อริยวํสา จุโต โหติ ปริพาหิโรฯ อยํ **วิตกฺกสโนฺตโส** นามฯ

ปิณฺฑาย ปวิสเนฺตน ‘‘กุหิํ ลภิสฺสามี’’ติ อจิเนฺตตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสน คนฺตพฺพํฯ อยํ **คมนสโนฺตโส** นามฯ

ปริเยสเนฺตน ยํ วา ตํ วา อคเหตฺวา ลชฺชิํ เปสลเมว คเหตฺวา ปริเยสิตพฺพํฯ อยํ **ปริเยสนสโนฺตโส** นามฯ

ทูรโตว อาหริยมานํ ทิสฺวา ‘‘เอตํ มนาปํ, เอตํ อมนาป’’นฺติ จิตฺตํ น อุปฺปาเทตพฺพํฯ อยํ **ปฏิลาภสโนฺตโส** นามฯ

‘‘อิมํ มนาปํ คณฺหิสฺสามิ, อิมํ อมนาปํ น คณฺหิสฺสามี’’ติ อจิเนฺตตฺวา ยํกิญฺจิ ยาปนมตฺตํ คเหตพฺพเมว, อยํ **ปฏิคฺคหณสโนฺตโส** นามฯ

เอตฺถ ปน เทยฺยธโมฺม พหุ, ทายโก อปฺปํ ทาตุกาโม, อปฺปํ คเหตพฺพํฯ เทยฺยธโมฺม พหุ, ทายโกปิ พหุํ ทาตุกาโม, ปมาเณเนว คเหตพฺพํฯ เทยฺยธโมฺม น พหุ, ทายโกปิ อปฺปํ ทาตุกาโม, อปฺปํ คเหตพฺพํฯ เทยฺยธโมฺม น พหุ, ทายโก ปน พหุํ ทาตุกาโม, ปมาเณน คเหตพฺพํฯ ปฏิคฺคหณสฺมิญฺหิ มตฺตํ อชานโนฺต มนุสฺสานํ ปสาทํ มเกฺขติ, สทฺธาเทยฺยํ วินิปาเตติ, สาสนํ น กโรติ, วิชาตมาตุยาปิ จิตฺตํ คเหตุํ น สโกฺกติฯ อิติ มตฺตํ ชานิตฺวาว ปฏิคฺคเหตพฺพนฺติ อยํ **มตฺตปฺปฏิคฺคหณสโนฺตโส** นามฯ

สทฺธกุลานิเยว อคนฺตฺวา ทฺวารปฺปฏิปาฏิยา คนฺตพฺพํฯ อยํ **โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส** นามฯ **ยถาลาภสโนฺตสา**ทโย จีวเร วุตฺตนยา เอวฯ

ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ อนุปาเลสฺสามีติ เอวํ อุปการํ ญตฺวา ปริภุญฺชนํ **อุปการสโนฺตโส** นามฯ

ปตฺตํ ปูเรตฺวา อานีตํ น ปฏิคฺคเหตพฺพํ, อนุปสมฺปเนฺน สติ เตน คาหาเปตพฺพํ, อสติ หราเปตฺวา ปฏิคฺคหณมตฺตํ คเหตพฺพํฯ อยํ **ปริมาณสโนฺตโส** นามฯ

‘‘ชิฆจฺฉาย ปฏิวิโนทนํ อิทเมตฺถ นิสฺสรณ’’นฺติ เอวํ ปริภุญฺชนํ **ปริโภคสโนฺตโส** นามฯ

นิทหิตฺวา น ปริภุญฺชิตพฺพนฺติ อยํ **สนฺนิธิปริวชฺชนสโนฺตโส** นามฯ

มุขํ อโนโลเกตฺวา สารณียธมฺม ฐิเตน วิสฺสเชฺชตพฺพํฯ อยํ **วิสฺสชฺชนสโนฺตโส** นามฯ

ปิณฺฑปาตปฏิสํยุตฺตานิ ปน ปญฺจ ธุตงฺคานิ – ปิณฺฑปาติกงฺคํ, สปทานจาริกงฺคํ, เอกาสนิกงฺคํ , ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ, ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคนฺติฯ เตสํ วิตฺถารกถา วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตาฯ อิติ ปิณฺฑปาตสโนฺตสมหาอริยวํสํ ปูรยมาโน ภิกฺขุ อิมานิ ปญฺจ ธุตงฺคานิ โคเปติฯ อิมานิ โคเปโนฺต ปิณฺฑปาตสโนฺตสมหาอริยวํเสน สนฺตุโฎฺฐ โหติฯ ‘‘วณฺณวาที’’ติอาทีนิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

เสนาสเนนาติ อิธ เสนาสนํ ชานิตพฺพํ, เสนาสนเกฺขตฺตํ ชานิตพฺพํ, เสนาสนสโนฺตโส ชานิตโพฺพ, เสนาสนปฏิสํยุตฺตํ ธุตงฺคํ ชานิตพฺพํฯ ตตฺถ **เสนาสน**นฺติ มโญฺจ, ปีฐํ, ภิสิ, พิโมฺพหนํ, วิหาโร, อฑฺฒโยโค, ปาสาโท, หมฺมิยํ, คุหา, เลณํ, อโฎฺฎ, มาโฬ , เวฬุคุโมฺพ, รุกฺขมูลํ, ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฏิกฺกมนฺตีติ อิมานิ ปนฺนรส เสนาสนานิฯ

เสนาสนเกฺขตฺตนฺติ ‘‘สงฺฆโต วา คณโต วา ญาติโต วา มิตฺตโต วา อตฺตโน วา ธเนน ปํสุกูลํ วา’’ติ ฉ เขตฺตานิฯ

เสนาสนสโนฺตโสติ เสนาสเน วิตกฺกสโนฺตสาทโย ปนฺนรส สโนฺตสาฯ เต ปิณฺฑปาเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **เสนาสนปฏิสํยุตฺตานิ** ปน ปญฺจ ธุตงฺคานิ – อารญฺญิกงฺคํ, รุกฺขมูลิกงฺคํ, อโพฺภกาสิกงฺคํ, โสสานิกงฺคํ, ยถาสนฺตติกงฺคนฺติฯ เตสํ วิตฺถารกถา วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตาฯ อิติ เสนาสนสโนฺตสมหาอริยวํสํ ปูรยมาโน ภิกฺขุ อิมานิ ปญฺจ ธุตงฺคานิ โคเปติฯ อิมานิ โคเปโนฺต เสนาสนสโนฺตสมหาอริยวํเสน สนฺตุโฎฺฐ โหติฯ

คิลานปจฺจโย ปน ปิณฺฑปาเตเยว ปวิโฎฺฐฯ ตตฺถ ยถาลาภยถาพลยถาสารุปฺปสโนฺตเสเนว สนฺตุสฺสิตพฺพํฯ เนสชฺชิกงฺคํ ภาวนารามอริยวํสํ ภชติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ปญฺจ เสนาสเน วุตฺตา, ปญฺจ อาหารนิสฺสิตา;
> เอโก วีริยสํยุโตฺต, เทฺว จ จีวรนิสฺสิตา’’ติฯ

อิติ อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ สาริปุตฺตเตฺถโร ปถวึ ปตฺถรมาโน วิย สาครกุจฺฉึ ปูรยมาโน วิย อากาสํ วิตฺถารยมาโน วิย จ ปฐมํ จีวรสโนฺตสํ อริยวํสํ กเถตฺวา จนฺทํ อุฎฺฐาเปโนฺต วิย สูริยํ อุลฺลเงฺฆโนฺต วิย จ ทุติยํ ปิณฺฑปาตสโนฺตสํ กเถตฺวา สิเนรุํ อุกฺขิเปโนฺต วิย ตติยํ เสนาสนสโนฺตสํ อริยวํสํ กเถตฺวา อิทานิ สหสฺสนยปฺปฏิมณฺฑิตํ จตุตฺถํ ภาวนารามํ อริยวํสํ กเถตุํ **ปุน จปรํ อาวุโส ภิกฺขุ ปหานาราโม โหตี**ติ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ อารมนํ อาราโม, อภิรตีติ อโตฺถฯ ปญฺจวิเธ ปหาเน อาราโม อสฺสาติ **ปหานาราโมฯ** กามจฺฉนฺทํ ปชหโนฺต รมติ, เนกฺขมฺมํ ภาเวโนฺต รมติ, พฺยาปาทํ ปชหโนฺต รมติ…เป.… สพฺพกิเลเส ปชหโนฺต รมติ, อรหตฺตมคฺคํ ภาเวโนฺต รมตีติ เอวํ ปหาเน รโตติ **ปหานรโต** ฯ วุตฺตนเยเนว ภาวนาย อาราโม อสฺสาติ **ภาวนาราโมฯ** ภาวนาย รโตติ **ภาวนารโตฯ**

อิเมสุ ปน จตูสุ อริยวํเสสุ ปุริเมหิ ตีหิ เตรสนฺนํ ธุตงฺคานํ จตุปจฺจยสโนฺตสสฺส จ วเสน สกลํ วินยปิฏกํ กถิตํ โหติฯ ภาวนาราเมน อวเสสํ ปิฏกทฺวยํฯ อิมํ ปน ภาวนารามตํ อริยวํสํ กเถนฺเตน ภิกฺขุนา ปฏิสมฺภิทามคฺเค เนกฺขมฺมปาฬิยา กเถตโพฺพฯ ทีฆนิกาเย ทสุตฺตรสุตฺตนฺตปริยาเยน กเถตโพฺพฯ มชฺฌิมนิกาเย สติปฏฺฐานสุตฺตนฺตปริยาเยน กเถตโพฺพฯ อภิธมฺเม นิเทฺทสปริยาเยน กเถตโพฺพฯ

ตตฺถ **ปฏิสมฺภิทามคฺค เนกฺขมฺมปาฬิยา**ติ โส เนกฺขมฺมํ ภาเวโนฺต รมติ, กามจฺฉนฺทํ ปชหโนฺต รมติฯ อพฺยาปาทํ พฺยาปาทํฯ อาโลกสญฺญํ, ถินมิทฺธํฯ อวิเกฺขปํ อุทฺธจฺจํฯ ธมฺมววตฺถานํ, วิจิกิจฺฉํฯ ญาณํ, อวิชฺชํฯ ปาโมชฺชํ, อรติํฯ ปฐมํ ฌานํ, ปญฺจ นีวรเณฯ ทุติยํ ฌานํ, วิตกฺกวิจาเรฯ ตติยํ ฌานํ, ปีติํฯ จตุตฺถํ ฌานํ, สุขทุเกฺขฯ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติํ ภาเวโนฺต รมติ, รูปสญฺญํ ปฏิฆสญฺญํ นานตฺตสญฺญํ ปชหโนฺต รมติฯ วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติํ…เป…. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติํ ภาเวโนฺต รมติ, อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ ปชหโนฺต รมติฯ

อนิจฺจานุปสฺสนํ ภาเวโนฺต รมติ, นิจฺจสญฺญํ ปชหโนฺต รมติฯ ทุกฺขานุปสฺสนํ, สุขสญฺญํฯ อนตฺตานุปสฺสนํ, อตฺตสญฺญํฯ นิพฺพิทานุปสฺสนํ, นนฺทิํฯ วิราคานุปสฺสนํ, ราคํฯ นิโรธานุปสฺสนํ, สมุทยํฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนํ, อาทานํฯ ขยานุปสฺสนํ, ฆนสญฺญํฯ วยานุปสฺสนํ, อายูหนํฯ วิปริณามานุปสฺสนํ, ธุวสญฺญํฯ อนิมิตฺตานุปสฺสนํ, นิมิตฺตํฯ อปฺปณิหิตานุปสฺสนํ, ปณิธิํฯ สุญฺญตานุปสฺสนํ อภินิเวสํฯ อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนํ, สาราทานาภินิเวสํฯ ยถาภูตญาณทสฺสนํ, สโมฺมหาภินิเวสํฯ อาทีนวานุปสฺสนํ, อาลยาภินิเวสํฯ ปฏิสงฺขานุปสฺสนํ, อปฺปฏิสงฺขํฯ วิวฏฺฏานุปสฺสนํ, สํโยคาภินิเวสํฯ โสตาปตฺติมคฺคํ , ทิเฏฺฐกเฏฺฐ กิเลเสฯ สกทาคามิมคฺคํ, โอฬาริเก กิเลเสฯ อนาคามิมคฺคํ, อณุสหคเต กิเลเสฯ อรหตฺตมคฺคํ ภาเวโนฺต รมติ, สพฺพกิเลเส ปชหโนฺต รมตีติ เอวํ **ปฏิสมฺภิทามคฺค** เนกฺขมฺมปาฬิยา กเถตโพฺพฯ

ทีฆนิกาเย ทสุตฺตรสุตฺตนฺตปริยาเยนาติ เอกํ ธมฺมํ ภาเวโนฺต รมติ, เอกํ ธมฺมํ ปชหโนฺต รมติ…เป…. ทส ธเมฺม ภาเวโนฺต รมติ, ทส ธเมฺม ปชหโนฺต รมติฯ กตมํ เอกํ ธมฺมํ ภาเวโนฺต รมติ? กายคตาสติํ สาตสหคตํฯ อิมํ เอกํ ธมฺมํ ภาเวโนฺต รมติฯ กตมํ เอกํ ธมฺมํ ปชหโนฺต รมติ? อสฺมิมานํฯ อิมํ เอกํ ธมฺมํ ปชหโนฺต รมติฯ กตเม เทฺว ธเมฺม…เป…. กตเม ทส ธเมฺม ภาเวโนฺต รมติ? ทส กสิณายตนานิฯ อิเม ทส ธเมฺม ภาเวโนฺต รมติฯ กตเม ทส ธเมฺม ปชหโนฺต รมติ? ทส มิจฺฉเตฺตฯ อิเม ทส ธเมฺม ปชหโนฺต รมติฯ เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ภาวนาราโม โหตีติ เอวํ ทีฆนิกาเย ทสุตฺตรสุตฺตนฺตปริยาเยน กเถตโพฺพฯ

มชฺฌิมนิกาเย สติปฏฺฐานสุตฺตนฺตปริยาเยนาติ เอกายโน, ภิกฺขเว, มโคฺค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา, โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย, ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย, ญายสฺส อธิคมาย, นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานาฯ กตเม จตฺตาโร? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ… เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี… จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี… ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี… ‘อตฺถิ ธมฺมา’ติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ ยาวเทว ญาณมตฺตาย ปฏิสฺสติมตฺตาย อนิสฺสิโต จ วิหรติ น จ กิญฺจิ โลเก อุปาทิยติฯ เอวมฺปิ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ภาวนาราโม โหติ ภาวนารโต, ปหานาราโม โหติ ปหานรโตฯ ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ คจฺฉโนฺต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ…เป…. ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปเสฺสยฺย สรีรํ สิวถิกาย ฉฑฺฑิตํ…เป…. ปูตีนิ จุณฺณกชาตานิฯ โส อิมเมว กายํ อุปสํหรติ, อยมฺปิ โข กาโย เอวํธโมฺม เอวํภาวี เอวํอนตี

โตติฯ อิติ อชฺฌตฺตํ วา กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ…เป…. เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ภาวนาราโม โหตีติ เอวํ มชฺฌิมนิกาเย สติปฏฺฐานสุตฺตนฺตปริยาเยน กเถตพฺพํฯ

อภิธมฺเม นิทฺเทสปริยาเยนาติ สพฺพมฺปิ สงฺขเต อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโต คณฺฑโต…เป…. สํกิเลสิกธมฺมโต ปสฺสโนฺต รมติฯ อยํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ภาวนาราโม โหตีติ เอวํ นิทฺเทสปริยาเยน กเถตพฺพํฯ

เนว อตฺตานุกฺกํเสตีติ อชฺช เม สฏฺฐิ วา สตฺตติ วา วสฺสานิ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตสฺส, โก มยา สทิโส อตฺถีติ เอวํ อตฺตุกฺกํสนํ น กโรติฯ **น ปรํ วเมฺภตี**ติ อนิจฺจํ ทุกฺขนฺติ วิปสฺสนามตฺตกมฺปิ นตฺถิ, กึ อิเม วิสฺสฏฺฐกมฺมฏฺฐานา จรนฺตีติ เอวํ ปรํ วมฺภนํ น กโรติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๓๑๐. **ปธานานี**ติ อุตฺตมวีริยานิฯ **สํวรปธาน**นฺติ จกฺขาทีนิ สํวรนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริยํฯ **ปหานปธาน**นฺติ กามวิตกฺกาทโย ปชหนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริยํฯ **ภาวนาปธาน**นฺติ โพชฺฌงฺเค ภาเวนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริยํฯ **อนุรกฺขณาปธาน**นฺติ สมาธินิมิตฺตํ อนุรกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริยํฯ

วิเวกนิสฺสิตนฺติอาทีสุ วิเวโก วิราโค นิโรโธติ ตีณิปิ นิพฺพานสฺส นามานิฯ นิพฺพานญฺหิ อุปธิวิเวกตฺตา **วิเวโก**ฯ ตํ อาคมฺม ราคาทโย วิรชฺชนฺตีติ **วิราโค**ฯ นิรุชฺฌนฺตีติ **นิโรโธ**ฯ ตสฺมา ‘‘วิเวกนิสฺสิต’’นฺติอาทีสุ อารมฺมณวเสน อธิคนฺตพฺพวเสน วา นิพฺพานนิสฺสิตนฺติ อโตฺถฯ **โวสฺสคฺคปริณามิ**นฺติ เอตฺถ เทฺว โวสฺสคฺคา ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค จ ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค จฯ ตตฺถ วิปสฺสนา ตทงฺควเสน กิเลเส จ ขเนฺธ จ ปริจฺจชตีติ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺคฯ มโคฺค อารมฺมณวเสน นิพฺพานํ ปกฺขนฺทตีติ ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺคฯ ตสฺมา โวสฺสคฺคปริณามินฺติ ยถา ภาวิยมาโน สติสโมฺพชฺฌโงฺค โวสฺสคฺคตฺถาย ปริณมติ, วิปสฺสนาภาวญฺจ มคฺคภาวญฺจ ปาปุณาติ, เอวํ ภาเวตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

ภทฺรกนฺติ ภทฺทกํฯ **สมาธินิมิตฺตํ** วุจฺจติ อฏฺฐิกสญฺญาทิวเสน อธิคโต สมาธิเยวฯ **อนุรกฺขตี**ติ สมาธิปริพนฺธกธเมฺม ราคโทสโมเห โสเธโนฺต รกฺขติฯ เอตฺถ จ อฏฺฐิกสญฺญาทิกา ปเญฺจว สญฺญา วุตฺตาฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน ทสปิ อสุภานิ วิตฺถาเรตฺวา กเถตพฺพานิฯ เตสํ วิตฺถาโร วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตเยวฯ

ธเมฺม ญาณนฺติ เอกปฏิเวธวเสน จตุสจฺจธเมฺม ญาณํ จตุสจฺจพฺภนฺตเร นิโรธสเจฺจ ธเมฺม ญาณญฺจ ฯ ยถาห – ‘‘ตตฺถ กตมํ ธเมฺม ญาณํ? จตูสุ มเคฺคสุ จตูสุ ผเลสุ ญาณ’’นฺติ (วิภ. ๗๙๖)ฯ **อนฺวเย ญาณ**นฺติ จตฺตาริ สจฺจานิ ปจฺจกฺขโต ทิสฺวา ยถา อิทานิ, เอวํ อตีเตปิ อนาคเตปิ อิเมว ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจํ, อยเมว ตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อยเมว นิโรโธ นิโรธสจฺจํ, อยเมว มโคฺค มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ ตสฺส ญาณสฺส อนุคติยํ ญาณํฯ เตนาห – ‘‘โส อิมินา ธเมฺมน ญาเตน ทิเฏฺฐน ปเตฺตน วิทิเตน ปริโยคาเฬฺหน อตีตานาคเตน นยํ เนตี’’ติฯ **ปริเย ญาณ**นฺติ ปเรสํ จิตฺตปริเจฺฉเท ญาณํฯ ยถาห – ‘‘ตตฺถ กตมํ ปริเย ญาณํ? อิธ ภิกฺขุ ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ชานาตี’’ติ (วิภ. ๗๙๖) วิตฺถาเรตพฺพํฯ ฐเปตฺวา ปน อิมานิ ตีณิ ญาณานิ อวเสสํ **สมฺมุติญาณํ** นามฯ ยถาห – ‘‘ตตฺถ กตมํ สมฺมุติญาณํ? ฐเปตฺวา ธเมฺม ญาณํ ฐเปตฺวา อนฺวเย ญาณํ ฐเปตฺวา ปริเจฺฉเท ญาณํ อวเสสํ สมฺมุติญาณ’’นฺติ (วิภ. ๗๙๖)ฯ

ทุเกฺข ญาณนฺติ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา เอกสฺส ภิกฺขุโน นิคฺคมนํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ กถิตํฯ ตตฺถ เทฺว สจฺจานิ วฏฺฏํ, เทฺว วิวฏฺฏํ, วฏฺเฏ อภินิเวโส โหติ, โน วิวฏฺเฏฯ ทฺวีสุ สเจฺจสุ อาจริยสนฺติเก ปริยตฺตึ อุคฺคเหตฺวา กมฺมํ กโรติ, ทฺวีสุ สเจฺจสุ ''นิโรธสจฺจํ นาม อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ, มคฺคสจฺจํ นาม อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาป''นฺติ สวนวเสน กมฺมํ กโรติฯ ทฺวีสุ สเจฺจสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาสวนธารณสมฺมสนปฏิเวโธ วฏฺฏติ, ทฺวีสุ สวนปฏิเวโธ วฏฺฏติฯ ตีณิ กิจฺจวเสน ปฏิวิชฺฌติ, เอกํ อารมฺมณวเสนฯ เทฺว สจฺจานิ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรานิ, เทฺว คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสานิฯ

โสตาปตฺติยงฺคาทิจตุกฺกวณฺณนา

๓๑๑. **โสตาปตฺติยงฺคานี**ติ โสตาปตฺติยา องฺคานิ, โสตาปตฺติมคฺคสฺส ปฏิลาภการณานีติ อโตฺถฯ **สปฺปุริสสํเสโว**ติ พุทฺธาทีนํ สปฺปุริสานํ อุปสงฺกมิตฺวา เสวนํฯ **สทฺธมฺมสฺสวน**นฺติ สปฺปายสฺส เตปิฏกธมฺมสฺส สวนํฯ **โยนิโสมนสิกาโร**ติ อนิจฺจาทิวเสน มนสิกาโรฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺตี**ติ โลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุธมฺมภูตาย ปุพฺพภาคปฏิปตฺติยา ปฏิปชฺชนํฯ

อเวจฺจปฺปสาเทนาติ อจลปฺปสาเทนฯ ''อิติปิ โส ภควา''ติอาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตานิฯ ผลธาตุอาหารจตุกฺกานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ อปิเจตฺถ ลูขปณีตวตฺถุวเสน โอฬาริกสุขุมตา เวทิตพฺพาฯ

วิญฺญาณฏฺฐิติโยติ วิญฺญาณํ เอตาสุ ติฏฺฐตีติ วิญฺญาณฏฺฐิติโยฯ อารมฺมณฏฺฐิติวเสเนตํ วุตฺตํฯ **รูปูปาย**นฺติ รูปํ อุปคตํ หุตฺวาฯ ปญฺจโวการภวสฺมิญฺหิ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ รูปกฺขนฺธํ นิสฺสาย ติฏฺฐติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **รูปารมฺมณ**นฺติ รูปกฺขนฺธโคจรํ รูปปติฏฺฐิตํ หุตฺวาฯ **นนฺทูปเสจน**นฺติ โลภสหคตํ สมฺปยุตฺตนนฺทิยาว อุปสิตฺตํ หุตฺวาฯ อิตรํ อุปนิสฺสยโกฏิยาฯ **วุทฺธึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชตี**ติ สฏฺฐิปิ สตฺตติปิ วสฺสานิ เอวํ ปวตฺตมานํ วุทฺธึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชติฯ **เวทนูปายาทีสุปิ** เอเสว นโยฯ อิเมหิ ปน ตีหิ ปเทหิ จตุโวการภเว อภิสงฺขารวิญฺญาณํ วุตฺตํฯ ตสฺส ยาวตายุกํ ปวตฺตนวเสน วุทฺธึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนา เวทิตพฺพาฯ จตุกฺกวเสน ปน เทสนาย อาคตตฺตา วิญฺญาณูปายนฺติ น วุตฺตํฯ เอวํ วุจฺจมาเน จ ''กตมํ นุ โข เอตฺถ กมฺมวิญฺญาณํ, กตมํ วิปากวิญฺญาณ''นฺติ สโมฺมโห ภเวยฺย, ตสฺมาปิ น วุตฺตํฯ **อคติคมนานิ** วิตฺถาริตาเนวฯ

จีวรเหตูติ ตตฺถ มนาปํ จีวรํ ลภิสฺสามีติ จีวรการณา อุปฺปชฺชติฯ **อิติ *ภวาภวเหตู***ติ เอตฺถ **อิตี**ติ นิทสฺสนเตฺถ นิปาโตฯ ยถา จีวราทิเหตุ, เอวํ ภวาภวเหตูปีติ อโตฺถฯ ***ภวาภโว***ติ เจตฺถ ปณีตปณีตตรานิ เตลมธุผาณิตาทีนิ อธิเปฺปตานิฯ อิเมสํ ปน จตุนฺนํ ตณฺหุปฺปาทานํ ปหานตฺถาย ปฏิปาฏิยาว จตฺตาโร อริยวํสา เทสิตาติ เวทิตพฺพาฯ **ปฏิปทาจตุกฺกํ** เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ อกฺขมาทีสุ ปธานกรณกาเล สีตาทีนิ น ขมตีติ **อกฺขมาฯ** ขมตีติ **ขมาฯ** อินฺทฺริยทมนํ **ทมาฯ** ''อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี''ติอาทินา นเยน วิตกฺกสมนํ **สมาฯ**

ธมฺมปทานีติ ธมฺมโกฏฺฐาสานิฯ อนภิชฺฌา ธมฺมปทํ นาม อโลโภ วา อโลภสีเสน อธิคตชฺฌานวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานานิ วาฯ อพฺยาปาโท ธมฺมปทํ นาม อโกโป วา เมตฺตาสีเสน อธิคตชฺฌานาทีนิ วาฯ สมฺมาสติ ธมฺมปทํ นาม สุปฺปติฏฺฐิตสติ วา สติสีเสน อธิคตชฺฌานาทีนิ วาฯ สมฺมาสมาธิ ธมฺมปทํ นาม สมาปตฺติ วา อฏฺฐสมาปตฺติวเสน อธิคตชฺฌานวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานานิ วาฯ ทสาสุภวเสน วา อธิคตชฺฌานาทีนิ อนภิชฺฌา ธมฺมปทํฯ จตุพฺรหฺมวิหารวเสน อธิคตานิ อพฺยาปาโท ธมฺมปทํฯ ทสานุสฺสติอาหาเรปฏิกูลสญฺญาวเสน อธิคตานิ สมฺมาสติ ธมฺมปทํฯ ทสกสิณอานาปานวเสน อธิคตานิ สมฺมาสมาธิ ธมฺมปทนฺติฯ

ธมฺมสมาทาเนสุ ปฐมํ อเจลกปฏิปทาฯ ทุติยํ ติพฺพกิเลสสฺส อรหตฺตํ คเหตุํ อสโกฺ กนฺตสฺส อสฺสุมุขสฺสาปิ รุทโต ปริสุทฺธพฺรหฺมจริยจรณํฯ ตติยํ กาเมสุ ปาตพฺยตาฯ จตุตฺถํ จตฺ ตาโร ปจฺจเย อลภมานสฺสาปิ ฌานวิปสฺสนาวเสน สุขสมงฺคิโน สาสนพฺรหฺมจริยํฯ

ธมฺมกฺขนฺธาติ เอตฺถ คุณโฏฺฐ ขนฺธโฏฺฐฯ **สีลกฺขโนฺธ**ติ สีลคุโณฯ เอตฺถ จ ผลสีลํ อธิ เปฺปตํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ จตูสุปิ ฐาเนสุ ผลเมว วุตฺตํฯ

พลานีติ อุปตฺถมฺภนเฎฺฐน อกมฺปิยเฎฺฐน จ พลานิฯ เตสํ ปฏิปเกฺขหิ โกสชฺชาทีหิ อกมฺ ปนิยตา เวทิตพฺพาฯ สพฺพานิปิ สมถวิปสฺสนามคฺควเสน โลกิยโลกุตฺตราเนว กถิตานิฯ

อธิฏฺฐานานีติ เอตฺถ **อธี**ติ อุปสคฺคมตฺตํฯ อตฺถโต ปน เตน วา ติฏฺฐนฺติ, ตตฺถ วา ติฏฺฐนฺ ติ, ฐานเมว วา ตํตํคุณาธิกานํ ปุริสานํ อธิฏฺฐานํ, ปญฺญาว อธิฏฺฐานํ **ปญฺญาธิฏฺฐานํฯ** เอตฺถ จ ปฐเมน อคฺคผลปญฺญาฯ ทุติเยน วจีสจฺจํฯ ตติเยน อามิสปริจฺจาโคฯ จตุเตฺถน กิเลสูปสโม กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ ปฐเมน จ กมฺมสฺสกตปญฺญํ วิปสฺสนาปญฺญํ วา อาทิํ กตฺวา ผลปญฺญา กถิตาฯ ทุติเยน วจีสจฺจํ อาทิํ กตฺวา ปรมตฺถสจฺจํ นิพฺพานํฯ ตติเยน อามิสปริจฺจาคํ อาทิํ กตฺ วา อคฺคมเคฺคน กิเลสปริจฺจาโคฯ จตุเตฺถน สมาปตฺติวิกฺขมฺภิเต กิเลเส อาทิํ กตฺวา อคฺคมเคฺ คน กิเลสวูปสโมฯ ปญฺญาธิฏฺฐาเนน วา เอเกน อรหตฺตผลปญฺญา กถิตาฯ เสเสหิ ปรม ตฺถสจฺจํฯ สจฺจาธิฏฺฐาเนน วา เอเกน ปรมตฺถสจฺจํ กถิตํฯ เสเสหิ อรหตฺตปญฺญาติ **มูสิกาภย เตฺถโร** อาหฯ

ปญฺหพฺยากรณาทิจตุกฺกวณฺณนา

๓๑๒. ปญฺหพฺยากรณานิ มหาปเทสกถาย วิตฺถาริตาเนวฯ

กณฺหนฺติ กาฬกํ ทสอกุสลกมฺมปถกมฺมํฯ **กณฺหวิปากนฺ**ติ อปาเย นิพฺพตฺตนโต กาฬก วิปากํฯ **สุกฺกนฺ**ติ ปณฺฑรํ กุสลกมฺมปถกมฺมํฯ **สุกฺกวิปากนฺ**ติ สเคฺค นิพฺพตฺตนโต ปณฺฑรวิ ปากํฯ **กณฺหสุกฺกนฺ**ติ มิสฺสกกมฺมํฯ **กณฺหสุกฺกวิปากนฺ**ติ สุขทุกฺขวิปากํฯ มิสฺสกกมฺมญฺหิ กตฺ วา อกุสเลน ติรจฺฉานโยนิยํ มงฺคลหตฺถิฏฺฐานาทีสุ อุปฺปโนฺน กุสเลน ปวเตฺต สุขํ เวทยติฯ กุ สเลน ราชกุเลปิ นิพฺพโตฺต อกุสเลน ปวเตฺต ทุกฺขํ เวทยติฯ **อกณฺหอสุกฺกนฺ**ติ กมฺมกฺขยกรํ จตุมคฺคญาณํ อธิเปฺปตํฯ ตญฺหิ ยทิ กณฺหํ ภเวยฺย, กณฺหวิปากํ ทเทยฺยฯ ยทิ สุกฺกํ ภเวยฺย, สุกฺกวิปากํ ทเทยฺยฯ อุภยวิปากสฺส ปน อทานโต อกณฺหาสุกฺกวิปากตฺตา อกณฺหํ อสุกฺกนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

สจฺฉิกรณียาติ ปจฺจกฺขกรเณน เจว ปฏิลาเภน จ สจฺฉิกาตพฺพาฯ **จกฺขุนา**ติ ทิพฺพจกฺ ขุนาฯ **กาเยนา**ติ สหชาตนามกาเยนฯ **ปญฺญายา**ติ อรหตฺตผลญาเณนฯ

โอฆาติ วฏฺฏสฺมิํ สเตฺต โอหนนฺติ โอสีทาเปนฺตีติ โอฆาฯ ตตฺถ ปญฺจกามคุณิโก ราโค **กาโมโฆฯ** รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค **ภโวโฆฯ** ตถา ฌานนิกนฺติ สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต จ ราโคฯ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย **ทิโฏฺฐโฆฯ**

วฏฺฏสฺมิํ โยเชนฺตีติ **โยคาฯ** เต โอฆา วิย เวทิตพฺพาฯ

วิสํโยเชนฺตีติ **วิสโยฺคคาฯ** ตตฺถ อสุภชฺฌานํ กามโยควิสํโยโคฯ ตํ ปาทกํ กตฺวา อธิค โต อนาคามิมโคฺค เอกเนฺตเนว **กามโยควิสโยฺคโค** นามฯ อรหตฺตมโคฺค **ภวโยควิ**

สโณฺญโค นามฯ โสตาปตฺติมโคฺค **ทิฏฺฐิโยควิสโณฺญโค** นามฯ อรหตฺตมโคฺค **อวิชฺชาโยควิสโณฺญโค** นามฯ

คนฺถนวเสน **คนฺถาฯ** วฏฺฏสฺมึ นามกายเญฺจว รูปกายญฺจ คนฺถติ พนฺธติ ปลิพุนฺธตีติ **กายคโนฺถฯ อิทํสจฺจาภินิเวโส**ติ อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญนฺติ เอวํ ปวโตฺต ทิฏฺฐาภินิเวโสฯ

อุปาทานานีติ อาทานคฺคหณานิฯ กาโมติ ราโค, โสเยว คหณเฏฺฐน อุปาทานนฺติ **กามุปาทานํฯ** ทิฏฺฐีติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ, สาปิ คหณเฏฺฐน อุปาทานนฺติ **ทิฏฺฐุปาทานํฯ** อิมินา สุทฺธีติ เอวํ สีลวตานํ คหณํ **สีลพฺพตุปาทานํฯ** อตฺตาติ เอเตน วทติ เจว อุปาทิยติ จาติ **อตฺตวาทุปาทานํฯ**

โยนิโยติ โกฏฺฐาสาฯ อเณฺฑ ชาตาติ **อณฺฑชาฯ** ชลาพุมฺหิ ชาตาติ **ชลาพุชาฯ** สํเสเท ชาตาติ **สํเสทชาฯ** สยนสฺมึ ปูติมจฺฉาทีสุ จ นิพฺพตฺตานเมตํ อธิวจนํฯ เวเคน อาคนฺตฺวา อุปปติตา วิยาติ **โอปปาติกาฯ** ตตฺถ เทวมนุเสฺสสุ สํเสทชโอปปาติกานํ อยํ วิเสโสฯ สํเสทชา มนฺทา ทหรา หุตฺวา นิพฺพตฺตนฺติฯ โอปปาติกา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา หุตฺวาฯ มนุเสฺสสุ หิ ภุมฺมเทเวสุ จ อิมา จตโสฺสปิ โยนิโย ลพฺภนฺติฯ ตถา ติรจฺฉาเนสุ สุปณฺณนาคาทีสุฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ตตฺถ, ภิกฺขเว, อณฺฑชา สุปณฺณา อณฺฑเชว นาเค หรนฺติ, น ชลาพุเช น สํเสทเช น โอปปาติเก’’ติ (สํ. นิ. ๓.๓๙๓)ฯ จาตุมหาราชิกโต ปฏฺฐาย อุปริเทวา โอปปาติกาเยว ฯ ตถา เนรยิกาฯ เปเตสุ จตโสฺสปิ ลพฺภนฺติฯ **คพฺภาวกฺกนฺติโย** สมฺปสาทนีเย กถิตาเอวฯ

อตฺตภาวปฏิลาเภสุ ปฐโม ขิฑฺฑาปโทสิกวเสน เวทิตโพฺพฯ ทุติโย โอรพฺภิกาทีหิ ฆาติยมานอุรพฺภาทิวเสนฯ ตติโย มโนปโทสิกาวเสนฯ จตุโตฺถ จาตุมหาราชิเก อุปาทาย อุปริเสสเทวตาวเสนฯ เต หิ เทวา เนว อตฺตสเญฺจตนาย มรนฺติ, น ปรสเญฺจตนายฯ

ทกฺขิณาวิสุทฺธาทิจตุกฺกวณฺณนา

๓๑๓. **ทกฺขิณาวิสุทฺธิโย**ติ ทานสงฺขาตา ทกฺขิณา วิสุชฺฌนฺติ มหปฺผลา โหนฺติ เอตาหีติ **ทกฺขิณาวิสุทฺธิโยฯ**

ทายกโต วิสุชฺฌติ, โน ปฏิคฺคาหกโตติ ยตฺถ ทายโก สีลวา โหติ, ธเมฺมนุปฺปนฺนํ เทยฺยธมฺมํ เทติ, ปฏิคฺคาหโก ทุสฺสีโลฯ อยํ ทกฺขิณา เวสฺสนฺตรมหาราชสฺส ทกฺขิณาสทิสาฯ **ปฏิคฺคาหกโต วิสุชฺฌติ, โน ทายกโต**ติ ยตฺถ ปฏิคฺคาหโก สีลวา โหติ, ทายโก ทุสฺสีโล, อธเมฺมนุปฺปนฺนํ เทติ, อยํ ทกฺขิณา โจรฆาตกสฺส ทกฺขิณาสทิสาฯ **เนว ทายกโต วิสุชฺฌติ, โน ปฏิคฺคาหกโต**ติ ยตฺถ อุโภปิ ทุสฺสีลา เทยฺยธโมฺมปิ อธเมฺมน นิพฺพโตฺตฯ วิปริยาเยน จตุตฺถา เวทิตพฺพาฯ

สงฺคหวตฺถูนีติ สงฺคหการณานิฯ ตานิ เหฏฺฐา วิภตฺตาเนวฯ

อนริยโวหาราติ อนริยานํ ลามกานํ โวหาราฯ

อริยโวหาราติ อริยานํ สปฺปุริสานํ โวหาราฯ

ทิฎฺฐวาทิตาติ ทิฎฺฐํ มยาติ เอวํ วาทิตาฯ เอตฺถ จ ตํตํสมุฏฺฐาปกเจตนาวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อตฺตนฺตปาทิจตุกฺกวณฺณนา

๓๑๔. **อตฺตนฺตปา**ทีสุ ปฐโม อเจลโกฯ ทุติโย โอรพฺภิกาทีสุ อญฺญตโรฯ ตติโย ยญฺญยาชโกฯ จตุโตฺถ สาสเน สมฺมาปฏิปโนฺนฯ

อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ ปฐโม โย สยํ สีลาทิสมฺปโนฺน, ปรํ สีลาทีสุ น สมาทเปติ อายสฺมา วกฺกลิเตฺถโร วิยฯ ทุติโย โย อตฺตนา น สีลาทิสมฺปโนฺน, ปรํ สีลาทีสุ สมาทเปติ อายสฺมา อุปนโนฺท วิยฯ ตติโย โย เนวตฺตนา สีลาทิสมฺปโนฺน, ปรํ สีลาทีสุ น สมาทเปติ เทวทโตฺต วิยฯ จตุโตฺถ โย อตฺตนา จ สีลาทิสมฺปโนฺน ปรญฺจ สีลาทีสุ สมาทเปติ อายสฺมา มหากสฺสโป วิยฯ

ตมาทีสุ **ตโม**ติ อนฺธการภูโตฯ **ตมปรายโณ**ติ ตมเมว ปรํ อยนํ คติ อสฺสาติ ตมปรายโณฯ เอวํ สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ ปฐโม นีเจ จณฺฑาลาทิกุเล ทุชฺชีวิเต หีนตฺตภาเว นิพฺพตฺติตฺวา ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปริปูเรติฯ ทุติโย ตถาวิโธ หุตฺวา ตีณิ สุจริตานิ ปริปูเรติฯ ตติโย อุฬาเร ขตฺติยกุเล พหฺวนฺนปาเน สมฺปนฺนตฺตภาเว นิพฺพตฺติตฺวา ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปริปูเรติฯ จตุโตฺถ ตาทิโสว หุตฺวา ตีณิ สุจริตานิ ปริปูเรติฯ

สมณมจโลติ สมณอจโลฯ ม-กาโร ปทสนฺธิมตฺตํฯ โส โสตาปโนฺน เวทิตโพฺพฯ โสตาปโนฺน หิ จตูหิ วาเตหิ อินฺทขีโล วิย ปรปฺปวาเทหิ อกมฺปิโยฯ อจลสทฺธาย สมนฺนาคโตติ **สมณมจโลฯ** วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล สมณมจโล? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา’’ติ (ปุ. ป. ๑๙๐) วิตฺถาโรฯ ราคโทสานํ ปน ตนุภูตตฺตา สกทาคามี **สมณปทุโม** นามฯ เตนาห – ‘‘กตโม ปน ปุคฺคโล สมณปทุโม? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สมณปทุโม’’ติ (ปุ. ป. ๑๙๐)ฯ ราคโทสานํ อภาวา ขิปฺปเมว ปุปฺผิสฺสตีติ อนาคามี **สมณปุณฺฑรีโก** นามฯ เตนาห – ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล สมณปุณฺฑรีโก? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ…เป.… อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สมณปุณฺฑรีโก’’ติ (ปุ. ป. ๑๙๐)ฯ อรหา ปน สเพฺพสมฺปิ คนฺถการกิเลสานํ อภาวา สมเณสุ **สมณสุขุมาโล** นามฯ เตนาห – ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล สมเณสุ สมณสุขุมาโล? อิเธกโจฺจ อาสวานํ ขยา…เป.… อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สมเณสุ สมณสุขุมาโล’’ติฯ

‘‘อิเม โข , อาวุโส’’ติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อิติ สมปญฺญาสาย จตุกฺกานํ วเสน เทฺวปญฺหสตานิ กเถโนฺต เถโร สามคฺคิรสํ ทเสฺสสีติฯ

จตุกฺกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปญฺจกวณฺณนา

๓๑๕. อิติ จตุกฺกวเสน สามคฺคิรสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปญฺจกวเสน ทเสฺสตุํ ปุน เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ **รูปกฺขโนฺธ** โลกิโยฯ เสสา **โลกิยโลกุตฺตราฯ อุปาทานกฺขนฺธา** โลกิยาวฯ วิตฺถารโต ปน ขนฺธกถา วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตาฯ **กามคุณา** เหฎฺฐา วิตฺถาริตาวฯ

สุกตทุกฺกฏาทีหิ คนฺตพฺพาติ **คติโยฯ นิรโย**ติ นิรสฺสาโทฯ สโหกาเสน ขนฺธา กถิตาฯ ตโต ปเรสุ ตีสุ นิพฺพตฺตา ขนฺธาว วุตฺตาฯ จตุเตฺถ โอกาโสปิฯ

อาวาเส มจฺฉริยํ **อาวาสมจฺฉริยํฯ** เตน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อาคนฺตุกํ ทิสฺวา ''เอตฺถ เจติยสฺส วา สงฺฆสฺส วา ปริกฺขาโร ฐปิโต''ติอาทีนิ วตฺวา สงฺฆิกมฺปิ อาวาสํ นิวาเรติฯ โส กาลงฺกตฺวา เปโต วา อชคโร วา หุตฺวา นิพฺพตฺตติฯ กุเล มจฺฉริยํ **กุลมจฺฉริยํฯ** เตน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ เตหิ การเณหิ อตฺตโน อุปฏฺฐากกุเล อเญฺญสํ ปเวสนมฺปิ นิวาเรติฯ ลาเภ มจฺฉริยํ **ลาภมจฺฉริยํฯ** เตน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ สงฺฆิกมฺปิ ลาภํ มจฺฉรายโนฺต ยถา อเญฺญ น ลภนฺติ, เอวํ กโรติฯ วเณฺณ มจฺฉริยํ **วณฺณมจฺฉริยํฯ วโณฺณ**ติ เจตฺถ สรีรวโณฺณปิ คุณวโณฺณปิ เวทิตโพฺพฯ ปริยตฺติธเมฺม มจฺฉริยํ **ธมฺมมจฺฉริยํฯ** เตน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ''อิมํ ธมฺมํ ปริยาปุณิตฺวา เอโส มํ อภิภวิสฺสตี''ติ อญฺญสฺส น เทติฯ โย ปน ธมฺมานุคฺคเหน วา ปุคฺคลานุคฺคเหน วา น เทติ, น ตํ มจฺฉริยํฯ

จิตฺตํ นิวาเรนฺติ ปริโยนนฺธนฺตีติ **นีวรณานิฯ** กามจฺฉโนฺท นีวรณปโตฺต อรหตฺตมคฺควชฺโฌฯ กามราคานุสโย กามราคสํโยชนปโตฺต อนาคามิมคฺควชฺโฌฯ ถินํ จิตฺตเคลญฺญํ ฯ มิทฺธํ ขนฺธตฺตยเคลญฺญํฯ อุภยมฺปิ อรหตฺตมคฺควชฺฌํฯ ตถา อุทฺธจฺจํฯ กุกฺกุจฺจํ อนาคามิมคฺควชฺฌํฯ วิจิกิจฺฉา ปฐมมคฺควชฺฌาฯ

สํโยชนานีติ พนฺธนานิฯ เตหิ ปน พเทฺธสุ ปุคฺคเลสุ รูปารูปภเว นิพฺพตฺตา โสตาปนฺนสกทาคามิโน อโนฺตพทฺธา พหิสยิตา นามฯ เตสญฺหิ กามภเว พนฺธนํฯ กามภเว อนาคามิโน พหิพทฺธา อโนฺตสยิตา นามฯ เตสญฺหิ รูปารูปภเว พนฺธนํฯ กามภเว โสตาปนฺนสกทาคามิโน อโนฺตพทฺธา อโนฺตสยิตา นามฯ รูปารูปภเว อนาคามิโน พหิพทฺธา พหิสยิตา นามฯ ขีณาสโว สพฺพตฺถ อพนฺธโนฯ

สิกฺขิตพฺพํ ปทํ **สิกฺขาปทํ,** สิกฺขาโกฏฺฐาโสติ อโตฺถฯ สิกฺขาย วา ปทํ สิกฺขาปทํ, อธิจิตฺตอธิปญฺญาสิกฺขาย อธิคมุปาโยติ อโตฺถฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปน สิกฺขาปทกถา วิภงฺคปฺปกรเณ สิกฺขาปทวิภเงฺค อาคตา เอวฯ

อภพฺพฏฺฐานาทิปญฺจกวณฺณนา

๓๑๖. ''อภโพฺพ, อาวุโส, ขีณาสโว ภิกฺขุ สญฺจิจฺจ ปาณ''นฺติอาทิ เทสนาสีสเมว, โสตาปนฺนาทโยปิ ปน อภพฺพาฯ ปุถุชฺชนขีณาสวานํ นินฺทาปสํสตฺถมฺปิ เอวํ วุตฺตํฯ ปุถุชฺชโน นาม คารโยฺห, มาตุฆาตาทีนิปิ กโรติ ฯ ขีณาสโว ปน ปาสํโส, กุนฺถกิปิลฺลิกฆาตาทีนิปิ น กโรตีติฯ

พฺยสเนสุ วิยสฺสตีติ พฺยสนํ, หิตสุขํ ขิปติ วิทฺธํเสตีติ อโตฺถฯ ญาตีนํ พฺยสนํ **ญาติพฺยสนํ,** โจรโรคภยาทีหิ ญาติวินาโสติ อโตฺถฯ โภคานํ พฺยสนํ **โภคพฺยสนํ,** ราชโจราทิวเสน โภควินาโสติ อโตฺถฯ โรโค เอว พฺยสนํ **โรคพฺยสนํฯ** โรโค หิ อาโรคฺยํ พฺยสติ วินาเสตีติ พฺยสนํ, สีลสฺส พฺยสนํ **สีลพฺยสนํฯ** ทุสฺสีลฺยเสฺสตํ นามํฯ สมฺมาทิฏฺฐึ วินาสยมานา อุปฺปนฺนา ทิฏฺฐิ เอว พฺยสนํ **ทิฏฺฐิพฺยสนํฯ** เอตฺถ จ ญาติพฺยสนาทีนิ ตีณิ เนว อกุสลานิ น ติลกฺขณาหตานิฯ สีลทิฏฺฐิพฺยสนทฺวยํ อกุสลํ ติลกฺขณาหตํฯ เตเนว ''นาวุโส, สตฺตา ญาติพฺยสนเหตุ วา''ติอาทิมาหฯ

ญาติสมฺปทาติ ญาตีนํ สมฺปทา ปาริปูรี พหุภาโวฯ **โภคสมฺปทายปิ** เอเสว นโยฯ อาโรคฺยสฺส สมฺปทา **อาโรคฺยสมฺปทาฯ** ปาริปูรี ทีฆรตฺตํ อโรคตาฯ **สีลทิฏฺฐิสมฺปทาสุปิ** เอเสว นโย ฯ อิธาปิ ญาติสมฺปทาทโย โน กุสลา, น ติลกฺขณาหตาฯ สีลทิฏฺฐิสมฺปทา กุสลา, ติลกฺขณาหตาฯ เตเนว ‘‘นาวุโส, สตฺตา ญาติสมฺปทาเหตุ วา’’ติอาทิมาหฯ

สีลวิปตฺติสีลสมฺปตฺติกถา มหาปรินิพฺพาเน วิตฺถาริตาวฯ

โจทเกนาติ วตฺถุสํสนฺทสฺสนา, อาปตฺติสํสนฺทสฺสนา, สํวาสปฺปฏิเกฺขโป, สามีจิปฺปฏิเกฺขโปติ จตูหิ โจทนาวตฺถูหิ โจทยมาเนนฯ **กาเลน วกฺขามิ โน อกาเลนา**ติ เอตฺถ จุทิตกสฺส กาโล กถิโต, น โจทกสฺสฯ ปรํ โจเทนฺเตน หิ ปริสมเชฺฌ วา อุโปสถปวารณคฺเค วา อาสนสาลาโภชนสาลาทีสุ วา น โจเทตพฺพํฯ ทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนกาเล ‘‘กโรตายสฺมา โอกาสํ, อหํ อายสฺมนฺตํ วตฺตุกาโม’’ติ เอวํ โอกาสํ กาเรตฺวา โจเทตพฺพํฯ ปุคฺคลํ ปน อุปปริกฺขิตฺวา โย โลลปุคฺคโล อภูตํ วตฺวา ภิกฺขูนํ อยสํ อาโรเปติ, โส โอกาสกมฺมํ วินาปิ โจเทตโพฺพฯ **ภูเตนา**ติ ตเจฺฉน สภาเวนฯ **สเณฺหนา**ติ มเฏฺฐน มุทุเกนฯ **อตฺถสญฺหิเตนา**ติ อตฺถกามตาย หิตกามตาย อุเปเตนฯ

ปธานิยงฺคปญฺจกวณฺณนา

๓๑๗. **ปธานิยงฺคานี**ติ ปธานํ วุจฺจติ ปทหนํ, ปธานมสฺส อตฺถีติ ปธานิโย, ปธานิยสฺส ภิกฺขุโน องฺคานิ **ปธานิยงฺคานิฯ สโทฺธ**ติ สทฺธาย สมนฺนาคโตฯ สทฺธา ปเนสา อาคมนสทฺธา, อธิคมนสทฺธา, โอกปฺปนสทฺธา, ปสาทสทฺธาติ จตุพฺพิธาฯ ตตฺถ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ สทฺธา อภินีหารโต อาคตตฺตา **อาคมนสทฺธา** นามฯ อริยสาวกานํ ปฏิเวเธน อธิคตตฺตา **อธิคมนสทฺธา** นามฯ พุโทฺธ ธโมฺม สโงฺฆติ วุเตฺต อจลภาเวน โอกปฺปนํ **โอกปฺปนสทฺธา** นามฯ ปสาทุปฺปตฺติ **ปสาทสทฺธา** นามฯ อิธ โอกปฺปนสทฺธา อธิเปฺปตาฯ **โพธิ**นฺติ จตุตฺถมคฺคญาณํฯ ตํ สุปฺปฏิวิทฺธํ ตถาคเตนาติ สทฺทหติฯ เทสนาสีสเมว เจตํ, อิมินา ปน อเงฺคนตีสุปิ รตเนสุ สทฺธา อธิเปฺปตาฯ ยสฺส หิ พุทฺธาทีสุ ปสาโท พลวา, ตสฺส ปธานวีริยํ อิชฺฌติฯ **อปฺปาพาโธ**ติ อโรโคฯ **อปฺปาตโงฺก**ติ นิทฺทุโกฺขฯ **สมเวปากินิยา**ติ สมวิปาจนียาฯ **คหณิยา**ติ กมฺมชเตโชธาตุยาฯ **นาติสีตาย นาจฺจุณฺหายา**ติ อติสีตคหณิโก สีตภีรู โหติ, อจฺจุณฺหคหณิโก อุณฺหภีรู โหติ, เตสํ ปธานํ น อิชฺฌติฯ มชฺฌิมคหณิกสฺส อิชฺฌติฯ เตนาห – ‘‘มชฺฌิมาย ปธานกฺขมายา’’ติฯ **ยถาภูตํ อตฺตานํ อาวิกตฺตา**ติ ยถาภูตํ อตฺตโน อคุณํ ปกาเสตาฯ **อุทยตฺถคามินิยา**ติ อุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ คนฺตุํ ปริจฺฉินฺทิตุํ สมตฺถาย, เอเตน ปญฺญาสลกฺขณปริคฺคาหกํ อุทยพฺพยญาณํ วุตฺตํ ฯ **อริยายา**ติ ปริสุทฺธายฯ **นิเพฺพธิกายา**ติ อนิพฺพิทฺธปุเพฺพ โลภกฺขนฺธาทโย นิพฺพิชฺฌิตุํ สมตฺถายฯ **สมฺมา ทุกฺขกฺขยคามินิยา**ติ ตทงฺควเสน กิเลสานํ ปหีนตฺตา ยํ ยํ ทุกฺขํ ขียติ, ตสฺส ตสฺส ทุกฺขสฺส ขยคามินิยาฯ อิติ สเพฺพหิ อิเมหิ ปเทหิ วิปสฺสนาปญฺญาว กถิตาฯ ทุปฺปญฺญสฺส หิ ปธานํ น อิชฺฌติฯ

สุทฺธาวาสาทิปญฺจกวณฺณนา

๓๑๘. **สุทฺธาวาสา**ติ สุทฺธา อิธ อาวสึสุ อาวสนฺติ อาวสิสฺสนฺติ วาติ สุทฺธาวาสาฯ สุทฺธาติ กิเลสมลรหิตา อนาคามิขีณาสวาฯ **อวิหา**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ มหาปทาเน วุตฺตเมวฯ

อนาคามีสุ อายุโน มชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา อนฺตราว กิเลสปรินิพฺพานํ อรหตฺตํ ปตฺโต **อนฺตราปรินิพฺพายี** นามฯ มชฺฌํ อุปหจฺจ อติกฺกมิตฺวา ปตฺโต **อุปหจฺจปรินิพฺพายี** นามฯ อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน อกิลมนฺโต สุเขน ปตฺโต **อสงฺขารปรินิพฺพายี** นามฯ สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิลมนฺโต ทุกฺเขน ปตฺโต **สสงฺขารปรินิพฺพายี** นามฯ อิเม จตฺตาโร ปญฺจสุปิ สุทฺธาวาเสสุ ลพฺภนฺติฯ **อุทฺธํโสโตอกนิฏฺฐคามี**ติ เอตฺถ ปน จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ โย หิ อวิหาโต ปฏฺฐาย จตฺตาโร เทวโลเก โสเธตฺวา อกนิฏฺฐํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี นามฯ โย อวิหาโต ทุติยํ วา ตติยํ วา จตุตฺถํ วา เทวโลกํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี นามฯ โย กามภวโต อกนิเฏฺฐสุ นิพฺพตฺติตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ น อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี นามฯ โย เหฏฺฐา จตูสุ เทวโลเกสุ ตตฺถ ตเตฺถว นิพฺพตฺติตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ น อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี นามาติฯ

เจโตขิลปญฺจกวณฺณนา

๓๑๙. เจโตขิลาติ จิตฺตสฺส ถทฺธภาวาฯ **สตฺถริ กงฺขตี**ติ สตฺถุ สรีเร วา คุเณ วา กงฺขติฯ สรีเร กงฺขมาโน ‘‘ทฺวตฺตึสมหาปุริสวรลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ นาม สรีรํ อตฺถิ นุ โข นตฺถี’’ติ กงฺขติฯ คุเณ กงฺขมาโน ‘‘อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนชานนสมตฺถํ สพฺพญฺญุตญาณํ อตฺถิ นุ โข นตฺถี’’ติ กงฺขติฯ **อาตปฺปายา**ติ วีริยกรณตฺถายฯ **อนุโยคายา**ติ ปุนปฺปุนํ โยคายฯ สาตจฺจายาติ **สตตกิริยายฯ ปธานายา**ติ ปทหนตฺถายฯ **อยํ ปฐโม เจโตขิโล**ติ อยํ สตฺถริ วิจิกิจฺฉาสงฺขาโต ปฐโม จิตฺตสฺส ถทฺธภาโวฯ **ธมฺเม**ติ ปริยตฺติธมฺเม จ ปฏิเวธธมฺเม จฯ ปริยตฺติธมฺมํ กงฺขมาโน ‘‘เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานีติ วทนฺติ, อตฺถิ นุ โข เอตํ นตฺถี’’ติ กงฺขติฯ ปฏิเวธธมฺมํ กงฺขมาโน ‘‘วิปสฺสนานิสฺสนฺโท มคฺโค นาม, มคฺคนิสฺสนฺโท ผลํ นาม, สพฺพสงฺขารปฏินิสฺสคฺโค นิพฺพานํ นามาติ วทนฺติ, ตํ อตฺถิ นุ โข นตฺถี’’ติ กงฺขติฯ **สเงฺฆ กงฺขตี**ติ ‘‘อุชุปฺปฏิปนฺนาติอาทีนํ ปทานํ วเสน เอวรูปํ ปฏิปทํ ปฏิปนฺนา จตฺตาโร มคฺคฏฺฐา จตฺตาโร ผลฏฺฐาติ อฏฺฐนฺนํ ปุคฺคลานํ สมูหภูโต สโงฺฆ นาม อตฺถิ นุ โข นตฺถี’’ติ กงฺขติฯ **สิกฺขาย กงฺขมาโน** ‘‘อธิสีลสิกฺขา นาม, อธิจิตฺตอธิปญฺญาสิกฺขา นามาติ วทนฺติ , สา อตฺถิ นุ โข นตฺถี’’ติ กงฺขติฯ **อยํ ปญฺจโม**ติ อยํ สพฺรหฺมจารีสุ โกปสงฺขาโต ปญฺจโม จิตฺตสฺส ถทฺธภาโว กจวรภาโว ขาณุกภาโวฯ

เจตโสวินิพนฺธาทิปญฺจกวณฺณนา

๓๒๐. เจตโสวินิพนฺธาติ จิตฺตํ พนฺธิตฺวา มุฏฺฐิยํ กตฺวา วิย คณฺหนฺตีติ เจตโสวินิพนฺธาฯ **กาเม**ติ วตฺถุกาเมปิ กิเลสกาเมปิฯ **กาเย**ติ อตฺตโน กาเยฯ **รูเป**ติ พหิทฺธารูเปฯ **ยาวทตฺถ**นฺติ ยตฺตกํ อิจฺฉติ, ตตฺตกํฯ **อุทราวเทหก**นฺติ อุทรปูรํฯ ตญฺหิ อุทรํ อวเทหนโต ‘‘อุทราวเทหก’’นฺติ วุจฺจติฯ **เสยฺยสุข**นฺติ มญฺจปีฐสุขํฯ **ปสฺสสุข**นฺติ ยถา สมฺปริวตฺตกํ สยนฺตสฺส ทกฺขิณปสฺสวามปสฺสานํ สุขํ โหติ, เอวํ อุปฺปนฺนํ สุขํฯ **มิทฺธสุข**นฺติ นิทฺทาสุขํฯ **อนุยุตฺโต**ติ ยุตฺตปฺปยุตฺโต วิหรติฯ **ปณิธายา**ติ ปตฺถยิตฺวาฯ **พฺรหฺมจริเยนา**ติ เมถุนวิรติพฺรหฺมจริเยนฯ **เทโว วา ภวิสฺสามี**ติ มเหสกฺขเทโว วา ภวิสฺสามิฯ **เทวญฺญตโร วา**ติ อเปฺปสกฺขเทเวสุ วา อญฺญตโรฯ

อินฺทฺริเยสุ ปฐมปญฺจเก โลกิยาเนว กถิตานิฯ ทุติยปญฺจเก ปฐมทุติยจตุตฺถานิ โลกิยานิ, ตติยปญฺจมานิ โลกิยโลกุตฺตรานิฯ ตติยปญฺจเก สมถวิปสฺสนามคฺควเสน โลกิยโลกุตฺตรานิฯ

นิสฺสรณิยปญฺจกวณฺณนา

๓๒๑. **นิสฺสรณิยา**ติ นิสฺสฏา วิสญฺญุตฺตาฯ **ธาตุโย**ติ อตฺตสุญฺญสภาวาฯ **กาเม มนสิกโรโต**ติ กาเม มนสิกโรนฺตสฺส, อสุภชฺฌานโต วุฏฺฐาย อคทํ คเหตฺวา วิสํ วีมํสโนฺต วิย วีมํสนตฺถํ กามาภิมุขํ จิตฺตํ เปเสนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **น ปกฺขนฺทตี**ติ น ปวิสติฯ **น ปสีทตี**ติ ปสาทํ นาปชฺชติฯ **น สนฺติฏฺฐตี**ติ น ปติฏฺฐติฯ **น วิมุจฺจตี**ติ นาธิมุจฺจติฯ ยถา ปน กุกฺกุฏปตฺตํ วา นฺหารุทฺทุลํ วา อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตํ ปติลียติ ปติกุฏติ ปติวตฺตติ น สมฺปสารียติ; เอวํ ปติลียติ น ปสารียติฯ **เนกฺขมฺมํ โข ปนา**ติ อิธ เนกฺขมฺมํ นาม ทสสุ อสุเภสุ ปฐมชฺฌานํ, ตทสฺส มนสิกโรโต จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ **ตสฺส ตํ จิตฺต**นฺติ ตสฺส ตํ อสุภชฺฌานจิตฺตํฯ **สุคต**นฺติ โคจเร คตตฺตา สุฏฺฐุ คตํฯ **สุภาวิต**นฺติ อหานภาคิยตฺตา สุฏฺฐุ ภาวิตํฯ **สุวุฏฺฐิต**นฺติ กามโต สุฏฺฐุ วุฏฺฐิตํฯ **สุวิมุตฺต**นฺติ กาเมหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺตํฯ กามปจฺจยา อาสวา นาม กามเหตุกา จตฺตาโร อาสวาฯ **วิฆาตา**ติ ทุกฺขาฯ **ปริฬาหา**ติ กามราคปริฬาหาฯ **น โส ตํ เวทนํ เวเทตี**ติ โส ตํ กามเวทนํ วิฆาตปริฬาหเวทนญฺจ น เวทยติฯ **อิทมกฺขาตํ กามานํ นิสฺสรณ**นฺติ อิทํ อสุภชฺฌานํ กาเมหิ นิสฺสฏตฺตา กามานํ นิสฺสรณนฺติ อกฺขาตํฯ โย ปน ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต ตติยํ มคฺคํ ปตฺวา อนาคามิผเลน นิพฺพานํ ทิสฺวา ปุน กามา นาม นตฺถีติ ชานาติ, ตสฺส จิตฺตํ อจฺจนฺตนิสฺสรณเมวฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

อยํ ปน วิเสโส, ทุติยวาเร เมตฺตาฌานานิ พฺยาปาทสฺส นิสฺสรณํ นามฯ ตติยวาเร กรุณาฌานานิ วิหึสาย นิสฺสรณํ นามฯ จตุตฺถวาเร อรูปชฺฌานานิ รูปานํ นิสฺสรณํ นามฯ อจฺจนฺตนิสฺสรเณ เจตฺถ อรหตฺตผลํ โยเชตพฺพํฯ

ปญฺจมวาเร **สกฺกายํ มนสิกโรโต**ติ สุทฺธสงฺขาเร ปริคฺคณฺหิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตสฺส สุกฺขวิปสฺสกสฺส ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย วีมํสนตฺถํ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาภิมุขํ จิตฺตํ เปเสนฺตสฺสฯ **อิทมกฺขาตํ สกฺกายนิสฺสรณ**นฺติ อิทํ อรหตฺตมคฺเคน จ ผเลน จ นิพฺพานํ ทิสฺวา ฐิตสฺส ภิกฺขุโน ปุน สกฺกาโย นตฺถีติ อุปฺปนฺนํ อรหตฺตผลสมาปตฺติจิตฺตํ สกฺกายสฺส นิสฺสรณนฺติ อกฺขาตํฯ

วิมุตฺตายตนปญฺจกวณฺณนา

๓๒๒. **วิมุตฺตายตนานี**ติ วิมุจฺจนการณานิฯ **อตฺถปฏิสํเวทิโน**ติ ปาฬิอตฺถํ ชานนฺตสฺสฯ **ธมฺมปฏิสํเวทิโน**ติ ปาฬึ ชานนฺตสฺสฯ **ปาโมชฺช**นฺติ ตรุณปีติฯ **ปีตี**ติ ตุฏฺฐาการภูตา พลวปีติฯ **กาโย**ติ นามกาโย ปฏิปสฺสมฺภติฯ **สุขํ เวทยตี**ติ สุขํ ปฏิลภติฯ **จิตฺตํ สมาธิยตี**ติ อรหตฺตผลสมาธินา สมาธิยติฯ อยญฺหิ ตํ ธมฺมํ สุณโนฺต อาคตาคตฏฺฐาเน ฌานวิปสฺสนามคฺคผลานิ ชานาติ, ตสฺส เอวํ ชานโต ปีติ อุปฺปชฺชติฯ โส ตสฺสา ปีติยา อนฺตรา โอสกฺกิตุํ น เทโนฺต อุปจารกมฺมฏฺฐานิโก หุตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''จิตฺตํ สมาธิยตี''ติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโย ฯ อยํ ปน วิเสโส, **สมาธินิมิตฺต**นฺติ อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ อญฺญตโร สมาธิเยว สมาธินิมิตฺตํฯ **สุคฺคหิตํ โหตี**ติอาทีสุ อาจริยสนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคณฺหเนฺตน สุฏฺฐุ คหิตํ โหติฯ **สุฏฺฐุ มนสิกต**นฺติ สุฏฺฐุ อุปธาริตํฯ **สุปฺปฏิวิทฺธํ ปญฺญายา**ติ ปญฺญาย สุฏฺฐุ ปจฺจกฺขํ กตํฯ **ตสฺมึ ธเมฺม**ติ ตสฺมึ กมฺมฏฺฐานปาฬิธเมฺมฯ

วิมุตฺติปริปาจนียาติ วิมุตฺติ วุจฺจติ อรหตฺตํ, ตํ ปริปาเจนฺตีติ **วิมุตฺติปริปาจนียาฯ อนิจฺจสญฺญา**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาญาเณ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **อนิเจฺจ ทุกฺขสญฺญา**ติ ทุกฺขานุปสฺสนาญาเณ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **ทุเกฺข อนตฺตสญฺญา**ติ อนตฺตานุปสฺสนาญาเณ อุปฺ

ปนฺนสญฺญาฯ **ปหานสญฺญา**ติ ปหานานุปสฺสนาญาเณ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **วิราคสญฺญา**ติ วิราคานุปสฺสนาญาเณ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ

‘‘อิเม โข อาวุโส’’ติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อิติ ฉพฺพีสติยา ปญฺจกานํ วเสน ติํสสตปเญฺห กเถนฺโต เถโร สามคฺคิรสํ ทเสฺสสีติฯ

ปญฺจกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฉกฺกวณฺณนา

๓๒๓. อิติ ปญฺจกวเสน สามคฺคิรสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ฉกฺกวเสน ทเสฺสตุํ ปุน เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อชฺฌตฺติกานี**ติ อชฺฌตฺตชฺฌตฺติกานิฯ **พาหิรานี**ติ ตโต อชฺฌตฺตชฺฌตฺตโต พหิภูตานิฯ วิตฺถารโต ปน อายตนกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** กถิตาวฯ **วิญฺญาณกายา**ติ วิญฺญาณสมูหาฯ **จกฺขุวิญฺญาณน**ฺติ จกฺขุปสาทนิสฺสิตํ กุสลากุสลวิปากวิญฺญาณํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **จกฺขุสมฺผโสฺส**ติ จกฺขุนิสฺสิโต สมฺผโสฺสฯ **โสตสมฺผสฺสา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **มโนสมฺผโสฺส**ติ อิเม ทส สมฺผเสฺส ฐเปตฺวา เสโส สโพฺพ มโนสมฺผโสฺส นามฯ เวทนาฉกฺกมฺปิ เอเตเนว นเยน เวทิตพฺพํฯ **รูปสญฺญา**ติ รูปํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปนฺนา สญฺญาฯ เอเตนุปาเยน เสสาปิ เวทิตพฺพาฯ เจตนาฉเกฺกปิ เอเสว นโยฯ ตถา ตณฺหาฉเกฺกฯ

อคารโวติ คารววิรหิโตฯ **อปฺปติโสฺส**ติ อปฺปติสฺสโย อนีจวุตฺติฯ เอตฺถ ปน โย ภิกฺขุ สตฺถริ ธรมาเน ตีสุ กาเลสุ อุปฏฺฐานํ น ยาติฯ สตฺถริ อนุปาหเน จงฺกมเนฺต สอุปาหโน จงฺกมติ, นีเจ จงฺกมเนฺต อุเจฺจ จงฺกมติ, เหฏฺฐา วสเนฺต อุปริ วสติ, สตฺถุทสฺสนฏฺฐาเน อุโภ อํเส ปารุปติ, ฉตฺตํ ธาเรติ, อุปาหนํ ธาเรติ, นหายติ, อุจฺจารํ วา ปสฺสาวํ วา กโรติฯ ปรินิพฺพุเต ปน เจติยํ วนฺทิตุํ น คจฺฉติ, เจติยสฺส ปญฺญายนฏฺฐาเน สตฺถุทสฺสนฏฺฐาเน วุตฺตํ สพฺพํ กโรติ, อยํ **สตฺถริ อคารโว** นามฯ โย ปน ธมฺมสฺสวเน สํฆุเฏฺฐ สกฺกจฺจํ น คจฺฉติ, สกฺกจฺจํ ธมฺมํ น สุณาติ, สมุลฺลปเนฺต นิสีทติ, สกฺกจฺจํ น คณฺหาติ, น วาเจติ, อยํ **ธเมฺม อคารโว** นามฯ โย ปน เถเรน ภิกฺขุนา อนชฺฌิโฏฺฐ ธมฺมํ เทเสติ, นิสีทติ, ปญฺหํ กเถติ, วุเฑฺฒ ภิกฺขู ฆเฏฺฏเนฺต คจฺฉติ, ติฏฺฐติ, นิสีทติ, ทุสฺสปลฺลตฺถิกํ วา หตฺถปลฺลตฺถิกํ วา กโรติ, สงฺฆมเชฺฌ อุโภ อํเส ปารุปติ, ฉตฺตุปาหนํ ธาเรติ, อยํ **สเงฺฆ อคารโว** นามฯ เอกภิกฺขุสฺมิมฺปิ หิ อคารเว กเต สเงฺฆ อคารโวกโตว โหติฯ ติโสฺส สิกฺขา ปน อปูรยมาโนว **สิกฺขาย อคารโว** นามฯ อปฺปมาทลกฺขณํ อนนุพฺรูหยมาโน **อปฺปมาเท อคารโว** นามฯ ทุวิธมฺปิ **ปฏิสนฺถารํ** อกโรเนฺต **ปฏิสนฺถาเร อคารโว** นามฯ ฉ คารวา วุตฺตปฺปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพาฯ

โสมนสฺสูปวิจาราติ โสมนสฺสสมฺปยุตฺตา วิจาราฯ **โสมนสฺสฏฺฐานิยน**ฺติ โสมนสฺสการณภูตํฯ **อุปวิจรตี**ติ วิตเกฺกน วิตเกฺกตฺวา วิจาเรน ปริจฺฉินฺทติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **โทมนสฺสูปวิจารา**ปิ เอวเมว เวทิตพฺพาฯ ตถา **อุเปกฺขูปวิจาราฯ สารณียธมฺมา** เหฏฺฐา วิตฺถาริตาฯ **ทิฏฺฐิสามญฺญคโต**ติ อิมินา ปน ปเทน โกสมฺพกสุเตฺต ปฐมมโคฺค กถิโตฯ อิธ จตฺตาโรปิ มคฺคาฯ

วิวาทมูลฉกฺกวณฺณนา

๓๒๕. **วิวาทมูลานี**ติ วิวาทสฺส มูลานิฯ **โกธโน**ติ กุชฺฌนลกฺขเณน โกเธน สมนฺนาคโตฯ **อุปนาหี**ติ เวรอปฺปฏินิสฺสคฺคลกฺขเณน อุปนาเหน สมนฺนาคโตฯ **อหิตาย ทุกฺขาย เทว**

มนุสฺสานนฺติ ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ วิวาโท กถํ เทวมนุสฺสานํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตติฯ โกสมฺพกกฺขนฺธเก วิย ทฺวีสุ ภิกฺขูสุ วิวาทํ อาปนฺเนสุ ตสฺมิํ วิหาเร เตสํ อนฺเตวาสิกา วิวทนฺติฯ เตสํ โอวาทํ คณฺหโนฺต ภิกฺขุนิสโงฺฆ วิวทติฯ ตโต เตสํ อุปฏฺฐากา วิวทนฺติฯ อถ มนุสฺสานํ อารกฺขเทวตา เทฺว โกฏฺฐาสา โหนฺติฯ ตตฺถ ธมฺมวาทีนํ อารกฺขเทวตา ธมฺมวาทินิโย โหนฺติ อธมฺมวาทีนํ อธมฺมวาทินิโยฯ ตโต อารกฺขเทวตานํ มิตฺตา ภุมฺมา เทวตา ภิชฺชนฺติฯ เอวํ ปรมฺปรายาว พฺรหฺมโลกา ฐเปตฺวา อริยสาวเก สเพฺพ เทวมนุสฺสา เทฺว โกฏฺฐาสา โหนฺติฯ ธมฺมวาทีหิ ปน อธมฺมวาทิโนว พหุตรา โหนฺติฯ ตโต ‘‘ยํ พหุเกหิ คหิตํ, ตํ ตจฺฉ’’นฺติ ธมฺมํ วิสฺสเชฺชตฺวา พหุตราว อธมฺมํ คณฺหนฺติฯ เต อธมฺมํ ปุรกฺขตฺวา วทนฺตา อปาเยสุ นิพฺพตฺตนฺติฯ เอวํ ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ วิวาโท เทวมนุสฺสานํ อหิตาย ทุกฺขาย โหติฯ

อชฺฌตฺตํ วาติ ตุมฺหากํ อพฺภนฺตรปริสายฯ **พหิทฺธา วา**ติ ปเรสํ ปริสายฯ

มกฺขีติ ปเรสํ คุณมกฺขนลกฺขเณน มเกฺขน สมนฺนาคโตฯ **ปฬาสี**ติ ยุคคฺคาหลกฺขเณน ปฬาเสน สมนฺนาคโตฯ **อิสฺสุกี**ติ ปรสกฺการาทีนิ อิสฺสายนลกฺขณาย อิสฺสาย สมนฺนาคโตฯ **มจฺฉรี**ติ อาวาสมจฺฉริยาทีหิ สมนฺนาคโตฯ **สโฐ**ติ เกราฏิโกฯ **มายาวี**ติ กตปาปปฏิจฺฉาทโกฯ **ปาปิโจฺฉ**ติ อสนฺตสมฺภาวนิจฺฉโก ทุสฺสีโลฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐี**ติ นตฺถิกวาที อเหตุกวาที อกิริยวาทีฯ **สนฺทิฏฺฐิปรามาสี**ติ สยํ ทิฏฺฐิเมว ปรามสติฯ **อาธานคฺคาหี**ติ ทฬฺหคฺคาหีฯ **ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี**ติ น สกฺกา โหติ คหิตํ วิสฺสชฺชาเปตุํฯ

ปถวีธาตูติ ปติฏฺฐาธาตุฯ **อาโปธาตู**ติ อาพนฺธนธาตุฯ **เตโชธาตู**ติ ปริปาจนธาตุฯ **วาโยธาตู**ติ วิตฺถมฺภนธาตุฯ **อากาสธาตู**ติ อสมฺผุฏฺฐธาตุฯ **วิญฺญาณธาตู**ติ วิชานนธาตุฯ

นิสฺสรณิยฉกฺกวณฺณนา

๓๒๖. **นิสฺสรณิยา ธาตุโย**ติ นิสฺสฏธาตุโยวฯ **ปริยาทาย ติฏฺฐตี**ติ ปริยาทิยิตฺวา หาเปตฺวา ติฏฺฐติฯ **‘มา เหวนฺติสฺส วจนีโย’**ติ ยสฺมา อภูตํ พฺยากรณํ พฺยากโรติ, ตสฺมา มา เอวํ ภณีติ วตฺตโพฺพฯ **ยทิทํ เมตฺตาเจโตวิมุตฺตี**ติ ยา อยํ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ, อิทํ นิสฺสรณํ พฺยาปาทสฺส, พฺยาปาทโต นิสฺสฏาติ อโตฺถฯ โย ปน เมตฺตาย ติกจตุกฺกชฺฌานโต วุฏฺฐิโต สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา ตติยมคฺคํ ปตฺวา ‘‘ปุน พฺยาปาโท นตฺถี’’ติ ตติยผเลน นิพฺพานํ ปสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ อจฺจนฺตํ นิสฺสรณํ พฺยาปาทสฺสฯ เอเตนุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺตีติ อรหตฺตผลสมาปตฺติฯ สา หิ ราคนิมิตฺตาทีนเญฺจว รูปนิมิตฺตาทีนญฺจ นิจฺจนิมิตฺตาทีนญฺจ อภาวา ‘‘อนิมิตฺตา’’ติ วุตฺตาฯ **นิมิตฺตานุสารี**ติ วุตฺตปฺปเภทํ นิมิตฺตํ อนุสรตีติ นิมิตฺตานุสารีฯ

อสฺมีติ อสฺมิมาโนฯ **อยมหมสฺมี**ติ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อยํ นาม อหํ อสฺมีติ เอตฺตาวตา อรหตฺตํ พฺยากตํ โหติฯ **วิจิกิจฺฉากถํกถาสลฺล**นฺติ วิจิกิจฺฉาภูตํ กถํกถาสลฺลํฯ **‘มา เหวนฺติสฺส วจนีโย’**ติ สเจ เต ปฐมมคฺควชฺฌา วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ, อรหตฺตพฺยากรณํ มิจฺฉา โหติ, ตสฺมา มา อภูตํ ภณีติ วาเรตโพฺพฯ **อสฺมิมานสมุคฺฆาโต**ติ อรหตฺตมโคฺคฯ อรหตฺตมคฺคผลวเสน หิ นิพฺพาเน ทิเฏฺฐ ปุน อสฺมิมาโน นตฺถีติ อรหตฺตมโคฺค อสฺมิมานสมุคฺฆาโตติ วุโตฺตฯ

อนุตฺตริยาทิฉกฺกวณฺณนา

๓๒๗. **อนุตฺตริยานี**ติ อนุตฺตรานิ เชฏฺฐกานิฯ ทสฺสเนสุ อนุตฺตริยํ **ทสฺสนานุตฺตริยํ**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ หตฺถิรตนาทีนํ ทสฺสนํ น ทสฺสนานุตฺตริยํ, นิวิฏฺฐสทฺธสฺส ปน นิวิฏฺฐเปมวเสน ทสพลสฺส วา ภิกฺขุสงฺฆสฺส วา กสิณาสุภนิมิตฺตาทีนํ วา อญฺญตรสฺส ทสฺสนํ **ทสฺสนานุตฺตริยํ** นามฯ ขตฺติยาทีนํ คุณกถาสวนํ น สวนานุตฺตริยํ, นิวิฏฺฐสทฺธสฺส ปน นิวิฏฺฐเปมวเสน ติณฺณํ วา รตนานํ คุณกถาสวนํ เตปิฏกพุทฺธวจนสวนํ วา **สวนานุตฺตริยํ** นามฯ มณิรตนาทิลาโภ น ลาภานุตฺตริยํ, สตฺตวิธอริยธนลาโภ ปน **ลาภานุตฺตริยํ** นามฯ หตฺถิสิปฺปาทิสิกฺขนํ น สิกฺขานุตฺตริยํ, สิกฺขตฺตยปูรณํ ปน **สิกฺขานุตฺตริยํ** นามฯ ขตฺติยาทีนํ ปาริจริยา น ปาริจริยานุตฺตริยํ, ติณฺณํ ปน รตนานํ ปาริจริยา **ปาริจริยานุตฺตริยํ** นามฯ ขตฺติยาทีนํ คุณานุสฺสรณํ นานุสฺสตานุตฺตริยํ, ติณฺณํ ปน รตนานํ คุณานุสฺสรณํ **อนุสฺสตานุตฺตริยํ** นามฯ

อนุสฺสติโยว **อนุสฺสติฏฺฐานานิ** นามฯ **พุทฺธานุสฺสตี**ติ พุทฺธสฺส คุณานุสฺสรณํฯ เอวํ อนุสฺสรโต หิ ปีติ อุปฺปชฺชติฯ โส ตํ ปีตึ ขยโต วยโต ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อุปจารกมฺมฏฺฐานํ นาเมตํ คิหีนมฺปิ ลพฺภติ, เอส นโย สพฺพตฺถฯ วิตฺถารกถา ปเนตฺถ วิสุทฺธิมเคค วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

สตตวิหารฉกฺกวณฺณนา

๓๒๘. **สตตวิหารา**ติ ขีณาสวสฺส นิจฺจวิหาราฯ **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ จกฺขุทฺวาราภิ รมฺมเณ อาปาถคเต ตํ รูปํ จกฺขุวิญฺญาเณน ทิสฺวา ชวนกฺขเณ อิฏฺฐํ อรชฺชนฺโต **เนว สุมโน โหติ,** อนิฏฺฐํ อทุสฺสนฺโต **น ทุมฺมโน**ฯ อสมเปกฺขเน โมหํ อนุปฺปาเทนฺโต **อุเปกฺขโก วิหรติ** มชฺฌตฺโต, สติยา ยุตฺตตฺตา **สโต,** สมฺปชเญฺญน ยุตฺตตฺตา **สมฺปชาโน**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ ฉสุปิ ทฺวาเรสุ อุเปกฺขโก วิหรตีติ อิมินา ฉฬงฺคุเปกฺขา กถิตาฯ **สมฺปชาโน**ติ วจนโต ปน จตฺตาริ ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตานิ ลพฺภนฺติฯ **สตตวิหารา**ติ วจนโต อฏฺฐปิ มหาจิตฺตานิ ลพฺภนฺติ **อรชฺชนฺโต อทุสฺสนฺโต**ติ วจนโต ทสปิ จิตฺตานิ ลพฺภนฺติฯ โสมนสฺสํ กถํ ลพฺภตีติ เจ อาเสวนโต ลพฺภติฯ

อภิชาติฉกฺกวณฺณนา

๓๒๙. **อภิชาติโย**ติ ชาติโยฯ **กณฺหาภิชาติโก สมาโน**ติ กเณฺห นีจกุเล ชาโต หุตฺวาฯ **กณฺหํ ธมฺมํ อภิชายตี**ติ กาฬกํ ทสทุสฺสีลฺยธมฺมํ ปสวติ กโรติฯ โส ตํ อภิชายิตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติฯ **สุกฺกํ ธมฺม**นฺติ อหํ ปุเพฺพปิ ปุญฺญานํ อกตตฺตา นีจกุเล นิพฺพโตฺตฯ อิทานิ ปุญฺญํ กโรมีติ ปุญฺญสงฺขาตํ ปณฺฑรํ ธมฺมํ อภิชายติฯ โส เตน สเคค นิพฺพตฺตติฯ **อกณฺหํ อสุกฺกํ นิพฺพาน**นฺติ นิพฺพานญฺหิ สเจ กณฺหํ ภเวยฺย, กณฺหวิปากํ ทเทยฺยฯ สเจ สุกฺกํ, สุกฺกวิปากํ ทเทยฺยฯ ทฺวินฺนมฺปิ อปฺปทานโต ปน ‘‘อกณฺหํ อสุกฺก’’นฺติ วุตฺตํฯ นิพฺพานญฺจ นาม อิมสฺมึ อตฺถ อรหตฺตํ อธิเปฺปตํฯ ตญฺหิ กิเลสนิพฺพานเนฺต ชาตตฺตา นิพฺพานํ นามฯ ตํ เอส อภิชายติ ปสวติ กโรติฯ **สุกฺกาภิชาติโก สมาโน**ติ สุเกฺก อุจฺจกุเล ชาโต หุตฺวาฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

นิเพฺพธภาคิยฉกฺกวณฺณนา

นิเพฺพธภาคิยาติ นิเพฺพโธ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตํ ภชนฺติ อุปคจฺฉนฺตีติ **นิเพฺพธภาคิยา**ฯ อนิจฺจสญฺญาทโย ปญฺจเก วุตฺตาฯ นิโรธานุปสฺสนาญาเณ สญฺญา **นิโรธสญฺญา** นามฯ

‘‘อิเม โข, อาวุโส’’ติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อิติ ทฺวาวีสติยา ฉกฺกานํ วเสน พาตฺตึสสตปเญฺห กเถนฺโต เถโร สามคฺคิรสํ ทเสฺสสีติฯ

ฉกฺกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สตฺตกวณฺณนา

๓๓๐. อิติ ฉกฺกวเสน สามคฺคิรสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สตฺตกวเสน ทเสฺสตุํ ปุน เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ สมฺปตฺติปฏิลาภฏฺเฐน สทฺธาว ธนํ **สทฺธาธนํฯ** เอส นโย สพฺพตฺถฯ **ปญฺญาธนํ** ปเนตฺถ สพฺพเสฏฺฐํฯ ปญฺญาย หิ ฐตฺวา ตีณิ สุจริตานิ ปญฺจสีลานิ ทสสีลานิ ปูเรตฺวา สคฺคูปคา โหนฺติ, สาวกปารมีญาณํ, ปเจฺจกโพธิญาณํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจ ปฏิวิชฺฌนฺติฯ อิมาสํ สมฺปตฺตีนํ ปฏิลาภการณโต ปญฺญา ‘‘ธน’’นฺติ วุตฺตาฯ สตฺตปิ เจตานิ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาเนว กถิตานิฯ **โพชฺฌงฺค**กถา กถิตาวฯ

สมาธิปริกฺขาราติ สมาธิปริวาราฯ สมฺมาทิฏฺฐาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ อิเมปิ สตฺต ปริกฺขารา โลกิยโลกุตฺตราว กถิตาฯ

อสตํ ธมฺมา อสนฺตา วา ธมฺมา ลามกา ธมฺมาติ **อสทฺธมฺมาฯ** วิปริยาเยน **สทฺธมฺมา** เวทิตพฺพาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ **สทฺธเมฺมสุ** ปน สทฺธาทโย สเพฺพปิ วิปสฺสกเสฺสว กถิตาฯ เตสุปิ ปญฺญา โลกิยโลกุตฺตราฯ อยํ วิเสโสฯ

สปฺปุริสานํ ธมฺมาติ **สปฺปุริสธมฺมาฯ** ตตฺถ สุตฺตเคยฺยาทิกํ ธมฺมํ ชานาตีติ **ธมฺมญฺญูฯ** ตสฺส ตเสฺสว ภาสิตสฺส อตฺถํ ชานาตีติ **อตฺถญฺญูฯ** ‘‘เอตฺตโกมฺหิ สีเลน สมาธินา ปญฺญายา’’ติ เอวํ อตฺตานํ ชานาตีติ **อตฺตญฺญูฯ** ปฏิคฺคหณปริโภเคสุ มตฺตํ ชานาตีติ **มตฺตญฺญูฯ** อยํ กาโล อุเทฺทสสฺส, อยํ กาโล ปริปุจฺฉาย, อยํ กาโล โยคสฺส อธิคมายาติ เอวํ กาลํ ชานาตีติ **กาลญฺญูฯ** เอตฺถ จ ปญฺจ วสฺสานิ อุเทฺทสสฺส กาโลฯ ทส ปริปุจฺฉายฯ อิทํ อติสมฺพาธํฯ ทส วสฺสานิ ปน อุเทฺทสสฺส กาโลฯ วีสติ ปริปุจฺฉายฯ ตโต ปรํ โยเค กมฺมํ กาตพฺพํฯ อฏฺฐวิธํ ปริสํ ชานาตีติ **ปริสญฺญูฯ** เสวิตพฺพาเสวิตพฺพํ ปุคฺคลํ ชานาตีติ **ปุคฺคลญฺญูฯ**

๓๓๑. **นิทฺทสวตฺถูนี**ติ นิทฺทสาทิวตฺถูนิฯ นิทฺทโส ภิกฺขุ, นิพฺพีโส, นิตฺตึโส, นิจฺจตฺตาลีโส, นิปฺปญฺญาโส ภิกฺขูติ เอวํ วจนการณานิฯ อยํ กิร ปเญฺห ติตฺถิยสมเย อุปฺปโนฺนฯ ติตฺถิยา หิ ทสวสฺสกาเล มตํ นิคณฺฐํ นิทฺทโสติ วทนฺติฯ โส กิร ปุน ทสวโสฺส น โหติฯ น เกวลญฺจ ทสวโสฺสวฯ นววโสฺสปิ…เป.… เอกวโสฺสปิ น โหติฯ เอเตเนว นเยน วีสติวสฺสาทิกาเลปิ มตํ นิพฺพีโส, นิตฺตึโส, นิจฺจตฺตาลีโส, นิปฺปญฺญาโสติ วทนฺติฯ อายสฺมา อานโนฺท คาเม วิจรโนฺต ตํ กถํ สุตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา ภควโต อาโรเจสิฯ ภควา อาห –

> ‘‘น อิทํ, อานนฺท, ติตฺถิยานํ อธิวจนํ มม สาสเน ขีณาสวเสฺสตํ อธิวจนํฯ ขีณาสโว หิ ทสวสฺสกาเล ปรินิพฺพุโต ปุน ทสวโสฺส น โหติฯ น เกวลญฺจ ทสวโสฺสว, นววโสฺสปิ…เป.… เอกวโสฺสปิฯ น เกวลญฺจ เอกวโสฺสว, ทสมาสิโกปิ…เป.… เอกมาสิโกปิฯ เอกทิวสิโกปิฯ เอกมุหุตฺโตปิ น โหติ เอวฯ กสฺมา? ปุน ปฏิสนฺธิยา อภาวาฯ นิพฺพีสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ ภควา มม สาสเน ขีณาสวเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ –

วตฺวา เยหิ การเณหิ โส นิทฺทโส โหติ, ตานิ ทเสฺสตุํ สตฺต นิทฺทสวตฺถูนิ เทเสติฯ เถโรปิ ตเมว เทสนํ อุทฺธริตฺวา สตฺต นิทฺทสวตฺถูนิ **อิธาวุโส, ภิกฺขุ, สิกฺขาสมาทาเน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเนฯ **สิกฺขาสมาทาเน ติพฺพจฺฉนฺโท โหตี**ติ สิกฺขตฺตยปูรเณ พหลจฺฉนฺโท โหติฯ **อายติญฺจ สิกฺขาสมาทาเน อวิคตเปโม**ติ อนาคเต ปุนทิวสาทีสุปิ สิกฺขาปูรเณ อวิคตเปเมน สมนฺนาคโต โหติฯ **ธมฺมนิสนฺติยา**ติ ธมฺมนิสามนายฯ วิปสฺสนาเยตํ อธิวจนํฯ **อิจฺฉาวินเย**ติ ตณฺหาวินยเนฯ **ปฏิสลฺลาเน**ติ เอกีภาเวฯ **วีริยารมฺเภ**ติ กายิกเจตสิกสฺส วีริยสฺส ปูรเณฯ **สติเนปกฺเก**ติ สติยญฺจว เนปกฺกภาเว จฯ **ทิฏฺฐิปฏิเวเธ**ติ มคฺคทสฺสเนฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

สญฺญาสุ อสุภานุปสฺสนาญาเณ สญฺญา **อสุภสญฺญาฯ** อาทีนวานุปสฺสนาญาเณ สญฺญา **อาทีนวสญฺญา** นามฯ เสสา เหฏฺฐา วุตฺตา เอวฯ พลสตฺตกวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตกปุคฺคลสตฺตกานิ วุตฺตนยาเนว ฯ อปฺปหีนเฏฺฐน อนุสยนฺตีติ **อนุสยาฯ** ถามคโต กามราโค กามราคานุสโยฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ สํโยชนสตฺตกํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อธิกรณสมถสตฺตกวณฺณนา

อธิกรณสมเถสุ อธิกรณานิ สเมนฺติ วูปสเมนฺตีติ **อธิกรณสมถาฯ อุปฺปนฺนุปฺปนฺนานน**ฺติ อุปฺปนฺนานํ อุปฺปนฺนานํฯ **อธิกรณานน**ฺติ วิวาทาธิกรณํ อนุวาทาธิกรณํ อาปตฺตาธิกรณํ กิจฺจาธิกรณนฺติ อิเมสํ จตุนฺนํฯ **สมถาย วูปสมายา**ติ สมถตฺถญฺจว วูปสมนตฺถญฺจฯ **สมฺมุขาวินโย ทาตโพฺพ…เป…. ติณวตฺถารโก**ติ อิเม สตฺต สมถา ทาตพฺพาฯ

ตตฺรายํ วินิจฺฉยนโยฯ อธิกรเณสุ ตาว ธโมฺมติ วา อธโมฺมติ วา อฏฺฐารสหิ วตฺถูหิ วิวทนฺตานํ ภิกฺขูนํ โย วิวาโท, อิทํ **วิวาทาธิกรณํ** นามฯ สีลวิปตฺติยา วา อาจารทิฏฺฐิอาชีววิปตฺติยา วา อนุวทนฺตานํ อนุวาโท อุปวทนา เจว โจทนา จ, อิทํ **อนุวาทาธิกรณํ** นามฯ มาติกายอาคตา ปญฺจ, วิภเงฺค เทฺวติ สตฺตปิ อาปตฺติกฺขนฺธา, อิทํ **อาปตฺตาธิกรณํ** นามฯ สงฺฆสฺส อปโลกนาทีนํ จตุนฺนํ กมฺมานํ กรณํ, อิทํ **กิจฺจาธิกรณํ** นามฯ

ตตฺถ วิวาทาธิกรณํ ทฺวีหิ สมเถหิ สมฺมติ สมฺมุขาวินเยน จ เยภุยฺยสิกาย จฯ สมฺมุขาวินเยเนว สมฺมมานํ ยสฺมึ วิหาเร อุปฺปนฺนํ ตสฺมึเยว วา อญฺญตฺถ วูปสเมตุํ คจฺฉนฺตานํ อนฺตรามเคฺค วา ยตฺถ คนฺตฺวา สงฺฆสฺส นิยฺยาติตํ ตตฺถ สเงฺฆน วา สเงฺฆ วูปสเมตุํ อสโกฺกเนฺต ตเตฺถว อุพฺพาหิกาย สมฺมตปุคฺคเลหิ วา วินิจฺฉิตํ สมฺมติฯ เอวํ สมฺมมาเน จ ปเนตสฺมึ ยา สงฺฆสมฺมุขตา ธมฺมสมฺมุขตา วินยสมฺมุขตา ปุคฺคลสมฺมุขตา, อยํ **สมฺมุขาวินโย** นามฯ

ตตฺถ จ การกสงฺฆสฺส สงฺฆสามคฺคิวเสน สมฺมุขีภาโว **สงฺฆสมฺมุขตาฯ** สเมตพฺพสฺส วตฺถุโน ภูตตา **ธมฺมสมฺมุขตาฯ** ยถา ตํ สเมตพฺพํ, ตเถว สมฺมนํ **วินยสมฺมุขตาฯ** โย จ วิวทติ, เยน จ วิวทติ, เตสํ อุภินฺนํ อตฺถปจฺจตฺถิกานํ สมฺมุขีภาโว **ปุคฺคลสมฺมุขตาฯ** อุพฺพาหิกายวูปสเม ปเนตฺถ สงฺฆสมฺมุขตา ปริหายติฯ เอวํ ตาว สมฺมุขาวินเยเนว สมฺมติฯ

สเจ ปเนวมฺปิ น สมฺมติ, อถ นํ อุพฺพาหิกาย สมฺมตา ภิกฺขู ''น มยํ สโกฺกม วูปสเมตุ''นฺติ สงฺฆเสฺสว นิยฺยาเตนฺติ, ตโต สโงฺฆ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ ภิกฺขุํ สลากคฺคาหาปกํ สมฺมนฺนติฯ เตน คุฬฺหกวิวฏกสกณฺณชปฺปเกสุ ตีสุ สลากคฺคาเหสุ อญฺญตรวเสน สลากํ คาหาเปตฺวา สนฺนิปติตปริสาย ธมฺมวาทีนํ เยภุยฺยตาย ยถา เต ธมฺมวาทิโน วทนฺติ, เอวํ วูปสนฺตํ อธิกรณํ สมฺมุขาวินเยน จ เยภุยฺยสิกาย จ วูปสนฺตํ โหติฯ

ตตฺถ สมฺมุขาวินโย วุตฺตนโย เอวฯ ยํ ปน เยภุยฺยสิกากมฺมสฺส กรณํ, อยํ **เยภุยฺยสิกา** นามฯ เอวํ วิวาทาธิกรณํ ทฺวีหิ สมเถหิ สมฺมติฯ **อนุวาทาธิกรณํ** จตูหิ สมเถหิ สมฺมติ – สมฺมุขาวินเยน จ สติวินเยน จ อมูฬฺหวินเยน จ ตสฺสปาปิยสิกาย จฯ **สมฺมุขาวินเยเนว** สมฺมมานํ โย จ อนุวทติ, ยญฺจ อนุวทติ, เตสํ วจนํ สุตฺวา สเจ กาจิ อาปตฺติ นตฺถิ, อุโภ ขมาเปตฺวา, สเจ อตฺถิ, อยํ นาเมตฺถ อาปตฺตีติ เอวํ วินิจฺฉิตํ วูปสมฺมติฯ ตตฺถ สมฺมุขาวินยลกฺขณํ วุตฺตนยเมวฯ ยทา ปน ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน อมูลิกาย สีลวิปตฺติยา อนุทฺธํสิตสฺส สติวินยํ ยาจมานสฺส ส โงฺฆ ญตฺติจตุตฺเถน กมฺเมน สติวินยํ เทติ, ตทา สมฺมุขาวินเยน จ สติวินเยน จ วูปสนฺตํ โหติฯ ทินฺเน ปน สติวินเย ปุน ตสฺมึ ปุคฺคเล กสฺสจิ อนุวาโท น รุหติฯ

ยทา อุมฺมตฺตโก ภิกฺขุ อุมฺมาทวเสน อสฺสามณเก อชฺฌาจาเร ‘‘สรตายสฺมา เอวรูปึ อาปตฺติ’’นฺติ ภิกฺขูหิ โจทิยมาโน ‘‘อุมฺมตฺตเกน เม , อาวุโส, เอตํ กตํ, นาหํ ตํ สรามี’’ติ ภณ โนฺตปิ ภิกฺขูหิ โจทิยมาโนว ปุน อโจทนตฺถาย อมูฬฺหวินยํ ยาจติ, สโงฺฆ จสฺส ญตฺติจตุตฺเถน กมฺเมน อมูฬฺหวินยํ เทติ, ตทา สมฺมุขาวินเยน จ อมูฬฺหวินเยน จ วูปสนฺตํ โหติฯ ทินฺเน ปน อมูฬฺหวินเย ปุน ตสฺมึ ปุคฺคเล กสฺสจิ ตปฺปจฺจยา อนุวาโท น รุหติฯ

ยทา ปน ปาราชิเกน วา ปาราชิกสามเนฺตน วา โจทิยมานสฺส อเญฺญนญฺญํ ปฏิจรโต ปาปุสฺสนฺนตาย ปาปิยสฺส ปุคฺคลสฺส ‘‘สจายํ อจฺฉินฺนมูโล ภวิสฺสติ, สมฺมา วตฺติตฺวา โอสารณํ ลภิสฺสติฯ สเจ ฉินฺนมูโล อยเมวสฺส นาสนา ภวิสฺสตี’’ติ มญฺญมาโน สโงฺฆ ญตฺติจตุตฺเถน ก มฺเมน ตสฺสปาปิยสิกํ กโรติ, ตทา สมฺมุขาวินเยน จ ตสฺสปาปิยสิกาย จ วูปสนฺตํ โหตีติฯ เอวํ อนุวาทาธิกรณํ จตูหิ สมเถหิ สมฺมติฯ **อาปตฺตาธิกรณํ** ตีหิ สมเถหิ สมฺมติ สมฺมุขาวินเยน จ ปฏิญฺญาตกรเณน จ ติณวตฺถารเกน จฯ ตสฺส สมฺมุขาวินเยเนว วูปสโม นตฺถิฯ ยทา ปน เอกสฺส วา ภิกฺขุโน สนฺติเก สงฺฆคณมเชฺฌสุ วา ภิกฺขุ ลหุกํ อาปตฺตึ เทเสติ, ตทา **อาปตฺตาธิกรณํ** สมฺมุขาวินเยน จ ปฏิญฺญาตกรเณน จ วูปสมฺมติฯ

ตตฺถ สมฺมุขาวินเย ตาว โย จ เทเสติ, ยสฺส จ เทเสติ, เตสํ สมฺมุขีภาโว ปุคฺคลสมฺมุขตาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ปุคฺคลสฺส คณสฺส จ เทสนากาเล สงฺฆสมฺมุขตา ปริหายติฯ ยา ปเนตฺถ อหํ, ภเนฺต, อิตฺถนฺนามํ อาปตฺตึ อาปโนฺนติ จ อาม, ปสฺสามีติ จ ปฏิญฺญา, ตาย ปฏิญฺญาย ‘‘อายตึ สํวเรยฺยาสี’’ติ กรณํ, ตํ **ปฏิญฺญาตกรณํ** นามฯ สงฺฆาทิเสเส หิ ปริวาสาทิยาจนา ปฏิญฺญาฯ ปริวาสาทีนํ ทานํ ปฏิญฺญาตกรณํ นามฯ เทฺว ปกฺขชาตา ปน ภณฺฑนการกา ภิกฺขู พหุํ อสฺสามณกํ อชฺฌาจริตฺวา ปุน ลชฺชิธมฺเม อุปฺปเนฺน สเจ มยํ อิมาหิ อาปตฺตีหิ อญฺญมญฺญํ กาเรสฺสาม, สิยาปิ ตํ อธิกรณํ กกฺขฬตฺตาย สํวเตฺตยฺยาติ อญฺญมญฺญํ อาปตฺติยา การาปเน โทสํ ทิสฺวา ยทา ติณวตฺถารกกมฺมํ กโรนฺติ, ตทา อาปตฺตาธิกรณํ สมฺมุขาวินเยน จ ติณวตฺถารเกน จ สมฺมติฯ

ตตฺถ หิ ยตฺตกา หตฺถปาสูปคตา ‘‘น เมตํ ขมตี’’ติ เอวํ ทิฏฺฐาวิกมฺมํ อกตฺวา นิทฺทมฺปิ โอกฺกนฺตา โหนฺติ, สเพฺพสํ ฐเปตฺวา ถุลฺลวชฺชญฺจ คิหิปฏิสํยุตฺตญฺจ สพฺพาปตฺติโย วุฏฺฐหนฺติ, เอวํ อาปตฺตาธิกรณํ ตีหิ สมเถหิ สมฺมติฯ **กิจฺจาธิกรณํ** เอเกน สมเถน สมฺมติ สมฺมุขาวินเยเนวฯ อิมานิ จตฺตาริ อธิกรณานิ ยถานุรูปํ อิเมหิ สตฺตหิ สมเถหิ สมฺมนฺติฯ เตน วุตฺตํ – อุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ อธิกรณานํ สมถาย วูปสมาย สมฺมุขาวินโย ทาตโพฺพ…เป.… ติณวตฺถารโกติฯ อยเมตฺถ วินิจฺฉยนโยฯ วิตฺถาโร ปน สมถกฺขนฺธเก อาคโตเยวฯ วินิจฺฉโยปิสฺส สมนฺตปาสาทิกายํ วุโตฺตฯ

‘‘อิเม โข, อาวุโส’’ติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อิติ จุทฺทสนฺนํ สตฺตกานํ วเสน อฏฺฐนวุติ ปเญฺห กเถนฺโต เถโร สามคฺคิรสํ ทเสฺสสีติฯ

สตฺตกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อฏฺฐกวณฺณนา

๓๓๓. อิติ สตฺตกวเสน สามคฺคิรสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อฏฺฐกวเสน ทเสฺสตุํ ปุน เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **มิจฺฉตฺตา**ติ อยาถาวา มิจฺฉาสภาวาฯ **สมฺมตฺตา**ติ ยาถาวา สมฺมาสภาวาฯ

๓๓๔. **กุสีตวตฺถูนี**ติ กุสีตสฺส อลสสฺส วตฺถูนิ ปติฏฺฐา โกสชฺชการณานีติ อโตฺถฯ **กมฺมํ กตฺตพฺพํ โหตี**ติ จีวรวิจารณาทิกมฺมํ กาตพฺพํ โหติฯ **น วีริยํ อารภตี**ติ ทุวิธมฺปิ วีริยํ นารภติฯ **อปฺปตฺตสฺสา**ติ ฌานวิปสฺสนามคฺคผลธมฺมสฺส อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยาฯ **อนธิคตสฺสา**ติ ตเสฺสว อนธิคตสฺส อธิคมตฺถายฯ **อสจฺฉิกตสฺสา**ติ ตเสฺสว อปจฺจกฺขกตสฺส สจฺฉิกรณตฺถายฯ **อิทํ ปฐม**นฺติ อิทํ หนฺทาหํ นิปชฺชามีติ เอวํ โอสีทนํ ปฐมํ กุสีตวตฺถุฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘มาสาจิตํ มเญฺญ’’ติ เอตฺถ ปน **มาสาจิตํ** นาม ตินฺตมาโสฯ ยถา ตินฺตมาโส ครุโก โหติ, เอวํ ครุโกติ อธิปฺปาโยฯ **คิลานา วุฏฺฐิโต โหตี**ติ คิลาโน หุตฺวา ปจฺฉา วุฏฺฐิโต โหติฯ

๓๓๕. **อารมฺภวตฺถูนี**ติ วีริยการณานิฯ เตสมฺปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๓๓๖. **ทานวตฺถูนี**ติ ทานการณานิฯ **อาสชฺช ทานํ เทตี**ติ ปตฺวา ทานํ เทติฯ อาคตํ ทิสฺวาว มุหุตฺตํเยว นิสีทาเปตฺวา สกฺการํ กตฺวา ทานํ เทติ, ทสฺสามิ ทสฺสามีติ น กิลเมติฯ อิติ เอตฺถ อาสาทนํ ทานการณํ นาม โหติฯ **ภยา ทานํ เทตี**ติอาทีสุปิ ภยาทีนิ ทานการณานีติ เวทิตพฺพานิฯ ตตฺถ **ภยํ** นาม อยํ อทายโก อการโกติ ครหาภยํ วา อปายภยํ วาฯ **อทาสิ เม**ติ มยฺหํ ปุเพฺพ เอส อิทํ นาม อทาสีติ เทติฯ **ทสฺสติ เม**ติ อนาคเต อิทํ นาม ทสฺสตีติ เทติฯ **สาหุ ทาน**นฺติ ทานํ นาม สาธุ สุนฺทรํ, พุทฺธาทีหิ ปณฺฑิเตหิ ปสตฺถนฺติ เทติฯ **จิตฺตาลงฺการจิตฺตปริกฺขารตฺถํ ทานํ เทตี**ติ สมถวิปสฺสนาจิตฺตสฺส อลงฺการตฺถเญฺจว ปริวารตฺถเญฺจ เทติฯ ทานญฺหิ จิตฺตํ มุทุกํ กโรติฯ เยน ลทฺธํ โหติ, โสปิ ลทฺธํ เมติ มุทุจิโตฺต โหติ, เยน ทินฺนํ, โสปิ ทินฺนํ มยาติ มุทุจิโตฺต โหติ, อิติ อุภินฺนมฺปิ จิตฺตํ มุทุกํ กโรติ, เตเนว ‘‘อทนฺตทมนํ ทาน’’นฺติ วุจฺจติฯ ยถาห –

> ‘‘อทนฺตทมนํ ทานํ, อทานํ ทนฺตทูสกํ;
> ทาเนน ปิยวาจาย, อุนฺนมนฺติ นมนฺติ จา’’ติฯ

อิเมสุ ปน อฏฺฐสุ ทาเนสุ จิตฺตาลงฺการทานเมว อุตฺตมํฯ

๓๓๗. **ทานูปปตฺติโย**ติ ทานปจฺจยา อุปปตฺติโยฯ **ทหตี**ติ ฐเปติฯ **อธิฏฺฐาตี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ภาเวตี**ติ วเฑฺฒติฯ **หีเน วิมุตฺต**นฺติ หีเนสุ ปญฺจกามคุเณสุ วิมุตฺตํฯ **อุตฺตริ อภาวิต**นฺติ ตโต อุตฺตริ มคฺคผลตฺถาย อภาวิตํฯ **ตตฺรูปปตฺติยา สํวตฺตตี**ติ ยํ ปเตฺถตฺวา กุสลํ กตํ, ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพตฺตนตฺถาย สํวตฺตติฯ

วีตราคสฺสาติ มเคฺคน วา สมุจฺฉินฺนราคสฺส สมาปตฺติยา วา วิกฺขมฺภิตราคสฺสฯ ทานมเตฺตเนว หิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติตุํ น สกฺกาฯ ทานํ ปน สมาธิวิปสฺสนาจิตฺตสฺส อลงฺกาโร ปริ

วาโร โหติฯ ตโต ทาเนน มุทุจิโตฺต พฺรหฺมวิหาเร ภาเวตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘วีตราคสฺส โน สราคสฺสา’’ติฯ

ขตฺติยานํ ปริสา **ขตฺติยปริสา,** สมูโหติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

โลกสฺส ธมฺมา **โลกธมฺมาฯ** เอเตหิ มุโตฺต นาม นตฺถิ, พุทฺธานมฺปิ โหนฺติเยวฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘อฏฺฐิเม, ภิกฺขเว, โลกธมฺมา โลกํ อนุปริวตฺตนฺติ, โลโก จ อฏฺฐ โลกธเมฺม อนุปริวตฺตตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๕)ฯ **ลาโภ อลาโภ**ติ ลาเภ อาคเต อลาโภ อาคโต เอวาติ เวทิตโพฺพฯ **ยสา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๓๓๘. อภิภายตนวิโมกฺขกถา เหฏฺฐา กถิตา เอวฯ

‘‘อิเม โข, อาวุโส’’ติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อิติ เอกาทสนฺนํ อฏฺฐกานํ วเสน อฏฺฐาสีติ ปเญฺห กเถโนฺต เถโร สามคฺคิรสํ ทเสฺสสีติฯ

อฏฺฐกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นวกวณฺณนา

๓๔๐. อิติ อฏฺฐกวเสน สามคฺคิรสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ นวกวเสน ทเสฺสตุํ ปุน เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อาฆาตวตฺถูนี**ติ อาฆาตการณานิฯ **อาฆาตํ พนฺธตี**ติ โกปํ พนฺธติ กโรติ อุปฺปาเทติฯ

ตํ กุเตตฺถ ลพฺภาติ ตํ อนตฺถจรณํ มา อโหสีติ เอตสฺมิํ ปุคฺคเล กุโต ลพฺภา, เกน การเณน สกฺกา ลทฺธุํ ? ปโร นาม ปรสฺส อตฺตโน จิตฺตรุจิยา อนตฺถํ กโรตีติ เอวํ จิเนฺตตฺวา อาฆาตํ ปฏิวิโนเทติฯ อถ วา สจาหํ ปฏิโกปํ กเรยฺยํ, ตํ โกปกรณํ เอตฺถ ปุคฺคเล กุโต ลพฺภา, เกน การเณน ลทฺธพฺพนฺติ อโตฺถฯ กุโต ลาภาติปิ ปาโฐ, สจาหํ เอตฺถ โกปํ กเรยฺยํ, ตสฺมิํ เม โกปกรเณ กุโต ลาภา, ลาภา นาม เก สิยุนฺติ อโตฺถฯ อิมสฺมิญฺจ อเตฺถ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตเมว โหติฯ

๓๔๑. **สตฺตาวาสา**ติ สตฺตานํ อาวาสา, วสนฏฺฐานานีติ อโตฺถฯ ตตฺถ สุทฺธาวาสาปิ สตฺตาวาโสว, อสพฺพกาลิกตฺตา ปน น คหิตาฯ สุทฺธาวาสา หิ พุทฺธานํ ขนฺธาวารสทิสาฯ อสเงฺขฺยยฺยกเปฺป พุเทฺธสุ อนิพฺพตฺตเนฺตสุ ตํ ฐานํ สุญฺญํ โหตีติ อสพฺพกาลิกตฺตา น คหิตาฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

๓๔๒. อกฺขเณสุ **ธโมฺม จ เทสิยตี**ติ จตุสจฺจธโมฺม เทสิยติฯ **โอปสมิโก**ติ กิเลสูปสมกโรฯ **ปรินิพฺพานิโก**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพานาวโหฯ **สโมฺพธคามี**ติ จตุมคฺคญาณปฏิเวธคามีฯ **อณฺญตร**นฺติ อสญฺญภวํ วา อรูปภวํ วาฯ

๓๔๓. **อนุปุพฺพวิหารา**ติ อนุปฏิปาฏิยา สมาปชฺชิตพฺพวิหาราฯ

๓๔๔. **อนุปุพฺพนิโรธา**ติ อนุปฏิปาฏิยา นิโรธาฯ

‘‘อิเม, โข อาวุโส’’ติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อิติ ฉนฺนํ นวกานํ วเสน จตุปณฺณาส ปเญฺห กเถโนฺต เถโร สามคฺคิรสํ ทเสฺสสีติฯ

ทสกวณฺณนา

๓๔๕. อิติ นวกวเสน สามคฺคิรสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทสกวเสน ทเสฺสตุํ ปุน เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **นาถกรณา**ติ ‘‘สนาถา, ภิกฺขเว, วิหรถ มา อนาถา, ทส อิเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา นาถกรณา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๘) เอวํ อกฺขาตา อตฺตโน ปติฏฺฐากรา ธมฺมาฯ

กลฺยาณมิโตฺตติอาทีสุ สีลาทิคุณสมฺปนฺนา กลฺยาณา อสฺส มิตฺตาติ **กลฺยาณมิโตฺตฯ** เต จสฺส ฐานนิสชฺชาทีสุ สห อยนโต สหายาติ **กลฺยาณสหาโยฯ** จิเตฺตน เจว กาเยน จ กลฺยาณมิเตฺตสุ เอว สมฺปวโงฺก โอนโตติ **กลฺยาณสมฺปวโงฺกฯ สุวโจ โหตี**ติ สุเขน วตฺตโพฺพ โหติ สุเขน อนุสาสิตโพฺพฯ **ขโม**ติ คาเฬฺหน ผรุเสน กกฺขเฬน วุจฺจมาโน ขมติ, น กุปฺปติฯ **ปทกฺขิณคฺคาหี อนุสาสนิ**นฺติ ยถา เอกโจฺจ โอวทิยมาโน วามโต คณฺหาติ, ปฏิปฺผรติ วา อสุณโนฺต วา คจฺฉติ, เอวํ อกตฺวา ‘‘โอวทถ, ภเนฺต , อนุสาสถ, ตุเมฺหสุ อโนวทเนฺตสุ โก อโญฺญ โอวทิสฺสตี’’ติ ปทกฺขิณํ คณฺหาติฯ

อุจฺจาวจานีติ อุจฺจานิ จ อวจานิ จฯ **กิํ กรณียานี**ติ กิํ กโรมีติ เอวํ วตฺวา กตฺตพฺพกมฺมานิฯ ตตฺถ **อุจฺจกมฺมานิ** นาม จีวรสฺส กรณํ รชนํ เจติเย สุธากมฺมํ อุโปสถาคารเจติยฆรโพธิยฆเรสุ กตฺตพฺพนฺติ เอวมาทิฯ **อวจกมฺมํ** นาม ปาทโธวนมกฺขนาทิขุทฺทกกมฺมํฯ **ตตฺรุปายายา**ติ ตตฺรุปคมนียาฯ **อลํ กาตุ**นฺติ กาตุํ สมโตฺถ โหติฯ **อลํ สํวิธาตุ**นฺติ วิจาเรตุํ สมโตฺถฯ

ธเมฺม อสฺส กาโม สิเนโหติ **ธมฺมกาโม,** เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ปิยายตีติ อโตฺถฯ **ปิยสมุทาหาโร**ติ ปรสฺมิํ กเถเนฺต สกฺกจฺจํ สุณาติ, สยญฺจ ปเรสํ เทเสตุกาโม โหตีติ อโตฺถฯ ‘‘อภิธเมฺม อภิวินเย’’ติ เอตฺถ ธโมฺม อภิธโมฺม, วินโย อภิวินโยติ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **ธโมฺม**ติ สุตฺตนฺตปิฏกํฯ **อภิธโมฺม**ติ สตฺต ปกรณานิฯ **วินโย**ติ อุภโตวิภงฺคาฯ **อภิวินโย**ติ ขนฺธกปริวาราฯ อถ วา สุตฺตนฺตปิฏกมฺปิ อภิธมฺมปิฏกมฺปิ **ธโมฺม** เอวฯ มคฺคผลานิ **อภิธโมฺมฯ** สกลํ วินยปิฏกํ **วินโยฯ** กิเลสวูปสมการณํ **อภิวินโยฯ** อิติ สพฺพสฺมิมฺปิ เอตฺถ ธเมฺม อภิธเมฺม วินเย อภิวินเย จฯ **อุฬารปาโมโชฺช**ติ พหุลปาโมโชฺช โหตีติ อโตฺถฯ

กุสเลสุ ธเมฺมสูติ การณเตฺถ ภุมฺมํ, จตุภูมกกุสลธมฺมการณา, เตสํ อธิคมตฺถาย อนิกฺขิตฺตธุโร โหตีติ อโตฺถฯ

๓๔๖. กสิณทสเก สกลเฏฺฐน **กสิณานิฯ** ตทารมฺมณานํ ธมฺมานํ เขตฺตเฏฺฐน วา อธิฏฺฐานเฏฺฐน วา **อายตนานิฯ อุทฺธ**นฺติ อุปริ คคนตลาภิมุขํฯ **อโธ**ติ เหฏฺฐา ภูมิตลาภิมุขํฯ **ติริย**นฺติ เขตฺตมณฺฑลมิว สมนฺตา ปริจฺฉินฺทิตฺวาฯ เอกโจฺจ หิ อุทฺธเมว กสิณํ วเฑฺฒติ, เอกโจฺจ อโธ, เอกโจฺจ สมนฺตโตฯ เตน เตน วา การเณน เอวํ ปสาเรติ อาโลกมิว รูปทสฺสนกาโมฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาติ อุทฺธํ อโธ ติริย’’นฺติฯ **อทฺวย**นฺติ อิทํ ปน เอกสฺส อญฺญภาวานุปคมนตฺถํ วุตฺตํฯ ยถา หิ อุทกํ ปวิฏฺฐสฺส สพฺพทิสาสุ อุทกเมว โหติ, น อญฺญํ, เอวเมว ปถวีกสิณํ ปถวีกสิณเมว โหติ , นตฺถิ ตสฺส อโญฺญ กสิณสเมฺภโทติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อปฺปมาณ**นฺติ อิทํ ตสฺส ตสฺส ผรณอปฺปมาณวเสน วุตฺตํฯ ตญฺหิ เจตสา ผรโนฺต สกลเมว ผรติ, น ‘‘อยมสฺส อาทิ, อิทํ มชฺฌ’’นฺติ ปมาณํ คณฺหาตีติฯ **วิญฺญาณกสิณ**นฺติ เจตฺถ กสิณุคฺฆาฏิมากาเส ปวตฺตวิญฺญาณํฯ ตตฺถ กสิณวเสน กสิณุคฺฆาฏิมากาเส กสิณุ

คฺฆาภิมาภาสวเสน ตตฺถ ปวตฺตวิญฺญาเณ อุทฺธํ อโธ ติริยตา เวทิตพฺพาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ กมฺมฏฺฐานภาวนานเยน ปเนตานิ ปถวีกสิณาทีนิ วิตฺถารโต วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตาเนวฯ

อกุสลกมฺมปถทสกวณฺณนา

๓๔๗. กมฺมปเถสุ กมฺมาเนว สุคติทุคฺคตีนํ ปถภูตตฺตา **กมฺมปถา** นามฯ เตสุ ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ มุสาวาทาทโย จ จตฺตาโร พฺรหฺมชาเล วิตฺถาริตา เอวฯ **กาเมสุมิจฺฉาจาโร**ติ เอตฺถ ปน **กาเมสู**ติ เมถุนสมาจาเรสุ เมถุนวตฺถูสุ วาฯ **มิจฺฉาจาโร**ติ เอกนฺตนินฺทิโต ลามกาจาโรฯ ลกฺขณโต ปน อสทฺธมฺมาธิปฺปาเยน กายทฺวารปฺปวตฺตา อคมนียฏฺฐานวีติกฺกมเจตนา **กาเมสุมิจฺฉาจาโร**ฯ

ตตฺถ **อคมนียฏฺฐานํ** นาม ปุริสานํ ตาว มาตุรกฺขิตา, ปิตุรกฺขิตา, มาตาปิตุรกฺขิตา, ภาตุรกฺขิตา, ภคินิรกฺขิตา, ญาติรกฺขิตา, โคตฺตรกฺขิตา, ธมฺมรกฺขิตา, สารกฺขา, สปริทณฺฑาติ มาตุรกฺขิตาทโย ทสฯ ธนกฺกีตา, ฉนฺทวาสินี, โภควาสินี, ปฏวาสินี, โอทปตฺตกินี, โอภตจุมฺพฏา, ทาสี จ ภริยา จ, กมฺมการี จ ภริยา จ, ธชาหฏา, มุหุตฺติกาติ เอตา ธนกฺกีตาทโย ทสาติ วีสติฯ อิตฺถีสุ ปน ทฺวินฺนํ สารกฺขสปริทณฺฑานํ ทสนฺนญฺจ ธนกฺกีตาทีนนฺติ ทฺวาทสนฺนํ อิตฺถีนํ อเญฺญ ปุริสาฯ อิทํ อคมนียฏฺฐานํ นามฯ โส ปเนส มิจฺฉาจาโร สีลาทิคุณรหิเต อคมนียฏฺฐาเน อปฺปสาวโชฺชฯ สีลาทิคุณสมฺปเนฺน มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา อคมนียวตฺถุ, ตสฺมิํ เสวนจิตฺตํ, เสวนปฺปโยโค, มเคฺคนมคฺคปฺปฏิปตฺติอธิวาสนนฺติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโก เอวฯ

อภิชฺฌายตีติ **อภิชฺฌา,** ปรภณฺฑาภิมุขี หุตฺวา ตนฺนินฺนตาย ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ สา ‘‘อโห วต อิทํ มมสฺสา’’ติ เอวํ ปรภณฺฑาภิชฺฌายนลกฺขณา อทินฺนาทานํ วิย อปฺปสาวชฺชา มหาสาวชฺชา จฯ ตสฺสา เทฺว สมฺภารา ปรภณฺฑํ, อตฺตโน ปริณามนญฺจฯ ปรภณฺฑวตฺถุเก หิ โลเภ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ, ยาว ‘‘อโห วตีทํ มมสฺสา’’ติ อตฺตโน น ปริณาเมติฯ

หิตสุขํ พฺยาปาทยตีติ **พฺยาปาโทฯ** โส ปรํ วินาสาย มโนปโทสลกฺขโณ ผรุสาวาจา วิย อปฺปสาวโชฺช มหาสาวโชฺช จฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา ปรสโตฺต จ, ตสฺส วินาสจินฺตา จฯ ปรสตฺตวตฺถุเก หิ โกเธ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ, ยาว ‘‘อโห วตายํ อุจฺฉิเชฺชยฺย วินเสฺสยฺยา’’ติ ตสฺส วินาสํ น จิเนฺตติฯ

ยถาภุจฺจคหณาภาเวน มิจฺฉา ปสฺสตีติ **มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ** สา ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินา นเยน วิปรีตทสฺสนลกฺขณาฯ สมฺผปฺปลาโป วิย อปฺปสาวชฺชา มหาสาวชฺชา จฯ อปิจ อนิยตา อปฺปสาวชฺชา, นิยตา มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา เทฺว สมฺภารา วตฺถุโน จ คหิตาการวิปรีตตา, ยถา จ ตํ คณฺหาติ, ตถาภาเวน ตสฺสูปฏฺฐานนฺติฯ

อิเมสํ ปน ทสนฺนํ อกุสลกมฺมปถานํ ธมฺมโต โกฏฺฐาสโต อารมฺมณโต เวทนาโต มูลโตติ ปญฺจหากาเรหิ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **ธมฺมโต**ติ เอเตสุ หิ ปฏิปาฏิยา สตฺต เจตนาธมฺมาว โหนฺติฯ อภิชฺฌาทโย ตโย เจตนาสมฺปยุตฺตาฯ

โกฏฺฐาสโตติ ปฏิปาฏิยา สตฺต, มิจฺฉาทิฏฺฐิ จาติ อิเม อฏฺฐ กมฺมปถา เอว โหนฺติ, โน มูลานิฯ อภิชฺฌาพฺยาปาทา กมฺมปถา เจว มูลานิ จฯ อภิชฺฌา หิ มูลํ ปตฺวา โลโภ อกุสลมูลํ โหติฯ พฺยาปาโท โทโส อกุสลมูลํ โหติฯ

อารมฺมณโตติ ปาณาติปาโต ชีวิตินฺทฺริยารมฺมณโต สงฺขารารมฺมโณ โหติฯ อทินฺนาทานํ สตฺตารมฺมณํ วา สงฺขารารมฺมณํ วา, มิจฺฉาจาโร โผฏฺฐพฺพวเสน สงฺขารารมฺมโณฯ ‘‘สตฺตารมฺมโณ’’ติปิ เอเกฯ มุสาวาโท สตฺตารมฺมโณ วา สงฺขารารมฺมโณ วา, ตถา ปิสุณวาจาฯ ผรุสวาจา สตฺตารมฺมณาวฯ สมฺผปฺปลาโป ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตวเสน สตฺตารมฺมโณ วา สงฺขารารมฺมโณ วาฯ ตถา อภิชฺฌาฯ พฺยาปาโท สตฺตารมฺมโณวฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิ เตภูมกธมฺมวเสน สงฺขารารมฺมณาฯ

เวทนาโตติ ปาณาติปาโต ทุกฺขเวทโน โหติฯ กิญฺจาปิ หิ ราชาโน โจรํ ทิสฺวา หสมานาปิ ‘‘คจฺฉถ นํ ฆาเตถา’’ติ วทนฺติ, สนฺนิฏฺฐาปกเจตนา ปน ทุกฺขสมฺปยุตฺตาว โหติฯ อทินฺนาทานํ ติเวทนํฯ มิจฺฉาจาโร สุขมชฺฌตฺตวเสน ทฺวิเวทโนฯ สนฺนิฏฺฐาปกจิตฺเต ปน มชฺฌตฺตเวทโน น โหติฯ มุสาวาโท ติเวทโนฯ ตถา ปิสุณวาจาฯ ผรุสวาจา ทุกฺขเวทนาฯ สมฺผปฺปลาโป ติเวทโนฯ อภิชฺฌา สุขมชฺฌตฺตวเสน ทฺวิเวทนา ตถา มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ พฺยาปาโท ทุกฺขเวทโนฯ

มูลโตติ ปาณาติปาโต โทสโมหวเสน ทฺวิมูลโก โหติฯ อทินฺนาทานํ โทสโมหวเสน วา โลภโมหวเสน วาฯ มิจฺฉาจาโร โลภโมหวเสนฯ มุสาวาโท โทสโมหวเสน วา โลภโมหวเสน วา ตถา ปิสุณวาจา สมฺผปฺปลาโป จฯ ผรุสวาจา โทสโมหวเสนฯ อภิชฺฌา โมหวเสน เอกมูลาฯ ตถา พฺยาปาโทฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิ โลภโมหวเสน ทฺวิมูลาติฯ

กุสลกมฺมปถทสกวณฺณนา

ปาณาติปาตา เวรมณิอาทีนิ สมาทานสมฺปตฺตสมุจฺเฉทวิรติวเสน เวทิตพฺพานิฯ

ธมฺมโต ปน เอเตสุปิ ปฏิปาฏิยา สตฺต เจตนาปิ วตฺตนฺติ วิรติโยปิฯ อเนฺต ตโย เจตนาสมฺปยุตฺตาวฯ

โกฏฺฐาสโตติ ปฏิปาฏิยา สตฺต กมฺมปถา เอว, โน มูลานิฯ อเนฺต ตโย กมฺมปถา เจว มูลานิ จฯ อนภิชฺฌา หิ มูลํ ปตฺวา อโลโภ กุสลมูลํ โหติฯ อพฺยาปาโท อโทโส กุสลมูลํฯ สมฺมาทิฏฺฐิ อโมโห กุสลมูลํฯ

อารมฺมณโตติ ปาณาติปาตาทีนํ อารมฺมณาเนว เอเตสํ อารมฺมณานิฯ วีติกฺกมิตพฺพโตเยว หิ เวรมณี นาม โหติฯ ยถา ปน นิพฺพานารมฺมโณ อริยมคฺโค กิเลเส ปชหติ, เอวํ ชีวิตินฺทฺริยาทิอารมฺมณาเปเต กมฺมปถา ปาณาติปาตาทีนิ ทุสฺสีลฺยานิ ปชหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

เวทนาโตติ สเพฺพ สุขเวทนา โหนฺติ มชฺฌตฺตเวทนา วาฯ กุสลํ ปตฺวา หิ ทุกฺขเวทนา นาม นตฺถิฯ

มูลโตติ ปฏิปาฏิยา สตฺต ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตน วิรมนฺตสฺส อโลภอโทสอโมหวเสน ติมูลานิ โหนฺติ, ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน วิรมนฺตสฺส ทฺวิมูลานิฯ อนภิชฺฌา ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตน วิรมนฺตสฺส ทฺวิมูลา, ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน เอกมูลาฯ อโลโภ ปน อตฺตนาว อตฺตโน มูลํ น โหติฯ อพฺยาปาเทปิ เอเสว นโยฯ สมฺมาทิฏฺฐิ อโลภาโทสวเสน ทฺวิมูลา เอวาติฯ

อริยวาสทสกวณฺณนา

๓๔๘. อริยวาสาติ อริยา เอว วสึสุ วสนฺติ วสิสฺสนฺติ เอเตสูติ อริยวาสาฯ **ปญฺจงฺควิปฺปหีโน**ติ ปญฺจหิ องฺเคหิ วิปฺปยุตฺโตว หุตฺวา ขีณาสโว อวสิ วสติ วสิสฺสตีติ ตสฺมา อยํ ปญฺจงฺควิปฺปหีนตา, อริยสฺส วาสตฺตา อริยวาโสติ วุตฺโตฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

เอวํ โข, อาวุโส, ภิกฺขุ ฉฬงฺคสมนฺนาคโต โหตีติ ฉฬงฺคุเปกฺขาย สมนฺนาคโต โหติฯ ฉฬงฺคุเปกฺขา นาม เกติ? ญาณาทโยฯ ''ญาณ''นฺติ วุเตฺต กิริยโต จตฺตาริ ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตานิ ลพฺภนฺติฯ ''สตตวิหาโร''ติ วุเตฺต อฏฺฐ มหาจิตฺตานิฯ ''รชฺชนทุสฺสนํ นตฺถี''ติ วุเตฺต ทส จิตฺตานิ ลพฺภนฺติฯ โสมนสฺสํ อาเสวนวเสน ลพฺภติฯ

สตารเกฺขน เจตสาติ ขีณาสวสฺส หิ ตีสุ ทฺวาเรสุ สพฺพกาลํ สติ อารกฺขกิจฺจํ สาเธติ ฯ เตเนวสฺส ''จรโต จ ติฏฺฐโต จ สุตฺตสฺส จ ชาครสฺส จ สตตํ สมิตํ ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหตี''ติ วุจฺจติฯ

ปุถุสมณพฺราหฺมณานนฺติ พหูนํ สมณพฺราหฺมณานํฯ เอตฺถ จ **สมณา**ติ ปพฺพชุปคตาฯ **พฺราหฺมณา**ติ โภวาทิโนฯ **ปุถุปเจฺจกสจฺจานี**ติ พหูนิ ปาเฏกฺกสจฺจานิ, อิทเมว ทสฺสนํ สจฺจํ, อิทเมว ทสฺสนํ สจฺจนฺติ เอวํ ปาฏิเยกฺกํ คหิตานิ พหูนิ สจฺจานีติ อโตฺถฯ **นุนฺนานี**ติ นิหตานิฯ **ปณุนฺนานี**ติ สุฏฺฐุ นิหตานิฯ **จตฺตานี**ติ วิสฺสฏฺฐานิฯ **วนฺตานี**ติ วมิตานิฯ **มุตฺตานี**ติ ฉินฺนพนฺธนานิ กตานิฯ **ปหีนานี**ติ ปชหิตานิฯ **ปฏินิสฺสฏฺฐานี**ติ ยถา น ปุน จิตฺตํ อารุหนฺติ, เอวํ ปฏินิสฺสชฺชิตานิฯ สพฺพาเนว ตานิ คหิตคฺคหณสฺส วิสฺสฏฺฐภาวเววจนานิฯ

สมวยสเฏฺฐสโนติ เอตฺถ **อวยา**ติ อนูนาฯ **สฏฺฐา**ติ วิสฺสฏฺฐาฯ สมฺมา อวยา สฏฺฐา เอสนา อสฺสาติ **สมวยสเฏฺฐสโนฯ** สมฺมา วิสฺสฏฺฐสพฺพเอสโนติ อโตฺถฯ **ราคา จิตฺตํ วิมุตฺต**นฺติอาทีหิ มคฺคสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติ กถิตาฯ

ราโค เม ปหีโนติอาทีหิ ปจฺจเวกฺขณาย ผลํ กถิตํฯ

อเสกฺขธมฺมทสกวณฺณนา

อเสกฺขา สมฺมาทิฏฺฐีติอาทโย สเพฺพปิ ผลสมฺปยุตฺตธมฺมา เอวฯ เอตฺถ จ สมฺมาทิฏฺฐิ, สมฺมาญาณนฺติ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ปญฺญาว กถิตาฯ **สมฺมาวิมุตฺตี**ติ อิมินา ปเทน วุตฺตาวเสสาฯ ผลสมาปตฺติธมฺมา สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ

''อิเม โข, อาวุโส''ติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อิติ ฉนฺนํ ทสกานํ วเสน สมสฏฺฐิ ปเญฺห กเถโนฺต เถโร สามคฺคิรสํ ทเสฺสสีติฯ

ทสกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺหสโมธานวณฺณนา

๓๔๙. อิธ ปน ฐตฺวา ปญฺหา สโมธาเนตพฺพาฯ อิมสฺมิญฺหิ สุเตฺต เอกกวเสน เทฺว ปญฺหา กถิตาฯ ทุกวเสน สตฺตติฯ ติกวเสน อสีติสตํฯ จตุกฺกวเสน เทฺวสตานิฯ ปญฺจกวเสน

ติํสสตํฯ ฉกฺกวเสน พาตฺติํสสตํฯ สตฺตกวเสน อฏฺฐนวุติฯ อฏฺฐกวเสน อฏฺฐาสีติฯ นวกวเสน จตุปณฺณาสฯ ทสกวเสน สมสฏฺฐีติ เอวํ สหสฺสํ จุทฺทส ปญฺหา กถิตาฯ

อิมญฺหิ สุตฺตนฺตํ ฐเปตฺวา เตปิฏเก พุทฺธวจเน อโญฺญ สุตฺตโนฺต เอวํ พหุปญฺหปฏิมณฺฑิโต นตฺถิฯ ภควา อิมํ สุตฺตนฺตํ อาทิโต ปฏฺฐาย สกลํ สุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘ธมฺมเสนาปติ สาริปุโตฺต พุทฺธพลํ ทีเปตฺวา อปฺปฏิวตฺติยํ สีหนาทํ นทติฯ สาวกภาสิโตติ วุเตฺต โอกปฺปนา น โหติ, ชินภาสิโตติ วุเตฺต โหติ, ตสฺมา ชินภาสิตํ กตฺวา เทวมนุสฺสานํ โอกปฺปนํ อิมสฺมิํ สุตฺตเนฺต อุปฺปาเทสฺสามี’’ติฯ ตโต วุฏฺฐาย สาธุการํ อทาสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อถ โข ภควา วุฏฺฐหิตฺวา อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตํ อามเนฺตสิ, สาธุ, สาธุ, สาริปุตฺต, สาธุ โข ตฺวํ สาริปุตฺต, ภิกฺขูนํ สงฺคีติปริยายํ อภาสี’’ติฯ

ตตฺถ **สงฺคีติปริยาย**นฺติ สามคฺคิยา การณํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘สาธุ, โข ตฺวํ, สาริปุตฺต, มม สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สํสนฺทิตฺวา ภิกฺขูนํ สามคฺคิรสํ อภาสี’’ติฯ **สมนุโญฺญ สตฺถา อโหสี**ติ อนุโมทเนน สมนุโญฺญ อโหสิฯ เอตฺตเกน อยํ สุตฺตโนฺต ชินภาสิโต นาม ชาโตฯ เทสนาปริโยสาเน อิมํ สุตฺตนฺตํ มนสิกโรนฺตา เต ภิกฺขู อรหตฺตํ ปาปุณิํสูติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย

สงฺคีติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. ทสุตฺตรสุตฺตวณฺณนา

๓๕๐. เอวํ เม สุตนฺติ ทสุตฺตรสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนา – **อาวุโส ภิกฺขเว**ติ สาวกานํ อาลปนเมตํฯ พุทฺธา หิ ปริสํ อามนฺตยมานา ‘ภิกฺขเว’ติ วทนฺติฯ สาวกา สตฺถารํ อุจฺจฏฺฐาเน ฐเปสฺสามาติ สตฺถุ อาลปเนน อนาลปิตฺวา อาวุโสติ อาลปนฺติฯ **เต ภิกฺขู**ติ เต ธมฺมเสนาปตึ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา ภิกฺขูฯ เก ปน เต ภิกฺขูติ? อนิพทฺธวาสา ทิสาคมนียา ภิกฺขูฯ พุทฺธกาเล เทฺว วาเร ภิกฺขู สนฺนิปตนฺติ – อุปกฏฺฐวสฺสูปนายิกกาเล จ ปวารณกาเล จฯ อุปกฏฺฐวสฺสูปนายิกาย ทสปิ วีสติปิ ตึสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ ภิกฺขู วคฺคา วคฺคา กมฺมฏฺฐานตฺถาย อาคจฺฉนฺติฯ ภควา เตหิ สทฺธึ สโมฺมทิตฺวา กสฺมา, ภิกฺขเว, อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกาย วิจรถาติ ปุจฺฉติฯ อถ เต ‘‘ภควา กมฺมฏฺฐานตฺถํ อาคตมฺห, กมฺมฏฺฐานํ โน เทถา’’ติ ยาจนฺติฯ

สตฺถา เตสํ จริยวเสน ราคจริตสฺส อสุภกมฺมฏฺฐานํ เทติฯ โทสจริตสฺส เมตฺตากมฺมฏฺฐานํ, โมหจริตสฺส อุเทฺทโส ปริปุจฺฉา – ‘กาเลน ธมฺมสฺสวนํ, กาเลน ธมฺมสากจฺฉา, อิทํ ตุยฺหํ สปฺปาย’นฺติ อาจิกฺขติฯ วิตกฺกจริตสฺส อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ เทติฯ สทฺธาจริตสฺส ปสาทนียสุตฺตเนฺต พุทฺธสุโพธึ ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติญฺจ ปกาเสติฯ ญาณจริตสฺส อนิจฺจตาทิปฏิสํยุเตฺต คมฺภีเร สุตฺตเนฺต กเถติฯ เต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สเจ สปฺปายํ โหติ, ตเตฺถว วสนฺติฯ โน เจ โหติ, สปฺปายํ เสนาสนํ ปุจฺฉิตฺวา คจฺฉนฺติฯ เต ตตฺถ วสนฺตา เตมาสิกํ ปฏิปทํ คเหตฺวา ฆเฏตฺวา วายมนฺตา โสตาปนฺนาปิ โหนฺติ สกทาคามิโนปิ อนาคามิโนปิ อรหโนฺตปิฯ

ตโต วุตฺถวสฺสา ปวาเรตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘ภควา อหํ ตุมฺหากํ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา โสตาปตฺติผลํ ปโตฺต…เป.… อหํ อคฺคผลํ อรหตฺต’’นฺติ ปฏิลทฺธคุณํ อาโรเจนฺติฯ ตตฺถ อิเม ภิกฺขู อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกาย อาคตาฯ เอวํ อาคนฺตฺวา คจฺฉเนฺต ปน ภิกฺขู ภควา อคฺคสาวกานํ สนฺติกํ เปเสติ, ยถาห ‘‘อปโลเกถ ปน, ภิกฺขเว, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน’’ติฯ ภิกฺขู จ วทนฺติ ‘‘กึ นุ โข มยํ, ภเนฺต, อปโลเกม สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน’’ติ (สํ. นิ. ๓.๒)ฯ อถ เน ภควา เตสํ ทสฺสเน อุยฺโยเชสิฯ ‘‘เสวถ, ภิกฺขเว, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน; ภชถ, ภิกฺขเว, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนฯ ปณฺฑิตา ภิกฺขู อนุคฺคาหกา สพฺรหฺมจารีนํฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ชเนตา เอวํ สาริปุโตฺตฯ เสยฺยถาปิ ชาตสฺส อาปาเทตา เอวํ โมคฺคลฺลาโนฯ สาริปุโตฺต, ภิกฺขเว, โสตาปตฺติผเล วิเนติ, โมคฺคลฺลาโน อุตฺตมเตฺถ’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๑)ฯ

ตทาปิ ภควา อิเมหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ ปฏิสนฺถารํ กตฺวา เตสํ ภิกฺขูนํ อาสยํ อุปปริกฺขโนฺต ‘‘อิเม ภิกฺขู สาวกวิเนยฺยา’’ติ อทฺทสฯ **สาวกวิเนยฺยา** นาม เย พุทฺธานมฺปิ ธมฺมเทสนาย พุชฺฌนฺติ สาวกานมฺปิฯ **พุทฺธวิเนยฺยา** ปน สาวกา โพเธตุํ น สโกฺกนฺติฯ สาวกวิเนยฺยภาวํ ปน เอเตสํ ญตฺวา กตรสฺส ภิกฺขุโน เทสนาย พุชฺฌิสฺสนฺตีติ โอโลเกโนฺต สาริปุตฺตสฺสาติ ทิสฺวา เถรสฺส สนฺติกํ เปเสสิฯ เถโร เต ภิกฺขู ปุจฺฉิ ‘‘สตฺถุ สนฺติกํ คตตฺถ อาวุโส’’ติฯ ‘‘อาม, คตมฺห สตฺถารา ปน อเมฺห ตุมฺหากํ สนฺติกํ เปสิตา’’ติฯ ตโต เถโร ‘‘อิเม ภิกฺขู มยฺหํ เทสนาย พุชฺฌิสฺสนฺติ, กีทิสี นุ โข เตสํ เทสนา วฏฺฏตี’’ติ จิเนฺตโนฺต ‘‘อิเม ภิกฺขู สมคฺคารามา, สามคฺคิรสสฺส ทีปิกา เนสํ เทสนา วฏฺฏตี’’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา ตถารูปํ เทสนํ เทเสตุกาโม **ทสุตฺตรํ ปวกฺขามี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ทสธา มาติกํ ฐเปตฺวา วิภโตฺตติ ทสุตฺตโร, เอกกโต ปฏฺฐาย ยาว ทสกา คโตติปิ ทสุตฺตโร, เอเกกสฺมิํ ปเทฺพ ทส ทส ปญฺหา วิเสสิตาติปิ ทสุตฺตโร, ตํ **ทสุตฺตรํฯ ปวกฺขามี**ติ กเถสฺสามิฯ **ธมฺม**นฺติ สุตฺตํฯ **นิพฺพานปตฺติยา**ติ นิพฺพานปฏิลาภตฺ

ถายฯ **ทุกฺขสฺสนฺตกิริยายา**ติ สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส ปริยนฺตกรณตฺถํฯ **สพฺพคนฺถปฺปโมจน**นฺติ อภิชฺฌากายคนฺถาทีนํ สพฺพคนฺถานํ ปโมจนํฯ

อิติ เถโร เทสนํ อุจฺจํ กโรนฺโต ภิกฺขูนํ ตตฺถ เปมํ ชเนนฺโต เอวเมตํ อุคฺคเหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพํ ธาเรตพฺพํ วาเจตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตีติ จตูหิ ปเทหิ วณฺณํ กเถสิ, ‘‘เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค’’ติอาทินา นเยน เตสํ เตสํ สุตฺตานํ ภควา วิยฯ

เอกธมฺมวณฺณนา

๓๕๑. (ก) ตตฺถ **พหุกาโร**ติ พหูปกาโรฯ

(ข) **ภาเวตโพฺพ**ติ วเฑฺฒตโพฺพฯ

(ค) **ปริเญฺญโยฺย**ติ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตโพฺพฯ

(ฆ) **ปหาตโพฺพ**ติ ปหานานุปสฺสนาย ปชหิตโพฺพฯ

(ง) **หานภาคิโย**ติ อปายคามิปริหานาย สํวตฺตนโกฯ

(จ) **วิเสสภาคิโย**ติ วิเสสคามิวิเสสาย สํวตฺตนโกฯ

(ฉ) **ทุปฺปฏิวิโชฺฌ**ติ ทุปฺปจฺจกฺขกโรฯ

(ช) **อุปฺปาเทตโพฺพ**ติ นิปฺผาเทตโพฺพฯ

(ฌ) **อภิเญฺญโยฺย**ติ ญาตปริญฺญาย อภิชานิตโพฺพฯ

(ญ) **สจฺฉิกาตโพฺพ**ติ ปจฺจกฺขํ กาตโพฺพฯ

เอวํ สพฺพตฺถ มาติกาสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิติ อายสฺมา สาริปุโตฺต ยถา นาม ทโกฺขเวฬุกาโร สมฺมุขีภูตํ เวฬุํ เฉตฺวา นิคฺคณฺฐึ กตฺวา ทสธา ขเณฺฑ กตฺวา เอกเมกํ ขณฺฑํ หีรํ หีรํ กโรนฺโต ผาเลติ, เอวเมว เตสํ ภิกฺขูนํ สปฺปายํ เทสนํ อุปปริกฺขิตฺวา ทสธา มาติกํ ฐเปตฺวา เอเกกโกฏฺฐาเส เอเกกปทํ วิภชโนฺต ‘‘กตโม เอโก ธโมฺม พหุกาโร, อปฺปมาโท กุสเลสุ ธเมฺมสู’’ติอาทินา นเยน เทสนํ วิตฺถาเรตุํ อารโทฺธฯ

ตตฺถ **อปฺปมาโท กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ สพฺพตฺถกํ อุปการกํ อปฺปมาทํ กเถสิฯ อยญฺหิ อปฺปมาโท นาม สีลปูรเณ, อินฺทฺริยสํวเร, โภชเน มตฺตญฺญุตาย, ชาคริยานุโยเค, สตฺตสุ สทฺธเมฺมสุ, วิปสฺสนาคพฺภํ คณฺหาปเน, อตฺถปฏิสมฺภิทาทีสุ, สีลกฺขนฺธาทิปญฺจธมฺมกฺขเนฺธสุ, ฐานาฏฺฐาเนสุ, มหาวิหารสมาปตฺติยํ, อริยสเจฺจสุ, สติปฏฺฐานาทีสุ, โพธิปกฺขิเยสุ, วิปสฺสนาญาณาทีสุ อฏฺฐสุ วิชฺชาสูติ สเพฺพสุ อนวชฺชเฏฺฐน กุสเลสุ ธเมฺมสุ พหูปกาโรฯ

เตเนว นํ ภควา ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา…เป.… ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายติฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพเต อปฺปมาทมูลกา อปฺปมาทสโมสรณา, อปฺปมาโท เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายตี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๑๓๙) นเยน หตฺถิปทาทีหิ โอปเมฺมหิ โอปเมโนฺต **สํยุตฺตนิกาเย อปฺปมาทวเคฺค** นานปฺปการํ โถเมติฯ ตํ สพฺพํ เอกป

เทเนว สงฺคเหตฺวา เถโร อปฺปมาโท กุสเลสุ ธมฺมสูติ อาหฯ **ธมฺมปเท** อปฺปมาทวคฺคนาปิสฺส พหูปการตา ทีเปตพฺพาฯ อโสกวตฺถุนาปิ ทีเปตพฺพา –

(ก) อโสกราชา หิ นิโคฺรธสามเณรสฺส ‘‘อปฺปมาโท อมตปท’’นฺติ คาถํ สุตฺวา เอว ‘‘ติฏฺฐ, ตาต, มยฺหํ ตยา เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ กถิต’’นฺติ สามเณเร ปสีทิตฺวา จตุราสีติวิหารสหสฺสานิ กาเรสิฯ อิติ ถามสมฺปเนฺนน ภิกฺขุนา อปฺปมาทสฺส พหูปการตา ตีหิ ปิฏเกหิ ทีเปตฺวา กเถตพฺพาฯ ยํกิญฺจิ สุตฺตํ วา คาถํ วา อปฺปมาททีปนตฺถํ อาหรโนฺต ‘‘อฏฺฐาเน ฐตฺวา อาหรสิ, อติเตฺถน ปกฺขโนฺท’’ติ น วตฺตโพฺพฯ ธมฺมกถิกเสฺสเวตฺถ ถาโม จ พลญฺจ ปมาณํฯ

(ข) **กายคตาสตี**ติ อานาปานํ จตุอิริยาปโถ สติสมฺปชญฺญํ ทฺวตฺติํสาการา จตุธาตุววตฺถานํ ทส อสุภา นว สิวถิกา จุณฺณิกมนสิกาโร เกสาทีสุ จตฺตาริ รูปชฺฌานานีติ เอเตฺถ อุปฺปนฺนสติยา เอตํ อธิวจนํฯ **สาตสหคตา**ติ ฐเปตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ อญฺญเตฺถ สาตสหคตา โหติ สุขสมฺปยุตฺตา, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

(ค) **สาสโว อุปาทานิโย**ติ อาสวานเญฺจว อุปาทานานญฺจ ปจฺจยภูโตฯ อิติ เตภูมกธมฺมเมว นิยเมติฯ

(ฆ) **อสฺมิมาโน**ติ รูปาทีสุ อสฺมีติ มาโนฯ

(ง) **อโยนิโส มนสิกาโร**ติ อนิเจฺจ นิจฺจนฺติอาทินา นเยน ปวโตฺต อุปฺปถมนสิกาโรฯ

(จ) วิปริยาเยน **โยนิโส มนสิกาโร** เวทิตโพฺพฯ

(ฉ) **อานนฺตริโก เจโตสมาธี**ติ อญฺญเตฺถ มคฺคานนฺตรํ ผลํ อานนฺตริโก เจโตสมาธิ นามฯ อิธ ปน วิปสฺสนานนฺตโร มโคฺค วิปสฺสนาย วา อนนฺตรตฺตา อตฺตโน วา อนนฺตรํ ผลทายกตฺตา อานนฺตริโก เจโตสมาธีติ อธิเปฺปโตฯ

(ช) **อกุปฺปํ ญาณ**นฺติ อญฺญเตฺถ ผลปญฺญา อกุปฺปญาณํ นามฯ อิธ ปจฺจเวกฺขณปญฺญา อธิเปฺปตาฯ

(ฌ) **อาหารฏฺฐิติกา**ติ ปจฺจยฏฺฐิติกาฯ **อยํ เอโก ธโมฺม**ติ เยน ปจฺจเยน ติฏฺฐนฺติ, อยํ เอโก ธโมฺม ญาตปริญฺญาย อภิเญฺญโยฺยฯ

(ญ) **อกุปฺปา เจโตวิมุตฺตี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติฯ

อิมสฺมิํ วาเร อภิญฺญาย ญาตปริญฺญา กถิตาฯ ปริญฺญาย ตีรณปริญฺญาฯ ปหาตพฺพสจฺฉิกาตเพฺพหิ ปหานปริญฺญาฯ **ทุปฺปฏิวิโชฺฌ**ติ เอเตฺถ ปน มโคฺค กถิโตฯ **สจฺฉิกาตโพฺพ**ติ ผลํ กถิตํ, มโคฺค เอกสฺมิํเยว ปเท ลพฺภติฯ ผลํ ปน อเนเกสุปิ ลพฺภติเยวฯ

ภูตาติ สภาวโต วิชฺชมานาฯ **ตจฺฉา**ติ ยาถาวาฯ **ตถา**ติ ยถา วุตฺตา ตถาสภาวาฯ **อวิตถา**ติ ยถา วุตฺตา น ตถา น โหนฺติฯ **อนญฺญถา**ติ วุตฺตปฺปการโต น อญฺญถาฯ **สมฺมา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา**ติ ตถาคเตน โพธิปลฺลเงฺก นิสีทิตฺวา เหตุนา การเณน สยเมว อภิสมฺพุทฺธา ญาตา วิทิตา สจฺฉิกตาฯ อิมินา เถโร ‘‘อิเม ธมฺมา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา, อหํ ปน ตุมฺหากํ รโญฺญ เลขวาจกสทิโส’’ติ ชินสุตฺตํ ทเสฺสโนฺต โอกปฺปนํ ชเนสิฯ

เอกธมฺมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เทฺวธมฺมวณฺณนา

๓๕๒. (ก) **อิเม เทฺว ธมฺมา พหุการา**ติ อิเม เทฺว สติสมฺปชญฺญา ธมฺมา สีลปูรณาทีสุ อปฺปมาโท วิย สพฺพตฺถ อุปการกา หิตาวหาฯ

(ข) **สมโถ จ วิปสฺสนา จา**ติ อิเม เทฺว สงฺคีติสุตฺเต โลกิยโลกุตฺตรา กถิตาฯ อิมสฺมึ ท สุตฺตรสุตฺเต ปุพฺพภาคา กถิตาฯ

(ฉ) **สตฺตานํ สํกิเลสาย สตฺตานํ วิสุทฺธิยา**ติ อโยนิโส มนสิกาโร เหตุ เจว ปจฺจโย จ สตฺตานํ สํกิเลสาย, โยนิโส มนสิกาโร วิสุทฺธิยาฯ ตถา โทวจสฺสตา ปาปมิตฺตตา สํกิเลสาย; โสวจสฺสตา กลฺยาณมิตฺตตา วิสุทฺธิยาฯ ตถา ตีณิ อกุสลมูลานิ; ตีณิ กุสลมูลานิฯ จตฺตาโร โยคา จตฺตาโร วิสํโยคาฯ ปญฺจ เจโตขิลา ปญฺจินฺทฺริยานิฯ ฉ อคารวา ฉ คารวาฯ สตฺต อสทฺธมฺมา สตฺต สทฺธมฺมาฯ อฏฺฐ กุสีตวตฺถูนิ อฏฺฐ อารมฺภวตฺถูนิฯ นว อาฆาตวตฺถูนิ นว อาฆาตปฺปฏิวินยาฯ ทส อกุสลกมฺมปถา ทส กุสลกมฺมปถาติ เอวํ ปเภทา อิเม เทฺว ธมฺมา ทุปฺปฏิวิชฺฌาติ เวทิตพฺพาฯ

(ฌ) **สงฺขตา ธาตู**ติ ปจฺจเยหิ กตา ปญฺจกฺขนฺธาฯ อสงฺขตา ธาตูติ ปจฺจเยหิ อกตํ นิพฺพานํฯ

(ญ) **วิชฺชา จ วิมุตฺติ จา**ติ เอตฺถ **วิชฺชา**ติ ติโสฺส วิชฺชาฯ **วิมุตฺตี**ติ อรหตฺตผลํฯ

อิมสฺมึ วาเร อภิญฺญาทีนิ เอกกสทิสาเนว, อุปฺปาเทตพฺพปเท ปน มโคฺค กถิโต, สจฺฉิกาตพฺพปเท ผลํฯ

เทฺวธมฺมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตโยธมฺมวณฺณนา

๓๕๓. (ฉ) **กามานเมตํ นิสฺสรณํ ยทิทํ เนกฺขมฺม**นฺติ เอตฺถ **เนกฺขมฺม**นฺติ อนาคามิมโคฺค อธิเปฺปโตฯ โส หิ สพฺพโส กามานํ นิสฺสรณํฯ **รูปานํ นิสฺสรณํ ยทิทํ อารุปฺป**นฺติ เอตฺถ อารุเปฺปปิ อรหตฺตมโคฺคฯ ปุน อุปฺปตฺตินิวารณโต สพฺพโส รูปานํ นิสฺสรณํ นามฯ **นิโรโธ ตสฺส นิสฺสรณ**นฺติ อิธ อรหตฺตผลํ นิโรโธติ อธิเปฺปตํฯ อรหตฺตผเลน หิ นิพฺพาเน ทิเฏฺฐ ปุน อายตึ สพฺพสงฺขารา น โหนฺตีติ อรหตฺตํ สงฺขตนิโรธสฺส ปจฺจยตฺตา นิโรโธติ วุตฺตํฯ

(ช) **อตีตํเส ญาณ**นฺติ อตีตํสารมฺมณํ ญาณํ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ

อิมสฺมิมฺปิ วาเร อภิญฺญาทโย เอกกสทิสาวฯ ทุปฺปฏิวิชฺฌปเท ปน มโคฺค กถิโต, สจฺฉิกาตเพฺพ ผลํฯ

ตโยธมฺมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตฺตาโรธมฺมวณฺณนา

๓๕๔. (ก) **จตฺตาริ จกฺกานี**ติ เอตฺถ **จกฺกํ** นาม ทารุจกฺกํ, รตนจกฺกํ, ธมฺมจกฺกํ, อิริยาปถจกฺกํ, สมฺปตฺติจกฺกนฺติ ปญฺจวิธํฯ ตตฺถ ‘‘ยํ ปนิทํ สมฺม, รถการ, จกฺกํ ฉหิ มาเสหิ นิฏฺฐิตํ, ฉารตฺตูเนหี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๕) อิทํ ทารุจกฺกํฯ ‘‘ปิตรา ปวตฺติตํ จกฺกํ อนุปฺปวเตฺตตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๓๒) อิทํ รตนจกฺกํฯ ‘‘ปวตฺติตํ จกฺก’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๓๙๙) อิทํ ธมฺมจกฺกํฯ ‘‘จตุจกฺกํ นวทฺวาร’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๙) อิทํ อิริยาปถจกฺกํฯ ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ ปวตฺตตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๑) อิทํ สมฺปตฺติจกฺกํฯ อิธาปิ เอตเทว อธิเปฺปตํฯ

ปติรูปเทสวาโสติ ยตฺถ จตโสฺส ปริสา สนฺทิสฺสนฺติ, เอวรูเป อนุจฺฉวิเก เทเส วาโสฯ **สปฺปุริสูปนิสฺสโย**ติ พุทฺธาทีนํ สปฺปุริสานํ อวสฺสยนํ เสวนํ ภชนํฯ **อตฺตสมฺมาปณิธี**ติ อตฺตโน สมฺมา ฐปนํ, สเจ ปน ปุเพฺพ อสฺสทฺธาทีหิ สมนฺนาคโต โหติ, ตานิ ปหาย สทฺธาทีสุ ปติฎฺฐาปนํฯ **ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตา**ติ ปุเพฺพ อุปจิตกุสลตาฯ อิทเมเวตฺถ ปมาณํฯ เยน หิ ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตน กุสลํ กตํ โหติ, ตเทว กุสลํ ตํ ปุริสํ ปติรูปเทเส อุปเนติ, สปฺปุริเส ภชาเปสิฯ โส เอว จ ปุคฺคโล อตฺตานํ สมฺมา ฐเปติฯ จตูสุ อาหาเรสุ ปฐโม โลกิโยวฯ เสสา ปน ตโยสงฺคีติสุเตฺต โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตาฯ อิธ ปุพฺพภาเค โลกิยาฯ

(จ) **กามโยควิสํโยคา**ทโย อนาคามิมคฺคาทิวเสน เวทิตพฺพาฯ

(ฉ) **หานภาคิยา**ทีสุ ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภี กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ **หานภาคิโย** สมาธิฯ ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฎฺฐติ **ฐิติภาคิโย** สมาธิฯ วิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ **วิเสสภาคิโย** สมาธิฯ นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสญฺหิโต **นิเพฺพธภาคิโย** สมาธีติ อิมินา นเยน สพฺพสมาปตฺติโย วิตฺถาเรตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วิสุทฺธิมเคฺค ปนสฺส วินิจฺฉยกถา กถิตาวฯ

อิมสฺมิมฺปิ วาเร อภิญฺญาทีนิ เอกกสทิสาเนวฯ อภิญฺญาปเท ปเนตฺถ มโคฺค กถิโตฯ สจฺฉิกาตพฺพปเท ผลํฯ

จตฺตาโรธมฺมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจธมฺมวณฺณนา

๓๕๕. (ข) ปีติผรณตาทีสุ ปีติํ ผรมานา อุปฺปชฺชตีติ ทฺวีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา **ปีติผรณตา** นามฯ สุขํ ผรมานํ อุปฺปชฺชตีติ ตีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา **สุขผรณตา** นามฯ ปเรสํ เจโต ผรมานา อุปฺปชฺชตีติ เจโตปริยปญฺญา **เจโตผรณตา** นามฯ อาโลกผรเณ อุปฺปชฺชตีติ ทิพฺพจกฺขุปญฺญา **อาโลกผรณตา** นามฯ ปจฺจเวกฺขณญาณํ **ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตํ** นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ทฺวีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา ปีติผรณตา, ตีสุ ฌาเนสุ ปญฺญา สุขผรณตาฯ ปรจิเตฺต ปญฺญา เจโตผรณตา, ทิพฺพจกฺขุ อาโลกผรณตาฯ ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฎฺฐิตสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณํ ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺต’’นฺติ (วิภ. ๘๐๔)ฯ

ตตฺถ ปีติผรณตา สุขผรณตา เทฺว ปาทา วิยฯ เจโตผรณตา อาโลกผรณตา เทฺว หตฺถา วิยฯ อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ มชฺฌิมกาโย วิย ฯ ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตํ สีสํ วิยฯ อิติ อายสฺมา สาริปุตฺตเตฺถโร ปญฺจงฺคิกํ สมฺมาสมาธิํ องฺคปจฺจงฺคสมฺปนฺนํ ปุริสํ กตฺวา ทเสฺสสิฯ

(ช) **อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจ วา**ติอาทีสุ อรหตฺตผลสมาธิ อธิเปฺปโตฯ โส หิ อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ สุขตฺตา **ปจฺจุปฺปนฺนสุโขฯ** ปุริโม ปุริโม ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส สมาธิสุขสฺส ปจฺจยตฺตา อายตึ **สุขวิปาโกฯ**

กิเลเสหิ อารกตฺตา **อริโยฯ** กามามิสวฏฺฏามิสโลกามิสานํ อภาวา **นิรามิโสฯ** พุทฺธาทีหิ มหาปุริเสหิ เสวิตตฺตา **อกาปุริสเสวิโตฯ** องฺคสนฺตตาย อารมฺมณสนฺตตาย สพฺพกิเลสทรถสนฺตตาย จ **สนฺโตฯ** อตปฺปนียเฏฺฐน **ปณีโตฯ** กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ลทฺธตฺตา กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิภาวํ วา ลทฺธตฺตา **ปฏิปฺปสฺสทฺธลทฺโธฯ** ปฏิปฺปสฺสทฺธํ ปฏิปฺปสฺสทฺธีติ หิ อิทํ อตฺถโต เอกํฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลเสน วา อรหตา ลทฺธตฺตา ปฏิปฺปสฺสทฺธลทฺโธฯ เอโกทิภาเวน อธิคตตฺตา เอโกทิภาวเมว วา อธิคตตฺตา **เอโกทิภาวาธิคโตฯ** อปฺปคุณสาสวสมาธิ วิย สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน จิเตฺตน ปจฺจนีกธเมฺม นิคฺคยฺห กิเลเส วาเรตฺวา อนธิคตตฺตา **นสสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโตฯ** ตญฺจ สมาธึ สมาปชฺชโนฺต ตโต วา วุฏฺฐหโนฺต สติเวปุลฺลปตฺตตฺตาฯ **สโตว สมาปชฺชติ สโต วุฏฺฐหติฯ** ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน วา สโต สมาปชฺชติ สโต วุฏฺฐหติฯ ตสฺมา ยเทตฺถ ‘‘อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจว อายติญฺจ สุขวิปาโก’’ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขมานสฺส ปจฺจตฺตํเยว อปรปฺปจฺจยํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตํ เอกมงฺคํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ เอวมิเมหิ ปญฺจหิ ปจฺจเวกฺขณญาเณหิ อยํ สมาธิ ‘‘ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธี’’ติ วุโตฺตฯ

อิมสฺมิํ วาเร วิเสสภาคิยปเท มโคฺค กถิโตฯ สจฺฉิกาตพฺพปเท ผลํฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ

ฉธมฺมวณฺณนา

๓๕๖. ฉเกฺกสุ สพฺพํ อุตฺตานตฺถเมวฯ ทุปฺปฏิวิชฺฌปเท ปเนตฺถ มโคฺค กถิโตฯ เสสํ ปุริมสทิสํฯ

สตฺตธมฺมวณฺณนา

๓๕๗. (ญ) **สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐา โหนฺตี**ติ เหตุนา นเยน วิปสฺสนาญาเณน สุทิฏฺฐา โหนฺติฯ **กามา**ติ วตฺถุกามา จ กิเลสกามา จ, เทฺวปิ สปริฬาหเฏฺฐน องฺคารกาสุ วิย สุทิฏฺฐา โหนฺติฯ **วิเวกนินฺนนฺ**ติ นิพฺพานนินฺนํฯ **โปณํ ปพฺภารนฺ**ติ นินฺนเสฺสตํ เววจนํฯ **พฺยนฺตีภูตนฺ**ติ นิยติภูตํฯ นิตฺตณฺหนฺติ อโตฺถฯ กุโต? สพฺพโส อาสวฏฺฐานีเยหิ ธเมฺมหิ เตภูมกธเมฺมหีติ อโตฺถฯ อิธ ภาเวตพฺพปเท มโคฺค กถิโตฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ

อฏฺฐธมฺมวณฺณนา

๓๕๘. (ก) **อาทิพฺรหฺมจริยิกาย ปญฺญายา**ติ สิกฺขตฺตยสงฺคหสฺส มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตาย ปุพฺพภาเค ตรุณสมถวิปสฺสนาปญฺญาย ฯ อฏฺฐงฺคิกสฺส วา มคฺคสฺส อาทิภูตาย สมฺมาทิฏฺฐิปญฺญายฯ **ติพฺพนฺ**ติ พลวํฯ **หิโรตฺตปฺปนฺ**ติ หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจฯ **เปมนฺ**ติ เคหสฺสิตเปมํฯ **คารโว**ติ ครุจิตฺตภาโวฯ ครุภาวนียญฺหิ อุปนิสฺสาย วิหรโต กิเลสา นุปฺปชฺชนฺติ โอวาทานุสาสนิํ ลภติฯ ตสฺมา ตํ นิสฺสาย วิหาโร ปญฺญาปฏิลาภสฺส ปจฺจโย โหติฯ

(ฉ) อกฺขเณสุ ยสฺมา เปตา อสุรานํ อาวาหนํ คจฺฉนฺติ, วิวาหนํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา เปตฺติวิสเยเนว อสุรกาโย คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ

(ช) **อปฺปิจฺฉสฺสา**ติ เอตฺถ ปจฺจยอปฺปิโจฺฉ, อธิคมอปฺปิโจฺฉ, ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ, ธุตงฺคอปฺปิโจฺฉติ จตฺตาโร อปฺปิจฺฉาฯ ตตฺถ ปจฺจยอปฺปิโจฺฉ พหุํ เทเนฺต อปฺปํ คณฺหาติ, อปฺปํ เทเนฺต อปฺปตรํ วา คณฺหาติ, น วา คณฺหาติ, น อนวเสสคาหี โหติฯ อธิคมอปฺปิโจฺฉ มชฺฌนฺติกเตฺถโร วิย อตฺตโน อธิคมํ อเญฺญสํ ชานิตุํ น เทติฯ ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ เตปิฏโกปิ สมาโน น พหุสฺสุตภาวํ ชานาเปตุกาโม โหติ สาเกตติสฺสเตฺถโร วิยฯ ธุตงฺคอปฺปิโจฺฉ ธุตงฺคปริหรณภาวํ อเญฺญสํ ชานิตุํ น เทติ เทฺวภาติกเตฺถเรสุ เชฏฺฐกเตฺถโร วิยฯ วตฺถุ วิสุทฺธิมเคฺค กถิตํฯ **อยํ ธโมฺม**ติ เอวํ สนฺตคุณนิคูหเนน จ ปจฺจยปฏิคฺคหเณ มตฺตญฺญุตาย จ อปฺปิจฺฉสฺส ปุคฺคลสฺส อยํ นวโลกุตฺตรธโมฺม สมฺปชฺชติ, โน มหิจฺฉสฺสฯ เอวํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ

สนฺตุฏฺฐสฺสาติ จตูสุ ปจฺจเยสุ ตีหิ สโนฺตเสหิ สนฺตุฏฺฐสฺสฯ **ปวิวิตฺตสฺสา**ติ กายจิตฺตอุปธิวิเวเกหิ วิวิตฺตสฺสฯ ตตฺถ **กายวิเวโก** นาม คณสงฺคณิกํ วิโนเทตฺวา อฏฺฐอารมฺภวตฺถุวเสน เอกีภาโวฯ เอกีภาวมเตฺตน ปน กมฺมํ น นิปฺผชฺชตีติ กสิณปริกมฺมํ กตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตติ, อยํ **จิตฺตวิเวโก** นามฯ สมาปตฺติมเตฺตเนว กมฺมํ น นิปฺผชฺชตีติ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยํ **อุปธิวิเวโก** นามฯ เตนาห ภควา – ‘‘กายวิเวโก จ วิเวกฏฺฐกายานํ เนกฺขมฺมาภิรตานํฯ จิตฺตวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมโวทานปฺปตฺตานํฯ อุปธิวิเวโก จ นิรุปธีนํ ปุคฺคลานํ วิสงฺขารคตาน’’นฺติ (มหานิ. ๔๙)ฯ

สงฺคณิการามสฺสาติ คณสงฺคณิกาย เจว กิเลสสงฺคณิกาย จ รตสฺสฯ **อารทฺธวีริยสฺสา**ติ กายิกเจตสิกวีริยวเสน อารทฺธวีริยสฺสฯ **อุปฏฺฐิตสติสฺสา**ติ จตุสติปฏฺฐานวเสน อุปฏฺฐิตสติสฺสฯ **สมาหิตสฺสา**ติ เอกคฺคจิตฺตสฺสฯ **ปญฺญวโต**ติ กมฺมสฺสกตปญฺญาย ปญฺญวโตฯ **นิปฺปปญฺจสฺสา**ติ วิคตมานตณฺหาทิฏฺฐิปปญฺจสฺสฯ

อิธ ภาเวตพฺพปเท มโคฺค กถิโตฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ

นวธมฺมวณฺณนา

๓๕๙. (ข) **สีลวิสุทฺธี**ติ วิสุทฺธิํ ปาเปตุํ สมตฺถํ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **ปาริสุทฺธิปธานิยงฺค**นฺติ ปริสุทฺธภาวสฺส ปธานงฺคํฯ **จิตฺตวิสุทฺธี**ติ วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานภูตา อฏฺฐ ปคุณสมาปตฺติโยฯ **ทิฏฺฐิวิสุทฺธี**ติ สปจฺจยนามรูปทสฺสนํฯ **กงฺขาวิตรณวิสุทฺธี**ติ ปจฺจยาการญาณํฯ อทฺธตฺตเยปิ หิ ปจฺจยวเสเนว ธมฺมา ปวตฺตนฺตีติ ปสฺสโต กงฺขํ วิตรติฯ **มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธี**ติ โอภาสาทโย น มโคฺค, วีถิปฺปฏิปนฺนํ อุทยพฺพยญาณํ มโคฺคติ เอวํ มคฺคามเคฺค ญาณํฯ **ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธี**ติ รถวินีเต วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา กถิตา, อิธ ตรุณวิปสฺสนาฯ **ญาณทสฺสนวิสุทฺธี**ติ รถวินีเต มโคฺค กถิโต, อิธ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาฯ เอตา ปน สตฺตปิ วิสุทฺธิโย วิตฺถาเรน วิสุทฺธิมเคฺค กถิตาฯ **ปญฺญา**ติ อรหตฺตผลปญฺญาฯ **วิมุตฺติปิ** อรหตฺตผลวิมุตฺติเยวฯ

(ฉ) **ธาตุนานตฺตํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ผสฺสนานตฺต**นฺติ จกฺขาทิธาตุนานตฺตํ ปฏิจฺจ จกฺขุสมฺผสฺสาทินานตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ **ผสฺสนานตฺตํ ปฏิจฺจา**ติ จกฺขุสมฺผสฺสาทินานตฺตํ ปฏิจฺจ ฯ **เวทนานานตฺต**นฺติ จกฺขุสมฺผสฺสชาทิเวทนานานตฺตํฯ **สญฺญานานตฺตํ ปฏิจฺจา**ติ กามสญฺญาทินานตฺตํ ปฏิจฺจฯ **สงฺกปฺปนานตฺต**นฺติ กามสงฺกปฺปาทินานตฺตํฯ **สงฺกปฺปนานตฺตํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ ฉนฺทนานตฺต**นฺติ สงฺกปฺปนานตฺตตาย รูเป ฉโนฺท สเทฺท ฉโนฺทติ เอวํ ฉนฺทนานตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ **ปริฬาหนานตฺต**นฺติ ฉนฺทนานตฺตตาย รูปปริ

ฟาโห สทฺทปริฟาโหติ เอวํ ปริฟาหนานตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ **ปริเยสนานานตฺตนฺ**ติ ปริฟาหนานตฺตตาย รูปปริเยสนาทินานตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ **ลาภนานตฺตนฺ**ติ ปริเยสนานานตฺตตาย รูปปฏิลาภาทินานตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

(ช) สญฺญาสุ **มรณสญฺญา**ติ มรณานุปสฺสนาญาเณ สญฺญาฯ **อาหาเรปฏิกูลสญฺญา**ติ อาหารํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺส อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **สพฺพโลเกอนภิรติสญฺญา**ติ สพฺพสฺมิํ วฏฺฏ อุกฺกณฺฐนฺตสฺส อุปฺปนฺนสญฺญาฯ เสสา เหฏฺฐา กถิตา เอวฯ อิธ พหุการปเท มโคฺค กถิโตฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ

ทสธมฺมวณฺณนา

๓๖๐. (ฌ) **นิชฺชรวตฺถูนี**ติ นิชฺชรการณานิฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา โหตี**ติ อยํ เหฏฺฐา วิปสฺสนายปิ นิชฺชิณฺณา เอว ปหีนาฯ กสฺมา ปุน คหิตาติ อสมุจฺฉินฺนตฺตาฯ วิปสฺสนาย หิ กิญฺจาปิ ชิณฺณา, น ปน สมุจฺฉินฺนา, มโคฺค ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ สมุจฺฉินฺทติ, น ปุน วุฏฺฐาตุํ เทติฯ ตสฺมา ปุน คหิตาฯ เอวํ สพฺพปเทสุ นโย เนตโพฺพฯ

เอตฺถ จ สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยา จตฺสฏฺฐิ ธมฺมา ภาวนาปาริปูริํ คจฺฉนฺติฯ กตเม จตุสฏฺฐิ? โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ อธิโมกฺขเฏฺฐน สทฺธินฺทฺริยํ ปริปูเรติ, ปคฺคหเฏฺฐน วีริยินฺทฺริยํ ปริปูเรติ, อนุสฺสรณเฏฺฐน สตินฺทฺริยํ ปริปูเรติ, อวิเกฺขปเฏฺฐน สมาธินฺทฺริยํ ปริปูเรติ, ทสฺสนเฏฺฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ปริปูเรติ, วิชานนเฏฺฐน มนินฺทฺริยํ, อภินนฺทนเฏฺฐน โสมนสฺสินฺทฺริยํ, ปวตฺตสนฺตติอธิปเตยฺยเฏฺฐน ชีวิตินฺทฺริยํ ปริปูเรติ…เป.… อรหตฺตผลกฺขเณ อธิโมกฺขเฏฺฐน สทฺธินฺทฺริยํ, ปวตฺตสนฺตติอธิปเตยฺยเฏฺฐน ชีวิตินฺทฺริยํ ปริปูเรตีติ เอวํ จตูสุ มเคฺคสุ จตูสุ ผเลสุ อฏฺฐ อฏฺฐ หุตฺวา จตุสฏฺฐิ ธมฺมา ปาริปูริํ คจฺฉนฺติฯ อิธ อภิเญฺญยฺยปเท มโคฺค กถิโตฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ

อิธ ฐตฺวา ปญฺหา สโมธาเนตพฺพาฯ ทสเก สตํ ปญฺหา กถิตาฯ เอกเก จ นวเก จ สตํ , ทุเก จ อฏฺฐเก จ สตํ, ติเก จ สตฺตเก จ สตํ, จตุเกฺก จ ฉเกฺก จ สตํ, ปญฺจเก ปญฺญาสาติ อฑฺฒฉฏฺฐานิ ปญฺหสตานิ กถิตานิ โหนฺติฯ

‘‘อิทมโวจ อายสฺมา สาริปุโตฺต, อตฺตมนา เต ภิกฺขู อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ภาสิตํ อภินนฺทุ’’นฺติ สาธุ, สาธูติ อภินนฺทนฺตา สิรสา สมฺปฏิจฺฉิํสุฯ ตาย จ ปน อตฺตมนตาย อิมเมว สุตฺตํ อาวชฺชมานา ปญฺจสตาปิ เต ภิกฺขู สห ปฏิสมฺภิทาหิ อคฺคผเล อรหเตฺต ปติฏฺฐหิํสูติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย

ทสุตฺตรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ ปาถิกวคฺคสฺส วณฺณนาติฯ

ปาถิกวคฺคฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

อายาจิโต **สุมงฺคล, ปริเวณ**นิวาสินา ถิรคุเณน;
ทาฐานาคสงฺฆเตฺถเรน, เถรวํสนฺวเยนฯ

ทีฆาคมวรสฺส ทสพล, คุณคณปริทีปนสฺส อฏฺฐกถํ;
ยํ อารภิํ **สุมงฺคล, วิลาสินิ** นาม นาเมนฯ

สา หิ มหาฏฺฐกถาย, สารมาทาย นิฏฺฐิตา;
เอสา เอกาสีติปมาณาย, ปาฬิยา ภาณวาเรหิฯ

เอกูนสฏฺฐิมตฺต, **วิสุทฺธิมคฺคปิ** ภาณวาเรหิ;
อตฺถปฺปกาสนตฺถาย, อาคมานํ กโต ยสฺมาฯ

ตสฺมา เตน สหา'ยํ, อฏฺฐกถา ภาณวารคณนาย;
สุปริมิตปริจฺฉินฺนํ, จตฺตาลีสสตํ โหติฯ

สพฺพํ จตฺตาลีสาธิกสต, ปริมาณํ ภาณวารโต เอวํ;
สมยํ ปกาสยนฺติํ, มหาวิหาเร นิวาสินํฯ

มูลกฏฺฐกถาสาร, มาทาย มยา อิมํ กโรเนฺตน;
ยํ ปุญฺญมุปจิตํ เตน, โหตุ สโพฺพ สุขี โลโกติฯ

ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวีริยปฏิมณฺฑิเตน สีลาจารชฺชวมทฺทวาทิคุณสมุทยสมุทิเตน สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหณสมเตฺถน ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคเตน ติปิฏกปริยตฺติปฺปเภเท สาฏฺฐกเถ สตฺถุสาสเน อปฺปฏิหตญาณปฺปภาเวน มหาเวยฺยากรเณน กรณสมฺปตฺติชนิตสุขวินิคฺคตมธุโรทารวจนลาวณฺณยุเตฺตน ยุตฺตมุตฺตวาทินา วาทีวเรน มหากวินา ปภินฺนปฏิสมฺภิทาปริวาเร ฉฬภิญฺญาทิปฺปเภทคุณปฏิมณฺฑิเต อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม สุปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํ เถรวํสปฺปทีปานํ เถรานํ มหาวิหารวาสีนํ วํสาลงฺการภูเตน วิปุลวิสุทฺธพุทฺธินา **พุทฺธโฆโส**ติ ครูหิ คหิตนามเธเยฺยน เถเรน กตา อยํ **สุมงฺคลวิลาสินี** นาม ทีฆนิกายฏฺฐกถา –

ตาว ติฏฺฐตุ โลกสฺมิํ, โลกนิตฺถรเณสินํ;
ทเสฺสนฺตี กุลปุตฺตานํ, นยํ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิยาฯ

ยาว พุโทฺธติ นามมฺปิ, สุทฺธจิตฺตสฺส ตาทิโน;
โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสฺส, ปวตฺตติ มเหสิโนติฯ

สุมงฺคลวิลาสินี นาม

ทีฆนิกายฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ